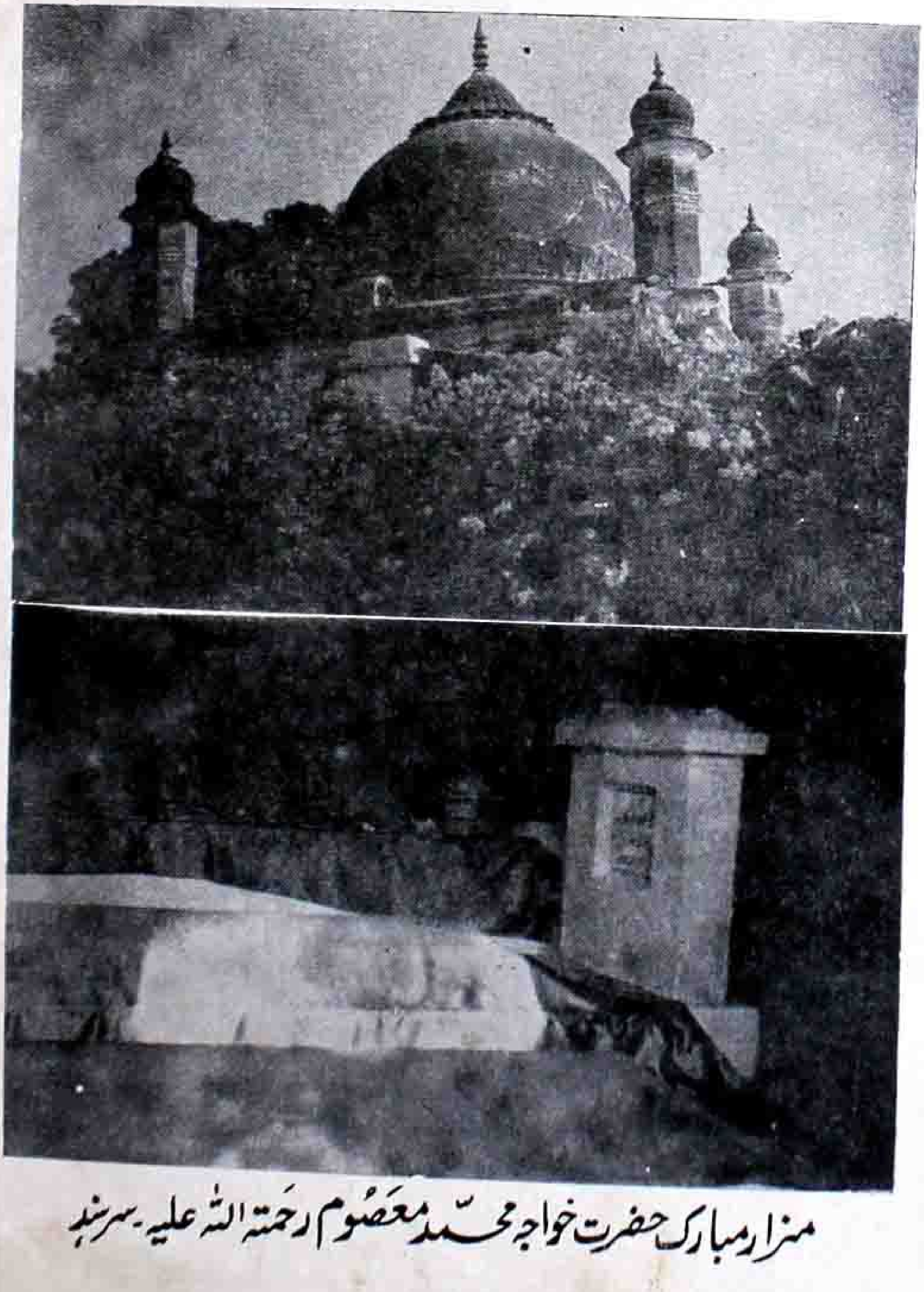
مکتوباتِ معصومیہ

مزار مبارک حضرت خواجہ محمّد معصُوم رحمۃ اللہ علیہ۔ سرہند

مَثَلُ کَلِمَۃٍ طَیِّبَۃٍ کَشَجَرَۃٍ طَیِّبَۃٍ اَصْلُھَا ثَابِتٌ وَّفَرْعُھَا فِی السَّمَآءِ

للہ الحمد ہر آن چیز کہ خاطر میخواست ✦ آخر آمد زپسِ پردۂ تقدیر پدید

اَعْنی

بہ فضلِ رحمانی و امدادِ یزدانی

دفترِ دوم

از

مکتوبات

حضرت خواجہ محمد معصوم قدس سرہٗ

بآئینِ نوی

باہتمام

محترم لالہ اسرار محمد خاں صاحب

۵-۳-۰ گارڈن ویسٹ کراچی

قیمت: دفتر اول — دفتر دوم — دفتر سوم

دفتر اول	دفتر دوم	دفتر سوم
۳۵/-	۲۵/-	۳۰/-

سنہ طباعت — سنہ ۱۳۹۶ھ / ۱۹۷۶ء

تعدادِ طبع — ایک ہزار

مقامِ طباعت — سول اینڈ ملٹری پریس لمیٹڈ کراچی

ناشر — لالہ اسرار محمد خاں صاحب

مقام اشاعت

۳۷۰۔ گارڈن ویسٹ۔ کراچی

فہرستِ مضامین کتاب مستطاب مکتوباتِ معصومیہ دفتر دوم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

جناب قدس خداوندی جل شانہ ازاں برتر است کہ دست اندیشہ بدامان حمد و ثنا آن تواند رسید لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک ممکن از واجب چہ گوید و متناہی از غیر متناہی چہ جوید فسبحان الذی لم یجعل الیہ سبیلا الا بالعجز عن معرفتہ و ثنائہ فھھنا الاعتراف بالعجز والقصور کمال المعرفۃ وعین الثناء **بیت**

ہر کس بہ ثنا راہ مرکب راند	بر عجز و قصور معترف در رہ ماند
اینجاست کہ خاتم رسل خیر بشر	باآن شرف و کمال لا احصی خواند

و ذروۂ کمال حضرت فخر انام علیہ افضل الصلوۃ والسلام ازان بلندتر کہ مرغ فکر بکنگرۂ نعت و ستایش او تواند پرواز نمود لولاک لما خلقت الافلاک از حضرت رب المتعال وصف حال

در بعضے از مخطوطات این دیباچہ ہا ہم مندرج است۔

(۱) حمد بے منتہا حضرت خدائے را جل جلالہ سلطانہ و عم احسانہ کہ محامد اولین و آخرین فاتحہ تحمید اوست و تماجید مقربان ملا اعلا ابجد تمجید او و دولت باریافتگان بساط قبول از تلطف اوست و معرفت کمل عارفان عجز از تعرف او سبحان من لم یجعل للخلق الی معرفتہ سبیلا الا بالعجز عن معرفتہ ؎

سبحان خالقی کہ صفاتش زکبریا	بر خاک عجز می فگند عقل انبیاء
گر صد ہزار سال ہمہ خلق کائنات	فکرت کنند در صفت عزت خدا
آخر بعجز معترف آئندہ کاے الہ	دانستہ شد کہ ہیچ ندانستہ ایم ما

(۲) حمد بے حد و سپاس بے قیاس مر منعمے را کہ سنت سنیہ محمدیہ را علیہ و علی آلہ وصحبہ افضل الصلوۃ واکمل التحیات بطریقہ انیقہ احمدیہ روح اللہ سبحانہ روحہ وافاض علی العالمین ابدا فتوحہ تجدید فرمود و نسبت اولین در آخرین بہمان طراوت جلوہ گر نمود و صلوات طیبات بر حضرت محمد رسول اللہ کہ عمدہ کائنات است و زبدہ موجودات ؎

خواجہ لولاک و سلطان رسل	مقتدائے و رہنمائے جزو کل

او ایجاد کائنات برائے وسیلۃ و موجد مکونات

اوست ولولاک لما اظهرت الربوبیۃ شرح کمال او وایجاد کائنات برائے ویست وموجد
مکنونات طالب رضائے وے بیت

شاہی کہ نیست قوۃ بازوے مرغ فکر — شایستۂ عروج باوجِ کمالِ او
آنرا کہ در کتاب ثنا گفت ذوالجلال — کے آید از من وتو ثنا حسب حالِ او
ہردم صلوٰۃ بے حدو تسلیم بے عدد — ازما بروحِ حضرتِ او باد وآلِ او

امابعد می نماید اضعف عباد اللہ القوی شرف الدین حسین بن میر عماد الدین محمد الحسینی الہروی
احسن اللہ سبحانہ عاقبتہما کہ چون این مکتوبات قدسی سمات کہ ہریکے ازان کنز یست از کنوز معرفت و
خزینۂ ایست از خزاین رحمت نہایاتِ ولایت را بیانیست وکمالاتِ نبوت را ترجمانی اسرارِ اصالت
ازان پیداست ومقامات قیومیت ازان ہویدا بعد از اتمام دفتر اول از قلم فیض رقم حضرت قدوۃ
الاولیا امام الاصفیا سند المحققین برہان المدققین المتخلع بخلعۃ القیومیۃ المشرف بشرافۃ الاصالۃ
صاحب الولایۃ الاصلیۃ وارث الانبیاء بالوراثۃ المعنویۃ الہادی للخلق الی سبیل اللہ المعجزۃ الظاہرۃ
لرسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واقف اسرار المتشابہات عالم رموز المقطعات مطلع انوار الالہیۃ
المتحقق بالولایۃ الاحمدیۃ مرجع الاوتاد قطب الارشاد الانسان الکامل والفرد الجامع الامام الہمام خلیفۃ
خاتم الانبیا فی الانام الفاروقی نسباً والمحمدی حسباً والسرہندی مولداً شعر

آنکہ نامش بزبان بردنم از بے ادبیست — گرچہ ذرات تنم جملہ بنامش گویاست
لیک ز انجا کہ زبان نیز سعادت طلبست — گر باین نام شریفش نرسانم زجفاست
قطبِ حق ہادیِ دین خواجہ محمد معصوم — آنکہ پیشش بتواضع قدِ افلاک دوتاست
ظاہرش جملہ بانوارِ شریعت روشن — باطنش جملہ باسرارِ حقیقت داناست
قطع شد بر قدِ او خلعتِ قیومیت — آرے این خلعت فاخر بچنین قد زیباست

ادام اللہ تعالیٰ ظلال ارشادہ علے مفارق العالمین ومتعنا بانوارہ بحرمۃ سید المرسلین صلوات
اللہ تعالیٰ علیہ وعلے آلہ اجمعین سمت تحریر یافت اسرار عجیبہ وعلوم غریبہ کہ حصول آن بے اقتباس

انوارِ نبوت از حیز امکان خارج ست از سراپردۂ غیبِ احدیت بمنصۂ ظہور جاوہ فرمود و قوتِ دل و قوتِ جان مخاطبان دولتمند و مستمعان بخت بلند گشت۔ مثنوی

نامہ ہا با نجوم راہ نما ست | تافتہ از سپہر مجد و علا
ہر یکے نو گلے ز گلشنِ فیض | ہر یکے گوہرے ز کانِ عطا
ہر یکے رشحۂ ز ابرِ کرم | کردہ سر سبز کشتِ صدق و صفا
ہر یکے مثلِ آیتِ رحمت | گشتہ نازل ز آسمان وفا

الحق جواہر یست زواہر از معدن ہدایت و دُرّ یست غرر از بحر عنایت کہ دستِ دامن اربابِ نہایت وکمال از مثل آن خالی ست و اصحاب کشف و شہود در رنگ ارباب نظر و استدلال در ادراک آن عاجز و قاصر اند اگر چہ من ہیچمدان را بوجہے از وجوہ لیاقت و شایستگی آن نیست کہ متصدی جمع آن تو انم شد و درین امر خطیر اقدام توانم نمود لیکن چون مخدوم و مخدوم زادۂ عالی منزلت متعالی منقبت الدری الاعظم العارف الافخم الافہم نتیجۃ الاولیا سلالۃ الاصفیا مظہر الانوار الربانی مظہر الاسرار السبحانی کشاف الحقائق حلال الدقائق الواصل بکمال النہایۃ و نہایۃ الکمال المظہر بتجلیات الجلال والجمال۔ شعر

مخزنِ نقدِ معرفت نقد خزینۂ شرف | معدنِ گوہر صفا گوہر معدنِ کمال
موردِ لطفِ ایزدی ہادیِ راہِ احمدی | مظہرِ سرِّ سرمدی مظہرِ فضل ذوالجلال

المستغنی عن توصیف الواصفین سیف الحق والملۃ والدین متع اللہ المسلمین بطول بقائہ بنا بر نظر عنایتے کہ درباب این بے حاصل دارند و توجہ شریف ایشان باصلاح احوال این دور از کار مربوط است جمع این مکاتیب را کہ فی الحقیقہ سرمایۂ سعادت دو جہانے است تفویض فرمودند و بتکرار موکد ساختند کہ مکتوبات متفرقہ را در قید کتابت جمع آوردہ جلد ثانی ترتیب دادہ آید امتثالِ امر آنحضرت را بر سر و دیدہ منت نہادہ شروع درین امر جلیل نمودہ شد امیدوار است کہ برکات این امتثال عاجلاً و آجلاً قائد حال این گرفتار مضیق خود کامی گشتہ از تنگنائے خودی و خود پرستی مخلص بخشند

وجمع این کتاب مستطاب که نام وتاریخ اختتام آن "وسیلة السعادة" است وسیله وصول بسعادت حقیقی گردد ملتمس از قاریان وسامعان آنکه چون از مطالعهٔ این اسرار غیبی وقتِ شان خوش شود جامع آنرا بدعا وفاتحه دستگیری فرمایند که مقصود ازین جمع بهرهٔ آخرت ست وآنچه از دقت لفظ وعلوّ معنی بفهم درنیاید علم آن را راجع بقائل دارند وبرد وانکار پیش نیایند ووسیلة السعادت را در حق خود وسیلة الشقاوت نسازند که منکر این طائفه علیه بهلاک ابدی گرفتار است وبخسارت سرمدی مبتلا هذا هو الحق فماذا بعد الحق الا الضلال مثنوی

یارب چه کتاب مستطاب ست — کز هر ورقیش فتح بابے ست

مفتاح کنوز مشکلات ست — تفسیر رموز مجملات ست

گنجے ست مصالح الحکم را — شرحے ست جوامع الکلم را

جان بخش تر از زلالِ حیوان — روشن تر از آفتابِ تابان

گوئی که پری وشیست طناز — سر تا بقدم کرشمه وناز

افگنده بسر شعار مشکین — تا گشته نهان زچشم بدبین

لفظش که دقیقها کند حل — چون طرهٔ مهوشان مسلسل

معنیش که هست مایهٔ جان — شیرین چو ادائے خوب رویان

هر صفحهٔ او که کامِ جان ست — چون صفحه روے دلبران ست

هر سطر ازو چو گیسوے حور — از زحمتِ دستِ ناکسان دور

هر بیتی ازو که دل پسند است — چون ابروے مهوشان بلند است

هست از پیے دفعِ هر گزندی — هر نقطه چو دانهٔ سپندی

صاحب نظران فداے اویند — جان باخته در هواے اویند

دلها شده در نظاره اش مست — جان بهر نثار بر کف دست

از نفحهٔ این گل اهلِ دولت — یابند نسیم باغِ جنت

چو بر

در

وان کو نظر در انش کو راست	از پرتو این جمال دور است
خفاش بود ہمیشہ نومید	از شعشعۂ جمال خورشید
آفاق ز مہر شد منوّر	غم نیست اگر ندید شپّر
خورشید اگرچہ بے حجابست	از غایتِ نور در نقابست
نامش بعقیدت و ارادت	گفتیم وسیلۃ السعادت
پرسند اگر ز سال اتمام	ہم باز تواں شناخت از نام

نا اُمید

مکتوب اوّل (۱)

بمولانا محمد صدیق و مولانا حسن علی و محمد امین بدخشی در جواب سوالہ ایشان از حقیقت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم و حقیقت کعبۂ ربانی و بیان افضلیت حقیقت اول بر ثانی مع التحقیقات اللائقہ بمراتب حقائقہما والتوضیحات المتعلقۃ بمعرفۃ شانہما وما یناسب ذلک۔

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ حامداً للّٰہ العظیم و مصلیاً علی رسولہ الکریم اللّٰھم فاطر السمٰوات والارض وعالم الغیب والشہادۃ اَنْتَ تَحْکُمُ بَیْنَ عِبَادِکَ فِیْمَا کَانُوْا فِیْہِ یَخْتَلِفُوْنَ صحایف شریفہ اخوان کرام مولانا محمد صدیق و مولانا حسن علی و محمد امین بتعاقب یکدیگر رسیدہ مضامین آن واضح گردید یاران نصیحت کنید کہ مہما امکن نایرۂ فتنہ را فرو نشانند و برای ابتدا مخالفان صبر نمایند و گستاخان را با باطن بزرگان حوالہ کنند ع

با دُرد کشاں ہرچہ در افتاد بر افتاد

از اہل ارادت کہ این طور طغیان ظاہر شود از مخالفان طریقہ گلہ نمودہ آید حَسْبُنَا اللّٰہُ وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ پیش ازین بمصحوب میان اللہ داد نوشتہ فرستادہ شدہ است کہ حسم مادّۂ شبہہ می نماید انشاء اللہ تعالیٰ برسیدن آن تسکین فتنہ می شود و مابہ النزاع نمی ماند خوب مطالعہ خواہند نمود و بکنہ خواہند رسید و مکتوب دوصد و نہم را از مکتوبات جلد اول کہ بنام میر محمد نعمان است نیز مطالعہ کنند و

تشفی حاصل نمایند بالجملہ چوں سوال نمودہ اند از جواب چارہ ندارد واین رقیمہ ازاں خالی نبود۔

سوال: حضرت ایشان ما قدس سرہٗ برنگاشتہ اند کہ حقیقت کعبۂ ربانی فوق حقیقت محمدی است ازینجا لازم می آید کہ حقیقت کعبہ افضل باشد از حقیقتِ محمدی وحالانکہ آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام افضل مخلوقات ست لولاہ لما خلق الافلاک ولما اظہر الربوبیۃ کما ورد۔

جواب: اولاً آنکہ حقیقت کعبۂ ربانی ناشے از مقام معبودیت ومسجودیت است وکمال آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام در مقام عبدیت وعابدیت ازینجا بینوا اند کہ حقیقتِ کعبہ ذاتِ الٰہی جل سلطانہ بود کہ فی الحقیقۃ معبود ومسجود اوست یعنی حقیقتے کہ منشا مسجودیت این صورت گشتہ است وشک نیست کہ آن حقیقت ذاتِ حق است عز برہانہ۔ پس اگر این حقیقت را بر تفوق وتفضل بر حقیقت محمدی بود چہ محذور است وتحقیق این سخن در جواب رابع خواہد آمد انشاء اللہ تعالیٰ وحقیقت کار بظہور خواہد پیوست وآنکہ می گویند کہ حقیقت ممکن کہ صورت کعبہ است می باید کہ ممکن باشد واجب چگونہ بود۔ جواب: گوئیم کہ حقیقت شئ بطور این طائفہ علیہ نہ عبارت از ذات شئ وما بہ الشئ ہو ہو است بلکہ عبارت از مبدا فیوض وجودی وتوابع وجودی اوست وآن شے کالظل است مر اورا مقرر قوم است کہ حقیقت محمدی علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ تعین اول است کہ مسمی است بوحدۃ وحقائق سائر ممکنات را کہ اعیان ثابتہ اند در تعین ثانی کہ مسمی بواحدیت است اثبات می نمایند واین ہر دو تعین را وجوبے می گویند وقدیم می دانند قال فی مقدمۃ نقش الفصوص الممکن ہو الوجود المتعین فامکانہ من حیث تعینہ ووجوبہ من حیث حقیقتہ پس جائے کہ حقیقۃ کعبۂ ربانی را در مراتب وجوب اثبات کردہ اند مبنی بر اصطلاحِ قوم است وآنجا کہ نوشتہ اند حقیقت ممکن البتہ ممکن است بر اصطلاح قوم نیست تحقیق علیحدہ است ومقالہ مفردہ نوشتہ بودند کہ صورتِ کعبہ ہمین صورت ظاہر نیست یا چیزے دیگر مخدوما حضرت ایشان ما قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ نوشتہ اند کہ صورتِ کعبہ عبارت از سنگ وکلوخ نیست چہ اگر فرضاً سنگ وکلوخ درمیان نباشد کعبہ کعبہ است ومسجود الیہ خلائق است بلکہ صورت کعبہ باآنکہ از عالمِ خلق است در رنگ حقایق اشیاء

امریست مبطن از حیطهٔ حس و خیال بیرون ست۔ از عالم محسوسات ست و هیچ محسوس نه متوجه الیهاست
مر اشیا را و هیچ در توجه نه هستی است که لباس نیستی پوشیده است و نیستی است که بکسوتِ هستی خود را
وانموده در جهت بے جهت است و در سمت بے سمت، بالجمله این صورت حقیقتش اعجوبه ایست
که عقل در تشخیص آن عاجز است و عقلاء در تعیینِ آن حیران گویا نمونه از عالم بے چونی و بے چگونی دارد
ونشانه از بے شبهی و بے نمونی در روے تعبیه است انتهی۔

ثانیاً آنکه تفوق یک حقیقت بر حقیقت دیگر موجبِ افضلیتِ صاحب حقیقت اولی بر صاحب
حقیقت ثانیه نیست چه می تواند که صاحب حقیقتِ تحتانی را عروجات بر حقیقت فوقانی شود و مراتب
قرب رو دهد و صاحب حقیقت فوقانی محبوس حقیقت خویش بود و عروج از حقیقت خود ننماید و مراتب
قرب که مدار فضل بر آنست حاصل نکند نمی بینی که ولایتِ ملاءِ اعلیٰ فوقِ ولایتِ خواصِ بشر است
و فضل مر خواصِ بشر راست باعتبار عروج از حقائق ملک و ملک را عروج از حقایق خود ها نیست
وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ در شرحِ مواقف مذکور است ان الملائکة وان کانوا فوق البشر
فی بعض الامور لکن الافضلیة بمعنی کثرة الثواب للبشر و نیز عالمِ امر فوقِ عالمِ خلق است و فضل
مر عالمِ خلق راست چه قربِ عالمِ خلق اصلی است و قربِ عالمِ امر ظلّی عنصرِ خاک پائین تر لطائف عالم خلق
و عالم امر است و پستی او سببِ رفعت او گشته است و قربے که خاکیان راست قدسیان را نه۔ بیت

زمین زاده بر آسمان تاخته زمین و زمان را پس انداخته

ثالثاً آنکه حضرت ایشان ما قدسنا اللہ تعالیٰ بسره نوشته اند حقیقت محمدی نهایتِ مقامات
نزول است صلی اللہ تعالیٰ علیه و علی آله و سلم از اوجِ تنزیه و تقدیس و حقیقتِ کعبه نهایتِ مقاماتِ عروج
کعبه است زینهٔ اول مر عروج حقیقت محمدی را بمرتبهٔ تنزیه حقیقت کعبه است و نهایت عروجات او را
علیه و علی آله الصلوٰة والسلام والتحیه غیر از حق سبحانه اطلاع ندارد پس برین تقدیر تفوق من جمیع الوجوه
ثابت نشد افضلیت از کجا آید۔

رابعاً آنکه پیغمبر ما علیه و علی آله الصلوٰة والسلام مسمی است بدو اسم محمد و احمد هر کدام را

ولایت علیحدہ است باعتبار وجود عنصری او وارشاد او مربی عالم ظلمانی را اسم مبارک او محمد است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم وولایت این اسم مبارک ناشی است از اسم الٰہی کہ مناسبت بہ تربیت این عالم سفلی دارد ومسمی است بحقیقت محمدی وباعتبار وجود روحانی او کہ مربی عالم ملکوت و روحانیان است وپیش از وجود عنصری بآن وجود نبی بود وباندازۂ آن فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام کنت نبیا وآدم بین الماء والطین نام پاک او احمد است وولایت این نام پاک ناشی است از شان جامع کہ مبداء واصل است مر حقیقت محمدیہ را علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ ومناسب است مر تربیت آن عالم نورانی را کہ مسمی است بحقیقت احمدیہ ونیز معبر است بحقیقت کعبہ ربانیہ وثبوتی کہ بہ نشاء عنصری تعلق دارد باعتبار حقیقتین است خصوصیت بیک حقیقت ندارد ودر باو درین مرتبہ آن شانست وہم مبدا آن شان لہذا دعوت این مرتبہ اتم آمد از دعوت سابق چہ آن دعوت مقصور بر عالم امر وروحانیان بود ودعوت این مرتبہ شامل خلق وامر است وہر کدام ازین

عالم خلق

مکان

ہر دو حقیقت بمنزلہ امکان طبیعی اوست باعتبار ہر دو اسم مبارک او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم وفوق این دو حقیقت پیغمبر را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم عروجات لاتعد ولاتحصی است کہ نہایت آن را علام الغیوب داند ومدار فضل ومناط اصطفا وتفوق بر انست از ین تحقیق لایح گشت کہ حقیقت کعبہ جزویست از حقیقت جامعۂ او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کہ جامع است مر کمالات جسمانیہ وروحانیہ وخلق وامر او را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم ونیز ظاہر شد کہ این تفوق متنافش فیہ فی الحقیقۃ تفوق بعضے کمالات آنسرور است بر بعض دیگر او۔

باید دانست کہ حقیقت محمدی را در کلام آنحضرت دو اطلاق است یکے آنکہ مذکور شد در تقابل حقیقت احمدی وحقیقت کعبۂ ربانی اطلاق دوم آنست کہ جامع است بین الحقیقتین و ہر کدام ازین دو حقیقت جزو اوست ومعبر است بحقیقۃ الحقایق۔

سوال: در جواب اول حقیقت کعبہ را از مقام معبودیت ومسجودیت متحقق ساختی وذات حق جل وعلی مقرر نمودی وکمال محمدی را منحصر در مقام عابدیت کردی ومعبود ومسجود را بر عابد وساجد

فضل و تفوق است و در اینجا حقیقت کعبہ را جز حقیقت محمدی گفتی الخ بظاہر این ہر دو تحقیق تدافع دارد وجہ توفیق چیست. گویم آنچہ بخاطر فاتر این مسکین راہ می یابد آنست کہ حقیقت کعبہ را ذات حق جل شانہ گفتہ اند دران موطن ذات البتہ ماخوذ بشانے از شیون و اعتبارے از اعتبارات خواہد بود نہ ذات معرا از نسب کہ آن مرتبۂ علیا را با عالم غنائے ذاتی است و مرتبۂ اطلاق ذات را تعالی بے ملاحظہ اعتبار مسجودیت و معبودیت و یا مانند آن بکعبہ چہ نسبت و کدام مناسبت پس حقیقت کعبہ باید کہ ذات ماخوذ باعتبارے و شانے بود و ذات کہ مقید بشان باشد شانے است از شیون و مناسب آنست آنچہ ارباب معقول گفتہ اند کہ در علم الشئے بالوجہ علم بوجہ است نہ بشئے و مقرر است کہ حقیقتِ محمدی علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیہ جامع جمیع شیونات ست پس این شان کہ حقیقت کعبہ ربانی ست نیز داخل دران حقیقتِ جامعہ بود و جزء او باشد و تدافع مندفع بود زیراکہ در بالا مقرر شد حقیقت محمدی را دو اطلاق است۔

جواب اول کہ دران حقیقت کعبہ را مسجود حقیقت محمدی قرار دادہ اند مبنی بر اطلاق اول است کہ مقابل حقیقت احمدی ست علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیہ و در اینجا کہ حقیقت کعبہ را جزء گفتہ مبنی بر اطلاق ثانی است کہ حقیقت الحقائق است. اگر گویند مسلم داشتیم کہ حقیقتِ محمدی علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیہ جامع جمیع شیون و اعتبارات ست لیکن نہ باعتبار اطلاق آن شیون بلکہ باعتبار حصول آن در علم و تقیید آن بتعلق علم جملی چہ حقیقت محمدی عبارت از علم جملی است و حقیقت کعبہ نفس شان است نہ صورت علمیہ آن پس جزء بودن در حیز منع باشد۔

گویم کہ بطور قوم صورت علمیہ شان نفس شان است باعتبار اتحاد علم و معلوم و بطور حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ کہ بعینیت قائل نیستند گویم کہ آنحضرت نوشتہ اند کہ حقیقت احمدی کہ معبر بحقیقت کعبۂ ربانی است آن معنی است کہ مبدا وجود اعتباری شان علم است و بیتوا اندکہ این معنی کہ مبدا است ہمان ذات ماخوذ بشان بود پس حقیقتِ محمدی باطلاق ثانی جامع بین الحقیقتین بود و حقیقت کعبہ بعض کمالات او باشد آرے حقیقتِ محمدی باعتبار اطلاق اول جامع این شان نیست

(حاشیہ: بے — مذکور — جملۃ)

معلوم

بلکہ صورت علمیہ آن را جامع است فتدبر ولا تکن من القاصرین۔ ازین تحقیق جواب خامس ظاہر شد مراصل سوال را بر اصطلاح توم چہ حقیقت کعبہ ہرچند تفوق دارد لیکن مندرج است در حقیقت محمدی باعتبار احاطۂ علم و اتحاد علم و معلوم۔ پس افضلیت ممنوع باشد چہ جزء را بر کل تقدم و تفوق است کہ مستلزم افضلیت نیست و آنچہ در جواب اول مذکور شد کہ کمال آنسرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم در عبدیت و عابدیت است گویم کہ عبدیت و عابدیت کمالے است کہ تعلق بتعین امکانی آنسرور دارد علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات یا بحقیقت او باطلاق اول نہ مطلقا چہ محقق شد کہ حقیقت حقیقی او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ بمعنی ثانی است حاوی ست مر حقیقت کعبہ را پس کمال کہ حقیقت کعبہ را ثابت ست حقیقت او را نیز ثابت بود و فضل حقیقت او را باشد علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات یا گویم کہ کمال او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام باعتبار صورت و حقیقت عابد است لیکن معبود و مسجود بودن حقیقت کعبہ مر حقیقت او را باطلاق ثانی ممنوع است بلکہ او را علیہ الصلوٰۃ والسلام درین مقام حقیقی است کہ فوق حقیقت کعبہ است وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

تنبیہ تحقیق سخن درین رقیمہ باندازہ مکتوب ۵۰ و بیست و نہم است از مکتوبات جلد اول و در مکاتیب دیگر ہم ازین مقولہ سخن بسیار است و حقیقۃ الامر عند اللہ سبحانہ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ والسلام

مکتوب (۲) دوم

بمولانا حسن علی در جواب سوال او کہ از معنی مجدد الف ثانی نمودہ بود و از علامات و آثار آن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ صحیفہ شریفہ اخوی مولانا حسن علی رسیدہ مضمون آن بوضوح پیوست نوشتہ بودند کہ بعضے سائلان سوال می کنند کہ تعریف مجدد الف ثانی چیست و آثار و علامات او کدام است و در حضرت ایشان شما ازین کمالات چہ بظہور آمدہ تا در شان ایشان آشنا و بیگانہ را باطلاق این اسم اشتباہی نماند۔ مخدوما مجدد الف بودن امریست کشفی و الہامی کہ بوجدان صاحب این معاملہ تعلق دارد التزام امرے نیست کہ بآثار و علامات معقول

آشنا و بیگانہ توان کرد ہر کہ آشنا ست و سعادت ازلی دارد از راہ مناسبت معنوی قبول اسرار اہل اللہ می نماید و مورد فیوض و برکات این اکابر می گردد و ہر کہ بیگانہ و بے سعادت است از جہت مناکرت باطنی اگر پے بایں اسرار نبرد قبول نہ نماید و از فیوض و برکات شان محروم ماند گو نماید بیگانگان از مبحث خارج اند مارا برد و قبول آنہا کارے نیست منکران مثل قرآن معجزہ باہرہ دیدند و در انکار ماندند مع ذلک. کسے را کہ قوت حدسیہ عطا کردہ اند اگر در اطوار و اوضاع آنحضرت نیک تامل نماید و فیوض و برکات و کمال و اکمال و علوم و اسرار کہ آن قدوۂ ابرار بآن ممتاز است مشاہدہ کند بے تکلف حکم بمجدد بودن ایشان نماید حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ در مکتوب چہارم از مکتوبات جلد ثانی بر نگاشتہ اند کہ این معارف از حیطۂ ولایت خارج است ارباب ولایت در رنگ علمائے ظواہر در ادراک آن عاجز و در درک آں قاصر این علوم مقتبس از مشکوٰۃ انوار نبوت اند علی اربابہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ کہ بعد از تجدید الف ثانی بہ تبعیت و وراثت تازہ گشتہ اند و بطراوت ظہور یافتہ صاحب این علوم و معارف مجدد این الف است کما لا یخفی علی الناظرین فی علومہ و معارفہ اللتی یتعلق بالذات والصفات و الافعال و تتلبس بالاحوال والمواجید و التجلیات والظہورات فیعلمون ان ہؤلاء العلوم والمعارف وراء علوم العلماء و وراء معارف الاولیاء بل علوم ہؤلاء بالنسبۃ الی تلک العلوم قشر و تلک المعارف لب ذالک القشر واللہ سبحانہ الہادی۔

بداند کہ بر سر ہر مائۃ مجددے گذشتہ است مجدد مائۃ دیگر است و مجدد الف دیگر چنانچہ درمیان مائۃ و الف فرق است در مجددین اینہا نیز ہمان قدر فرق است بلکہ زیادہ ازان و مجدد آنست کہ ہرچہ دران مدت از فیوض بامتان برسد بتوسط او برسد اگرچہ اقطاب و اوتاد آن وقت بوند و بدلاء و نجباء باشند۔ ع خاص کند بندۂ مصلحت عام را۔

مکتوب سوم (۳)

بخواجہ محمد صدیق پشاوری در جواب عریضۂ او کہ متضمن اذواق و عروجات جدیدہ بود با بیان

علامت وصول باکمالات نبوت۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات می رساند مکتوب مرغوب کہ بدست یاران ملا محمد حنیف فرستادہ بودند واذواق تازہ وترقیات وعروجات جدیدہ دران مندرج نمودہ رسیدہ خوش وقت ساخت وسبب لذات معنویہ گردید اللھم زد۔ نوشتہ بودند این نسبت خاص الخاص کہ درین ایام روے می دہد بیقین می داند کہ از کمالات نبوت ست چہ سابق آنچہ بود داخل کمالات ولایت بود الخ بلے از کرم او تعالیٰ بعید نیست علامت حصول کمالات نبوت مضمون این حدیث ست کہ وارد گشتہ است لن یومن احدکم حتی یکون ھواہ تبعا لما جئت بہ احکام شرعیہ از اوامر ونواہی مقتضاے ہوا بود وموافق خواہش نفس باشد۔ نوشتہ بودند کہ نسبت سابق را باین نسبت کہ بآن مباہی است نسبت عدم وبلکہ است غیر از انکہ ازان نسبت ماضیہ استغفار نماید وجہے نمی بیند۔ اینجا ہمہ آنست کہ بر تر زبیا نست الخ بلے کمالات ولایت را باکمالات نبوت چہ نسبت کمالات ولایت زینہاے کمالات نبوت اند وظلال وانموذجات آن درہنگام وصول اصل از ظل انموذج استغفار است از کیفیتے کہ بخواجہ رحمت علی روے دادہ۔ نوشتہ بودند وخواجہ را محاط نور محمدی و مستہلک دران یافتن بوضوح انجامید حمد اللہ سبحانہ علے ذلک خواجہ را مناسبت خاص است باحق سبحانہ آثار آن بمنصہ ظہور آرد ومیرزا رستم بیگ را نیز ازین نسبت علیہ بہرہ ور گرداند۔ انہ قریب مجیب۔

مکتوب چہارم (۴)

بمیرزا ہادی درجواب مکتوب وے کہ مشتمل بر بعضے از احوال بود وترغیب بحصول نسبت فنا بانصائح ضروریہ۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات برادر گرامی می رساند صحیفہ کہ درین ولا فرستادہ بودند رسید وسبب مسرت گردید ویک کتابتے پیش ازین بمدتے ازان عزیز کہ ظاہرا از اکبر آباد نوشتہ بودند

نیز رسیدہ بود لیکن بعد مسافت و عدم علم بقاصدے کہ روانہ آنصوب باشد عذر نانوشتن راجواب ست
حمداللہ سبحانہ کہ بصحت و عافیت اندوازیاد و محبت فقرا خالی و فارغ نیند و بطریقہ ماخوذہ تقید دارند
نوشتہ بودند کہ نفی و اثبات بست و یکبار بملاحظہ معنی ہمیشہ در یک نفس میشود و گاہے اگر قصد
زیادتی بکند تا چہل بلکہ زیادہ بیکدم می رسد نیک و مبارک است حق سبحانہ نتائج و ثمرات برین امر
جلیل القدر مترتب گرداند و از جمیع مقاصد و مرادات تہی سازد چنانچہ در باطن غیر از حق جل و علا
مطلبی و وابستنی نماند بلکہ صفت ارادت نیز نماند چہ طور ولایت مقام بندگی کہ ذل و نیستی و تسلیم
و انقیاد است صفت ارادت را کہ مشعر از انانیت و ہستی است برنتابد و زوال آن شرط ولایت
آمد حصول این نسبت بے سابقہ کرم امکان پذیر نیست مجرد اعمال صوریہ بے جذبات قویہ معنویہ
ازین گرداب نمی برآرد و آنچہ نوشتہ اند کہ صحبت مردم کم خوش می آید از ثمرات این ذکر است و کمال آن
آنست کہ از ہمہ بیگانہ سازد و از آفاق و انفس وارہاند و بفنائے حقیقی رساند۔ نوشتہ بودند کہ در
وقت مشغولی خطرات و کشایشی کہ الحال می شود در ابتدا نبود جمعیت اول بہتر از حالا بود و حظ
تنہائی ۔ حالا بہ از اول است ہیچ نمی داند کہ آن بہتر است یا این ۔ مخدوما ہر کدام را وجہے از
حسن است لیکن مطلب ورائے آنست طالب آن باشد چندان مداومت بذکر نماید کہ ما سوائے
مذکور از سینہ رخت بربندد و تعلق علمی و جہے از ماسوائے آن گسستہ گردد چہ توان کرد صحبت شما
قلیل بود اگر چندگاہ صحبت میسر آید محتمل کہ جمال این معانی بر باطن پرتو اندازد و دریچہ از مطلوب
در دل پدید آید بہر حال تا حصول ملاقات بر وظائف اذکار و طاعات سرگرم باشند و از صحبت
مخالف دور بوند و از ممنوعات شرعیہ پرہیز نمایند و از فکر خداوندی جل شانہ ترسان و لرزان باشند
و از عمل خود مایوس بوند و عمل را از دست ندہند اعمال و استغفر و اعتماد بر فضل داشتہ باشند
و بر سنت پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ وسلم مستقیم بوند و بر محبت شیوخ راسخ باشند
تا ہموارہ از باطن شان مستفیض و مستنیر بوند و احبہ دور افتادہ را از دعائے خیر فراموش نکنند
والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۵) پنجم

بہ سلطان وقت در بیان فنائے قلب و فنائے نفس و حدیث مواعظ و نصائح۔

الحمد للہ ذی الانعام والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ سید الانام وعلی آلہ الکرام وصحبہ العظام اما بعد احقر فقرا العرض دالامی رساند کہ این دعا گوہر چند بحسب صورت از دریافت دولت ملازمت دور و مہجور است و درین قسم امر خطیر و جہاد کبیر کہ درین ایام عنان توجہ و اقبال بآن مصروف است داخل نہ لیکن از روئے معنی و باطن در ملازمت و حضور است و بدعائے فتح و نصرت کہ وظیفہ فقرا است مشغول و مشغوف ع

دیدۂ سعدی و جان ہمراہِ تست

در حدیث آمدہ است المرء مع من احب چون محبت درست دارد از راہ درونی در ہیچ موطن و معرکہ از خدمت عالی جدا نیست و ہمہ جامعیت معنوی دارد خوش گفت بیت

از درون شو آشنا و از برون بیگانہ وش ‌ ‌ ‌ این چنین زیبا صفت کم می بود اندر جہان

روش

بلی الصوفی کاین باین ای کاین مع الخلق صورۃ و باین عنہم حقیقۃ و معنٰی چہ باطن و حقیقت او از ظاہر او بلکہ از جمیع ماسوی اللہ تعالیٰ گسستہ و بمراحل دور تر رفتہ و بغیب الغیب پیوستہ غفلت ظاہر در باطن او سرایت ندارد عوام را باطن باظاہر آمیختہ است و غفلت ظاہر در باطن سرایت میکند و خواص را کہ باطن شان بمراحل از ظاہر منقطع گشتہ است نہ چنین است و غفلت ظاہر در باطن راہ ندارد و در حضور و آگاہی او نقصانے نمی آرد چہ حضور و آگاہی ملکۂ او گشتہ است وصفت لازم او شدہ چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ کہ بہیچ وجہ از روئے منفک نیست بعضے از سالکان این راہ را بنوعے این انقطاع دست می دہد و نسیان از ماسوی حاصل می شود کہ اگر بتکلف یاد ماسوی کند ہرگز بیاد او نیاید و اگر بالفرض عمر حضرت نوح علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام باو بدہند ہرگز خیال ماسوی در باطن او راہ نیابد بواسطہ نسیانے کہ دل را

خطرہ

ازماسوی بحصول پیوستہ است این کمال نخستین کمالات ولایت است و معبر است بفنائے قلبی و
مربوط است بزوال علم حصولی اشیا ازین مقام اگر ترقی واقع شود و علم حضوری کہ دران موطن اتحاد
علم و عالم است نیز در رنگ علم حصولی رو بزوال آرد و رخت بصحرائے عدم کشد فنائے نفس بود بعد
ازان نفس در مقام اطمینان آید و منقاد احکام الٰہی تعالیٰ گردد و باسلام حقیقی مشرف شود و راضی
و مرضی گردد و مورد کریمہ یٰۤاَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَىٕنَّةُ ارْجِعِیْۤ اِلٰى رَبِّكِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً بود و فوق
این دو کمال کمالات دیگر ہم ہست کہ مشروط باین دو کمال است ازان کمالات چہ بیان نماید۔

ع قیاس کن زگلستان من بہار مرا

ومن بعد هذا ما يدق صفاته وما كتمه احظى لديه واجمل

ولنختم المكتوب بالحديث النبوي على مصدرها الصلوة والسلام والتحية عن معاذ
ابن جبل قال احتبس عنا رسول الله صلى الله تعالى عليه وعلى اله وسلم ذات غداة عن صلوة الصبح
حتى كدنا نترائى عين الشمس فخرج سريعا فثوب بالصلوة فصلى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم
وتجوز في صلوته فلما سلم ودعا بصوته فقال لنا على مصافكم كما انتم ثم انتقل الينا ثم قال اما انى
ساحدثكم ما حبسني عنكم الغداة انى قمت من الليل فتوضأت وصليت ما قدر لى فنعست فى
صلوتى حتى استثقلت فاذا انا بربي تبارك وتعالى فى احسن صورة فقال يا محمد قلت لبيك رب
قال فيم يختصم الملاء الاعلى قلت لا ادرى قالها ثلاثا قال فرأيته وضع كفيه بين كتفى حتى وجدت
بردانامله بين ثدیی فتجلى لى كل شئ وعرفت فقال يا محمد قلت لبيك رب قال فيم يختصم الملاء
الاعلى قلت فى الكفارات قال ما هن قلت مشى الاقدام الى الجماعات والجلوس فى المساجد بعد
الصلوة واسباغ الوضوء حين الكريهات قال ثم فيم قلت فى الدرجات قال وما هن قلت اطعام
الطعام ولين الكلام والصلوة بالليل والناس نيام قال سل قلت اللهم انى اسئلك فعل
الخيرات وترك المنكرات وحب المساكين وان تغفر لى وترحمنى واذا اردت فتنة فى قوم فتوفنى غير
مفتون واسألك حبك وحب من يحبك وحب عمل يقربنى الى حبك فقال رسول الله

انتقل

صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم انہا حق فادرسوھا ثم تعلموھا وسالت محمد بن اسماعیل عن ھذا الحدیث فقال ھذا حدیث صحیح رواہ احمد والترمذی وقال ھذا حدیث حسن صحیح۔

مکتوب (۶) ششم

بخواجہ محمد حنیف در نصائح نافعہ و ترغیب بعزلت۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات بجناب اخوی می رساند احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است امید کہ آن برادر نیز بعافیت و استقامت باشد و روز آئندہ او بہ از روز گذشتہ بود من استوی یوماہ فھو مغبون شنیدہ باشد مدتے است کہ از اں عزیز کتابتے و خبرے نرسیدہ خاطر مشوش است ع ہر کجا ہست خدایا بسلامت دارش

بُعد مسافت عذر گونہ می نماید الحمد للہ بالجملہ جمعیت است جمعیت باشد و یک لحظہ از تفقد و نگرانی مطلوب فارغ نباشد و ہموارہ از در دنایافت متفکر و محزون بود و بعزلت راغب باشد و از اختلاط خلق مہما امکن گریزان الاستیناس بالناس من علامات الافلاس و این فقرا را از دعائے خیر منسی نسازند و کیفیات ظاہر و باطن را نویسیان باشند کہ خاطر نگراں می باشد دل را با شما تعلق خاص است و خواہاں کمال شما است انہ قریب مجیب والسلام علیکم و علی من لدیکم

مکتوب (۷) ہفتم

بخواجہ محمد صدیق پشاوری در جواب مکتوب وے کہ متضمن واردات قویہ بود با بشارت خاصہ و تحقیق معنی اصالت

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفی صحائف شریفہ پے در پے رسیدہ خوش وقت ساخت و مضامین خون آمیز جنون انگیز آن و تصور اجتماع امور متضادہ تنا ہا از ان بوضوح پیوست بلے عرفت ربی بجمیع الاضداد از روئے نسبت خاص الخاص نمودہ اند محبت و دیوانگیہائے شما امید است کہ دقیقہ را فرو نگذارد آئینہ باطن شما را کہ ملاحظہ می نماید در رنگ ماہ کہ در تقابل مہر بدر کامل گشتہ باشد

می یابد والغیب عند اللہ سبحانہ وآنچہ نوشتہ اند کہ یک نسبت خاص الخاص جلوہ گرمی شود ویک نوع نوازش مخصوص بنظر می درآید تا آنکہ نوشتہ اند کہ این نسبت از عالم وَخَرَّ مُوْسٰی صَعِقًا ست نیک و مبارک ست امید کہ این صعقہ لطائف خلق وامر را فروگیرد وعین واثر را از ہیچ کدام نگذارد بہرۂ از اصالت دریوزہ نمودہ بودند مخدوما اگر از اصالت نسبتے کہ ماورائے ظلال است خواستہ اند ومعاملہ کہ بیرون ولایت صغری کہ ولایت اولیا است ارادہ داشتہ چنانچہ خواجۂ بزرگ ایماے بآن فرمودہ اند آنجا کہ گفتہ اند ہفت سال ہمراہ مولانا عارف در تگ وپوے آن بودم کہ از اصل آگاہی یابم سہ بار بسفر حجاز رفتم اگر مثل مولانا یا شبیہ مولانا آنجا می یافتم ہرگز از آنجا برنمی گشتم پس معقول است ودریوزہ حصول آن بر محل ہرچند حاصل داشتہ باشند واگر بہرہ اصالت بآن معنی می خواہند کہ انبیاے کرام علی نبینا علیہ وعلیہم الصلوات والسلام بآن ممتاز ند وبہرۂ اصالت نصیب وقت این بزرگواران است ودیگران ہمہ تابع وطفیلی والوش خورند ہرچند بہ تبعیت این برگزیدگان مراتب ظلال را پس پشت دادہ واصل اصل الاصل کردند چہ بہرۂ اصالت امر دیگر است کما لا یخفی علی اربابہ پس این امر موہبت صرف ست دریوزۂ حصول آن ازین بے پر وبال محض خیال است کسب وعمل ودعا وتوجہ وکشش را درین جا دخلے نیست سابقہ عنایت می باید وبس۔ باید دانست کہ جائز بلکہ واقع است کہ خال خالے از افراد امت را بطفیل پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم بہرۂ اصالت حاصل بود ہرچند قلیل بوند بل اقل زیادہ از دو سہ کس معلوم نیست کہ باین کرامت ممتاز باشند۔

مکتوب (۸) ہشتم

بحقایق ومعارف آگاہ مولانا محمد حنیف در بیان بعضے از لوازم طریق ارشاد با مواعظ ونصائح۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفہ شریفہ اخوی اعزی مولانا محمد حنیف رسیدہ بہنیج وخوش وقت ساخت واز مطالعۂ احوال پسندیدہ بعضے از اہل طریقہ کہ نوشتہ بودند فرحت بر فرحت افزود اللہم اکثر اخواننا فی الدین وثبتنا وایاہم علی الصراط المستقیم

باید کہ توجہات را از آنہا دریغ ندارند و بحفظ نسبت و دوام ذکر و مراقبہ و آداب طریق دلالت شان نمایند و از صحبت مخالفان باز دارند و باتباع سنت امر کنند تا راہ ترقی مفتوح باشد و ہر کہ بشوق و آرزو طلب اخذ طریق نماید طریقہ را با و بگویند و برودت را درین امر راہ ندہند و در کار طلبہ سرگرم باشند و اگر طالبے را ذکر در نگیرد او را از ذکر باز داشتہ بمجرد وقوف قلبی امر نمایند و توجہات کنند امید است ذکر در گیرد دیگر باید کہ راہ ملاقات اہل دنیا مہما امکن بر بندند و بہ زاویۂ نامرادی خو کنند و حیات چند روزہ را در تحصیل زاد آخرت مصروف دارند و سائر امور را بحضرت حق جل و علا بسپارند رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ فَاتَّخِذْہُ وَکِیْلًا و اگر طبیعت شوق صحرا کند بسیر صحرا برایند با کمال ع

ہر کجا خود نباشی آنجا باش

والسلام علیکم و علے سائر من اتبع الھدے والتزم متابعۃ المصطفے علیہ و علے آلہ الصلوات والبرکات العلی۔

مکتوب نہم (۹)

بغلام محمد فاروق در بیان واقعۂ روشن کہ دیدہ بود و جواب استفسارے کہ از حدیث لا صلوٰۃ الا بحضور القلب نمودہ۔

الحمد للہ و سلام علے عبادہ الذین اصطفے مکتوب مرغوب برادر اعز ارشد میاں غلام محمد فاروق رسیدہ مسرت بے اندازہ بخشید اللہ تعالیٰ بدرجات کمال ترقی بخشاد۔ نوشتہ بودند کہ از غیب آوازے بگوش رسید کہ "تو از اولیائے خدائی" و سہ چہار بار این آواز مسموع شد مطالعۂ آن خوش وقت ساخت بشارت بزرگ است امید است کہ شیطان لعین را دراں مدخل نبود رحمانی باشد و آنچہ در مراقبہ پیش رو صورت آفتابے ظاہر شد پس منور و گرد آن اقسام رنگ شعلہ می زد و در آب بے شمار بالوان مختلف پر تو می انداخت آن آفتاب نزدیک شدن گرفت تا در وجود شما در رفت و غائب گشت بسیار روشن و اصیل است۔ این واقعہ با واقعۂ سابق مناسبت تام دارد چہ مینوانند کہ این نور پر تو عین ثابتہ شما باشد کہ شما را با خود بقا بخشیدہ و تحقق بعین ثابتہ از کمالات ولایت است

در حدیث در بیان کریمہ اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰاہُ وَجَعَلْنَا لَہٗ نُوْرًا الایہ وارد گشتہ است النور اذا دخل الصدر انفتح فقیل ھل لذلک علم یا رسول اللہ قال علیہ و علی الہ الصلوۃ والسلام نعم التجافی عن دار الغرور والتاھب لدار القرار سعی نمایند کہ بکمال این نور متحقق گردند و فی ذلک فَلْیَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُوْنَ این ہر دو واقعہ مبشر اند و امیدوار می سازند و آنچہ در باب حدیث لاصلوۃ الا بحضور القلب و جماعہ کہ بدوام حضور قلب و انتفاے خطرہ مشرف اند نوشتہ بودند مخدوما اگر از قلب در حدیث لطیفہ معین مراد است کما ھو الظاہر پس جماعہ کہ بملکہ حضور مشرف اند ظاہر است کہ ازین نماز بہرہ دارند و اگر از قلب لطیفہ معین مراد نبود و حضور بالکلیہ مراد باشد کہ از ہیچ رہگذر غفلت و خطرہ نبود پس این جماعہ نیز ازین نماز حظ وافر دارند چہ عمدہ درین معاملہ قلب است و منظور نظر او ست چون او بحضور موصوف است اگر غیر او در غفلت و خطرہ بود آنقدر مضرت ندارد کہ غفلت او دارد گویا غفلت و خطرۂ قلب مرض ذاتی ست و درونی و غفلت و خطرہ خیال باوجود حضور قلب مرض عارضی و بیرونی چہ بعد از رفع خطرۂ از قلب مورد خطرہ دماغ و خیال است شتان ما بین المرضین رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ

مکتوب دہم (۱۰)

بخواجہ محمد حنیف در بیان آنکہ سیر آفاقی کہ عبارت از طے مقامات عشرہ است در طریقۂ بزرگان ما در سیر انفسی بطریق اجمال قطع می شود و معاملہ محب از آفاق و انفس بیرون می رود و بیرون انفس و آفاق معیت بے چون با محبوب بدست می آرد۔

حضرت حق سبحانہ از خود رہائی بخشیدہ بجناب قدس خویش بینائی دہاد احوال درویشان این حدود مستوجب حمد است امید کہ آن برادر گرامی نیز بجمعیت صوری و معنوی متحلی باشند۔ مخدوما حقیقت وصل و شہود موعود بفردا است امروز ما و شما وظائف بندگی می خواہند و وظائف بندگی دو قسم است قسمے است کہ عمدہ در تحصیل آن جوارح ظاہر یست از نماز و روزہ و صدقہ و حج و جہاد و غیر آن

وقسمے است کہ مربوط بہ باطن است از توبہ وزہد وتوکل وتفکر واخلاص ورضا وامثال آن وسلوک
این مقامات جداجدا عسر تمام دارد بلکہ گاہ بود کہ از وصول بمطلوب کہ مناسب این نشأہ است
باز دارد و جذب الٰہی جل شانہ دستگیری نفرماید پس طریقے باید گزید کہ محاذی مطلوب بود واتر
ایصال بمقصود تخلف نورزد وخلاصۂ این مقامات بطریق اجمال در ضمن آن بسہولت حاصل
آید وسیر تام در اعمال جوارح پیدا آرد وآن طریقے است کہ بزرگان ما آنرا اختیار کردہ اند و
ابتداء آن از انفس قرار دادہ کہ متضمن جذب ومحبت است سیر آفاق وسلوک مقامات طفیلی این
معاملہ است زیرا کہ محبت چون ساعت فساعت استیلا می یابد از ماسوای محبوب آناً فاناً انقطاع
حاصل می آید وبجدے می رسد کہ در دیدۂ باطن جز محبوب نمی ماند وتعلق علمی وحبی از غیر گسستہ می شود
ودر ضمن آن حقیقت مقامات مذکورہ متحقق می شود وچون محب را اطاعتِ محبوب لازم است در
وظائف اعمال جوارح نیز سرگرم خواہد بود بموجب المرء مع من احب چون محبوب وراے
آفاق وانفس است عارف نیز از انفس در رنگ آفاق می گذرد وبیخود معیت بیچون با محبوب
بدست می آرد وچون درین نشأہ مدرکہ را آن قدر قوت نیست کہ کنہِ آن معیت را دریابد کہ آن
موعود بنشأۂ اخروی است لاجرم امروز بوظائف طاعات صوری ولطائف مراقبات معنوی
بسر می برد تا فردا باندازۂ آن قوت باصرہ حاصل آید وحقیقت این معیت را دریابد پس باید کہ
آن برادر کمر ہمت را چست درادای وظائف اعمال بربندد ودر ازدیاد کیفیت وکمیت اعمال
سعی بلیغ نماید وباطن بدوام توجہ واقبال معمور داشتہ از التفات بماسوای مطلوب حتی الامکن
باز دارد وَذَرُوْا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَہٗ نص قاطع است وبجدے مداومت این معنی نماید کہ
این حالت ملکہ شود واز تکلف وارہد واز طریقت بحقیقت آید واز یاد کردیا دداشت گراید چہ
نعمتے است کہ ظاہر بوظائف اعمال کہ بآن مربوط است مشتغل باشد وباطن از دید ماسوا گسستہ
بود ودر مطلوب مستغرق ومستہلک باشد والسلام علیکم وعلی سایر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ
المصطفٰی علیہ وعلی آلہ الصلوات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب (۱۱) یازدہم

بشمشیر خان در تحریص بر مخالفت نفس امارہ و تصحیح عقائد بروفق آرائے صائبہ اہل سنت وجماعت وابیان ارکان خمسہ اسلام و ترغیب بر سلوک طریقہ صوفیہ و مداحی طریقہ علیہ نقشبندیہ۔

الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین وآلہ الطاہرین

اللہ تعالیٰ ذات بابرکات را مشمول لطائف و عنایات خویش داشتہ بحلیہ اتباع نبوی و سنن مصطفوی علی مصدرہا صنوف الصلوات النامیات مزین و محلی داراد بحرمۃ النبی الامی وآلہ الامجاد

امابعد حقائق آگاہ مولانا محمد حنیف اظہار مہربانی ہائے شما نسبت بفقرا بسیار کرد و استدعائے کتابتے کہ متضمن نصائح باشد نمود اجابتًا للملتمس بہ کلمۂ چند نامربوط جرأت کرد۔ مخدوما حق سبحانہ آدمی را مہمل نیافریدہ است و بطور او نگذاشتہ تا ہرچہ داند بکند و موافق ہوائے نفس و خواہش طبیعت زندگانی نماید باوامر و نواہی او را مکلف ساختہ است و بتکالیف گوناگوں مخاطب گردانیدہ این را چارہ ندارد بغیر ازانکہ بمقتضائے آن زندگانی نماید و ہوائے نفس و طبیعت را کہ برخلاف آں باشد بگذارد و اگر چنین نکند مورد سخط و غضب مولائے حقیقی شود و مستحق عذاب و انواع عقوبات گردد خوشا وقت و حال آنانیکہ کمر ہمت را در خدمت مولیٰ چست بربستہ اند و بجمیع ہمت در کسب مراضی او کشیدہ فطوبیٰ لمن وفق لمرضات اللہ ویا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ فبشریٰ للصالحین والابرار وویل للکافرین من النار سبق المفردون وہلک المسوفون دنیا محل زراعت است در وقت زراعت بعیش پرداختن و بلذات فانیہ غیر مرضیہ ساختن خود را از عیش ابد مرضی باز داشتن است عقل دور اندیش آنرا باور ندارد و لذات باقیہ مرضیہ را گذاشتہ فریفتہ لذات فانیہ مبغوضہ نگردد پس از تصحیح عقائد دینیہ بروفق آرائے صائبہ علمائے اہل سنت شکر اللہ تعالیٰ سعیہم کہ ماخوذ از کتاب و سنت است چارہ نیست و از ادائے فرائض و واجبات و از اجتناب از محرمات گذر نہ و بہترین عبادات و معتبر ترین طاعات نماز است کہ ستون دین و فارق مبین درمیان مسلم و کافر است و قربے کہ در حین ادائے آن

[حاشیہ:] ناصح غیر خود ... [illegible] ... این را ... نیست ... کسانیکہ

حاصل است بیرون آن نادر است پس نماز پنج وقت بجماعت وجمعیت وتعدیل ارکان و اسباغ
وضوء و اوقات مستحبہ ادا باید کرد ورد فی الحدیث ان العبد اذا قام الی الصلوٰة فتحت لہ ابواب
الجنان وکشفت لہ الحجب بینہ وبین ربہ واستقبلہ الحور العین مالم یتمخط و ہم در حدیث است
المصلی یقرع باب الملک وانہ من یدم قرع الباب یوشک ان یفتح لہ و ہم در حدیث است مثل
الصلوات الخمس کمثل نھر جار عذب علی باب احد کم یغتسل فیہ کل یوم خمس مرات فما
یبقی من ذلک من الدنس و ہم در حدیث ست ان من حافظ علی ھولاء الصلوات الخمس
المکتوبات فی جماعۃ کان اول من یجوز علی الصراط کالبرق اللامع وحشرہ اللہ فی اول زمرۃ
من السابقین وکان لہ فی کل یوم ولیلۃ حافظ علیھن کاجر الف شہید قتلوا فی سبیل اللہ
واز اموال نامیہ وانعام سایمہ زکوٰۃ بمصارف آن بمنت و رغبت باید داد ما نقصت صدقۃ من
مال وما زاد اللہ عبدا بعفو الا عزا وما تواضع احد للہ الا رفعہ اللہ و ہم در حدیث است ما من
صاحب ذہب ولا فضۃ لا یودی منہا حقہا الا اذا کان یوم القیمۃ صفحت لہ صفایح
من نار فاحمی علیہا فی نار جھنم فتکوی بہا جنبہ وظہرہ کلما ردت وبردت اعیدت لہ فی
یوم کان مقدارہ خمسین الف سنۃ حتی یقضی بین العباد فیری سبیلہ اما الی الجنۃ و
اما الی النار۔ از کمال کرم بعد حولان حول وصرف ما یحتاج الیہ آنچہ باقی ماند چہلم حصہ از ان
فرض کردہ است عجب بے انصافی باشد کہ در اداے آنہم تساہل نماید وبخیل بگزراند جان و مال
ہمہ از دوست تعالیٰ اگر ایثار تمام مال بفقیر میفرمود وطلب جان مینمود منولہان بارگاہ صمدیتش
بے چین ابرو بشوق از ہر چہ تمامتر ایثار جان و مال می کردند وسعادت خود را دراں می دانستند شعر

ان قال لی مت مت سمعا وطاعۃ　　　وقلت لداعی الموت اھلا ومرحبا

خوش گفت بیت

گر بنقد جان توانستی خریدن وصل دوست　　　طالب وصل تو بودے ہر کہ جانے داشتے

وروزہ ماہ مبارک رمضان بذوق باید داشت وسعادت خود دران گرسنگی وتشنگی باید دید

در حدیث است کل عمل ابن آدم یضاعف الحسنة بعشر امثالها الی سبع مائة ضعف قال اللہ تعالیٰ الا الصوم فانہ لی وانا اجزی بہ یدع شھوتہ وطعامہ من اجلی للصائم فرحتان فرحة عند فطرہ وفرحة عند لقاء ربہ ولخلوف فم الصائم اطیب عند اللہ من ریح المسک والصیام جنة فاذا کان یوم صوم احدکم فلا یرفث ولا یصخب فان سابہ احد او قاتلہ فلیقل انی امرء صائم متفق علیہ وحج خانہ کعبہ بر تقدیر وجود شرائط آن باید کرد و از خانہ بصاحب خانہ تقرب باید جست وپے باید برد و فی الحدیث تابعوا بین الحج والعمرة فانہما ینفیان الفقر والذنوب کما ینفی الکیر خبث الحدید والذہب والفضة ولیس للحجة المبرورة ثواب الا الجنة وچون بنائے مسلمانی بر پنج چیز است یکے شہادت ان لا الہ الا اللہ محمدا رسول اللہ وچہار دیگر آنست مذکور شد پس اگر در یکے ازین پنج چیز خلل رود در مسلمانی خلل رود چنانچہ خانہ کہ بنائے آن بر چہار دیوار وسقف است اگر یکے ازین پنج چیز نباشد خانہ ناتمام و ویران ست بعد از تصحیح عقائد دینیہ و اعمال صوریہ سلوک طریقہ صوفیہ علیہ قدس اللہ تعالیٰ ارواحہم ناگزیر است تا معرفت حق جل وعلا بحصول پیوندد و نجات از ہوائے نفسانی صورت بندد بندہ کہ معرفت صاحب خود ندارد و نمی شناسد عجب ست کہ چہ نوع زندگانی می نماید و بچہ مانوس و مالوف ست خوش گفت بیت

بچہ مشغول کنم دیدہ و دل را کہ مدام ۔۔۔ دل ترا می طلبد دیدہ ترا می جوید

در عالم مجاز نوکرے کہ بصاحب خود معرفت و راہ سخن ندارد از اعتداد خارج است و از اعتبار ساقط و معرفت بطور این طائفہ علیہ بے فنائے فی المعروف صورت نہ بندد تا وجود عارف درمیان ست ازین معرفت بے نصیب است بیت

از تست حجاب تو یقین است ۔۔۔ شرط ہمہ رہ روان ہمیں است

فنا و بقا امریست کہ بوجدان صاحب آن تعلق دارد بہ بیان راست نیاید ع

لذت می نشناسی بخدا تا نہ چشی

پس بر عقلا و ہوشمندان لازم است کہ در حاصل کار و نقد روزگار خود تامل نمایند ہر کہ را این معرفت

حاصل است فطوبی لہ وبشریٰ آنچہ مقصود از آفرینش او بود بجا آورد و بکمال انسانی رسد للمولوی قدس سرہ شعر

چونکہ

وآنکہ دانستی کہ ظل کیستی ۔۔۔ فارغی گر مُردی و گر زیستی

چوں بدانستی تو خود را از نخست ۔۔۔ سوے آنحضرت نسب کردی درست

و ہر کہ را این دولت مطلوبہ حاصل نیست باید کہ از طلب آن فارغ نباشد و از ہر جا بوے ازین مطلب بمشام جان او برسد در پے آن شود و بتعمیر چیزے کہ تخریب آن خواستہ اند نپردازد و گریۂ نایافت و ماتم فراق خود ہموارہ داشتہ باشد و ترسان و لرزان بود مبادا مطاوب را در آغوش ناکشیدہ ندائے الرحیل بگوش رسد و آنچہ درین نشأۃ از وے خواستہ اند حاصل نانمودہ ازین سرائے فانی رخت بربندد فردا بکدام رو در حضرت صمدیت درآید و بکدام حیلہ عذر بکشاید دوبارہ در دنیا آمدنی نیست بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند ۔۔۔ تا دامن قیامت این غم بما بماند

باید دانست کہ بہترین طریق از برائے سلوک و تسلیک راہ حق جل و علا طریقہ علیہ نقشبندیہ است قدس اللہ تعالی اسرار اہلہا چہ اکابر این طریقہ عمل بسنت اختیار کردہ اند و اجتناب از بدعت گزیدہ و طریقے خواستہ اند کہ اقرب طرق بود و البتہ موصل باشد و نہایت در بدایت آن مندرج بود و بعد از وصول بدرجۂ کمال آگاہی شان فوق آگاہی دیگران گشتہ بیت

نقشبندیہ عجب قافلہ سالارانند ۔۔۔ کہ برند از رہ پنہان بحرم قافلہ را

پس طالب حق جل سلطانہ را اختیار این طریق عالی انسب و اولی باشد کہ راہ نزدیک تر است و البتہ موصل است اللہ تعالی ما فقرا را از برکات این اکابر بہرہ ور کناد و از سر چشمۂ فیض شان سیراب گرداناد والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات و البرکات العلی ۔

مکتوب دوازدہم (۱۲)

بہ محمد صلاح کابلی در اشتغال باستغفار و توبہ و ترغیب بوظائف طاعات ۔

اخوی محمد صلاح بتقوی وصلاح آراستہ باشند کتابتے کہ نوشتہ بودند رسیدہ خوش وقت گردانید از شرمندگی وخجالت خود نوشتہ بودند درہائے توبہ مفتوح است واو تعالیٰ رؤف ورحیم از تقصیرات کہ ہیچ کس ازان خالی نیست عفو ومغفرت خواہند وبزاری مستغفر بودہ وبذکر وفکر سرگرم باشند واوقات بوظائف طاعات ومقربات اعمال معمور دارند واز ین جانب کمال صفا تصور کنند وہیچ کدورت بخود ازین ہمراہ ندہند نوشتہ بودند نمیدانم کہ داخل مقبولانم یا داخل مردودان میرانند یا میخوانند الخ محمد وا این غم جانکاہ بہر دل راہ دارد وکیست کہ ازین اندیشہ فارغ است مگر مردودے باشد از درگاہ کریم امیدوار باشند۔

مکتوب (۱۳) سیزدہم

بخواجہ محمد حنیف درجواب مکتوب او کہ درتحسین احوال بعضے یاران خود نگاشتہ بود با بعضے آداب ضروریہ مشیخت وترغیب بر ضبط اوقات۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ صحیفہ شریفہ اخوی اعزی مولانا محمد حنیف کہ درینولا ارسال داشتہ بودند رسیدہ خوش وقت ساخت وکتابتے پیش ازین ازان عزیز نیز رسیدہ بود از احوال مسترشدان خود نوشتہ بودند احوال محمد ہاشم وفاضل سنجیدہ واصیل است دریں قلیلہ اند کے از طالبان باین قسم احوال فہند می شوند این قسم طلاب را معطل نباید گذاشت وبرکار مقید ساخت و درتربیت آنہا جد تام مرعی باید نمود جوہر نفیس کم یاب ست عزیز باید داشت وہر کہ طلب شغل نماید مشغول سازند وحلقہ را سرگرم دارند وکسے را کہ ذکر درنگیرد از ذکر گفتنش باز دارند وبمجرد وقوف قلبی امر نمایند چوں یکچندی بریں طریقہ مداومت کند امید است کہ ذکر بسہولت درگیرد لیکن توجہات را از وے دریغ نباید داشت ویاران طریق را بہ بعضے از آداب ضروریہ دلالت می نمودہ باشند وصول فیوض وبرکات طریق بے رعایت آداب میسر نیست شنیدہ باشند کہ ہیچ بے ادبی بخدا نرسیدہ است جل وعلا درعدم رعایت آداب پلہ ضرر غالب است نفع موقوف دیگر باید کہ در ضبط اوقات کوشند ودر اہم امور صرف نمایند مبادا بہ بطالت کشد واز کثرت اختلاط با مردم محترز باشند کہ رونق نسبت باطن را می بردبے نسبت صالحہ با خلق صحبت

داشتن سبب انقطاع است از خالق تعالیٰ عزیزے گفتہ لا تصحب الاشرار ولا تقطع عن اللہ بصحبۃ الاخیار یعنی با بدان صحبت مدار و با نیکاں نوع صحبت دار کہ از حق جل وعلا منقطع نشوی و با مریدان و مسترشدان چنان سلوک نمایند کہ در نظر شان مہیب با وقار در آیند آنقدر انبساط نکنند کہ سبب جرأت و گستاخی گردد و خلل در کارخانۂ آنہا افتد و دیگر چوں حواس متشتت است بچیزے دیگر نمی تواند پرداخت۔ شب دوشنبہ ہفتم ماہ حال کہ ماہ ذی الحجہ سنہ یکہزار و پنجاہ ہجری است حضرت قبلہ گاہی والدہ ماجدہ جیو سفر آخرت گزیدند و پسماندگان را جگر کباب و دیدۂ پر آب گذاشتند وجود شریف شان وسیلۂ سعادات کونین و دریچۂ رضامندی رب المشرقین بودہ کہ الحال از کسب آں ازاں راہ حرمان دست دادہ است انا للہ وانا الیہ راجعون با یاران و دوستان ہفتاد ہزار بار کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ خواندہ ثواب آنرا بروحانیت ایشاں بگذرانند۔ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۱۴) چہاردہم

بشیخ عبد الکریم کابلی در جواب کتابتے کہ نوشتہ بود با ترغیب بر علو ہمت و انزوا۔

سعادت آثار مولانا عبد الکریم ہموارہ در ترقی باشند استقامت او ضاع شما کہ گوش زد میشود سبب مسرت می گردد زادک اللہ تعالیٰ وایانا استقامۃً کتابتے کہ متضمن احوال و ترقیات خود نوشتہ بود دید رسید مضامین آن بوضوح انجامید حمداً للہ علی ذلک بکار خود سرگرم باشند و حالے کہ روبدہد شکران آن بجا آرند وھل من مزید گویاں باآں خورسند نباشند و ترقی ازان بخواہند ان اللہ یحب معالی الہمم حق تعالیٰ عالی ہمتاں را دوست می دارد و بعزلت و انزوا بیشتر راغب باشند و کسانیکہ آنہا را طریقہ گفتہ اند با حوال آنہا پردازند و عددے کہ بتعلیم طریقہ آنہا مجاز بودہ اند اگر آں عدد تمام شدہ باشد مثل آں عدد دیگر را طریقہ بگویند والسلام

مکتوب ۱۵ پانزدہم

بمولانا محمد حنیف در نصیحت و تحریص بر استعداد آخرت۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات می رساند احوال واوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم وعافیتکم واستقامتکم علی الطریقۃ المرضیۃ و السنۃ السنیۃ وترقی درجاتکم المعنویۃ۔ مخدوما مرگ پرتو انداخت واجل مسمی رسیدہ آمد وہیچ سرانجام نشد وتہیۂ اسباب این قسم سفر دور ودراز از دست نیامد جاء الموت بحق اقیرہ جاءت الراجفۃ تتبعہا الرادفۃ افسوس اشرف عمر در ہوا وہوس رفت معلوم است کہ در ارذل عمر چہ خواہد کرد وکردہ این وقت چہ خواہد اعتبار داشت از راہ خجالت آب شدہ می رود وزبان عذر نماندہ خوش گفت۔ شعر

کنون چہ عذر گناہاں خویشتن خواہم ... زشرم خوں چکدم از بدن بجائے عرق

سعادت آثار فضایل بیگ از دوستان صمیمی است متوجہ کابل است توقع کہ لوازم دوستی را بظہور آرند خواجہ محمد رضا نیز از یاران طریقت است توجہے بباطن او ہم مرعی دارند والسلام اولا وآخرا۔

مکتوب شانزدہم (۱۶)

بخواجہ عبد الرحمٰن نقشبندی در شکر گذاری آبائے کرام ایشان وبیان آنکہ باوجود کمال استغنا اشد شوق باصل منسوب است وبیان فنا وبقائے عارف۔

اللہ تعالیٰ ذات بابرکات مخدومی ومخدوم زادگی را مشمول الطاف وعنایات خویش داشتہ بترقیات صوریہ ومعنویہ ممتاز دارد وحقوق بزرگان ایشان بر ذمہ ما فقرا نہ آنقدر نیست کہ در حیز تحریر وتقریر آید سلوک طریق اہل اللہ را ازین بزرگواران اخذ نمودہ ایم واقسام جذبہ را از برکات شان استفادہ کردہ ایم فنا وبقا در صحبت شان موجود است وسیر الی اللہ وسیر فی اللہ از مجلس شان ماخوذ اتباع سنت واجتناب از بدعت کہ مدار کار وبنیاد این معاملہ است ومثمر فیوض واسرار بے اندازہ از نور ہدایت این سرچشمہائے ولایت اقتباس نمودہ ایم چہ طرق دیگر از امور مبتدعہ خالی نیست وطریقہ این اکابر بعینہ طریقۂ اصحاب کرام است علیہم الرضوان لہذا این طریق اقرب طرق آمد والبتہ موصل گشت ونہایت دیگران در بدایت شان مندرج شد۔ شعر

نقشبندیہ عجب قافلہ سالاراتند | کہ برند از رہ پنہاں بحرم قافلہ را

بالجملہ اگر ظاہر است از اطوار این بزرگواران آراستہ است واگر باطن است ہم از انوار شان پیراستہ خوش گفت بیت

شکر فیض تو چمن چون کند اے ابر بہار | کہ اگر خار و اگر گل ہمہ پروردۂ تست

این درویش دل ریش از جہت عدم لیاقت خویش قابلیت مجلس بزرگان ندارد واگر تقصیرے از وے در ادائے حقوق رفتہ باشد عفو خواہد نمود حقوق سرتاپاست و ادائے آن در حوصلہ این مسکین نیست مگر کریمان از روئے کرم عفو فرمایند و ناقابلی را با این ہمہ ناقابلی قبول نمایند ع

با کریمان کارہا دشوار نیست

بلے از پیشگاہ چنین آمدہ است کہ ممکن معیوب را بشرف قبول واجب الوجود تعالے رسانیدہ چنانچہ عزیزے گفتہ است

رباعی

تو بعلم ازل مرا دیدی | دیدی آنگہ بعیب بخریدی
تو بعلم آن و من بعیب ہمان | رد مکن آنچہ خود پسندیدی

وعجب تر آنکہ اشد شوق با وجود کمال عز و استغنا بآنحضرت منسوب گشتہ کما ورد فی الحدیث چرا منسوب نگردد کہ ہرچہ باصل راجع است و بمرتبۂ وجوب منسوب اشد ارجح است مصرع

در خانہ بکد خدائی ماند ہمہ چیز

شوق ممکن در جنب شوق واجب تعالی حکم محو و متلاشی دارد چہ ممکن ہرچہ دارد از قسم خیر و کمال از وجود و توابع وجود ہمہ مستفاد و مستعار از مرتبۂ وجوب ست و ظل و پرتو ظل را باصل چہ مساوات ظل در امرے بخود استقلال ندارد اگر خیر و کمال عاریتے را بخود نسبت نماید خاین در امانت بود و دعوی ہمسری و شرکت باصل پیدا کند کمال در حق او نفی کمال است و خیریت در سلب خیریت کمالات عاریتے از خود دانستہ خود را باین گمان فاسد خیر و کمال تصور نمودہ است و بنیاد دراز برین بے بنیاد نہادہ۔ رباعی

مداحی خود بزعم حاسد تا کے | ترویج چنین متاع کاسد تا کے
تو معدومی خیال ہستی از تو | فاسد باشد خیال فاسد تا کے

وچون بسابقہ کرم صاحب دولتے را باین دید بنوازند وا وا زروئے ذوق وحال دریابد کہ کمالاتے کہ منسوب باوست ہمہ مستعار و مستفاد از مرتبہ وجوبست وظلال کمالات اوست تعالی بیت

نیاوردم از خانہ چیزے نخست ۔۔۔ تو دادی ہمہ چیز من چیز تست

این زمان سررشتۂ سعادت بدست آید وامید نجات از گرداب جہل مرکب حاصل شود للمولوی قدس سرہ شعر

چوں بدانستی تو خود را از نخست ۔۔۔ سوے انحضرت نسب کردی درست

وانکہ دانستی کہ ظل کیستی ۔۔۔ فارغی گر مُردی وگر زیستی

ازین مقام چوں ترقی نماید بینوا ندکہ کمالات منعکسہ را درست باصل سپارد وخود را کہ مرآت این کمالات بود بعدم صرف ملحق یابد این زمان از عارف نہ نامی ماند ونہ نشانی فعومل معہ ماعومل قلم این جا رسید وسر بشکست والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب (۱۷) ہفدہم

بخواجہ محمد حنیف در ترغیب بردوام اضطراب وتواصل حزن۔

بسم اللہ حامداللہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم مکتوب مرغوب اخوی اعزی رسیدہ خوش وقت ساخت آنچہ از واردات نوشتہ بودند نیک وعالی است قُلْ رَبِّ زِدْنِی عِلْمًا در کار مستمر شان سرگرم باشند وبے آرام بوند خنکی وبے دماغی نصیب اعدا باد بزرگے گفتہ است کہ تصوف اضطرابست چون سکون آمد تصوف نماند طالب بے اضطراب والتہاب نیست وعارف بے درد وحزن نہ ہر گاہ مفخر موجودات علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات بردوام فکر وتواصل حزن موصوف باشند کما ورد فی الحدیث بدیگران چہ رسد والسلام علیکم وعلی اھل بیتکم۔

حاشیہ: درکار خود

مکتوب (۱۸) ہژدہم

بمولانا غازی سرہندی در جواب استفسارے کہ از سلب نسبت وحزن آن نوشتہ بودند۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامداً و مصلیاً صحیفہ برادر گرامی مولانا غازی رسیدہ
خوش وقت ساخت حمداً للہ سبحانہ کہ بعافیت اند و از یاد فقرا فارغ نہ۔ نوشتہ بودند کہ عزیزے
است از فرزندان گنج شکر در برہان پور آسودہ است سہ روز بر سر قبر او رفتہ نشست بعد از سہ روز
ظاہر نمودند کہ اگر از ہر طرف ترک کنی از ما ترا نصیبے است فقیر بعد ازان ترک رفتن آن روضہ
نمود اما مدعاے این گفت و گو نفہمیدم کہ چہ بود۔ مخدوما می تواند کہ امتحان شما درین گفت و گو
خواستہ باشد و آزمایش می نمودہ باشد و نیز نوشتہ بودند کہ نسبت عزیزی سلب کردم اما ہیچ زیادتی
ازان سلب در خود نفہمیدم و دران عزیز ہیچ کمی مفہوم نشد موجب این چہ باشد۔ مخدوما مقدمہ
اولی کہ در خود یافتند معقول است چہ سلب کہ نفی نسبت است از شخصے مستلزم ثبوت نسبت
مسلوبہ در سالب نیست اما مقدمہ ثانیہ محل تامل است چہ سلب مستلزم کمی است در مسلوب
عنہ پس آنچہ نوشتہ اید کہ ہیچ کمی مفہوم نشد می تواند کہ محمول بران باشد کہ عین نسبت مسلوب
شود و اثر آن ہنوز باقی باشد و آنرا عین نسبت فہمیدہ باشند بے کم و کاست چنانچہ اخگری
را سرد سازند و اثر حرارت دروے باقی باشد و احتمال دارد کہ مقدمات سلب را سلب فہمیدہ
باشند و فی الحقیقت سلب متحقق نباشد۔

نوشتہ بودند کہ بعد از نماز تہجد کہ می نشینند در خود نہ توجہے و نہ شغلے غیر از افلاس ہیچ
نمی یابد مخدوما آنچہ ذاتی ممکن است فقر و افلاس است ہر کمالے کہ دروے نمودار است عاریتے
و انعکاسی است کہ ممکن باین دید بے بنیاد و این بود بے بود خود را کامل و حرز خیال کردہ است و بنیاد
دراز برین بے بنیاد نہادہ و دعوی شرکت بصاحب خود در کمالات پیدا کردہ و چون بسابقہ عنایت
بداند کہ ذات او عدم است و این کمالات ہمہ عاریتی و امانتی است ناچار کمالات را باصل
ملحق خواہد یافت و امانت را باہل امانت خواہد سپرد و بفقر ذاتی و افلاس جبلی خود متحقق خواہد شد۔

نوشتہ بودند کہ در نماز حضور خاص دارد کہ دران فتورے نیست۔ مخدوما این حالت اصیل
است و کیفیت صلوتیہ بر غیر صلوتیہ تفوق دارد۔ والسلام

نیکے
نیافتند
بیکے
کردہ باشند
ناب زیادتی

مکتوب (۱۹) نوزدہم

بمولانا محمد حنیف در تعمیر اوقات۔

برادر گرامی مولانا محمد حنیف ازین درویش دل ریش سلام عافیت انجام خوانند مدتے است کہ ازان برادر خبرے نرسیدہ خاطر نگرانست مخدوما وقت کار است نہ ہنگام گفتار، شب ہائے تار را بگریہ و استغفار روشن دارند و بتکرار کلمہ طیبہ و توحید ہموارہ رطب اللسان باشند و از تلاوتِ کلام مجید موافق وقت و حال حظے فرا گیرند و از نماز با طول قنوت خالی نباشند و بر تعلیم و تعلم حریص بوند جاءَتِ الرَّاجِفَۃُ تَتْبَعُھَا الرَّادِفَۃُ۔

مکتوب (۲۰) بستم

نیز بمولانا محمد حنیف در جواب عریضہ وے کہ متضمن شوق عزلت و احوال یاران او بود۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفٰے صحیفہ شریفہ رسید مسرور و خوش وقت ساخت حمداللہ سبحانہ کہ بعافیت اند و رشتہ محبت و رابطہ معنوی ہموارہ در قوت است التماس حصول بعضے آرزو ہا نمودہ بودند از علم بتفصیل احوال و معارف و حقایق و کشف تفصیل احوال طلبہ و جز آن امیدوار باشند و بآنچہ نصیب وقت است شاکر بوند لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ بندہ را با آرزو چہ کار بسا است کہ تمنائے امرے نماید کہ در حق او مقدر نیست حضرت کلیم علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام طلب رویت نمود بالفعل بوقوع نیامد و حکم شد یَا مُوْسٰی اِنِّی اصْطَفَیْتُکَ عَلَی النَّاسِ بِرِسٰلٰتِیْ وَبِکَلَامِیْ فَخُذْ مَا اٰتَیْتُکَ وَکُنْ مِّنَ الشّٰکِرِیْنَ۔

نوشتہ بودند قریب یک سال است کہ خطرہ آنکہ راہ آمد و رفت مردم را مسدود سازد بلکہ از خان و مان گذشتہ بکنجے قرار گیرد و ماتم عصیان خود دارد بسیار است اما از تو ہراسان است مخدوما ہراسان برائے چہ باشند کیست کہ این آرزو در دل ندارد عزلت میمون و مبارک است اگر حقوق خلق

ضائع نشود و صحبت للہ و فی اللہ اگر احیاناً واقع شود منافی غرض عزلت نیست العزلۃ منیۃ الصدیقین شنودہ باشند خوش گفت بیت

بکنج غارے خلوت گزینم از ہمہ خلق　　گر آن لطیف جہاں یار غار ما باشد

احوال ملا علی محمد و ملا عبد السلام کہ نوشتہ بودند و نیز نوشتہ بودند نسبتے کہ بمن روے می دہد باینہا امید بہم کذا و کذا مطالعہ آن مسرت فراواں بخشید احوال بلند و پسندیدہ است و مشعر بانجام کار کنایتے کہ ملا پایندہ محمد در تبیین احوال خود بشما نوشتہ نیز رسید آنچہ نوشتہ است از حصول نسبت بے کیفی و بے رنگی و ترتب لذات بر آن و تمثل نفس امارہ و شمول و احاطہ آن نسبت تمام وجود را و محویت و تلاشی اولاً در پوست و از گذشت آن بگوشت بعد ازان باستخوان بعد ازان سرایت محویت از ظاہر بباطن و بیتاب گشتن و نعرہ بر آوردن کہ الٰہی چہ کردہ ام کہ مرا نیست و نابود ساختی و شنیدن الہام کہ ھذہ جذبۃ من جذبات الحق شاد باش اگرچہ ترا نیست ساختم اما کارت نیک ساختم بعد ازان باز ملہم گشتن ھذا لطف من الطاف الحق و ھذا مقام جمع الجمع لا وصف لہ و لا بیان لہ و احاطہ عدم و محویت تمام موجودات را از عرش تا فرش و نفوذ نظر در لا تعین، بعد ازان باز بشعور آمدن و شنودن ندا کہ نہایت معاملہ تو تا اینجا بود ترا مخیر ساختم میان نسبت بندگی و آزادی و بشارت یافتن از سرور دین و دنیا علیہ الصلوٰۃ والسلام باختیار بندگی بعد ازین عروجات بنزول آمدن و دیدن واقعہ ہمہ بوضوح انجامید چیزہاے عالی و دلپذیر است والسلام اولاً و آخراً۔

بائستی بود نیز کنایات ملا علی محمد کہ تقصیر نوشتہ بودند [illegible]

مکتوب بست و یکم (۲۱)

بمیرزا غضنفر در تذکیر و تنبیہ و حفظ اوقات۔

نحمدہ و نصلی علی نبیہ الکریم احوال و اوضاع فقراے ایں حدود مستوجب حمد است امید کہ آن عزیز بعافیت و جمعیت باشد و بر جادۂ شریعت علیہ و سنت مصطفویہ علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ مستقیم و مستدیم بوند از قشر بلب آیند و از لفظ بمعنی گرایند در دوام مراقبہ و نفی خطرات کوشش

تبلیغ نمایند تا حضور مع اللہ ملکہ دل شود و صفت لازم او گردد و حضوری کہ غیبت در قفائے آن بود در طریقہ ما چندان اعتبار ندارد بالجملہ عمر چند روزہ بسے مغتنم است آنچہ مطلوب از خلقت است درین فرصت یسیرہ بدست باید آورد والا غیر از حسرت و ندامت ہیچ نیست وقت کار گذشتہ میرود خبر شرط است توقع کہ این دور افتادہ را بدعاے سلامتی خاتمہ یاد میکردہ باشند والسلام۔

مکتوب (۲۲) بست و دوم

بمولانا محمد حنیف در دلالت بقناعت و تعمیر وقت

اخوی گرامی مولانا محمد حنیف ازین دور افتادہ دعا خوانند مجاری امور مشکور است امید کہ آن برادر نیز بعافیت و جمعیت باشند و چیزے کہ منافی جمعیت باطن بود از ان یکسو بوند و در سعی قوت روزمرہ خود را پریشان نسازند حق سبحانہ و تعالیٰ متکفل ارزاق عباد است اگر باندک سعی چیزے بدست می آید فبہا والا از پے آن نروند و بصحبت اہل غفلت در کارخانہ باطن خلل نیندازند و دوام توجہ و اقبال را بجناب قدس رایگان از دست ندہند و ہر چند باطن را اقبال دائمی بود ظاہر را از ان جدا نسازند۔ والسلام

مکتوب (۲۳) بست و سوم

بمولانا ابو الفضل کشمیری در تحقیق مقام اخلاص و تحریص بدوام حضور۔

صحیفہ شریفہ رسیدہ سبب مسرت گردید حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اند و از یاد فقرا نیز فارغ نیستند و از شوق مطلوب بے ہمتا خالی نہ حق سبحانہ نایرہ این شوق را اشتعال دہاد و نار محبت را در باطن بفروزاد تا از ما سوی بتمام برہاند و بمراتب قرب و معرفت بسیط رساند از اشتغال مطالعہ کتب و درس علوم نوشتہ بودند نیک و مبارک است اللہم زد لیکن این قسم اعمال خیر را وسیلہ پیش نداند و مطلب اعلیٰ را ورا این تصور فرمایند شریعت را سہ جزو است علم و عمل و اخلاص علم و عمل را علمائے ظاہر متکفل اند

وحقیقت اخلاص کہ جزو ثالث است مربوط بمعرفت ست و وابستہ بخدمت صوفیہ کرام کہ علماء باطن اند وآنکہ گفتیم کہ حقیقت اخلاص الخ زیرا کہ صورت اخلاص عوام را نیز حاصل است صورت اخلاص آنست کہ محتاج تعمل وتکلف بود وموقوف بہ احضار نیت باشد این اخلاص را دوام نیست صاحب آن کہ گاہے باخلاص است وگاہے بے اخلاص مخلص است والمخلصون علی خطر عظیم شنودہ باشند حقیقت اخلاص آنست کہ از کسب و تعمل وارستہ است واز تکلف گسستہ دوام پذیر رفتہ است صاحب این اخلاص کہ مخلَص است بفتح لام محتاج تصحیح نیت نیست و نیت او بفنا وبقا تصحیح یافتہ است امارۂ او کہ محل صفات ذمیمہ است فدائے مولاے خود گشتہ وباطمینان پیوستہ اند وما از سبق باطن خود ہیچ ننوشتہ اید واز شکر وشکایت آن حرفے نہ نگاشتہ این نعمت عظمی را از دست ندہند چنیان مداومت بذکر قلبی نمایند کہ ذکر صفت وملکۂ دل شود واز تکلف یاد کرد وارہد وغفلت ظاہر دروے سرایت نکند ونوم ونقیظہ در حصول آن یکسان بود۔ ع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

ہمت ابلند دارند وہیچ چیز غیر از مطلب اعلی خورسند نباشند از اللہ یحب معالی الھمم والسلام و اولاً و اخراً۔

مکتوب (۲۴) بست وچہارم

بمولانا محمد حنیف در تفویض وتسلیم۔

حامد اللہ ومصلیا علی رسولہ الکریم اما بعد فمجاری الامور مشکورۃ المسئول من اللہ تعالی سلامتکم وثباتکم واستقامتکم مکاتیب شریفہ بتعاقب یکدیگر رسیدند اللہ تعالی بمنتہاے مقاصد رساند واز کمالات صباحت وملاحت نصیبے ارزانی دارد وصباحت را بچاشنی ملاحت مزج فرماید انہ قریب مجیب۔ آرزوے ترویج این طریقہ وطراوت سنت سنیہ وتلاشی بدعت نامرضیہ نمودہ بودند بحضرت عالم الغیب وحکیم مطلق آنرا مفوض دارند آنچہ مقتضاے حکمت و ارادت اوست بظہور خواہد پیوست ہنگام قرب قیامت است ایمان سلامت بردن درین طور وقت پر فتن بسے

مغتنم است غایۃ الامر دعا و توجہ درین امر منافی تفویض نیست منافی تفویض التجا در کون بما سوا است توہم آزار کہ ازین جانب تخیل نمودہ اند توہم محض است اینجا کمال صفا است نقل نوشتۂ ملا عوض و الغ بیگ کہ فرستادہ بودند از مطالعۂ آن ذوقین گشت احوال صحیحہ است بعد استخارہ اگر الغ بیگ را اجازت تعلیم اشخاص معدودہ بدہند گنجایش دارد بعد از ظہور تاثیر صحبت و استقامت و ترقی بران عدد بیفزایند و احوال صوفی نظر ہم بسیار اصیل است و از یاد دیگر کہ نفی خطرات از و و تاثیر توجہ او نوشتہ بودید و استفسار اجازت تعلیم طریقت بوے نمودہ واضح گردید اگر استخارہا راہ بدہد و استقامت اوضاع او ہویدا شود اجازت بشرط استقامت بدہند والسلام علیکم و علی سائر من لدیکم من اہل طریقتکم۔

مکتوب بست و پنجم (۲۵)

نیز بمولانا محمد حنیف در احیاے سنت و دلالت بفقر و ورع و تقوی۔

بعد الحمد و الصلوۃ و ارسال التحیات می رساند احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است مدتے است کہ کتابتے از شما نرسیدہ خاطر نگران است اللہ تعالی بعافیت صوری و جمعیت معنوی دارا دو از تفرقہ عساکر تفرقہ مامون و محفوظ کناد کہ ہمت را در احیاے سنت پیغمبر علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام والتحیہ بربندید در ظلمات بدعت کہ عالم را فرو گرفتہ است درین طور وقت علی الخصوص احیاے سنت کار بس بزرگ من احیا سنتی بعد ما امیتت فلہ اجر مائۃ شہید شنیدہ باشند و بصحبت اغنیا راغب نبوند و فقر و نامرادی را عزیز دانند و ورع و تقوی را بجان خواہند و گناہ را اندک ندانند و این دور افتادہ را بدعاے خیر منسی نکنند۔ مصرع این کار دولت است کنون تا کرا دہند۔ والسلام علیکم۔

مکتوب بست و ششم (۲۶)

بملا حامد در بیان تخلص از دقایق شرک خفی و حقیقت و تحقیق کلمہ متعارفہ لا بذکر اللہ الا اللہ۔

قال الله تبارک وتعالی وَتَحْسَبُهُمْ اَیْقَاظًا وَّهُمْ رُقُوْدٌ وَّنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْیَمِیْنِ وَذَاتَ الشِّمَالِ، ظهور وجود وتوابع آن از اوصاف کمال در مرآت ممکن ممکن را از ظاهر بینی او در توہم خیر و کمال انداختہ است وبا این توہم عدمیت ذاتی ونقص وشرارت جبلی خود را فراموش ساختہ وبرین نمود بے بود بنیاد دراز نہادہ است وبا لیخولیای شرکت ودعوی ہمسری بصاحب خود در کمالات وباخص اوصاف او پیدا کردہ حدید البصر ہموارہ عدمیت وشرارت ذاتی خود را مشاہد ست وکمال وجمال را آن اصل می بیند وعاریت وامانت بیش تصور نمی نماید ومدبر ومتصرف در امور حق را تعالی می یابد حصول حقیقت بندگی درین موطن است وتخلص از انانیت امارہ کہ ناشی از جزو ابلیسی است درین مقام است سالک این راہ را ضرور وناگزیر است کہ اول اثبات بندگی خود نماید واز بندگی نفس وپرستش ہوا برآید واز مالیخولیای شرکت بو لائی وادعای ہمسری خلاصی یابد تا مورد الطاف الٰہی جل شانہ وعنایات نامتناہی گردد ہر چند آن بیش این بیش ہر عارف کہ باین نفی وتخلص متحقق است خیال نکند کہ معاملہ نفی را بانجام رسانیدہ است وبحقیقت تخلص رسیدہ چندین عقبات وسدود در میان ست کہ از عد بیرون ست سالک بیچارہ از اول قدم بعدمیت خود لب می کشاید وبتدریج این تخلص می سراید ونفی وجود بشریت می نماید وتا می رود وعروج می نماید مراتب این نفی وعدمیت قطع می کند تا کدام صاحب دولت بود کہ بانجام این معاملہ رسد وبحقیقت این تخلص واصل گردد. شعر

کیف الوصول الی سعاد ودونها قلل الجبال ودونهن حیوف

بے اجتبا واصطفا باین درجہ قصوی رسیدن بسے دشوار است اہل انابت را حصول این معنی مستصعب ہر قدر این تخلص وعدمیت دست دہد مغتنم است وہمان قدر مدارج قرب ومراتب انبساط حاصل است تفاضل اقدام اہل اللہ وتفاوت این نسبت علیہ ست سالک این راہ پیش از رسیدن بحقیقت این تخلص واین نسبت علیہ بتکرار کلمہ نفی واثبات گویا اثبات الوہیت خود می نماید وچون مراتب نفی ہنوز در پیش دارد وبانجام نرسانیدہ اثبات او ہم در راہ ست وسخن کوتاہ شایان وصول بمثبت حقیقی ندارد ودر تکلم آن آویختہ است خلاصی ازین ورطہ بے حقیقت لا یذکر اللہ الا اللہ صورت ندارد

وآنکہ گفتیم کہ بے حقیقت لایذکر اللہ چہ صورت آن سالک را در ابتدا نیز دست می دہد و تا میز قرب این کلمہ گوئیا می رود اگر پیش از فنا باین کلمہ متکلم است چنانچہ ارباب تجلی صورتی پس اللہ او بر تعین امکانی واقع است کہ آنرا بعنوان حقیقت دانستہ است و این تعین قابل نفی است و اگر بعد از فنا در مراتب اسماء و صفات و شیونات باین سخن گویا است پس اللہ او برین مراتب واقع است و این مراتب اصول سالک اند کہ برزخ اند بین الوجوب والامکان نظر بہر دو طرف من وجہ داخل نفی اند و من وجہ داخل اثبات من وجہ مقاصد اند و من وجہ غیر مقاصد مثبت و مقصد اقصی ورای این مراتب است و حقیقت لایذکر اللہ الا اللہ منوط بوصول بآن درجہ قصوی است بلکہ گوئیم کہ تا نشأۂ دنیوی برپاست سالک در مقام نفی است و از نفی چارہ ندارد نصیب از مرتبۂ اثبات بروجہ کمال در نشأۂ اخروی ست الا لمن جعل دنیاہ اخرۃ فجاز ان یکون لہ حظ وافر من مرتبۃ الاثبات فی ھذہ النشأۃ بیت

اگر این لحظہ ممکن کار شب نیست ز بخت مقبلان این ہم عجب نیست

تنبیہ سادہ لوحے از انجام معاملہ نفی خیال نکند کہ ممکن از امکان منخلع شود و بوجوب پیوندد و قلب حقیقت شود کلا بلکہ مراد آنست کہ از ہوا و تعلق بگذرد و از دقائق شرک خفی و آلہۃ انفس وارہد و نفس از رذائل پاک و مصفا گردد و گفتہ اند ہرچہ مقصود تست معبود تست پس تا دقیقہ ازین دقائق باقی ست از گرداب الوہیت خود بتمام نمی برآید از صعوبت این تخلص است کہ گفتہ اند۔ بیت

ہرچند کہ مطمئنہ گردد ہرگز ز صفات خود نگردد

وہم از نازکی این موطن است آنچہ منقول است کہ چون محمد معشوق طوسی را بہ قسر بنماز ایستادہ کردند چون بکریمہ ایاک نعبد رسیدہ از ہرین موے کہ باندام او بود خون فوارہ شد بعد ازان گفت کہ حکم من حکم زن حائضہ است یعنی زن حائضہ بنجاست ظاہر آلودہ است وبدین سبب نماز از وے ساقط است من نیز بنجاست باطن آلودہ ام و عبادت من خالص نیست و چون ہم خلاف حال و وجدان خود باین کلام تکلم نمود از ہیبت آن خون از ہرین مو جریان گرفت و ظاہر نیز بہ نجاست آلودہ گشت و در رنگ زن حائض مانع نماز آمد۔ والسلام

مکتوب بست و ہفتم (۲۷)

بمولانا محمد حنیف در اقبال تمام بہ جناب قدس الٰہی جل شانہ و اعراض از ماسوٰی او تعالیٰ۔

بعد الحمد و الصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات می رساند احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول منہ تعالیٰ سلامتکم و استقامتکم نمیدانند بچہ وضع زندگانی می نمایید و بکدام مردم نشست و برخاست دارید و وقت عزیز در چہ چیز مصروف است تمادی ایام مفارقت مبادا تاثیرے نمودہ باشد و فتورے آوردہ بود این فقیر را این اندیشہ دامنگیر است۔ بیت

خواہم بشد از دیدہ درین فکر جگر سوز کاغوش کہ شد منزل و آسایش خواب

بتقریب پس ماندگانِ پدر خود را در بلا بیفگنند و از منعم حقیقی جل سلطانہ دوری نجویند و شرم بزرگان طریقت را نگاہدارند الحیاء شعبۃ من الایمان آخر از ہمہ روبا و سبحانہ می آرید و ہمہ را با و می سپارید تعالیٰ و حسرت بے سود با خود می برید آنچہ آخر بے اختیار شدنی ست چرا امروز با خود قرار ندہید و از ہمہ دست افشاندہ بدامن عز و استغنا محکم نگیند کدام گنج برابر گنج نامرادی تواند شد خوش گفت بیت

محجوبند

اگر ہزار غم است از جہانیان بر دل ہمیں بس است کہ او غمگسار ما باشد

بکنج غارے خلوت گزیم از ہمہ خلق گر آن لطیفِ جہان یار غار ما باشد

بعضے امور ضروریہ بود کہ درین کتابت بایستے درج نمود چون وقت تنگ بود نتوانست تحریر نمود بالجملہ از دعا فارغ نبوند و احوال را نویسان باشند و از ہدایت ملّا فتاکہ از خدمتگاران مخصوص حضرت مخدومی ملاذی میان جیو است خاطر داشت او در امور معروفہ ناگزیر است والسلام

مکتوب بست و ہشتم (۲۸)

بسیادت پناہ میر محمد امین بخاری در دلالت بر حصول تمکین و ترغیب بر کمال فنا۔

اللہ تعالیٰ ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح داراد صحیفہ گرامی مشرف ساخت شکایت از

قلت جمعیت و فقد واردات نمودہ بودند مگر ماہر چند در جمعیت ظاہر فتور است اما امید است کہ معاملہ باطن در ترقی و تزاید باشد کثرت واردات و تلون احوال از مقام تلوین مخبر است و نسیان ماسوا و رفع خطرات قلب کہ در حضور نشان می دادند از مقام تمکین است قلت واردات و احوال درین مقام قصورے ندارد چہ این مقام دریچہ وصول است بمطلوب امورے کہ در راہ روے می دہد کہ درین جانباشد ہیچ فکر نکنند امرے کہ در پیش دارند بآن سرگرم بوند و بوظائف طاعات و اذکار و مراقبات مشتغل باشند و بکلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ نفی مرادات و مقاصد نمایند و نفی وجود و کمالات تابعۂ آن از خود کنند تا عدمیت ذاتی جلوہ گر گردد و انانیت امارہ رو بزوال آرد و از دعوی ہمسری و شرک خفی وا رہد ممکن فی نفسہ عدم ولاشئے است از راہ جہل مرکب خود را خیر و کامل تصور نمودہ است و بنیاد دراز برین بے بنیاد نہادہ خوش گفت شعر

وصافی خود برغم حاسد نا کے ترویج چنین متاع کاسد تا کے

وا اگر رحمت دستگیری نفرماید و این بیچارۂ از این ورطۂ مہلکہ تبرآرد والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۲۹) بست و نہم

بشیخ عرب بخاری در دلالت بر عزلت و انزوا از اغیار۔

جناب اخوی اعزی شیخ عرب ازین درویش دلریش سلام عاقبت انجام خوانند احوال مستوجب حمد است المسئول من اللہ تعالی استقامتکم ظاہرا و باطنا مخرو ماندن و آمدن شما مفوض برائے شما ست بعد از استخارہ ہر طور کہ اقبال قلب بے تکلف باشد بموجب آن عمل کنند بعزلت بیشتر راغب باشند و از خلق مہما امکن یکسو بوند مگر با طالب حق کہ از برائے خدا جل و علا آید باوے صحبت دارند و از ورود طالبان ترسان و لرزان بوند کہ مبادا حُبّ جاہ و ریاست پیدا آید و طمع مبطن بہم رسد و خلل در کارخانۂ بزرگ اندازد و ازین رہگذر پر حذر باشند و ملتجی و مستغفر بوند مع ذلک با حوال آنہا پردازند و صحبت دارند کہ عمل خیر را از ترس خطرہ شو نمیتوان گذاشت اعمل و استغفر۔

مکتوب سیم (۳۰)

بمولانا محمد حنیف در تحریص بر محافظت وقت۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند احوال واوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم امید کہ مراعی وقت باشند واز وقت وحال بگذرند ومحولِ حال پویند ومستعد لقائے مطلوب بے ہمتا بوند وہرچہ آفل وناپاینده است خواه از امتعہ صوریہ باشد وخواه از معاملات معنویہ ازان معرض باشند قائلاً اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا وَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ والسلام علیکم وعلی من لدیکم من اخوان الدین۔

مکتوب سی ویکم (۳۱)

بمیرزا محمد شاه در دلالت بر علو ہمت۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ اللہ تعالیٰ از رقیت ماسوی خویش تحریر کناد۔ مخدوما گرفتاری مادون حق جل وعلا از اشد امراض قلبیہ است فکر ازالہ آں از اہم مہام است۔ ع

در خانہ اگر کس است یک حرف بس ست

مکتوب مرغوب آن برادر گرامی رسیده خوش وقت ساخت بیاد حق جل وعلا سرگرم باشند و بدوام حضور مع اللہ بوصف نیستی کہ دراں موطن حضور خود نجود است بوند نوشتہ بودند تا نتیجہ ذکر کہ کہ عبارت از تجلی حق سبحانہ است باسم المتکلم شاید بران مترتب شود۔ مخدوما ہمت رابلند دارند واز اسم وصفت بجز ذات تعالیٰ نخواہند واز ذروہ بخصیص نفرایند واذکر کہ رابا وجود تقدم خاص تجلی یک اسم نکنند ان اللہ یحب معالی الہمم والسلام اولاً واخراً۔

مع علی جادة الشریعة المرضیة والسنة السنیة المصطفویة علی مصدرها الصلوة والسلام والتحیة — احوال — آزاد — عموم

(۳۲) مکتوب سی و دوم

بخواجہ احمد بخاری در جواب وقائع او۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی اللہ تعالیٰ از رقیت ماسوائے خویش محرر کناد بالنون والصاد صحیفہ گرامی مسرور وخوش وقت ساخت واقعہ روشن کہ دیدہ بودند ودران واقعہ بشارت یافتہ کہ از مراتب کبریٰ اولیا گذرانیدہ بمراتب علیائے انبیا آوردیم باز در واقعہ دیگر حضرت ایشان را قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ العزیز دیدہ اند وواقعہ سابقہ را بالعرض آنحضرت رسانیدہ بسیار خوب وعالی ست مطالعہ آن خیلے محظوظ ساخت۔ بیت

آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را ۔۔۔ می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول

لیکن بدانند کہ امثال این بشرات اند امیدوار باشند کہ حق سبحانہ این معنی را از قوت بفعل آرد واز گوش بآغوش رساند وواقعہ دیگر کہ دیدہ اید کہ گوئیا بدیوے جنگ می کنید آخر بوے غالب آمدہ اید نیز نیک است اللہ تعالیٰ بر دشمن لعین غالب سازد وباسلام حقیقی رساند۔ نوشتہ بودند ذکر نفی واثبات را تا بصد ویک رسانیدہ ام اگر حکم شود بران اضافہ نمایم۔ مخدوما محنت بسیار کردہ اند حق تعالیٰ اثر بران مترتب سازد اگر بے تکلف اضافہ می توانید کرد اضافہ بکنید بعضے یاران زیادہ ازین می گویند نوشتہ بودید شخصے می گوید کہ کشایش تو از ولایت دل است بجانب دل متقید شو بدانند کہ دل انسان حقیقت جامع است وبرزخ است میان لطائف عالم خلق ولطائف عالم امر وجامع است کمالات عالم خلق وعالم امر را فیوضے از مبدا فیاض وارد می شود اول بدل می آید بتوسط آن بعالم خلق می رسد وزبان ترجمانی آن می نماید مع ذلک۔ ہر کدام را از پنجگانہ لطائف عالم امر کمالات مخصوصہ است ومعاملات جدا وولایت ہر یکے از دیگرے ممتاز است ظاہرا شما را بحقیقت جامعہ قلبیہ بیشتر مناسبت باشد مطلب وصول بحق است تعالیٰ از ہر راہ کہ باشد تا ہنگام ملاقات بوظائف طاعات واذکار مراقبات مشتغل باشند واجبۃ دور افتادہ را بدعا خیر یاد کنند والسلام

(۳۳)

مکتوب سی وسوم

بسیدبی بی در ترغیب بر وظائف طاعات با بعضے اوراد و ادعیۂ ماثورہ۔

عصمت پناہ عفت دستگاہ ہمشیرہ دینی سیدبی بی ازین جانب سلام عافیت انجام خوانند معلوم آن ہمشیرہ باشد کہ دنیا جائے عیش و آسایش نیست محل کشت و کار است و موطن طاعت و عبادت عیش و آسایش معد بآخرت است محنت این جا نتیج راحت آنجا است پس باید کہ بوظائف طاعات و عبادات سرگرم باشند و اوقات را بذکر و فکر معمور دارند چندان مداومت بذکر قلبی نمایند کہ دل را انقطاع تمام از ماسوای حق سبحانہ پیدا آید و ذکر و حضور صفت لازمۂ دل شود کہ ہرگز ازو منفک نشود کلمہ لا الہ الا اللہ را بزبان بحضور دل بسیار گویند با تسبیح اگر با تسبیح و شمار بگویند از یکہزار تا پنج ہزار ہر قدر کہ توانند گفت بگویند و اگر زیادہ کنند بہتر و نماز تہجد و اشراق و فی زوال و نماز اوابین و قیام لیل می کردہ باشند و بعد ہر نماز فرض و وقت خواب نیز آیۃ الکرسی بخوانند و نیز سی و سہ بار سبحان اللہ و سی و سہ بار الحمد للہ و سی و چہار بار اللہ اکبر بخوانند و سہ بار استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الحی القیوم و اتوب الیہ بخوانند و سورہ اخلاص و معوذتین نیز بخوانند و ہر صبح و شام صد صد بار سبحان اللہ و بحمدہٖ بخوانند و نیز صد صد بار سبحان اللہ و صد صد بار الحمد للہ و صد صد بار لا الہ الا اللہ و صد صد بار اللہ اکبر بخوانند و نیز دہ دہ بار درود، و دہ دہ بار لا حول و لا قوۃ الا باللہ وقت خواب نیز دہ بار لا حول و لا قوۃ الا باللہ بگویند و ہنگام غروب آفتاب ہفتاد بار سبحان اللہ بگویند و نیز ہر صباح اللھم ما اصبح بی من نعمۃ او باحد من خلقک فمنک وحدک لا شریک لک فلک الحمد و لک الشکر بگویند و وقت شام بجائے ما اصبح ما امسی بگویند و ہر روز این کلمات یکبار بخوانند سبحان القائم الدائم سبحان الحی القیوم سبحان الحی الذی لا یموت سبحان اللہ العظیم و بحمدہ سبوح قدوس رب الملائکۃ والروح سبحان العلی الاعلی سبحانہ و تعالی

ونیز ہر روزے صد بار لا الہ الا اللہ الملک الحق المبین بگویند و نیز دو بست و پنج بار یا بست و هفت بار اللهم اغفر للمؤمنین والمؤمنات بگویند و این استغفار نیز بست و پنج بار ہر روز بگویند استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الرحمن الرحیم الحی القیوم الذی لا یموت واتوب الیہ رب اغفر لی این استغفار جلیل القدر را بزرگان روز و شب مداومت کردہ اند و منافع و فوائد آنرا بیش از بیش مشاہدہ نمودہ در حدیث آمدہ است ہر کہ این استغفار بگوید در روزے بست و پنج بار ہیچ مکروہے در خانۂ خود و از خود و شہر خود نہ بیند و برائے برآمدن حاجات و کشائش مشکلات کلمۂ لاحول ولا قوۃ الا باللہ پانصد بار بگویند و اول و آخر درود بخوانند لا اقل صد بار۔

مکتوب سی و چہارم (۳۴)

بسیادت پناہ جامع جلد ثالث حاجی محمد عاشور بخاری در بعضے اسرار غامضہ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی سرور کائنات مفخر موجودات علیہ افضل الصلوات واکمل التحیات وصحابہ کبار ببرکت صحبت بکمال زہد و تبتل و توکل و انقطاع و ترک و صبر و قناعت و مانند آن از اوصاف کمال موصوف بودہ اند و در صورت و حقیقت قلب و قالب ایشان این نسبت و این کمال بر وجہ اتم ساری بودہ سائر امتان ہر چند کوشش و سعی بکار برند باین درجۂ علیا نتوانند رسید و بصحابہ کرام درین امور عظام برابری نتوانند بحسب غایۃ ما فی الباب طبقۂ اعلی از مشائخ متکلمین بر از راہ اتباع صورت قلب و قالب شان برین نسبت علیہ است و بکمال جد و جہد مشارکت صوری با کابر اصحاب رضی اللہ تعالی عنہم بہم رسانندہ اند و حضرت ایشان ما را قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس این کمال بصورت و حقیقت قلب و قالب ثابت است و مشارکت صوری و معنوی قلب ایشان را بقلب طبقۂ اعلی و خیر القرون از راہ کمال متابعت بلکہ از راہ فضل صرف و عنایت کاین و بعضے از اصحاب آنحضرت نیز امید وار این نسبت علیہ اند و صورت و حقیقت قلب شان باین کمال بشر مصرع

با کریمان کارہا دشوار نیست۔ وَذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ۔

وظیفہ دائمی و حل مشکلات و ختم مجددیہ

شان صحابہ ببرکت صحبت

مکملین

شان مجدد

فضل و عنایت

(۳۵)
مکتوب سی و پنجم

بمولانا محمد صدیق پشاوری در بعضے امور کہ بر بقاے اتم مترتب است و در آنکہ بر عارف وقتے می آید کہ ازل و ابد را آن واحد مے یابد۔

اللہ تعالیٰ با علیٰ مرتبہ کمال ترقی دہاد۔ نوشتہ بودند کہ قبیل نماز دیگر نشستہ بودم کہ این کس را ازین کس ربودند در اتوقت نہ خود را جوہر می یافت و نہ عرض نہ جسم می یافت و نہ جسمانی و نہ متحیز می یافت و نہ غیر متحیز، نہ خود را داخل عالم می یافت و نہ خارج، گوش چشم گشتہ بود و چشم گوش بلکہ تمام اعضا چشم گشتہ بود، از ہستی مطلقاً اثرے مفہوم نمی شد و از وجود و لوازم وجود چیزے ظاہر نمی گشت و عالم را ظل خود می دید۔ مخدوما این نوع معاملات منبی از بقاے اتم است کہ مترتب است بفناے اتم و معبر است بہ بقاے ذات و چون آن مرتبہ مقدسہ منزہ است از اوصاف امکان عارف نیز درین مقام خود را از اوصاف امکان مثل جوہریہ و عرضیہ و جسم و جسمانیہ بری می یابد و در رنگ ذات تعالی نہ داخلِ عالم خود را می بیند و نہ خارج عالم و مرتبہ ذات تعالیٰ ہر چند وراے مراتب صفات ست لیکن اصول صفات کہ آنرا شیون ذاتیہ گویند آن حضرت کاین اند و چون تمیز دران مرتبۂ علیا مفقود است این شیون از ذات اقدس متمیز نیستند و عین ذات اند و ہمچنین بایکدیگر ہم تمیز ندارند و عین یک دیگر اند و نیز در مرتبۂ ذات تعالیٰ تبعض و تجزی نیست لاجرم ذات عز برہانہ بتمامی خود برنگ ہر یک ازین شیونات می برآید۔ گفتہ اند ذات اللہ کلہ علم کلہ قدرت کلہ ارادت، عارف متخلق درین جا نیز ذات خود را عین ہر یک از صفات می بیند مثلاً خود را بتمامہ علم می یابد و بتمامہ ارادت، علی ہذا القیاس سائر الصفات و تمیز میان صفات ہم مفقود می یابد علم را عین سمع می بیند و سمع را عین بصر مثلاً و نیز درین مقام عارف عالم را ظہور و تفصیل خود می یابد و خود را کل و اجمال آن می فہمد۔ نوشتہ بودند کہ درمیان ابتدا و انتہا و ازل و ابد تناقض و منافات مطلقاً مفہوم نمی شد۔ مخدوما مطلوب حقیقی چون کہ برتر از

قید زمان و مکان ست اگر طالب صادق او بحکم تخلق خود را از قید زمان خارج یابد و ماضی و مستقبل در نظر او یکساں نماید چہ عجب حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ بزرگاشتہ اند کہ ممکن کہ در مقامات قرب الٰہی جل سلطانہ پا از دائرۂ زمان بیرون می نہد ازل و ابد را متحد می یابد۔ الیٰ آخرہ

مکتوب سی و ششم (٣٦)

بملا عبد الرزاق در جواب اسولۂ وے۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفیٰ صلاح آثار اخوی ملا عبد الرزاق اسولۂ چند نمودہ بود باندازہ وقت در جواب آنہا چیزے نوشتہ می آید وباللہ العصمۃ والتوفیق

حاصل سوالِ اول و سوال ششم آنست کہ بعضے اوراد و سور قرآنی کہ پیش از دخول درین طریقہ معتاد داشت الحال آن اوراد را در عمل آرد یا نہ و نماز تہجد و ضحی و امثال آن بخواند یا نہ و بمطالعہ کتب فقہ و کلام و حفظ بعضے از سور قرآن در اوقات قبض پردازد یا نہ۔ جواب اہل این طریق بلندی را تجویز نمی نمایند کہ ورائے ذکر ماخوذ بامرے مشتغل باشد غیر از فرض و سنت موکدہ و این درویش باہلِ ابتدا پارہ توسع می کند و شمار کہ از معاملۂ ابتدا بمراحل ترقی کردہ اید بطریق اولیٰ اذن ست کہ بعضے از اوراد مسنونہ میخواندہ باشند و نماز تہجد و ضحی و اوابین و جز آن از سنن زوائد نیز ادا نمایند تہجد و قیام لیل توان گفت کہ از ضروریات طریقہ صوفیہ علیہ است قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم و تعلیم و تعلم منافی طریقہ ما نیست بلکہ بہ نیت صالحہ موید نسبت باطنہ است بمطالعہ کتب دینیہ پردازند و بتعلیم و تعلم آن راغب باشند یک وقت را برائے این امر خطیر معین سازند و باقی اوقات را بذکر و فکر معمور دارند و بعضے از سور قرآنی اگر یاد گیرند گنجایش دارد۔

سوال دوم: آنکہ در عوام مقرر است کہ در یا ولائے فرائض و سنن بے اذن بزرگے

دست نباید انداخت فی الواقع این چنین است یا نہ۔ جواب اعمال حسنہ کہ از آنسرور علیہ و
علی آلہ الصلوۃ والسلام منقول ست و عمل اوست و خصوصیت بآنحضرت ندارد و در اتیان
آن بہ نیت ثواب اخروی احتیاج اذن نیست عمل پیغمبر علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام اذن ست
و سنداست ہر امت را آرے بعضے اعمال و اذکار و ادعیہ و رقعات برائے برآمدن حاجات و کشایش
مشکلات است کہ تاثیر بر اذن استاد و مرشد موقوف است۔

سوال سوم صحبت سرور کائنات علیہ و علی آلہ افضل الصلوات و اکمل التحیات
بعد از رحلت او در یقظہ واقع ہست یا نہ و بر تقدیر وقوع لازم می آید خلو مقبرۂ مقدسہ از جسد
مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم و این محال است۔ جواب اولاً آنکہ خلو ممنوع
است چہ مشائخ امت در یک آن در امکنۂ متعددہ حاضر شدہ اند چنانچہ از حضرت خواجہ بزرگ
منقول است کہ وقت افطار ہفت جا حاضر شدند و ہمہ جا افطار نمودند و از شاہ کمال نیز نقل
می کنند کہ وقت نماز جائے کہ نشستہ بودند ہمانجا نشستہ ماندند تا آنکہ وقت نماز گذشت،
مردم خیال کردند کہ نماز نخواندند و ہماں وقت جائے دیگر مردم دیدند کہ نماز خواندند۔ ثانیاً آنکہ
استحالت مذکور ممنوع است چہ بر تقدیر خلو از جسد مبارک حضور روحی در روضہ منورہ کافی است
و تحقیق مقام آنست کہ خلو مذکور وقتی لازم آید کہ جسد مبارک را انتقال واقع شود آنچہ واقع است
واللہ سبحانہ اعلم بحقیقۃ الحال ملاقات روحانی است ہر چند بصورت جسد نماید و روح متجسد گردد۔

سوال چہارم انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات در قبور حیات دارند یا نہ، و اگر دارند
مثل حیوۃ کہ در دنیا داشتند دارند یا بطور دیگر۔ جواب حیوۃ دارند الا ان اولیاء اللہ لا
یموتون ولکن ینتقلون من دار الی دار لیکن نہ مثل حیوۃ دنیوی کہ از دنیا انتقال کردہ
بآخرت پیوستہ اند و در درجات قرب ملتذ و خرسند الانبیاء یصلون فی قبورہم شنودہ باشند
و ہر جا کہ اطلاق موت برین بزرگواران آمدہ است باعتبار انتقال شان ازین دار فانی و شہدا
درین باب پیش قدم اند و حیات شان قوی تر ست اطلاق اموات بر انبیا علیہم الصلوات والبرکات

آمدہ ودر شہدا در فی سبیل اللہ نیامدہ وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ یُّقْتَلُ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْیَآءٌ وَّلٰكِنْ لَّا تَشْعُرُوْنَ ○

سوال پنجم ثواب ختم اگر بخواہند کہ بروح یکے بخشند اول باید کہ بروح مطہر سرور کائنات علیہ افضل الصلوات والتحیات بگذرانند بعد ازان بروح میت بخشند واگر چنین نکنند ثواب ہمن قرء بنیتہ نمی رسد ونیز می باید کہ بروح جمیع اہل ایمان بہ بخشند والا ثواب من قرء بنیتہ را قسمت می کنند آیا فی الواقع ہمچنین است یا نہ، واگر فی الواقع چنین است در ختم حضرات خواجہا چرا چنین نکنند. جواب صدقہ را اول بروحانیت پیغمبر صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم گذرانیدن ومیت را طفیلی آنسرور ساختن از مستحسنات است وامید قبول بیشتر می شود واجابت اقرب می افتد نہ از ارکان وواجبات صدقہ است کہ صدقہ بے آن ہرگز مقبول نشود واگر دریں باب نقل معتمد علیہ داشتہ باشند باید کہ ظاہر سازند وگذرانیدن ثواب عمل بارواح جمیع مؤمنین و مؤمنات نیز مستحسن است کہ بہر کدام ثواب کامل برسد واز اجر من قرء بنیتہ ہیچ کم نشود وآنکہ نوشتہ اند الا ثواب من قرء بنیتہ را قسمت می کنند دریں باب نقلے ظاہر نیست، وآنکہ نوشتہ اند کہ در خزانۃ الروایۃ چنین است، مخدوما در خزانۃ الروایۃ کہ دیدہ شد مقدمۂ ثانیہ بنظر نیامد عجب است از کجا نوشتہ اند ودر ختم حضرات خواجہا اول نام آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام بگیرند نیک ومستحسن می نماید لیکن از بزرگان باین طریق شنودہ شدہ است ہماں طور کردہ می شود وشریک ناساختن پیغمبر را صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم درین ختم وجہ دیگر است وجیہ وآن وجہ از مکتوب بست وہفتم از مکتوب جلد ثالث حضرت ایشان ما واضح ولائح است اگر آن مکتوب را مطالعہ کنند حل اکثر شبہات شود واین ختم برائے برآمدن حاجات وکشایش مشکلات ودفع بلیات در اہل این طریق معمول وماثور است۔

سوال ہفتم معراج جسدی بعد پیغمبر صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم دیگرے را واقع ہست یا نہ وعروج روحی در مراقبہ است یا چشم کشادہ. جواب معراج جسدی دیگرے را نیست وعروج روحی

ایصال ثواب کا طریقہ

این چنین نیست

آن از ارکان وواجبات صدقہ نیست

ختم خواجگان

معراج جسدی

واقع است در بیداری و چشم کشادہ وآنچہ در خواب است از حیز اعتبار ساقط است بیت

چو غلام آفتابم ہم از آفتاب گویم نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم

سوال ہشتم آنکہ در شرح دیوان وکتب تواریخ مذکور است کہ چون حضرت امیر کرم اللہ تعالیٰ وجہہ عداوت بعضے را معاینہ کرد بعد پنج نماز بر پنج کس کہ معاویہؓ وغیرہ باشند لعنت میکرد وایشان ہم بعد سماع این خبر بر پنج کس کہ حضرت امیر وحضرات حسنین وعبد اللہ بن عباس و مالک اشتر رضی اللہ تعالیٰ عنہم باشند بعد از پنج نماز لعنت کردن گرفتند حتی کہ در خلفاے بنی امیہ این امر شنیع دایم بود ودر خطبہ لعنت بر اہل بیت می کردند تا آنکہ عمر عبد العزیزؒ آنرا رفع کرد وکریمہ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ الآیہ بجاے آن مقرر ساخت۔ آیا این قضیہ نامرضیہ فی الواقع بود یا نہ۔ جواب حضرت امیر کرم اللہ وجہہ کہ سراپا رحمت بودند حاشا وکلا کہ ادنی مسلمانی را لعنت کنند چہ جاے معاویہؓ را کہ از اصحاب پیغمبر بود وپیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم دعاے خیر در حق او کردہ اند وحضرت امیر در شان او وجماعۂ او فرمودہ اند اخواننا بغوا علینا لیسوا کفرۃ ولا فسقۃ لما لہم من التاویل۔ ہر گاہ کفر وفسق را این جماعہ نفی نمایند چرا مسلمانی را لعنت کنند ودر دین اسلام لعنت ہیچ کس حتی کہ کافر فرنگ از عبادت نیست پس چرا حضرت امیرؓ این لعنت را بعد صلوۃ خمس کہ محل ذکر ودعاست بواسطۂ عداوت خود ورد خود سازند نفس حضرت امیرؓ را کہ بہ کمال فنا واطمینان موصوف بودہ واز انانیت وخودی رستہ مثل نفوس امارہ خود ہا کہ بکینہ وبغض وعداوت موصوف است خیال کردہ اند کہ این قسم بہتان وافترا با آنحضرت منسوب می سازند، حضرت امیرؓ بدرجہ اعلی فنا فی اللہ وفنا فی محبۃ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم رسیدہ بودند وجان ومال خود را فداے آنسرورؐ ساختہ چرا لعنت دشمنان خدا را جل وعلا ودشمنان او را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام کہ انواع جفا وایذا با آنسرورؐ در دین و دنیا رسانیدہ اند ورد خود نسازند واعداے خود را لعنت کنند یا آنکہ لفظ لما لہم من التاویل نفی عداوت می نماید ودلیل بر آنست کہ این محاربات ومنازعات نہ از راہ عداوت وبغض بود

بلکہ از روے تاویل و اجتہاد بود کہ جاے ملامت نیست چہ جاے لعنت اگر در سب و لعنت احدے
معنی حسن و عبادت بودے سب و لعنت ابلیس لعین و ابوجہل و ابولہب و کفار قریش کہ اقسام
جفا و ایذا بر رسول خدا صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم رسانیدہ اند و انواع اہانت بہ دین متین کردہ
از واجبات اسلام گشتے ولیس فلیس قال رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم اذا
لعنت الشیطان قال لعنت ملعونا واذا استعذت باللہ منہ قال کسرت ظہری وفی الحدیث
الآخر لا تسبوا الشیطان وتعوذوا باللہ من شرہ. پس معلوم و مبرہن شد کہ این معنی بر حضرت
امیر رض بہتان و افترا است، پس ناقل کہ لعنت معاویہ رض را بر حضرت امیر رض و حضرات حسنین رض و غیرہم متفرع
برین لعنت ساختہ بر معاویہ رض نیز افترا باشد، پس آنچہ نوشتہ اند کہ آیا فی الواقع این قضیہ بود یا نہ اگر
باشد چرا لعنت بر معاویہ رض وغیرہ روا نباشد و اگر نباشد پس محمل عبارت کشاف چہ خواہد بود. گویم نبود
چرا کہ مذہب اہل سنت و جماعت آنست کہ طعن در معاویہ رض روا نیست و این افترا طعن است
در روے نقل صحیح ہم درین باب نیست سخن اہل تواریخ بر تقدیر ثبوت درین باب چہ سند است
مدار دین را بر قول اہل تاریخ نمیتوان نہاد اینجا قول ابی حنیفہ و اصحاب او معتبر است نہ قول
اہل تاریخ و عبارت کشاف کہ نقل کردہ اند نام حضرت امیر یا معاویہ رض دران عبارت مسطور نیست
و ہرگز دلالت بران ندارد کہ یکے ازین دو عزیز دیگرے را لعنت کردہ باشد عبارت راست براست
است ہیچ مخالفتے بمطلب ما ندارد تا محمل جستہ شود آرے خلفاے بنی امیہ سالہا بر سر منبر سب و
لعن اہل بیت کردند و عمر عبد العزیز رض استیصال آنہا نمود جزاہ اللہ سبحانہ عنا خیر الجزاء
لیکن معاویہ رض کہ داخل آنہا باشد ممنوع است چہ بلا شبہ اگر معاویہ رض ملعون و مطعون بود جم غفیر
از صحابہ کرام کہ با وے درین مخالفات و محاربات شریک بودند و بعضے از آنہا از عشرہ مبشرہ اند ملعون و
مطعون باشند و طعن این اکابر موجب طعن است در شطر دین کہ از راہ آنہا بما رسیدہ است و
ہیچ مسلمانی آنرا تجویز نکند. مخدوما در ما نحن فیہ دو مذہب است مذہب اہل سنت و جماعت
و مذہب شیعہ. مذہب شیعہ سب خلفاے ثلثہ است و معاویہ رض وغیرہم، و میگویند جمیع اصحاب پیغمبر

چندے

بعد پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم مرتد شدند مگر چندے، ومذہب اہل سنت وجماعت آنست کہ جمیع اصحاب پیغمبر را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم جز بہ نیکی یاد نباید کرد و ہیچ کس بد نباید بود من احبھم فبحبی احبھم ومن ابغضھم فببغضی ابغضھم منازعات ومحاربات ایشان را بر محامل نیک باید حمل کرد و از ہوا و تعصب دور باید داشت۔ امام نووی شارح مسلم گفتہ کہ اصحاب کرام رض درین محاربات سہ فرقہ بودند جمعے باجتہاد حقیت جانب حضرت امیر در یافتہ بودند آنہا را واجب بود عمل باجتہاد خود و نصرت حضرت امیر رض وجمعے دیگر باجتہاد حقیت جانب مخالف معلوم کردہ بودند این جماعۃ را موافق اجتہاد نصرت جانب دیگر لازم بود وجمعے باجتہاد متوقف بودند آنہا را توقف واجب بود پس ہر یکے موافق اجتہاد خود عمل کردند وطعن و ملامت ازہمہ مرفوع است ہذا۔ لیکن حضرت امیر رض وموافقان او در اجتہاد مصیب بودند وجانب دیگر مخطی، اما چوں این خطا خطاے اجتہادی ست از ملامت وطعن دور است ویک درجہ ثواب دارد و مصیب دہ درجہ۔ امام شافعی رح گفتہ تلك دماء طهر الله عنها ايدينا فليطهر عنها السنتنا

دو

این عبارت شریفہ دلالت دارد کہ بخطا ہم تکلم نباید کرد و جز بہ نیکی نباید یاد نمود، چوں ہر دو مذہب معلوم شد پس جمعے کہ با معاویہ رض بد ند وطعن می نمایند ہر چند با صحاب دیگر نیک باشند از اہل سنت وجماعت خارج اند واگر در مذہب درین مسئلہ شبہہ باشد بہ کتب عقائد شان کہ معتبر و مقر اند رجوع نمایند وبا قوال شاذہ وضعیفہ التفات نکنند، وشیعہ ہم باین جماعۃ خوشنود نیند تا سب خلفاے ثلثہ ننمایند پس اینہا نہ سنی اند نہ شیعہ، مذہب ثالث ہم رسانیدہ اند۔

انتشائے این

سوال نہم۔ عقیدہ آنست کہ خاتمہ مبہم است اگر کسے پیر و مرشد خود را کہ از وے استفادہا نمودہ است از روے خلوص اعتقاد حکم بہ سلامتی خاتمہ او نماید صحیح است یا نہ۔

جواب حکم قطعی نباید کرد کہ منوط بوحی است ظن غالب وعلم طمانینت بہ سلامتی خاتمہ اکابر دین اگر نماید گنجایش دارد وہمچنین بالہام قطع حسن وقبح خاتمہ نمی تواں کرد کہ الہام ظنی است لیکن از ظن تا ظن فرق آسمان و زمین است۔

دلیل ظنی

سوال دهم: استفسار از سیر آفاقی و سیر انفسی بود۔ جواب: سلوک سیر آفاقی ست وجذبہ سیر انفسی، حضرت خواجہ احرارؒ فرمودہ اند کہ سیر آفاقی بُعد در بُعد است و سیر انفسی قرب در قرب، سیر آفاقی مطلوب را بیرون از خود جستن است و سیر انفسی در خود آمدن و گرد دل خود گردیدن، گفتہ اند یافت مقصود بر انفس است بیرون از خود ہرگز یافت نیست۔ بیت

چون جلوۂ آن جمال بیرون ز تو نیست | پا در دامان و سر بجیب اندر کش

بیت

ہمچو نابینا مبر ہر سوے دست | با تو در زیر گلیم است ہر چہ ہست

وحضرت ایشان ما را درین مقام مقالۂ مفردہ است می فرمایند کہ یافت مطلوب ورای آفاق و انفس است در رنگ آفاق در راہ ست معاملہ ایست بیرون سیر آفاقی و سیر انفسی وورای جذبہ و سلوک۔ ع لذتِ مَی نشناسی بخدا تا نہ چشی

سوال یازدهم: تقریر و جواب آن بحضور تعلق دارد۔

سوال دوازدهم: چوب و طبانچہ و پاپیزار بر سر خود زدن موجب حصول مقصود ہست یا نہ۔ جواب رکنِ عمدہ در وصول بمطلب ذکر است و رابطۂ محبت بشیخ مقتدا این نوع امور کہ نوشتہ اند در کار نیست و بے نفع ہم نہ۔

سوال سیزدهم: حبس دم در ذکر بدعت است یا نہ، و اگر بدعت حسنہ گویند پس بطور حضرت ایشان قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ در ہیچ بدعت حُسن نیست پس از بدعت این عمل چگونہ برآید۔ جواب، ذکر فی حد ذاتہ مسنون و حسن است مانند حبس دران بدعت وقتی باشد کہ ثابت شود این عمل در صدر اول نبود و آن ممنوع است و نیز این طریقہ حبس را حضرت خضرؑ بحضرت خواجہ عبد الخالقؒ کہ سر سلسلۂ خواجہا بودہ اند تعلیم کردہ اند و عمل ایشان را حکم بہ بدعت نمیتوان کرد، در ملفوظاتِ حضرت خواجۂ ما قدس سرہ منقول ست فرمودند کہ در سلسلہ چشتیہ و سہروردیہ خرقہ را معنعن از حضرت رسالت صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم اسناد می کنند و ذکر را معنعن بیان نہ کردہ اند اما در سلسلہ نقشبندیہ و کبرویہ ذکر معنعن از حضرت رسالت صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم رسیدہ است

چون رسیدہ است

از حضرت صدیق اکبر و حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہما الیٰ یومنا ہذا در وسایط فتورے نرفتہ هم درین محل یکے از حاضران سوال کرد کہ آنکہ می گویند کہ در سلسلہ علیہ نقشبندیہ طریقہ رابطہ از حضرت صدیق اکبرؓ و طریقہ ذکر از حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ تعالیٰ عنہما رسیدہ چون نسبت فرمودند ذکرے کہ درین سلسلہ است کہ آنرا وقوف عددی خوانند بطریقہ معہود مثل حبس دم و ضم محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ وسلم بادے از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بمعنعن رسیدہ است و طریق صحبت نیز از ایشان رسیدہ چراکہ ایشان در سفر و حضر با آنسرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم ہمراہ می بودند و از راہ صحبت فیض می گرفتند۔

سوال چہاردھم: کعبہ بزیارت اولیا می آید یانہ واگر می آید اشکال لازم می آید کہ آن زمین از دیوارہاے کعبہ دران مدت خالی خواہد ماند الخ۔ جواب می آید و ہیچ اشکال نیست، حضرت ایشان ما قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ برنگاشتہ اند کہ کعبہ عبارت از سنگ و کلوخ نیست سقف و جدران نیست چہ اگر سقف و جدران درمیان نباشد کعبہ کعبہ است و مسجود الیہ خلایق پس برین تقدیر کعبہ بزیارت اولیا بیاید و دیوارہا بجائے خود باشند۔

سوال پانزدھم: این روش ذکر و افاضہ و توجہ کہ درین طریقہ معہود است اولاً از کدام مشائخ پیدا شدہ است در وقت صدیق اکبرؓ ہم بود یانہ، واگر نبود پس این طریقہ چرا منسوب باو رضی اللہ تعالیٰ عنہ گشت۔ جواب سر سلسلہ حضرات خواجہا قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانیؒ است و جذبہ این بزرگواران کہ از راہ استہلاک در صفت قیومیت می خیزد و آنرا درین طریق جذبہ قیومیت می گویند از حضرت صدیق اکبرؓ بحضرت خواجہ رسیدہ واز ایشان طریقے براے حصول این جذبہ منقول است وآن طریق وقوف عددی ست پس اصل نسبت از حضرت صدیقؓ است و طریق وصول آن از حضرت خواجہ و باندازہ نقلے کہ از ملفوظات حضرت خواجہ ما قدس سرہ گذشت ذکر نیز از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ رسیدہ و می تواند کہ بحضرت خضرؑ از حضرت صدیق اکبرؓ رسیدہ باشد و از ایشان بحضرت خواجہ عبد الخالقؒ چنانچہ

گذشت - وجذبۂ دیگر که از راہ معیت ذاتیه می خیزد و آنرا درین طریق جذبۂ معیت گویند مبدأ ظهور آن حضرت خواجۂ نقشبند است قدس سرہ و حضرت خواجه علاء الدین عطار که خلیفه نخستین حضرت خواجه نقشبند بوده و قطب وقت خود نیز بوده طریقے برائے حصول این جذبه وضع کرده اند و آنرا طریقه علیه علائیه گویند در عبارات ایشان واقع می شود که اقرب طرق طریقه علیه علائیه است اصل این جذبه از حضرت خواجه بزرگ است و طریق حصول آن از حضرت خواجه علاء الدین -

سوال شانزدهم: نبی هرچند افضل است از ولی اما لازم هست که هرچه ولی می اند از معارف نبی را نیز معلوم باشد یانه، وایضاً هر معارفے که نبی را باشد لازم هست که مرسل را باشد یانه الخ. جواب فضل کلّی مر انبیار است علیهم الصلوات والتسلیمات بر اولیا و هیچ ولی بمرتبه هیچ نبی نرسد لیکن در فضل جزئی مناقشه نیست اگر بعضے از مزایا و معارف خاص به ولی باشد موجب فضل کلّی نبود مجوز است بلکه واقع است هرگاه در ولی و نبی فضل جزوی واقع باشد اگر نبی نسبت بر سل به بعضے از مزایا و معارف مخصوص بود بطریق اولی جائز باشد هرچند فضل کلّی مرسل را بود چنانچه قصه حضرت موسیٰ و حضرت خضر علیٰ نبینا و علیهم الصلوٰة والسلام خود نوشته اند -

سوال هفدهم: حضرت خضر نبی است یانه. جواب درین باب اختلاف علماء است لیکن راجح آن است که نبی است -

سوال هژدهم: تعین عدد انبیا و رسل درست هست یانه، درین باب صوفیه چه می گویند- جواب از صوفیه نقلے درین باب بنظر در آمده لیکن علما تعین عدد انبیا را منع کرده اند زیرا که بدلیل قطعی این تعین معلوم نشده است اگر وارد شده است دلائل ظنی است پس اگر بے دلیل حکم بتعین عدد نمائیم ظاهرا غیر نبی را نبی ساخته باشیم یا نبی را غیر نبی و عدد رسل از میان انبیا علیهم الصلوات والبرکات سی صد و سیزده مشهور و معروف است و محذور سابق این جا لازم نمی آید چه رسل از انبیا خارج نیستند- نوشته بودند که اگر این فقیر را پیدا می کردند بهتر بود این عبارت نباید گفت هرچه حق تعالیٰ میکند خوب است و صلاح و دعاے جنون که مسقط تکالیف ست نباید کرد و از حق تعالیٰ عافیت باید طلبید و توفیق اتیان تکالیف باید خواست

مکتوب سی و ہفتم (۳۷)

نیز بملا عبد الرزاق در حرمت سوال و اباحت آن عند الضرورۃ و احادیثے کہ درین باب وارد شدہ۔

صلاح آثار ملا عبد الرزاق پرسیدہ بود کہ مقرر است کسے کہ قوت شب ندارد او را سوال کردن حلال است، آیا این حکم از روے رخصت است یا عزیمت وراے آنست یا نہ۔ مخدوما این حکم از راہ رخصت است و عزیمت در ترک سوال است، مہما امکن بسوال اقدام نہ نماید غایت امر در سوال ہنگام شدت احتیاج اباحت است در رنگ اکل میتہ۔ و اکل لحم خنزیر کہ در حالت مخمصہ مباح است فی احیاء العلوم اما المضطر الیہ فھو سوال الجائع عند خوفہ علی نفسہ موتا او مرضا و سوال العاری و بدنہ مکشوف لیس معہ ما یواریہ فھو مباح مھما وجد بقیۃ الشروط فی المسئول بکونہ مباحا و فی المسئول منہ بکونہ راضیا فی الباطن و فی السائل بکونہ عاجزا عن الکسب فان القادر علی الکسب و ھو بطال لیس لہ السوال الا اذا استغرق طلب العلم او قاتہ و کل من لہ حظ فھو قادر علی الکسب بالوراقۃ فی شرح المشکوۃ، و اما سوال صدقۃ التطوع فمن لا یقدر علی کسب لکونہ زمنا او ذا علۃ اخری جاز لہ السوال بقدر قوت یومہ و لا یدخر و ان کان قادرا فترکہ لاشتغال العلم جازت لہ الزکوۃ ای سوال مال الزکوۃ و صدقۃ التطوع فان ترکہ لاشتغال صلوۃ التطوع و صیامہ لا یجوز لہ الزکوۃ و یکرہ لہ صدقۃ التطوع فان جلس واحد او جماعۃ فی بقعۃ و اشتغلوا بالطاعۃ و ریاضۃ النفس و تصفیۃ القلوب یستحب لواحد ان یسال صدقۃ التطوع و کسرات الخبز و اللباس لاجلھم۔

سوال متضمن سہ چیز است کہ ہر کدام قبیح است: اول اظہار شکایت است از حق تعالی و بیان قصور نعمت اوست سبحانہ از روے و این محرم است الا بضرورۃ کاکل المیتۃ، دوم اذلال نفس است لغیر اللہ تعالی و مومن را نمی رسد کہ خود را ذلیل سازد بغیر از مولاے خود الا بضرورۃ، سوم ایذاے مسئول عنہ است غالبا و ایذا حرام است الا بضرورۃ لہذا اہل تقوی ترک سوال کردہ اند

سوال کرنے کی عزیمت
ابراد
نداشتہ باشد
وجدت

مطلقا وکان بشر قدس سرہ لا یاخذ من احد شیئا الا من السری قدس سرہ وقال لانی علمت انہ یفرح بخروج المال من یدہ فانا اعینہ علی ما یحبہ وکان بشر یقول الفقراء ثلثۃ فقیر لا یسأل وان اعطی لم یاخذ فھذا مع الروحانیین فی علیین وفقیر لا یسأل وان اعطی اخذ فھذا مع المقربین فی جنات النعیم وفقیر یسأل عند الحاجۃ والفاقۃ فھذا مع الصادقین من اصحاب الیمین۔

بالجملہ سوال بے ضرورت محرم ومذموم است، باضرورت وحاجت وفاقہ مباح است لیکن موجب انحطاط مرتبہ ودرجہ است آنچہ مذکور شد در وقتے است کہ معاملہ بموت نرسیدہ است چون معاملہ بموت رسد سوال حلال بلکہ عزیمت بلکہ واجب باشد فی شرح المشکوۃ فی بیان قول النبی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم من تکفل لی ان لا یسأل الناس شیئا فاتکفل لہ بالجنۃ فقال ثوبان انا فکان لا یسأل احد شیئا ای لو کان بہ خصاصۃ واستثنی منہ اذا خاف علی نفسہ الموت فان الضرورات تبیح المحظورات بل انہ لو لم یسأل حتی یموت یموت عاصیا۔ اکنون۔ احادیث چند در ذم سوال ایراد نمودہ می آید: عن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم قال داؤد علیہ السلام ادخالک الید فی فم التنین الی ان یبلغ المرفق فیقضمھا خیر لک من ان تسأل رواہ فی الحلیہ۔ وہم در حدیث آمدہ است ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم ارسل الی عمر بن الخطاب بعطائۃ فردہ عمر فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم لم رددتہ فقال یا رسول اللہ لیس اخبرتنا ان خیرا لاحدنا ان لا ناخذ من احد شیئا فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم انما ذلک عن المسئلۃ فاما ما کان من غیر مسئلۃ فانما ھو رزق یرزقک اللہ فقال عمر اما والذی نفسی بیدہ لا اسال احدا شیئا ولا یاتینی شئ من غیر مسئلۃ الا اخذتہ رواہ مالک۔ وہم در حدیث آمدہ است من سال الناس اموالھم تکثرا فانما یسأل جمرا فلیستقل او لیستکثر۔ ای من غیر استحقاق بلسان القال او بلسان الحال ای اکثر

من قدر قوتہ۔ و ہم در حدیث آمدہ است ما یزال الرجل یسأل الناس حتی یاتی یوم القیمۃ لیس فی وجہہ مزعۃ لحم متفق علیہ۔ و ہم در حدیث آمدہ ست المسائل کدوح یکدح بہا الرجل وجہہ فمن شاء ابقی لہ علی وجہہ ومن شاء ترکہ الا ان یسال الرجل ذا سلطان اوفی امر لا یجد منہ بدا رواہ ابوداؤد والترمذی والنسائی۔ و ہم در حدیث آمدہ است من اصابتہ فاقۃ فانزلہا بالناس لم تسد فاقتہ ومن انزلہا باللہ اوشک اللہ لہ بالغنی اما بموت عاجل او غنی اجل رواہ ابوداؤد والترمذی وعن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال تعلمن ایہا الناس ان الطمع فقر وان الیاس غنی وان المرء اذا یئس عن شئ استغنی عنہ رواہ رزین و در حدیث آمدہ عن ابی ذر قال دعانی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وعلی الہ وسلم وھو یشترط علی ان لا تسأل الناس شیئا قلت نعم قال ولا سوطک ان سقط منک حتی تنزل الیہ فتاخذہ رواہ احمد۔ و ہم در حدیث آمدہ است ان الفراسی قال لرسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اسأل یا رسول اللہ فقال النبی صلے اللہ تعالی علیہ وسلم لا وان کنت لا بد فسل الصالحین رواہ ابوداؤد والنسائی۔ و ہم در حدیث آمدہ است من جاع او احتاج فکتمہ الناس وافضی بہ الی اللہ کان حق علی اللہ ان یفتح لہ قوت سنۃ من حلال رواہ الطبرانی فی الاوسط والصغیر عن ابی ہریرۃ۔ و ہم در حدیث آمدہ است من سال شیئا وعندہ ما یغنیہ فانما یستکثر من حمر جھنم قالوا وما یغنیہ قال قدر ما یغدیہ او یعشیہ۔ و ہم در حدیث آمدہ است لو تعلمون ما فی المسئلۃ ما مشی احد الی احد لیسأ لہ شیئا۔ و ہم در حدیث آمدہ است ملعون من سال لوجہ اللہ وملعون من سئل لوجہ اللہ ثم منع سائلہ ما لم یسئلہ ھجرا۔ و ہم در حدیث آمدہ است ولیاتین یوم القیمۃ قوم لیس علی وجوھھم لحم اخلقواھا فی الدنیا بالمسئلۃ فمن فتح علی نفسہ باب المسئلۃ وھو عنہا غنی فتح اللہ علیہ باب الفقر عن ابی ہریرۃ۔ و ہم در حدیث آمدہ است ایہا الناس قد ان لکم ان تستعفوا عن المسئلۃ فان من یستعف یعفہ اللہ ومن یستغن یغنہ اللہ والذی نفس محمد بیدہ ما رزق عباد من رزق اوسع

من الصبر ولئن اتیتم الا تسالونی لاعطیتکم ما وجدت حل عن ابی سعید - وہم در حدیث آمدہ است ان الرجل لیاتینی فیسألنی فاعطیہ ویجعل فی ثوبہ نارا ینقلب الی اھلہ بنار جھنم عن ابی سعید -

مکتوب سی و ہشتم (۳۸)

بملا ابوالفیض کابلی در بیان آنکہ بزرگترین حجاب نفس طالب است -

اللہ تعالیٰ ابواب فیوض و ترقیات را مفتوح دارا د بزرگترین حجاب میان طالب و مطلوب نفس طالب است دع نفسک وتعال انت الغمامۃ علی شمسک فاعرف حقیقتک رفتن نفس سالک از میان امریست ذوقی و وجدانی بگفتن و نوشتن راست نمی آید و بخواندن و مطالعۂ کتب بحصول نمی پیوندد و سابقۂ عنایت و جذب الٰہی جل شانہ می باید و در عالم اسباب صحبت کامل مکمل بشرط فنا در وے صحبت شما قلیل بود آنقدر فرصت نشد کہ بعضے امور ضروریہ درمیان آوردہ شود و اگر رابطۂ معنوی قوی است و محبت درست است امید است کہ باندازۂ آن اخذ فیوض و برکات از باطن مفیض حاصل آید و کمالات متنوعہ پرتو انداز د المرء مع من احب حدیث نبوی ست علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام شعر

چشم دارم کہ دہد اشک مرا حسن قبول آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را

مکتوب سی و نہم (۳۹)

بشیخ ابوالمظفر و محمد شاہ در عزا و محافظت طریق شیخ خود -

اللہ تعالیٰ برادران طریقت را ازین واقعۂ ہائلہ صبر جمیل و اجر جزیل کرامت کناد وجود اہل اللہ رحمت است ہم در حالت حیوٰۃ وہم بعد ممات فیوض و برکات کہ در حیوٰۃ شان مفاد و مستفاد است بعد ممات شان نیز امیدوار آن باید بود و باید دانست کہ این فیوض و برکات تا زمانے فائض است

کہ در طریقۂ شیخ احداثی واقع نشدہ است چون امور محدثہ در طریقہ پیدا شد کہ در حیوۃ شیخ نبود راہ فیض مسدود گشت در رنگ بدعتی کہ در دین پیدا شود و انوار سنت بسبب آن قلت پذیرد پس بر یارانِ آنجائی ناگزیر است کہ محافظت طریقۂ شیخ خود نیک نمایند و احداثی دران نکنند و نوع زندگانی نمایند کہ در یک دیگر فانی باشند و حلقۂ ذکر را بر سنن سابق بر پا دارند و اوقات را معمور دارند و در کسب خیرات مبادرت نمایند و در اتیان طاعات مسابقت کنند وَسَابِقُوْٓا اِلٰی مَغْفِرَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ الآیہ و خدمت فرزندان ایشان را سعادت خود شناسند و ارضاے ایشان را بر وجہ مشروع امر عظیم دانند و این فقیر را بدعاے ایمان یاد نمایند انشاء اللہ تعالیٰ در ماہ ذی الحجہ از اینجا بسفر حجاز انتقال واقع می شود و الباقی عند التلاقی انشاء اللہ الباقی والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۴۰) چہلم

ارسل الی الشیخ الحسین الخلوتی الرومی المدنی فی التحریص علی دوام الاقبال الی اللہ تعالیٰ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ اما بعد فقد وصل کتابکم الکریم الی ھذا المسکین لازلتم فی حفظ الٰہی ودوام اقبال وابتھال الیہ تعالیٰ وانقطاع عما سواہ واحتراق قلوب العارفین بنار ھواہ وتعطش اکباد المحبین فی تمناہ فطوبی لمن لم یکن لہم ھم سواہ وبشری لمن لم یکن لہ شعور بما عداہ فیا ویلتا علی من اعرض عن اللہ ویا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ کن وحدانیا فی طلبہ واوحدیا فی طاعتہ وابتغاء مرضاتہ وداوم علی ذکرہ ومراقبتہ فی الجلوات والخلوات لکے تصل الی اقصی الغایات والصلوۃ والسلام علی افضل المکونات۔

مکتوب (۴۱) چہل و یکم

ارسل الی اسوۃ العلماء المحدثین السید زین العابدین المکی فی بیان فناء العارف۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم حامداً للہ العظیم ومصلیاً علی رسولہ الکریم السلام الکامل

التام والتحیۃ الوافرۃ بکمال العز والاحترام اخص بہ الجناب العالی والکوکب لمتلالی بھجۃ الایام واللیالی السید الفاضل الکامل المحدث العالم العامل لازال شموس ھدایۃ طالعۃ وما انفک انوار افادتہ ساطعۃ اما بعد فان سالتہم تلطفا عن حالنا وتفضلتم تتفقد اما لنا فنحن فی خیر وعافیۃ ونشوق الی لقاء الاحبۃ ونفوض فی نار المحبۃ ونسأل اللہ الکریم ان یمتع المسلمین بطول بقائکم ویشرفنا مرۃً اخری بشرف لقائکم المرجو من فضلکم العمیم ان لا تخرجونا من خاطرکم ولا تنسونا من دعائکم نحن فقراء محتاجون کیف لا والامکان کلہ فقر وحاجۃ فقر الممکن ذاتی وفاقتہ سرمدیۃ نصیبہ من المطلوب الحقیقی الاستھلاک وحظہ من تلک الذروۃ العلیا الفناء والاضمحلال فکیف یدرک کمالہ وانی لہ الطریق الی کنہ جلالہ وانہ عدم وحقیقتہ نفی الخیر والکمال فی حقہ عاریۃ والحسن والجمال فیہ ظلی وانعکاسی وھو لھذا الکمال المستعار والجمال لمستفاد یخیل نفسہ کاملۃ جیلا فاسدا وادعی لھا الخیر والجمال دعوی باطلۃ وبنی علی ھذا الاصل الفاسد بناء عالیا والشجرۃ تنبئ عن الثمرۃ فالویل لہ ان لم یتدارکہ الرحمۃ ولم یشتملہ سابقۃ الکرم والرأفۃ فالکمال فی حقہ انتفاء الکمال والخیریۃ فی سلب الخیریۃ ان نسب الخیر والکمال الی نفسہ کان خائنا ومدعیا للشرکۃ باصلہ الا ان یوجد بعد العدم بالوجود الموھوب ویولد بالولادۃ الثانیۃ فحینئذ لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ رزقنا اللہ سبحانہ بدعائکم الصالح ایمانا بھذہ المعانی وشربا من ھذا المشرب بحرمۃ النبی الامی والسلام الامجاد علیہ وعلیھم الصلوات والتحیات والبرکات۔

فی انتفاء الکمال

خائنا

مکتوب چہل و دوم (۴۲)

بشیخ بایزید ولد شیخ بدیع الدین سہارنپوری در تفوق وعلو حالۃ الصلوٰتیہ وصبر برایذا خلق۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند مکاتیب گرامی رسید چون متضمن احوالِ

بحصول این نعمت عظمیٰ

پسندیدہ و مشعر از جمعیت باطن بود بسبب بہجت و مسرت گردید حالتے کہ در نماز دست می دہد و
حضور و لذت آن از اصالت نسبت خبر می دہد و از انجام کار مشعر است شکر این نعمت بجا
آرند و دراز دیاد کیفیت و کمیت آن کوشند و نماز را بطول قنوت و آداب شرائط آن بجا آرند و
شاکر باشند و عوض جمیع مافات آنرا دانند و معالجہ تلخیہاے زمانہ را باین شیرنی نمایند۔ بیت

بر شکر غلطیدہ اند صفراویان ازبراے کوری سودائیان

وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ
لِلتَّقْوٰى نوشتہ بودند کہ بیرون نماز آن خوبی نسبتے ظاہر نمی شود سبب آن چہ باشد۔ مخدوما
مکتوبے کہ حضرت ایشان مادران نوشتہ اند بیرون نماز گوئیا معطل و بیکار است اگر مطالعہ
نمایند ظاہر اتشفی تام حاصل شود و در حلقۂ ذکر گاہ متوجہ بیاران باشند و گاہے باحوال خود
پردازند تا از خودی تمام برآیند بالجملہ بمقتضاے وقت عمل کنند از ایذاے اقارب و جفاے
اہل شہر نوشتہ بودند و از انقلاب املاک و انتقاص ارزاق نگاشتہ اند سبب کلفت و نشان گردید حق سبحانہ
از شر ظلمہ محفوظ دارد و از نزد خود کشائش دہاد قال اللہ تعالی لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ
لَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا
وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ بلیہ از وست و دفع بلیہ ہم از و، ہر کدام وقت معین است
کہ تقدیم و تاخیر را گنجایش نیست لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ اضطراب سود ندارد۔ وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللهُ
بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
اگر غمگسار اوست ہمہ غمہا ہیچ ست اگر نیست فکر این غم باید کرد کہ فوق ہمہ غمہاست خوش گفت بیت

اگر ہزار غم است از جہانیان بر دل ہمیں بس است کہ او غمگسار ما باشد

کاش او شیرین بود و عالم ہمہ تلخ باشد او برمراد بود و از تمام عالم نامراد باشد۔ شعر

فلیتك تحلو والحیاة مریرة ولیتك ترضی والانام غضاب
ولیت الذی بینی وبینك عامر وبینی وبین العالمین خراب

اذا صح الود منک یا غایۃ المنی فکل الذی فوق التراب تراب

وآنچہ نوشتہ اند کہ با وجود این ہمہ اسباب پریشانی در جمعیت باطن خللے نیست بل چون ہمہ را از خدا می بینند تعالی وفعل او را در میان این جلوہ گرمی یابد شوق بر شوق زیادہ می گردد و جمعیت بر جمعیت رومی نماید واین شوق وجمعیت را ہم ازومی دانند وخود را خالی محض می بینند مطالعۂ آن بسیار خوش وقت ساخت وفرمل ہمہ کلفتہا گردید حق سبحانہ بکمال این دید برساند وبحقیقت نیستی متحقق سازد واز سفر شاہجہان آباد نوشتہ بودند استخارہا مکرر درین باب بکنند والتجاو تضرع بجا آرند بعد از انشراح سینہ اگر متوجہ شوند گنجایش دارد۔

مکتوب (۴۳) چہل وسوم

بمیرزا محمد صادق در تعبیر واقعۂ وے۔

اللہ تعالی از رفیت ماسوی محرم راز وراہے بحرم قدس خویش بکشاید مراسلۂ گرامی کہ بنام این مسکین ساختہ بودند بورود آن بہتیج گردید اندراج یافتہ بود کہ روزے در فکر آن بودم کہ روح چگونہ خواہد بود در خواب دیدم کہ شخصے نزد بندہ نشستہ است ودر دست او چیزے سرخ رنگ درخشان بعینہ لعل بدخشان کہ پادشاہان برسر خود می نہند بمن می گوید کہ روح این ست نزدیک بدہن فقرا آوردہ است وی گوید کہ این در وجود مثل ابر پہن شدہ می در آید ووقت کشیدن باز ہمیں طور یکجا می شود۔ مخدوما این خواب شما درست است نور روح را رنگ سرخ قرار دادہ اند سرخی او از ین رواست ودرخشندگی او از راہ نورانیت اوست روح نصیبے از بیچونی دارد پہن وانقباض او از راہ تمثل اوست، گفتہ اند روح نہ داخل بدن ست ونہ خارج ازو نہ متصل نہ منفصل، او را تعلق است بہ بدن تعلق تدبیر وتصرف عالم بحقیقت روح علام الغیوب ست وَمَآ اُوْتِیْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِیْلًا وذکر نفی اثبات را عدد ووقت معین نیست ہر وقت کہ خواہند بکنند وتا دام مساعدت بکنند بگویند ہر عدد کہ برسد لیکن طاق بگویند جفت نگویند وہمیں سبب

این ذکر را وقوفِ عددی گویند و اگر گاہے حبس دم نتواند بے حبس دم بگوید کہ حبس شرط لازم نیست چندان مداومت باین ذکر نماید کہ ہیچ مرادے و مقصودے در ساحت سینہ غیر از حق سبحانہ نماند و غیر از مراد او تعالیٰ مرادے نبود تا حقیقت بندگی بظہور آید و بدون خرط القتاد والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب چہل و چہارم (۴۴)

بمیر باقی بخاری در بیان طریقہ صوفیہ علیہ و مداحی این بزرگواران قدس اسرارہم۔

اللہ تعالیٰ بعافیت و جمعیت دارد و بر جادۂ شرع محمدی و سنت احمدی علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام مستقیم و مستدیم گرداناد و از تعلقات دنیا و گرفتاری ماسوا محرر ساختہ در سرا اوقات معرفت و سراپردۂ قرب خویش انس و الفت دہاد این معنی در عالم اسباب وابستہ بسلوک طریقہ صوفیہ علیہ است این بزرگواران در محبت حق جل و علا از خود و غیر خود گسستہ اند و از عشق او از آفاق و انفس گذشتہ ماسوا را در راہ او درباختہ باو ساختہ اند اگر حاصل دارند او را دارند و اگر واصل اند باو واصل اند باطن شان را ہیچ انقطاع از یاد دون او تعالیٰ روے دادہ است کہ اگر سالہا یاد ماسوی نمایند بیاد شان نیاید و از انانیت نفس بنوعے گذشتہ اند کہ عود کلمہ انا را بر خود شرک می دانند رِجَالٌ صَدَقُوْا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ و رِجَالٌ لَّا تُلْهِيْهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ۔ خداوندا مرا ازین قوم گردان یا از نظارگیان این قوم گردان کہ طاقت قوم دیگر را ندارم ہر کس کہ ہوس این راہ دارد و تخم این اندیشہ در دل می کارد باید کہ ہمہ چیز را گذاشتہ صحبت این اکابر اختیار نماید و جان نثار لوازم طلبگاری کند و از ہر جا بوے ازین دولت مشام جان برسد از پے آن شود خوش گفت۔ بیت

بعد ازین مصلحتِ کار دل من می بینم ۔۔۔ کہ روم بر درِ میخانہ و خوش بنشینم

مامول از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات العلی۔

مکتوب (۴۵) چہل و پنجم

بمیرزا محمد شاہ در مذمت دنیاے دنیہ و تحریص بر تحصیل معرفت۔

الحمد للہ العلی الاعلی والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ المصطفیٰ ونبیہ المجتبیٰ وعلی آلہ وصحبہ البررۃ التقی صحیفہ شریفہ رسیدہ سبب مسرت گردید۔ مخدوما دنیا بظاہر شیرین است و بصورت طراوت دارد، فی الحقیقت سمی ست قاتل و متاعی ست باطل و گرفتاری ست لاطائل، مفتول او مخذول ست، مفتون آن مجنون نجاستی است زراندود و زہریست شکر آلود، عاقل آنست کہ باین چنین متاع کاسد فریفتہ نشود و بچنین کالاے فاسد گرفتار نگردد و درین فرصت قلیل رضامندی مولاے حقیقی جل شانہ حاصل نماید و توشہ آخرت آمادہ سازد مطلوب درین نشاۃ فانیہ اداے وظائف بندگی ست و تحصیل معرفت خداوندی، افسوس است آنچہ درین نشاۃ ازین کس طلب داشتہ اند بجا نیارد و بامور دیگر پردازد۔ بیت

ترسم کہ یار با مانا آشنا بماند تا دامن قیامت این غم بما بماند والسلام

مکتوب (۴۶) چہل و ششم

بہ محمد معین درانکہ طالب را ہمیشہ در طلب بے آرام باید بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ آنچہ مرقوم نمودہ بودند روشن گردید کثرت اشتغال بذکر قلبی از اجل نعم است شکر آن بجا آرند لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيْدَنَّكُمْ امید است کہ این ذکر وسیلہ مذکور گردد و دریچۂ از معرفت بکشاید و ذکر و ذاکر را از میان بردارد و حضور خود بخود روے نماید و لاینکشف ذکر اللہ الا اللہ پردہ بکشاید طالب را باید کہ در طلب خود را آرام ندہد و ہموارہ مضطرب و متعطش باشد بزرگے گفتہ است کہ تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند گفتہ اند مرید را باید بدین صفت باشد کہ درین کریمہ مسطور است حَتّٰی اِذَا

ضَاقَتۡ عَلَیۡهِمُ الۡاَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ وَضَاقَتۡ عَلَیۡهِمۡ اَنۡفُسُهُمۡ وَظَنُّوۡۤا اَنۡ لَّا مَلۡجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّاۤ اِلَیۡهِ چوں محب صادق بدین صفت شود امید است کہ دریائے رحمت بجوش آید و بنوید ثُمَّ تَابَ عَلَیۡهِمۡ لِیَتُوۡبُوۡا بنوازد و کار با نصرام رسد والسلام علیکم و علی سایر من اتبع الھدی۔

مکتوب (۴۷) چہل و ہفتم

بہ محمد باقر لاہوری در تعبیر واقعہ ہائے وے کہ نوشتہ بود۔

الحمد للہ العلی الاعلی والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ کما یحری و علی الہ و صحبہ البرۃ التقی۔

بیت ہر چہ جز عشق خدائے احسن است گر شکر خوردن بود جان کندن است

مخدوما گرفتاریِ ما دونِ حق جل وعلا از اشد امراض قلبیہ است فکر ازالہ آن از اہم مہام است

مصرع در خانہ اگر کس است یک حرف بس است

دو۲ واقعہ کہ دیدہ و تعبیر آن پرسیدہ بودند اول آنکہ گویا طفلی است سرنگون بر چہار پائے افتادہ کہ ہنوز دندانش ہم نہ برآمدہ سرور کائنات علیہ و علی آلہ افضل الصلوات و اشمل البرکات برسر او ایستادہ اند می فرمایند کہ این طفل دوزخی ست، لمحہ نگذشتہ بود کہ طفل در التذاذ آمد و ہر دو پہلوے او در جنبش شد رخ بجانب آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام کرد و نظر بر روے مبارک دوخت و می نگریست تبسمی از وے ظاہر شد و بضحک منجر گشت مانا کہ از شہود جمال و کمال ذوقین شد، بعد از لمحہ آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام باز فرمودند کہ این بہشتی است مردم ہمہ متحیر ماندند الخ۔ بداند کہ می تواند کہ طفل عبارت از نفس انسانی بود النفس کالطفل شنودہ باشند و چون نفس بالذات منکر احکام سماوی ست و بعداوت حق جل شانہ برپاست کما ورد عاد نفسک فانہا انتصبت بمعاداتی و باین اعتبار مستحق نار است او را دوزخی فرمودند چون آن طفل چشم بکشود و از غشاوۂ غفلت و ضلالت برآمد و نظر بر جمال و کمال سروری انداخت و از این مشاہدہ ذوقین گشتہ بتجدید و شگفت یعنی رضامند شد و بانقیاد ظاہر و باطن پیش آمد

اہتزاز

باکمال

بمبشر بہ بہشت شد بلے نفس تا امارہ است خائب و خاسر است قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَکّٰھَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰھَا و چون مطمئنہ گشت وراضی و مرضی شد مبشر بجنت و قرب و وصال گردید یٰاَیَّتُھَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّۃُ ارْجِعِیْ اِلٰی رَبِّکِ رَاضِیَۃً مَّرْضِیَّۃً فَادْخُلِیْ فِیْ عِبَادِیْ وَادْخُلِیْ جَنَّتِیْ مانا کہ این طفل کہ معبر بنفس است لطیفۂ شما باشد و امارۂ شما نوید اطمینان یافتہ و از دوزخ بعد مبشر بجنت و وصال شدہ لیکن باید دانست کہ خواب مخبر استعداد است و مبشر قوت است کہ قریب بفعل است جانی باید کند کہ استعداد او بمنصۂ ظہور آید و معاملہ از قوت بفعل و از گوش بآغوش رسد

بیت

آنکہ دُر ساختہ است قطرۂ بارانی را می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول

و تعبیر واقعۂ دوم کہ در آن مندرج است فقیر بشما گوید کہ فلانی دل و جان ما متوجہ تست ظاہر است کہ مشعر از مناسبت تامہ است فیما بین حق سبحانہ آثار آنرا بظہور آرد، انہ قریب مجیب۔

مکتوب (۴۸) چہل و ہشتم

بمولانا محسن سیالکوٹی در ذکر کمالے کہ مناسب مقام جمع است و آنچہ مناسبت بجمع بعد الفرق دارد و بیان عین الیقین و حق الیقین۔

الحمد للہ علی نعمائہ والصلوٰۃ والسلام علی افضل رسلہ و انبیائہ و علی آلہ و صحبہ و سائر اولیائہ، صحیفۂ شریفہ رسیدہ خوش وقت و ذوقین ساخت از نفی وجود و وجدان عدمیت ذاتیہ اندراج یافتہ بود نیک و مبارک ست حق تعالی از دیاد این بدفر باید عین و اثر از روے بر باید۔ نوشتہ بودند احوال خود نوشتن اثبات وجود می بخشد و نیز نوشتہ کہ خود را ہیچ نمی یابد از دوست نشان چگونہ یابد اگر ہست خود را نشان ہستی حق مے یابد و اگر نیست و عدم محض بقدرت کاملہ صورت بستہ است پس چہ در یابد او منزہ و من محدث حیران کار و بار خویشم میخواہم یک چیزے بفہمم ہر چہ می فہمم حق تعالی از ان منزہ و بیرون است پس چہ کنم من ہیچ، محذو ما آنچہ نوشتہ اید ہمہ درست و سنجیدہ است، سالک ہنگام ظہور و استیلاء ہستی حق ہستی موہوم خود را متلاشی و ناچیز می یابد بیچارہ

که خود را گم کرده از هستی خود خبر ندارد و از هستی مطلق چه خبر خواهد داشت و از جمال و کمال او چگونه بهره خواهد گرفت کمال در حق او انتفائے کمال است و خیریت در سلب خیریت نصیب او از آن ذروهٔ علیا استهلاک و بے نصیبی است، حضرت خواجه ما قدس سرہٗ فرموده اند۔ بیت

از حضرت ذات بهره استهلاک ست استهلاکی که از تصور پاک است

بیچاره سالک درین هنگام چه کند و علم مطلوب از کجا آرد که علم منافی عین است، باید دانست که این کمال مناسب مقام جمع است و چون عارف ازین مقام ترقی نماید و بفرق بعد الجمع رسد و به بقا و شعور مشرف گردد آن زمان علم و عین هر دو جمع شوند و یکے منافی دیگرے نبود آن زمان بعلم باقی خواهد دریافت نه بعلم فانی من قتلته فانا دیته۔ بیت

گر بر سر کوے عشق ما کشته شوی شکرانه بده که خون بهاے تو منم

در عین فنا باقی ست و در عین بقا فانی۔ نوشته بودند که حق الیقین کرامی گویند و عین الیقین چیست و من بنده کیستم و چیستم، مخدوما شما عدمید و بنده اید که از پرتو کمالات وے از سائر اعدام جدا شده اید و از عدم مطلق متمیز گشته وجود نما گردیده اید چون هستی مطلق برین عدم وجود نما استیلا یابد و این هستی موهوم در پرتو آن مستور و ناچیز نماید و در شهود شعشان آن مدهوش و متحیر شود نه علمی بخود ماند و نه علمی بمطلوب عین الیقین باشد و کفر طریقت بود۔ بیت

حسن تو چنان ساخت مرا زیر و زبر کز خال و خط زلف توام نیست خبر

حسن اسلام و قبح کفر درین هنگام مستور شود درین مقام سالکے گفته۔ بیت

بکفر و با سلام یکسان نگر که هر یک زدیوان او دفتر یست

ازین مقام چون ترقی واقع شود و با نچه در وگم شده بود متحقق شود و باخلاق و اوصاف او متخلق گردد حق الیقین رونماید، این زمان حسن اسلام متجلی شود و با سلام حقیقی که از زوال و قبح کفر محفوظ است برسد و از حیرت و مدهوشی برآید و علم عود کند و حجاب عین نبود چنانچه گذشت، درین وقت او را با و خواهد دریافت نه بخود و علم خود که فانی گشته است، بدانند که عین الیقین و حق الیقین نزد

قوم داخل شہود انفسی است چہ یافت نزد شان مقصور بانفس است بیرون خود شہود نیست و شہود آفاقی معتبر نہ و نزد حضرت ایشان ماقدسنا اللہ سبحانہ بسرہ شہود انفسی در رنگ شہود آفاقی از حیز اعتبار ساقط است زیرا کہ حق سبحانہ چنانچہ ورای آفاق ست ورای انفس است نیز او راجل و علا بیرون آفاق و انفس باید جست پس آنچہ در عین الیقین و حق الیقین مشہود سالک است نہ ذات حق است تعالی و تقدس او تعالی ازین مرآت مبراست و ازین شہود منزہ و متعالی ست مصرع

در کدام آئینہ در آید او

بلکہ این شہود از آیات والہ است بر وجود او عز برہانہ و شہود آیات داخل علم الیقین است کہ استدلال از اثر بموثر است پس آنچہ نزد قوم عین الیقین و حق الیقین است نزد آنحضرت داخل قسم علم الیقین باشد و عین الیقین و حق الیقین ورای آن بود نا از قید آفاق و انفس بالکل نرہد و از شہود بغیب نیاید جمال این کمال بر زو نتواند تابد و ایمانی باین معانی مشکل کہ حاصل نماید از عین الیقین و حق الیقین چہ نویسد و کہ فہم کند یَضِیْقُ صَدْرِیْ وَلَا یَنْطَلِقُ لِسَانِیْ ۔ مصرع

سخن از لب تو گفتم بلبم سخن گرہ شد

این نسبت علیہ کہ از کمال غرابت حکم عنقاے مغرب دارد امروز از فراز فایض الانوار حضرت پیر دستگیر رضی اللہ تعالی عنہ مفاض و مستفاض است و زایران آن بقعۂ مبارک دیدۂ بصیرت شان بخاک پاک آن سدہ سنیہ مکتحل است امثال این معانی بر ایشان مکشوف و معاین است و بانوار این اسرار مستفیض و مستنیر اند رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ

مکتوب (۴۹) چہل و نہم

بسیادت پناہ حاجی الحرمین الشریفین میر غضنفر در تہنیت حج -

الحمد للہ ذی الشان عظیم البرہان والصلوۃ والسلام علی رسولہ المبعوث الی الانس و الجان و علی الہ و صحبہ ذوی الاکرام و الاحسان صحیفہ گرامی مسرور و خوش وقت ساخت

حمد اللہ سبحانہ کہ بسعادت عظمیٰ رسیدید و فرض عمر و عمرۂ واجب ادا نمودید و بزیارت امکنۂ مبارکہ و مرقد مطہر سرور کائنات علیہ افضل الصلوات و التحیات مشرف گردیدید و از انوار و برکات آن موطن بہرہ ور گشتید بازبعافیت با جماعت مراجعت نمودید و رجوع ببدایت کہ متجر بنہایت است واقع شد زود تشریف آرند کہ مشتاقان زیر بار انتظار اند و از برکات زایران کعبۂ مقصود امیدوار۔ مصرع

نشان آشنا داری بیا نزدیک من بنشین

والسلام اولاً و آخراً

مکتوب پنجاہم (۵۰)

بہ محمد عارف لاہوری در جواب عریضۂ وے کہ مشتمل بر احوال و اذواق بود۔

الحمد للہ ذی الانعام والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ سید الانام وآلہ الکرام وصحبہ العظام۔ مکتوب شریف کہ منبی از شوق لقاء و مشعر از آلام مہاجرت بود رسیدہ خوش وقت و ذوقین ساخت زادکم اللہ سبحانہ شوقاً و ذوقاً، آنچہ از احوال پسندیدۂ خود نوشتہ بودند کہ خود را از ذات و صفات و افعال عاری می یابند بحدے کہ اطلاق انا درین موطن مفقود است و زوال علم حضوری کہ عبارت از نفس حاضر است نیز اظہار نمودہ مطالعۂ آن محظوظ و ملتذ ساخت و نیز شہود معیت و احاطۂ ذاتی و یافتن آن کالآیات المتشابہات نیز واضح گردید۔ و آنچہ نوشتہ اند کہ ذات و صفات و افعال مر غیر حق را تعالیٰ بطریق عاریت است محل تامل است چہ ممکن را ذات نیست ہمگی وجوہ اعتبارات است و اگر ذات ست عدم است کہ لاشئے است ممکن از مرتبۂ ذات اقدس تعالیٰ قلیل النصیب است آرے صفات و افعال کہ بمنزلۂ ذات اوست عاریتے است بلے رواست کہ عارفے کاملے را بعد از فنائے اتم از نزد خود ذاتی عطا فرمایند کہ قیام افراد عالم بآن ذات بود و این قسم عارف در یک عصر متعدد نمی باشد بلکہ بعد از قرون متطاولہ و ازمنۂ متباعدہ ظہور میفرمایند۔ نوشتہ بودند الحق منشا کل خیر و غیرہ منشا کل شر لانہ المعدوم المطلق والمعدوم المطلق لایصدر منہ الاشر ھذا ایضاً محل تامل لان الممکنات باسرھا اعدام مقیدۃ لامعدوم مطلق

خیر والممکن غیرہ

بعد و نعم العارف الکامل بقدر و منتسبا نہ الی اصولہا و لحوق الکمالات المقیدۃ بالاطلاق یجد عدم المقید الذی بمنزلۃ ذاتہ ملحقا بالعدم المطلق والنفی الصرف الذی لا یقید و الاعتبار فیہ من وجہ لان تمیز العدم عن سائر الاعدام کان لاجل ظہور المنتسبات فیہ و انعکاس الکمالات فلما لحق الکمالات باصولہا لم یبق للعدم المقید ما بہ الامتیاز عن سائر الاعدام و لحق بالعدم الصرف' وقایعے کہ دیدہ و نوشتہ بودند از اخراج صفات ذمیمہ و ادخال صفات حمیدہ و در واقعۂ دیگر کہ ندا شنیدید کہ من از تو جدا نیستم و تو از من جدا نیستی تعبیر آن ہمین احوال است کہ نوشتہ اید و واقعۂ دیگر کہ پیغمبر را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دیدہ اید کہ می فرمایند کہ شیخ تو ہمراہ من طعام میخورد و مبارک است وچون این دو از کار را نیز بشارت است شکر خداوندی جل شانہ بجا آورد الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ لقد جاءت رسل ربنا بالحق علیھم و علی آل کل الصلوات والتسلیمات والبرکات۔

مکتوب (۵۱) پنجاہ و یکم

بہ یکے از صالحات اہل طریق در ذکر بعضے از عادات شریفہ حضرت رسالت خاتمیت علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات و ما یناسب ذلک۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ سوال: حفر قبر در حیوۃ خود طریقہ مسنونہ است یا نہ۔ جواب: این عمل از حضرت رسالت خاتمیت علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات و از خلفاے راشدین و سائر کبار صحابہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین بہ ثبوت نہ پیوستہ است آرے از بعضے سلف چون عمر بن عبد العزیزؒ و غیرہ منقول گشتہ کہ در حیوۃ خود اتخاذ قبر کردہ اند و علما را ہم درین باب قیل و قال است بعضے بکراہت قائل اند و بعضے بجواز بے کراہت و بعضے باستحباب۔

سوال: عادت شریفہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم در طعام چہ بودہ جواب: آنحضرت طعام تناول می فرمود بر حد ضرورت و قدرے کہ بآن قوام بدن باشد

بے آنکہ سیر بخورد و بروایت عائشہ صدیقہ رضی تابت شدہ است کہ پُر نشد شکم حضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام
ہرگز و بود آن حضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیہ در اہل خود کہ سوال نمی کرد از ایشان طعامے اگر طعام
می آوردند میخوردو ہرچہ می آوردند قبول می فرمود و آنچہ از اشربہ میدادند می آشامید و دوست ترین
طعام نزد او علیہ الصلوٰۃ والسلام آن بود کہ بروے دست بسیار باشد یعنی با جماعہ بخورد نہ تنہا،
و بروایت معدی کرب ثابت شدہ است کہ حضرت فرمود علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات بسندہ
است ابن آدم را لقمہ چند کہ درست دارند پشت او را پس اگر نتواند برین صبر کرد پس سوم حصۂ از
شکم او برائے طعام او باشد و سوم برائے آب او باشد و سوم حصہ برائے نفس گرفتن باشد در شروع
طعام بسم اللہ گفتن و این عمل سنت مؤکدہ است و فرمودہ علیہ الصلوٰۃ والسلام ہر کہ طعام بخورد
بعد ازان بگوید الحمد للہ الذی اطعمنی ھذا الطعام و رزقنیہ من غیر حول منی ولا قوۃ آمرزیدہ
شود گناہان ما تقدم و در روایتے ما تقدم و ما تاخر و خواب آنحضرت بر حد اعتدال و قلت بود با آنکہ دل مبارکش نمی خوابید
بلکہ چشم آنحضرت می خوابید علیہ و علی آلہ الف الف صلوٰۃ والتحیہ خون کم کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ہفدہم ماہ یا نوزدہم ماہ یا بست و یکم ماہ بودہ است و لباس آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیہ بر چند نوع
بودہ است لباس نفیس ہم پوشیدہ اند یعنی رد نکردہ اند و غیر آن ہم پوشیدہ و جامہ تنگی بیشتر پوشیدہ اند
و پشمینہ ہم در بر کردہ اند بالجملہ عادت شریف در لباس تکلف نبودہ ہر قسم حاضر می شد قبول میفرمودند
و روز معین برائے قطع جامہ ثابت نشدہ است و روز ولادت و روز وفات خیر البریہ علیہ الصلوٰۃ و
التحیہ روز دوشنبہ است آخر این روز وفات یافتند و آن روز کہ روز سہ شنبہ ایشان را نگاہداشتند و
منتصف شب چہار شنبہ و در روایتے اخیر شب ایشان را مدفون ساختند علیہ و علی آلہ
افضل الصلوٰۃ و اکمل البرکات ۔ رباعی

یا خیر من دفنت فی الترب اعظمہ	فطاب من طیبھن القاع والاکم
روحی الفداء لقبر انت ساکنہ	فیہ العفاف و فیہ الجود والکرم

از سن مبارک حضرت حبیب رب العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم پرسیدہ بودند۔

برانند درین جا چند قول ست بقولے بر سر شصت سال فوت کردند و بقولے شصت و سہ و این قول صحیح ترین اقوال است و بقولے شصت و پنج و علما میان این اقوال جمع کردہ اند کہ ہر کہ شصت و سہ سال گفتہ است، سال ولادت و سال وفات را حساب نکردہ است و ہر کہ شصت و پنج گفتہ است سال ولادت و سال وفات را حساب کردہ است و ہر کہ شصت سال گفتہ است عشرات را شمردہ و کسور را نشمردہ والسلام علی من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب (۵۲) پنجاہ و دوم

الی شیخ مصطفیٰ فی بیان کیفیۃ جامعیۃ کل اسم الاسماء والصفات وبیان کیفیۃ الوصول الی مرتبۃ الذات وتحقیق بمقالہ ہمہ اوست وہمہ از واست وبیان ان زوال صفۃ الارادہ مشروطۃ فی اطوار الولایۃ دون النبوۃ وبیان فناء اللطائف وتعین انوارھا وبیان ان بعد فنا القلب الذی ھو محل الشعور من الذی ھو صاحب الشعور وکیفیۃ الجمع بین التشبث بالاسباب و تفویض الامور الی رب الارباب جل شانہ وما یناسب ذلک۔

مقام

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط اما بعد فقد وصل المکتوب المرغوب من الاخ الاعز الارشد وسرنی وصولہ وکان مشتملا علی اسولۃ فلنشرع فی اجوبتھا واللہ سبحانہ الملھم للصواب۔

سالتنی ان لما وقع فی بعض المکاتیب ان کل اسم الٰہی جامع للاسماء والصفات ان کان المراد منہ ان کل اسم متصف بالاسماء والصفات فیلزم تعدد الذوات او قیام العرض بالعرض وایضا یلزم ان یکون اسم الاسم ایضا جامعا للاسماء والصفات وھکذا اسم اسم الاسم وھلم جرا الی غیر النھایۃ فیلزم التسلسل۔ والجواب انہ یجوز ان یکون الصفۃ و صفۃ الصفۃ کلیتھما قائمتین بالذات الواجبی تعالی وتقدس فلا یلزم الانقلاب ولا قیام العرض بالعرض کما قالوا فی بقاء الاعراض وان الاعراض والبقاء الذی ھو صفۃ کلاھما قائمان بالجوھر ولم لا یجوز ان یکون المراد بالاسماء الاسماء التی تمیزت فی العلم الواجبی تعالی وصارت مبادی

کلتاہما

تعینات الخلائق لا الاسماء المندرجة فیها علی انا نقول ان الکمالات الالهیة غیر متناهیة فلا استحالة فی ان یکون الاسماء المندرجة ایضا جامعة والتسلسل المحال هو ترتب امور غیر متناهیة وهو مفقود ههنا وایضا لیس المراد بجامعیة الاسم للاسماء والصفات کونه موصوفا بها بل کونها ملحوظة فیه او کونه متعلقا بها او کونه مشروطا بها کما ان العلم اجمع الاسماء باعتبار تعلقه بجمیعها والتکوین جامع باعتبار کونه مشروطا بصفات الکمال من العلم والقدرة و الارادة وغیرها لا یتم بدونها فکانها ماخوذة فیه والقدرة والارادة مشروطتان بالحیوة و العلم وکذا السمع والبصر مشروطتان بالحیوة مستتبعتان ملزومتان للعلم فجامعیة العلم ماخوذة فی هذه الصفات والکلام جامع باعتبار الاشتمال علیها والصوفیة الموحدة قالوا ان الذات تعالی وتقدس بجمیع اسمائه وصفاته سار متجل فی جمیع الاعیان العلمیة والخارجیة ولذا قالوا کل شئ فی کل شئ۔

سالتنی ایضا انه وقع فیه مکتوب ان الفنا والبقا للسالک فی الحقیقة انما هو باسم هو مبدأ لیقینین السالک او باصول ذلک الاسم لا بالذات البحت فطالب لذات البحت کیف یتسلی بغیر الذات وانی له الصبر والثبات۔ الجواب ان کمال سعی الطالب المذکور ان یخرج عن الحجب الظلمانی والنورانی وترفع الاستار عن بصیرته حتی یحصل له الوصل العریانی الا ان یصطاد العنقا ویحیط بما لا یدرک نهایته وما احسن من قال فی حقه بالشعر الفارسی۔ بیت

عنقا شکار کس نشود دام باز چین کاین جا ہمیشہ باد بدست ست دام را

وههنا سر یتعلق بالمنشا فهمه۔

سالتنی ایضا ان المقصد الاعلی والمطلب الاقصی للسالک ان یتخلص عما سواه ویتحرر عن رقیة ما عداه ویحصل له استهلاک واضمحلال بالذات تعالی حتی یخرج عن ورطة الشرک الخفی ولهذا اکثر الصوفیة العلیة صاروا قائلین بکلمة ہمہ اوست وشیخنا وامامنا صار قائلا بکلمة ہمہ ازوست والحق انه یکفی فی حصول هذا المقصد ان ینتفی السالک عن نفسه وعما سواه

التعین للسالک

ولا یبقی فی شہودہ وشعورہ غیر الحق تعالیٰ وتقدس ولا حاجۃ لہ الی ان یحمل المعدوم الصرف علی الموجود الصرف ویقول ہمہ اوست ولکن یخدش از المناسب لہذا المقام ان یقول کلمۃ ہمہ نیست موجود اوست لان الظلال لما لحقت بالاصول فلیس لہ بد من ان یقول ہمہ نیست موجود اوست فالقول بہمہ ازوست وان کان خارجا عن الشرک الخفی لکنہ غیر خارج عن ورطۃ الشرک الاخفی کما ان العلماء غیر خارجین عن الشرک الخفی الا ان نقول ان ہذا القول بالنسبۃ الی اہل الابتداء - الجواب الاستہلاک والاضمحلال المذکور معبر بالتوحید الشہودی وہو موطن الفناء وزوال الشعور عن شہود ماسوی الحق جل وعلا وعن وجودہ فصاحب ہذا الحال مالہ مجال التکلم بکلمہ ہمہ اوست وہمہ ازوست اذ الکثرۃ وافراد العالم لسبب مشاہدۃ الوحدۃ الحقیقۃ مرتفعۃ عن نظرہ راسا فکیف یحکم بان ہذہ الافراد عین الحق تعالیٰ او غیرہ سبحانہ ہذا مقام الجہل والحیرۃ والتکلم بامثال ہذہ الکلمات یقتضی العلم والتمیز وصاحب الفناء مالہ شعور بفنائہ بل لیس لہ ادراک بمطلوبہ فکیف یکون لہ شعور بما سوی مطلوبہ بیت

آن معرفتے ست نامش ادراک بسیط آنجا چہ محل دانش وادراک ست

نعم ہمہ نیست موجود اوست وان کان قریبا من حالہ لکن مالہ مجال التکلم بامثال ہذہ الکلمات لما مر وان تکلم کان نقصا فی حالہ وشرکا فی اطوارہ لان ہذا المقام عین الیقین وکل من العلم والعین فی ہذا المقام حجاب الاخر علی ما ہو المقرر عند القوم ومن ہہنا علمت ان صاحب ہمہ اوست ما خرج عن دائرۃ علم الیقین وما تخلص عن شہود الکثرۃ وما تحقق بالفناء وعین الیقین وان تصور الکثرۃ بعنوان الحقانیۃ لکن مشہودۃ الکثرۃ دون الوحدۃ والذی حکمت علیہ بانہ مقصد اعلی ومطلب اقصی من الفنا وزوال الشعور عما عداہ انما ہو شرط للوصول الی المقصد الاقصی والمقصد الاقصی وراءہ - بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا نیست رہ در بارگاہ کبریا

قالوا تا نہ رہی نیابی وَفِي ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ۔

تنبیه: اذا خرج السالك عن هذه الفنا والعين اليقين تحقق بالبقاء وحق اليقين وارتقى
من السكر وعدم الشعور الى الصحو والشعور لم يكن كل من العلم والعين حجابا للاخر وصار
مولودا بالولادة الثانية وموجودا بالوجود الموهوب الفاني الحقاني وههنا شهود العالم متميزا عن
الحق جل وعلا فحكم بحكم همه ازواست ويكون فى هذه الحكم بريئا عن اقسام الشرك لانه
تخلص بالفناء عن محبة ما سواه وتحرر عن رقية ما عداه وخرج عن مكايد الامارة بل
صارت امارته مطمئنة وتخلق باخلاق الله عز وجل ورجع الى العالم للتكميل والارشاد
ويرى العالم مصنوعا له تعالى مظهرا لكمالاته سبحانه ولما كانت المظاهر صادرة عنه سبحانه
لاجرم حكم بهمه ازوست وما قلنا ان هذا القول بالنسبة الى اهل البداية نعم كذلك
لكن ما سمعت ان النهاية هى الرجوع الى البداية فهذا القول بالنسبة الى اهل البداية
والنهاية وشهود العالم نصيبهما والمتوسطون الذين هم فى سكر الحال يستنكفون عن شهود
العالم باستغراقهم واستهلاكهم ليس لهم علم بما سواه ولا شعور بما عداه ولم يعلموا ان
العالم معلوم للحق عز وجل ومشهود له تعالى فعلمه وشهوده من صفات الكمال نعم محبته
والتعلق به نقص وشرك خفي وبهذا اظهر الفرق بين شهود العوام وشهود اخص الخواص
للعالم فشهود العوام وعلمهم مقترن بالتعلق والحب له فلاجرم صاروا محجوبين محرومين
وشهود اخص الخواص خال عن هذا التعلق والمحبة برئ عنه فهم نجوا عن مرض المحبة و
تحققوا بصفة الكمال الذى هو العلم والشعور والخواص وان تخلصوا عن مرض التعلق
لكن خلوا عن صفة الكمال على ان شيخنا وقدوتنا ايضا قايل بكلمه همه نيست موجود واوست
كما لا يخفى على المتتبع فى كلامه وما قال كما ان علماء الظواهر ما خرجوا من الشرك الخفى
العجب منه ان العلماء ايضا قائلون بقول همه ازوست فالحكم عليهم بانهم فى الشرك الخفى
وعلى القائل بهمه ازوست بالشرك الاخفى تحكم صرف والاعتراض ناش عن عدم العلم
بحقيقة الحال وعدم الوصول الى كنه المقال والله المستعان المتعال ومنه الفيض والنوال

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا -

سالتنی ایضا ان زوال صفۃ الارادۃ محمود بالنسبۃ الی النبی والولی ام بالنسبۃ الی الولی خاصۃ الخ - الجواب ان المطلوب من زوال صفۃ الارادۃ رفع متعلقاتہا السوء ولما کان رفع متعلقاتہا فی طریق الولایۃ متعسرا بل متعذرا مع بقاء صفۃ الارادۃ لاجرم اہل الولایۃ یجتہدون فی زوال نفس الارادۃ بل کان زوالہا شرطا فی اطوار الولایۃ وذلک لان قرب الولایۃ ظلی والقرب الظلی لا یقوی ان یرفع متعلقاتہا السوء مع بقاء نفس الارادۃ وفی طور النبوۃ یجتہدون فی رفع متعلقاتہا لا فی رفع نفسہا لانہا فی نفسہا صفۃ کمال والقبح الذی جاء فیہ من متعلقاتہا السوء فلما ارتفع متعلقہا السوء لم یبق حاجۃ الی رفع نفسہا لان قرب النبوۃ قرب اصلی وہذا القرب یقوی ان یرفع متعلقاتہا مع بقاء نفسہا ففی طریق الولایۃ زوال الارادۃ مطلوبۃ محمودۃ دون طریق النبوۃ وما قال السائل ان بقاء الارادۃ مناف لمقام الرضاء والعبودیۃ فممنوع لان المنافات لمتعلقاتہا السوء بان یرید خلاف رضاء اللہ تعالی لا لنفس الارادۃ فان کان مرادانہ علی وفق مراضی الحق مع بقاء الارادۃ لا تنافی -

سالتنی ایضا عن فناء الجواہر الخمسۃ التی ہی لطائف عالم الامر و سالتنی عن تعین انوارہا ایضا فاعلم ان لکل لطیفۃ من ہذہ اللطائف الخمس اصلا فی مراتب الوجوب و فناء کل لطیفۃ منہا منوط بوصول تلک اللطیفۃ الی اصلہا واستہلاکہا فیہ فالقلب اصلہ عن صفات الافعال ففناؤہ مربوط بتجلی الافعال واصل الروح من الصفات الحقیقیۃ ففناؤہ متعلق بتجلی الصفات واصل السر من الشیون التی ہی اصول الصفات ففناؤہ موقوف علی تجلی الشیونات واصل الخفی من الصفات التنزیہیۃ السلبیۃ ففناؤہ بالوصول الی ہذہ الدرجۃ القصوی واصل الاخفی من مقام الجہل والحیرۃ التی نشأ من التجلی الذاتی ففناؤہ مربوط بہذا التجلی، واما انوار اللطائف فنور القلب فی را صفر علی ما قالوا ونور الروح احمر و نور السر ابیض ونور الخفی اسود ونور الاخفی اخضر -

یجتہدون

السوء لا فی

طریقہ

السلبیۃ

سالتنی ایضا ان طالب الوصال هو قلب السالك فبعد فنائه الاتم ای شئ
واصل بالمطلوب وبعد عدم شعوره من الذی هو صاحب الشعور فان قلت ان بعد فناء
الاتم يعطى للطالب قلب وادراك وشعور وراء ذالك القلب والادراك والشعور ويكون
هذا القلب الاخير واصلا وواقفا فلم يصل الطالب الى المطلوب۔ الجواب الواصل
هو القلب مثلا الذی كان طالبا وحصل له الفناء وصاحب الشعور ايضا هو المعدوم فعدم شعوره
بالنسبة الى ما سوى المطلوب وشعوره بالمطلوب ای ادراك بسيط به وبعد البقاء حصل له
ادراك مركب وهذا السوال قريب عن اعتراض صاحب النزهة اعترض على القوم فی
القول بالفناء حيث قال بالشعر الفارسی۔ شعر

گویند عنان خود چه تابی — گم شو که چو گم شوی بیابی
این نکته نمود نا صوابم — چون گم شوم آنگهی چه یابم
یا بنده اگر کسے دگر خواست — از گم شدنم پس او چه میخواست

ولقد كتبت فی حل هذه الشبهة شيئا فی بعض مكاتيبی فليطلب من ثم۔

سالتنی ایضا ان النظر على المؤثر الحقيقی تعالى والنظر الى الاسباب الظاهرية و
المكاسب الصورية يكونان فی آن واحد فكيف يجتمع الوجدان الاتم مع الفقدان
الاكمل۔ الجواب انه ان رای المؤثر الحقيقی فی الاشياء كلها هو الحق عز وجل ورای الاسباب
عللا عادية يخلق الله تعالى الاثر عند مباشرتها فلم يكن منافيا للوجدان ولم يحصل الفقدان
كيف وبعض الاسباب مما يجب اتيانها بحيث لو تركها كان عاصيا۔

سالتنی ان فوائد ذكر النفی والاثبات صارت برهة من الزمان منوط باسم
الذات وزوال احتياجی عن النفی والاثبات والآن زال الاحتياج عن اسم الذات ايضا
والتوجه الصرف والمراقبة يقوم مقامها۔ الجواب ان هذه الطرق انشراح الصدر و
يحصل الترقی اشتغل به لكن لا تترك تكرار النفی والاثبات لان منافعه متوقعة لم يتم بعد۔

سالتنی ان النصیب من الذات الواجبی تعالی وصفاتہ وافعالہ واسمائہ سبحانہ لیس الا التحیر والتحسر والالم والحرقۃ۔ الجواب الامر ھکذا الممکن کیف یدرک کنہ الواجب و الحادث یستحیل احاطتہ بالقدیم فلاجرم یکون الحرمان دائما للتراب ورب الارباب نصیبہ من تلک المرتبۃ المقدسۃ یکون مقدار بقدر استعدادہ وحصولہ ووصولہ مقیدا بقید تعینہ والمطلق منزہ عن ھذا التقدیر المتعال عن ھذا التقیید ولنعم ما قال بالشعر الفارسی

بیت
تو از خوبی نمی گنجی بعالم مرا ہرگز کجا گنجی در آغوش

ولیکن ھذا آخر المکتوب والحمد للہ اولا وآخرا والصلوۃ والسلام علی رسولہ دائما وسرمدا وعلی آلہ الکرام وصحبہ العظام وعلی سائر الانبیاء والملائکۃ والصالحین۔

مکتوب (۵۳) پنجاہ و سوم

بحاجی شریف خادم در جواب اسولہ وے۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی، اخوی حاجی محمد شریف سوالے چند نمودہ بودند جواب ہر کدام را بگوش ہوش استماع کنند، دوام آگاہی را بیداری وخواب وتلاوت و نماز وجز آن یکسان ست، درین وقت حضور وآگاہی ملکہ دل می شود وصفت لازمہ او کہ ہرگز انفکاک پذیر نیست، حضرت موسیٰ علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام کہ فَاَخَافُ اَنْ یَّقْتُلُوْنِ فرمودند عذر وابا از تبلیغ رسالت نبود بلکہ بیان حال بود ونیز اشارت باٰنست کہ بعد از انکہ من کشتہ شوم تبلیغ رسالت کما ہو حق از من نیاید ازین می ترسم واگر عذر وابا بودے چرا فرمودے: وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِیْ یَفْقَهُوْا قَوْلِیْ وَاجْعَلْ لِّیْ وَزِیْرًا مِّنْ اَهْلِیْ هٰرُوْنَ اَخِی اشْدُدْ بِهٖۤ اَزْرِیْ وَاَشْرِكْهُ فِیْۤ اَمْرِیْ وثمرہ دعا اللھم اغفر لمحمد واللھم اجعل عن اکرم عبادک حصول ثواب ودرجات ست مر دعا کنندہ را نمی بینی کہ حق تعالی می فرماید اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ یُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِیِّ باز مومنان را حکم است کہ بگویند اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ ونیز بعد اذان ماثور است کہ

بگوئید وابعثہ مقاما محمودا الذی وعدتہ انک لاتخلف المیعاد۔ وحال آنکہ موعود حق تعالیٰ البتہ واقع است والدلیل علیہ ماورد فی الحدیث فی غایۃ العمال یا ایھا الناس ان انجاکم یوم القیمۃ من احوالھا ومواطنھا اکثرکم علی صلوۃ فی دار الدنیا ان قد کان فی اللہ و الملائکۃ لکفایۃ اذ یقول اِنَّ اللّٰہَ وَمَلٰٓئِکَتَہٗ یُصَلُّوْنَ عَلَی النَّبِیِّ الایہ فامر بذلک المؤمنین لیثیبہم علیہ الدیلمی عن انس ممکن ہر چند وجود ہستی مستقل ندارد و ہر چہ دارد عاریت دارد لیکن حق تعالیٰ این ہستی عاریت را از کمال قدرت خویش ثبات و استقرار دادہ است و احکام صادقہ بران مترتب ساختہ و تکالیف شرعیہ در ہمیں مرتبہ فرمودہ و عذاب و ثواب دائم بآن مربوط کردہ کہ ہر کہ انکار آن نماید ملحد و زندیق ست و مالک حقیقی ہمہ اشیا اوست تعالیٰ لیکن بظاہر ہر کہ را از بندگان خود مالک ساختہ است دیگرے را تصرف دران بے اذن او حرام ساختہ است و مواخذہ بران مترتب کردہ فلاتکن من القاصرین تخصیص حضرت ابراہیم درمیان سائر انبیا علی نبینا وسائر الانبیاء الصلوات والتسلیمات بہ کما صلیت علیٰ ابراھیم جہت بزرگی ایشان ست ہر نبی کہ بعد ایشان آمدہ مامور بمتابعت آنحضرت گشتہ است اِتَّبِعْ مِلَّۃَ اِبْرٰھِیْمَ حَنِیْفًا شاہد است برین معنی و تفصیل درین باب از مکتوبات حضرت ایشان مابایدجست ایمان و اسلام فی الحقیقت یکے است لیکن ہر جا عطف اسلام برایمان آمدہ است مراد از ایمان تصدیق قلبی باید داشت و از اسلام انقیاد صوری کہ باعمال جوارح دارد کہ در اطلاقات شرع ایمان و اسلام باین معنی ہم آمدہ است مقصود از کریمہ لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللّٰہُ بِبَدْرٍ وَّاَنْتُمْ اَذِلَّۃٌ تعداد نعمت خود است بر بندگان خود و منت نہادن ست برانہا و طلب شکر است از ایشان چنانچہ فَاتَّقُوا اللّٰہَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُوْنَ دلالت دارد بران خبر یا فایدہ خبر در ہنگام دوام حضور اگر از ظاہر غفلت واقع شود یا گناہ سرزند ممکن بلکہ واقع ست بحضوری باطن قصورے نیست۔

مکتوب (۵۴) پنجاہ و چہارم

بشیخ محمد علیم جلال آبادی فی الترغیب علی دوام الاقبال الی اللہ سبحانہ والانقطاع عماسواہ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی خصوصا علی سید الوری صاحب قاب قوسین او ادنی وعلی آلہ وصحبہ البررۃ التقی اما بعد فقد وصل الینا منکم کتاب کریم کتاب داع الی لذات النعیم لا زالت مشمولا بعنایات اللہ ودوام اقبال اللہ و انقطاع عما سواہ احترق قلوب العاشقین بنار ھواہ وتعطش اکباد المحبین فی تمناہ فطوبی لمن لم یکن لہم سواہ وبشری لمن لم یبق لہ شعور بما عداہ فیا جذ المن وفق لمرضات اللہ و یا حسرتا علی من فرط فی جنب اللہ المسئول من اللہ تعالی وصولکم علی الدرجات وشہودکم اقصی الغایات بحرمۃ افضل الرسل واکمل المکونات علیہ وعلی آلہ اشمل الصلوات واکمل المکونات علیہ وعلی آلہ اشمل الصلوات واعلی البرکات۔ مخدوما برادر دینی ملا شاہ حسین چند روز اینجا بود از صحبت او خیلے محظوظ و ذوقین شدیم و برفق اجازت شما ما ہم اجازت نمودیم وفقہ اللہ سبحانہ لمرضیاتہ چون محب قدوی شماست طریقہ شفقت و مہربانی بیش از بیش باوی مرعی دارند۔

مکتوب پنجاو پنجم (۵۵)

بحاجی سلیم بلخی در تذکیر والتزام طریق خود۔

الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام الاتمان الاکملان علی سید المرسلین محمد وآلہ وصحبہ اجمعین۔ سلام وتحیۃ از این مسکین دور افتادہ اخوی اعزی حاجی الحرمین الشریفین مطالعہ نمایند و بوظائف اذکار وطاعات سرگرم بوند واز استعداد موت فارغ نباشند و توشہ آخرت را آمادہ سازند بالجملہ از دنیا معرض وبآخرت مقبل بوند وراہ مراسلت مفتوح دارند کہ سبب توجہ غائبانہ است ویاران طریق را عزیز دارند وفانی دریکدیگر باشند رحماء بینہم خواندہ باشند وطریق خود را ملتزم بوند واحداث امرے در طریق ننمایند فیوض و برکات طریق نازبانے قائض ہست کہ احداث امرے در طریق نشدہ است والا راہ فیوض مسدود است واجازت تعلیم طریقت ہم مشروط است بعدم این احداث و اتباع سنت

ورسوخ بر محبت شیوخ هرچند این محبت بیش از اخذ فیوض از باطن شیخ بیش چون جهر در طریقہ مانیست یاران را بجهر نباید دلالت کرد و حلقۂ جهر نباید منعقد ساخت والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الهدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب (۵۶) پنجاہ و ششم

بجناب ارشاد پناہ حقائق و معارف آگاہ خواجہ عبدالغفار بلخی در جواب رقیمہ ایشان کہ متضمن بشارت بود و بیان سبقت واستقلال اصل و تبعیت و محوبیت ظل۔

الحمد للہ العلی الاعلی والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد خیر الوری صاحب قاب قوسین او ادنی وعلی صحبہ البررۃ التقی. اما بعد ذرہ احقر بحضرت ولایت پناہ ارشاد وافادت دستگاہ میرساند، عنایت نامۂ نامی وصحیفہ گرامی کہ از روے شفقت و مهربانی نامزد این بے حاصل فرمودہ بودند بورود آن مستسعد و سربلند گردید۔ مصرع

بوسیدم و بر مردمک دیدہ نهادم

امیدوار است کہ ہم برین منوال این دور از کار آگاہ گاہ بحاشیۂ ضمیر مہر تنویر راہ می دادہ باشند و باذواق خاصہ می نواختہ باشند. ورود این عنایت نامہ کہ از عین کرم بود بے سابقۂ مراسلت نعمتے بود غیر مترقبہ امیدوار کشایشہا و ترقیہا از وصول آن گردید بے سبقت از بزرگان می باید وکرم از کریمان می شاید. مصرع　　درخانہ بکدخدائی ماند ہمہ چیز

از پیشگاہ چنین آمدہ است واشد شوق باصل منسوب گشتہ بدایۃ از مبدأ است و آغاز از اصل بجهہ و بجهونہ خیر و کمال کہ ظل دارد ہمہ مستعار و مستفاد از اصل است و ظل در ہیچ چیز بجود استقلال ندارد و اگر نسبت خیر و کمال بخود نماید خائن بود و دعوی ہمسری با اصل پیدا کند کمال در حق او انتفاے کمال است و خیریت در سلب خیریت ظل نصیبے کہ از اصل دارد لبعد رد

منتسبات بآن محبوبِ دنیا لاشی است ہرچند ظہور اصل بیش محبوب و نیا لاشی ظل بیش۔ بیت

معشوق اگرچہ ہست ہمخانہ ما ویران نزا از دل ست ویرانہ ما

بیچارہ کہ جز انتفا از اصل بہرہ ندارد از کمال او چہ خبر داشتہ باشد و بجمال او چگونہ پے برد۔ بیت

گیرم کہ بغمخانہ ما یار خرامد کو حوصلہ و طاقت دیدار کہ دارد

تسبیح و عصائے تبرکی زبدۃ العارفین قدوۃ المحققین حضرت مخدومی اعظم قدس سرہ کہ از لطف ارسال داشتہ بودند و این مسکین را بآن نواختہ رسید و بر سر و چشم نہادہ از برکات آن بہرہ مند و مستفیض گردید الٰہی سلامت باشند بشارت قطبیت کہ دربارۂ این مسکین دیدہ مرقوم قلم مشکین رقم فرمودہ بودند از مطالعۂ آن مفتخر و مباہی گردید این دوراز کار را ہمیں قدر بسیار است کہ بخاطر دریا مقاطر راہ یافتہ است و در حضور پر نور مذکور گردیدہ این معنی را برابر چندین بشارات تصور می نماید و آنقدر شادی و مسرت کہ ازین دست دادہ زیادہ از آنست کہ بشارت دہد۔

ما سرنی تبشیر کم لی مثلہا قد سرنی انی خطرت ببالکم

مثلہا

ظلال اشفاق و ارشاد بر مفارق محبان و ہواخواہان ممدود و مبسوط باد بالنبی الامی و آلہ الامجاد علیہ و علیہم الصلوات و التسلیمات و التحیات و البرکات۔

مکتوب (۵۷) پنجاہ و ہفتم

بمیرزا شادہ در بیان آنکہ حقیقت ممکنات کہ عدم است و ممکن را از دریافت حقیقت واجب تعالیٰ عجز و یاس ناگزیر مگر آنکہ بوجود موہوب متحقق گشتہ پے بمطلب برد۔

الحمد للہ ذی الانعام والصلوٰۃ والسلام علیٰ رسولہ سید الانام و علیٰ آلہ الکرام و صحبہ العظام الیٰ یوم القیام۔ مخدوما حقیقت انسان و سائر ممکنات عدم است کہ لاشی محض است و وجود و کمالات تابعۂ او خاصہ رب معبود است و وجود ممکن در جنب وجود واجب حکم موہومات و متخیلات دارد معدوم از حقیقت موجود چہ دریابد و موہوم از کنہ ثابت متحقق

چہ قرار گیرد پس ناچار عجز از معرفت باشد و یاس ہموارہ دامنگیر بود۔ خوش گفت بیت

کو غبار ناقۂ لیلی کہ مجنون سالہا چشم بر رہ داشت و گردے از بیابان بر نخاست

سالہا نخاست

نہایت سعی این بیچارہ آنست کہ بر حقیقت عدمیت خود آگاہ شود و از ہستی موہوم منخلع گردد ولیکن بادراک حقیقت و اجبی تعالی و تقدس چگونہ پے برد و غیر از یاس و عجز چہ نصیب یابد بیت

عاشقان را نصیب از معشوق جز خرابی و جان گدازی نیست

آرے بعد از عدمیت عارف و انخلاع او از ین ہستی موہوم بمقتضائے کریمہ اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰہُ وَجَعَلْنَا لَہٗ نُوْرًا یَّمْشِیْ بِہٖ الآیہ می تواند کہ بآن وجود موہوب و نور مسطور بے بمطالب علی برد و لسر اوقات عز در آید لایحمل عطایا الملک الا مطایاہ والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدی۔

مکتوب (۵۸) پنجاہ و ہشتم

بہ محمد مومن گیلانی برہانپوری در جواب عریضہ وے با بیان آنکہ حصول مقام او ادنی اثر تجلی ذاتی ست و قاب قوسین تعلق بتجلی صفاتی دارد، وما یناسب ذلک من التحقیق اللائقۃ۔

التحقیقات

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ! مکتوب مرغوب اخوی اعزی رسیدہ خوش وقت ساخت، حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت و استقامت اند و از یاد فقرا فارغ نہ از ظہور عدمیت ذاتیہ و نیستی جبلی معرا از صفات بعد از تحقق بوجود موہوب کہ قیام صفات بآن ست، تو شتہ بودند بوضوح انجامید بلے ذات ممکن عدم است کہ با نعکاس صفات کمال در مرائب او وجود نما شدہ است۔ چون سالک مستعد را نظر بر عدمیت ذاتیہ افتد و کمالات منعکسہ را دسترس بصاحب آن کمالات بدہد بفنا و نیستی موصوف گردد و بموتی کہ پیش از موت ست مشرف شود بعد از ان بموجب اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰہُ وَجَعَلْنَا لَہٗ نُوْرًا الآیہ اگر خواہند کہ آن میت شدہ را حیات بخشند و آن مدہوش بادۂ محبت را ہوش آرند صفات کمال از حیات و علم و غیر آن او را از نزد خود عطا فرمایند فیصیر حیا بحیاتہ عالما بعلمہ قادرا مریدا بقدرتہ وارادتہ

جبلی تحقیق

اینجا دقیقه ایست، باید دانست که حقایق ممکنات اعدام مقیداند که بانعکاس کمالات
وجودیه متمیز گشته اند و هر عدمے از عدم دیگر جدا شده و چون کمالات وجودیه باصول خود رجوع
نمایند و مرآت عدم را خالی گذارند ما به الامتیاز آن عدم از سائر اعدام نماند عدم نیز باصل خود
که عدم مطلق باشد ملحق گردد این زمان تمام و کمال از عارف نه عین ماند و نه اثر لا تبقی ولا تذر
کمالات وجودیه چنانچه از وے وداع شده بودند و او را بعدم حواله نموده عدم نیز از وے جدا شد
و بعدم مطلق پیوست ما نا که این کمال باو ادنی است و اثر تجلی ذات ست چنانچه کمال سابق
که عارف بعد لحوق کمالات باصل خود را جماد و عدم می یافت از قاب قوسین بود و تعلق بتجلی
صفات داشت۔ اگر گویند هر گاه تمیز عدم بظهور صفات ست پس چون صفات باصول خود
راجع کردند باید که عدم نیز بعدم مطلق رجوع نماید چه ما به الامتیاز عدم نماند پس هر دو کمال
بایک دیگر متلازم باشند و انفکاک مفقود بود پس جز یک کمال داخل تجلی صفات بود کمال
دیگر ناشے از تجلی ذات گوییم که صفات و کمالات خود را ظلال صفات و کمالات حق دیدن
تعالی و تقدس از تجلی صفات ست و کمال این تجلی آنست که این ظلال راجع باصول
خود کرد و عارف خود را خالی از صفات کمال یابد و رخت بصحرائی عدم کشد لیکن تا زمانے
که سیر سالک در دائره صفات ست هر چند ظلال ملحق باصل شوند و مرآت عدم خالی از کمالات
می نماید که مانع از لحوق آن عدم بعدم مطلق می شود چون دائرهٔ صفات را بنقطهٔ آخر
رساند تجلی ذات پرتو انداز د چه علامت وصول نهایت هر مقام ظهور مقام فوق اوست
این زمان علاقه مذکوره که مانع لحوق مسطور بود نیز نماند و عدم مقید بعدم مطلق ملحق شود
پس تلازم و عدم انفکاک بین الکمالین مطلقا ممنوع است بلکه مقید بودن بنقطه آخر
از دائره صفات، باید دانست که این معامله از پرتو تجلی ذات ست و اثر اوست و معامله تجلی
ذات امریست ذوقی که بگفتن و نوشتن راست نیاید من لم یذق لم یدر ۔ مصرع

قلم اینجا رسید و سر بشکست

واصل

نوشتہ بودند کہ در نماز گاہے چنان حضور رُوے می نماید کہ در خارج آن رُوے نمی نماید۔ مخدوما حالتے کہ در نماز پیدا شود آن را مزیتے ست بر غیر آن و این حضور از اصالت مخبر است والسلام

مکتوب (۵۹) پنجاہ و نہم

بشیخ آدم نتھی فی بیان ان نسبۃ المشائخ لیست فی مخترعاتھم بل ماخوذۃ من انوار النبوۃ وبیان ان النسبۃ النقشبندیۃ کیف یصل الی الصدیق الاکبر ونسبۃ سائر السلاسل الی علی رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

سبحانک اللھم وبحمدک اشھد ان لا الٰہ الا انت وان محمداً عبدک ورسولک اللھم صل علیہ افضل صلوتک عدد معلوماتک وعلی الہ واصحابہ وازواجہ واھل بیتہ وبارک وسلم تسلیما کثیرا کثیرا وصل الینا مکاتیبکم الشریفۃ المنبئۃ عن سلامۃ الاحبۃ واستقامتکم علی الطریقۃ المرضیۃ ومحبۃ الشیوخ الفناء فیھم الحمد للہ سبحانہ علی ذلک اکمل الحمد وعلی کل حال۔

سالت عنا ان ما فی ھذہ الطریقۃ النقشبندیۃ من التوجہ الی الاحدیۃ الصرفۃ ثم النفی والاثبات والمراقبۃ فی جمیع الاوقات لوکان فی زمنہ علیہ وعلی الہ من الصلوۃ افضلھا ومن التسلیمات اکملھا وفی زمن اصحابہ الکرام علیھم الرضوان لنقلوھا فی الکتب المدونۃ لتہم المشتملۃ علی سنتہ وسنن الخلفاء الراشدین المھدیین من بعدہ لتوفر الدواعی الیھا فلیس ھذہ الامن مخترعات الاولیاء العظام فالادعاء عن اجتناب البدعۃ ای بدعۃ کانت فی القول بعدم حسنھا ولا نور فیھا ولا ضیاء ولا للعلیل فیھا شفاء ولا لداء منھا دواء فی ھذا الطریقۃ العلیۃ کیف یصح وبای معنی انتسبت السلاسل سوی النقشبندیۃ الی علی کرم اللہ وجھہ وھذہ السلسلۃ العلیۃ الی الصدیق الاکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ فنقول فی الجواب عن السوال الاول ان الکمالات الصوریۃ والمقامات

المدونۃ

المعنویۃ کلها مستفادۃ بہ من الجناب النبوی علیہ و علی الہ الصلوۃ والسلام فالاحکام و الاعمال البدنیۃ وصل الینا بروایۃ العلماء الکرام والاسرار والمعاملات الباطنیۃ وصل بروایۃ الصوفیۃ العظام۔ شعر

فکلهم من رسول اللہ ملتمس غرفا من البحر او رشحا من الدیم

عن ابی هریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ انہ قال حفظت من رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ و الہ وسلم وعائین فاما احدهما فبثثتہ فیکم والاخر لو بثثتہ لقطع هذا البلعوم رواہ البخاری و روی انہ لما مات عمر رضی اللہ تعالی عنہ قال ابنہ عبد اللہ فی ایام عزائہ فی محضر الصحابۃ مات تسعۃ اعشار العلم فلما رای توقف عن البعض فیہ قال مرادی العلم باللہ دون العلم بالحیض والنفاس فالسلاسل کلها منسوبۃ الیہ منتهیۃ لدیہ فالمشائخ واهل السلاسل اخذ وابتوسط شیوخهم النسبۃ المعنویۃ منہ صلے اللہ تعالی علیہ و علی الہ وسلم فلیس نسبتهم من مخترعاتهم نعم وضع الاسامی تلک النسبۃ من الفناء والبقاء والجذبۃ والسلوک والسیر الی اللہ وامثال ذلک من مخترعات الصوفیۃ فی النفحات اول من تکلم بالفناء والبقاء ابوسعید الخراز قدس سرہ فاصل النسبۃ مقتبسۃ من مشکوۃ النبوۃ ووضع الاسم لها محدث والذکر القلبی ایضا مروی کما روی انہ علیہ الصلوۃ کان قبل البعثۃ مشتغلا بالذکر القلبی ولانسلم ان التوجہ الی الاحدیۃ الصرفۃ والنفی والاثبات والمراقبۃ لم تکن فی زمانہ صلے اللہ تعالی علیہ والہ وسلم ولا فی زمان اصحابہ بل الظاهر ان سکوتہ علیہ الصلوۃ والسلام لم یکن خالیا عن هذہ الامور وان لم تکن مسماۃ بهذہ الاسامی کلامہ علیہ و علی الہ الصلوۃ والسلام ذکر وسکوتہ فکر والتوجہ والمراقبۃ وامثالها داخلۃ فی الفکر تفکر رفتن از باطل سوئے حق تفکر ساعۃ خیر من عبادۃ الف سنۃ فالعجب کیف نفی کون هذہ الامور فی الصدر الاول وما الدلیل علیہ فقولہ فلیس هذا الا من مخترعات اولیاء فی حیز المنع ونقل ان ذکر النفی والاثبات بحبس النفس المعهود

(حاشیہ: منتسبۃ — لتلک — الابتداء)

فی طریقتنا علمہ الخضر علیہ السلام بخواجہ عبد الخالق الغجدوانی قدس سرہ ومن البین انہ علیہ السلام لا یعلم شیئا مبتدعا لیس فیہ نور ولا ضیاء ولا للعلیل منہ شفاء فان قیل لما کانت النسبۃ کلہا ماخوذۃ من انوارہ ورشحۃ من اسرارہ علیہ وعلی الہ افضل الصلوۃ واکمل التحیات فما وجہ اختلاف النسبۃ وتباین الطرق بالصحو والسکر والتلوین والتمکین والتکلم بالشطح وعدمہ وامثالہا فی الاولیاء قلنا وجہہا اختلاف الاستعدادات وتغایر المحال وتباین الاوعیۃ والمظاہر فی النسبۃ الماخوذۃ تختلف آثارہا کمیۃ وکیفیۃ باختلاف ہذہ الامور الا تری ان الغذاء الواحد والدواء الواحد تختلف آثارہما باختلاف الاشخاص والامزجۃ والشخص الواحد یختلف اطوارہ باختلاف المظاہر والمرایا۔ ع

بقدر آئینہ حسن تو می نماید روی

فکل یاخذ الکمال من مشکوۃ النبوۃ لکن علی وفق استعدادہ ویظہر اثرہ مطابقا للمظہر والمحل والنبی صلی اللہ تعالی علیہ وعلی الہ وسلم یفید ویلقی المعانی والاسرار علی طبق الاستعداد ووفق الاوعیۃ کلموا الناس علی قدر عقولہم روی عنہ علیہ الصلوۃ والسلام والتسلیمات انہ تکلم مع ابی بکر بکلام اسرار فاذا جاء عمر غیر اسلوب الکلام وبدل تبیان الاسرار واذا جاء عثمان غیر تلک الاسلوب ایضا واذا جاء علی رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین کلم بطریق آخر وما ذلک الا لاختلاف الاستعداد وتغایر الفطرۃ والجواب عن السوال الثانی ان سلاسل المشائخ منسوبۃ الی الامام جعفر الصادق رضی اللہ تعالی عنہ وللامام نسبتان نسبۃ من ابائہ الکرام منتہیۃ الی علی کرم اللہ وجہہ الکریم ونسبۃ من اجدادہ من جانب الام ماخوذۃ من الصدیق الاکبر رضی اللہ عنہ وباعتبارہا تین الولادتین الصوریۃ والمعنویۃ قال الامام ولدنی ابوبکر مرتین وکلتا النسبتین فی الامام متمیزتان ووصل الی المشائخ النقشبندیۃ من الامام نسبۃ الصدیق الاکبر وللمشائخ سائر السلاسل منہ النسبۃ الماخوذۃ من علی کرم اللہ وجہہ صلی اللہ تعالی علی سیدنا محمد وعلی الہ واصحابہ وسلم

مکتوب (۶۰) شصتم

بحاجی سلیم بلخی در شرح وارده که نوشته بود و سیر و عروج لطائف خمسہ عالم امر و در آنکه از اجماع طالبان ترسان و لرزان باید بود۔

بعد الحمد و الصلوٰۃ و ارسال التحیات می رساند که احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ تعالیٰ عافیتکم و استقامتکم۔ مکتوب مرغوب که متضمن احوال پسندیدہ بود مطالعۂ آن فرحت و بہجت بخشید۔ نوشتہ بودند کہ بتقریب جوانی کہ در حلقۂ ذکر بر در خانقاہ دیدہ بودم بجانب تو متوجه شدم بناگاہ در محراب مسجد ظاہر شدی بمن متوجہ گردیدی نسبت عالی بمن پرتو انداخت در این اثنا دائرہ بنظر در آمد مثل ماہ چہاردہم بلکہ زیادہ ازان روشن و درخشان بود خود را دران دائرہ مستہلک یافتم بر نہجے کہ ہیچ اثرے از وجود خود نیافتم۔ مخدوما می تواند کہ این دائرہ نورانی عبارت از اسم الٰہی باشد کہ مبدأ تعین شماست و آنکہ اثرے از وجود نیافتند نشان فناست دران اسم، باید دانست کہ وصول باین اسم و فنا در آن کمال مرتبۂ انسانی است و ولایت مربوط است بآن لیکن درین وصول مراتب بسیار است و آن اسم را چندین ظلال است ہر ظل ہنگام وصول بآن عنوان اصل ظاہر می گردد و سالک را در مظنۂ اصالت می اندازد تا کدام صاحب دولت باشد کہ واصل اصل گردد و از ظلال تمام وارہد این از مزال اقدام و اغلاط سالکان است۔ حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند ہفت سال ہمراہ مولانا عارف دیگ گیری آن بودم کہ از اصل آگاہی یابم سہ بار بسفر حجاز رفتم اگر مثل مولانا یا جنۂ مولانا آنجامی یافتم ہرگز از انجا بر نمی گشتم۔

نوشتہ بودند بعدہ حاضر شدم دیدم کہ لطیفہائے فقیر ہم در مقام اخفیٰ جمع شدند و سینہ را شگافتہ بعالم علوی پرواز نمودند و جسد فقیر در مسجد خالی ماند از طبقات ہفت آسمان بترتیب گذشتند و بکنگرۂ عرش رسیدہ نشستند اما التفات بعرش نداشتند و باز از انجا پرواز کردند

م علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ والسنۃ السنیۃ المصطفویۃ علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ

شبیہ نسبۃ — ہمہ ۱۳

ہمان مقدار راہ فوق عرش طیران کردند فہمیدم کہ عالم لامکانی خواہد بود و درآنجا مستہلک گشتند بحدی کہ ہیچ اثرے ازان معلوم نشد کذا و کذا۔ بعد ازان بازرجعت بعالم سفلی کردند و متوجہ بدن گشتند و در مقام اخفی یکجا شدند بعد ازان ہر لطیفہ در مقام خود قرار گرفت۔ مخدوما عروج لطائف و طیران آن از بدن و خالی گذاشتن بدن را از اشرف احوال است و معبر است بفنائے جسدی چنانچہ تفصیل آن در رسائل حضرت ایشان مذکور است۔ مخدوما لطائف خمسہ عالم امر کہ اجزا اند عالم صغیر را کہ انسان ہست اصول آن در عالم کبیرا کہ سوائے انسان است از علویات و سفلیات و ظہور آن اصول فوق العرش است کہ نصیبے از لامکانیت دارد و شائبہ بیچونی یافتہ آن لطائف پاک را باین بدن حادث نسبت تعشق و گرفتاری دادہ اند و باین سبب آن لطائف نورانی را باین پیکر ظلمانی تعلق خاص بہم رسیدہ است چنانچہ ہر کدام را ازان لطائف مکان معین و آشنا جدا در جسد آدمی مقرر گشتہ است و از اعلی علیین باسفل سافلین نزول نمودہ وای اگر محبوس این قفس ماند و از بند گرفتاری عالم سفلی وا نرہد و ازین سفر پرخطر مراجعت ننماید اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْغٰفِلُوْنَ۔ و ہر کرا سعادت ازلی دستگیری فرماید ازین این ظلمت کدہ وا رہاند و شوق اصل دامن گیر او شود و کشان کشان بخود برد۔ بیت

ہر کسے کو دور ماند از اصل خویش　　　باز جوید روزگار وصل خویش

این عروج لطائف کہ نوشتہ اند اثر آن کشش است و ناشی از جذب اصل و چون امکنہ طبیعی این لطائف و ظہور آنہا فوق العرش است ناچار عروج آنہا فوق العرش کہ محل ظہور شان ست باشد دائرہ امکانی بنہایت اصول این لطائف منتہی می شود و سالک بوصول منتہائے آن فنا حاصل می نماید کہ منوط بطی دائرہ امکانی ست و سیر الی اللہ بانجام میرساند و سلوک را تمام می کند بعد ازان معاملہ بجذبہ ست کہ معبر بسیر فی اللہ است قسم مبدأ تعین سالک درین سیر مندرج است بیت

بوصلش تا رسیم صد بار از پا افگند شوقم　　　کہ نو پروازم و شاخ بلندی آشیان دارم

از گرمی ہنگامہ طالبان نوشتہ بودند وظہور احوال عجیبہ از آنہا اظہار نمودہ شکر خداوندی جل شانہ بجا آرند ونیک باحوال شان پردازند وتوجہات درحق آنہا بکار برند وحلقہ ذکر را معمور دارند لیکن ازین جمعیت واجتماع ترسان ولرزان باشند وہموارہ ملتجی ومتضرع بوند کہ خرابی این کس درین اجتماع نخواستہ باشند واین کثرت ظاہر خلل در وحدت باطن نیفگند واز بعضے وساوس نفسانی کہ درین اجتماع روئے دہد توبہ واستغفار ازاں لازم گیرند بالجملہ ہم درین کار سرگرم باشند وہم ترسان ومستغفر بوند۔ بزرگان گفتہ اند اعمل واستغفر اوقات را بذکر وفکر معمور دارند وبخلوت راغب بوند وچندان تکرار نفی واثبات نمایند کہ از وجود وتوابع وجود اثرے نماند وحضور خود بخود روئے نماید ولا بذکر اللہ الا اللہ پرتو اندازد نہ بآن معنی کہ درین وقت بندہ حق گردد جل وعلا بلکہ بآن معنی کہ بندہ از ہستی موہوم منخلع گردد وانانیت امارہ از بیخ برکندہ شود ومعشوق خود بخود برخود جلوہ گر باشد مامول از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است والسلام علیکم وعلے سائر من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفے علیہ وعلے

الہ الصلوٰۃ والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب (۶۱) شصت ویکم

بفضائل مآب حاجی ابو القاسم بن محمد مراد لاہوری در وجوہ فارقہ میان معرفتے کہ علما بیان فرمودہ اند ومعرفتے کہ صوفیہ کرام بآن ممتاز اند ودر ترغیب بر تحصیل این معرفت۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفے۔ صحیفہ گرامی مشرف ساخت ومسرت بخشید چون منبی از دید قصور وتاسف بر احوال واطوار ماضی وحال بود وایماے از آرزوے وصول مطلوب داشت مسرت بر مسرت افزود حق سبحانہ این دید قصور را زیادہ گرداناد واز عجب وپندار رہائی دہاد وآتش شوق در دل مشتعل کناد تا از موانع وصول یکسو سازد ودر طلب ومحبت او بجہت ویک رو گرداند انہ قریب مجیب۔ مخدوما شفقت آثارا مطلب اعلی درین نشاۃ فانیہ تحصیل معرفت حق است جل وعلا ومعرفت بر دو نوع است، نوع اول معرفتے ست کہ علماے عظام بیان فرمودہ اند ونوع ثانی آنست کہ صوفیہ کرام بآن ممتاز اند، نوع اول مربوط بنظر واستدلال است

ونوع ثانی منوط بکشف وشهود، نوع اول داخل دائرهٔ علم است که از قبیل تصور وتعقل است ونوع ثانی داخل دورهٔ حال ست واز جنس تحقق نوع اول مفنی وجود عارف نیست ونوع ثانی مفنی وجود سالک است چه معرفت درین طور عبارت از فناء فی المعروف ست. بیت

قرب نے بالا و پستی رفتن ست　　　قرب حق از قید هستی رستن ست

نوع اول از قسم علم حصولی ست وادراک مرکب است ونوع ثانی از قبیل علم حضوری ست و ادراک بسیط چه حاضر درین موطن حق است سبحانه بجاے نفس سالک که فنا یافته است نوع اول حصول معرفت ست باوجود منازعت وانکار نفس چه نفس درین موطن بر صفات رذیلهٔ خود است از امارگی وتمرد که در نهاد اوست نه برآمده است واز طغیان وسرکشی که جبلی اوست باز نگشته درین موطن اگر ایمان ست صورت ایمان ست واگر اعمال صالحه است صورت اعمال است زیراکه نفس هنوز بر کفر خود است ومعادات مولاے خود برپا است در حدیث قدسی است عاد نفسك فانها انتصبت بمعاداتی، لهذا این ایمان را ایمان مجازی گویند این ایمان از زوال وخلل محفوظ نیست المجاز ینفی، ونوع ثانی از معرفت چونکه مفنی وجود سالک است ومنتج اسلام نفس است لاجرم ایمان این موطن از زوال محفوظ است واز خلل مامون حقیقت ایمان درانیجاست وحقیقت اعمال صالحه درین محل متحقق حقیقت منتفی نمی شود ونفا آنرا لازم [لازم است] گویا در حدیث نفیس اللهم انی اسئلك ایمانا لیس بعده کفر ودر کریمه یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ اشارت باین ایمان ست امام احمد حنبلؒ طالب این معرفت بوده است که باین علم واجتهاد در رکاب بشر حافیؒ می رفت، از وے پرسیدند گفت او از من خداے را بهتر می شناسد یا ناکه امام اعظم کوفی قدس سره در دو سال اخیر عمر که ترک اجتهاد واستنباط نموده عزلت گزیدند چنانچه در خواب فرمودند لولا السنتان لهلك النعمان در تحصیل وتتمیم این معرفت بودند ودر پے تکمیل این ایمان که ثمرهٔ این معرفت ست والا در اعمال درجهٔ علیا داشتند کدام عمل است که بدرجهٔ اجتهاد واستنباط می رسد وکدام طاعت است که بپایهٔ درس وتعلیم می رود وباید دانست که قبول اعمال مرحو[...]

کمال باندازۂ کمال ایمان ست و نورانیت اعمال بکمال اخلاص ست ہر چند ایمان کامل تر و اخلاص تمام تر اعمال را نور و قبول و کمال دیگر و کمال این ایمان و تمام اخلاص وابستہ بمعرفت ست و چون این معرفت و ایمان حقیقی وابستہ بفنا است فی موت قبل الموت پس ہر کہ را در قدم راسخ تر بود در ایمان کامل تر باشد لاجرم ایمان صدیق اکبرؓ برایمان امت راجح آمد لو اتزن ایمان ابی بکر مع ایمان امتی لرجح ایمان ابی بکر چہ او در فنا فرد کامل بود من اراد ان ینظر الی میت یمشی علی وجہ الارض فلینظر الی ابن ابی قحافہ مؤید این معنی است زیرا کہ تخصیص ابو بکرؓ بحصول فنا باوجود حصول آن در سائر صحابہ نیز دلیل بر کمال این معنی ست در وے رضی اللہ تعالیٰ عنہ مقصود ازین املال و مطلوب ازین اطناب آنست کہ بر ہوشمندان و اہل فطانت لابد و ناگزیر است کہ در حاصل کار و نقد روزگار خود تامل صادق نمایند ہر کرا معرفت مسطور حاصل است فطوبی لہ و بشریٰ آنچہ مقصود از آفرینش او بود بجا آورد و بمقتضاے وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ اے لیعرفونِ چہ کمال عبادت منوط بمعرفت ست زندگانی نمود و ہر کہ را این معرفت حاصل نیست باید کہ در طلب آن بجان کوشد و از ہر کجا بوے از مطلوب یابد از پے آن شود افسوس است کہ آنچہ درین نشاۃ فانیہ ازین کس طلب داشتہ اند بجا نیاوردہ باشد و بامور دیگر پرداز دو نعم چیزے کہ بتخریب آن مامور است نماید فردا بکدام رو و بکدام حیلت زبان عذر بکشاید۔ بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند … تا دامنِ قیامت این غم بجا بماند

مکتوب (۶۲) شصت و دوم

بحاجی مصطفیٰ در بیان آنکہ حصول ولایات و علم آن موہبی است و مقدمات آن کسبی و مایناسب ذلک

حامداً للہ العظیم و مصلیاً علی رسولہ الکریم۔ اللہ تعالیٰ ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح داراد مکتوب مرغوب رسیدہ سبب مسرت گردید و مطالعہ بعضے اذواق آن ذوق بخشید از عدم حصول بعضے مطالب صوریہ نوشتہ بودند الخیر فیما صنع اللہ سبحانہ ہمہ امور را بحق

جل وعلا تفویض نماید و در حصول آن تعب نکشند الیس اللہ بکاف عبدہ عزت مامردم بایمان و معرفت ست نہ بمال وجاہ در تکمیل ایمان کوشند و در حصول مراتب معرفت جد تام مرعی دارند ہر قدر تعب کہ در تحصیل این مطلب اعلیٰ کشند زیبا و مستحسن است فی الحدیث من جعل الھموم ہمًّا واحدًا ھم المعاد کفاہ اللہ سائر ہمومہ ومن تشعبت بہ الھموم من احوال الدنیا لم یبال اللہ فی ای اودیتھا ھلک در تحصیل معاش اگر کسے نتواند صبر کرد بیک جملہ سعی بکار برد اگر بجاے رسید فبہا والا در پے آن نشود کہ بدور و تسلسل می کشد و پریشانی نقد وقت می آید۔ نوشتہ بودند علم آنکہ مرید در کدام ولایت است صغریٰ یا کبریٰ یا علیا یا غیرہا الخ۔ مخدوما علم این اشیا در رنگ نفس این اشیا موہبی است ہر چند مقدمات آن کسبی است صاحب معاملہ بوجدان خویش تشخیص این ولایات می کند و انتقال خود از یکے بدیگرے درمی یابد اگر صاحب تفصیل علم است و ہمچنین پیر صاحب علم ولایت مرید را و انتقال او از ولایتے بولایت دیگر مشاہدہ می نماید و اگر مرید صاحب علم نیست بعلم پیر کفایت دارد بالجملہ حصول ولایت می باید علم آن اگر بہ ہند نعمتے است والا در نفس ولایت ہیچ نقصانے ندارد فمنا من علم ومنا من جہل۔

نوشتہ بودند کہ اگر این علم موہبی است توجہ کنند تا شمہ ازان نصیب شود توجہ کردہ خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ این علم شرط ارشاد و تکمیل نیست ہر چند مستحسن است لیکن صاحب کمال کہ باین ولایات سیر کردہ و نزول آوردہ است و بتکمیل و ارشاد نصب گشتہ اگر بجمیع ہمت متوجہ این امر خطیر گردد و توجہات نماید صاحب تفصیل علم نبود اغلب آنست کہ از احوال طلاب بے خبر نبود از نقص و کمال و از ترقی و انتقال شان از ولایتے بولایت دیگر ولو فی الجملہ ولو ببعض الامارات واقف باشد و باعلام خداوندی جل شانہ از بعضے امور کہ درین امر خطیر ناگزیر است مطلع گردد۔ بیت

تو کار زمین را نکو ساختی ۔ خود کار رنگویدت کہ آن کن

والسلام علیکم وعلے سائر من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب شصت و سوم (۶۳)

بشیخ آدم تتہی فی ان قضاء الفوائت احتیاطاً فی اوقات النوافل الموقتۃ یقع عن تلک النوافل۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ سألت عنا ان المریض الذی فاتت عنہ الصلوات المفروضۃ فی بعض ایام مرضہ ویقضیہا بعد ولا یعرف عدد ما فاتت عنہ علی تقدیر ان یقضیہا ایضاً وقت التہجد والاشراق بدل صلوا تہما وبدل النوافل المرویۃ فی بعض الاوقات سوی السنن المؤکدۃ ویفعل کذلک الی انقضاء عمرہ مع انہ یعرف ان ایام مرضہ ما بلغت سنۃ واحدۃ یحصل لہ ما ورد فی ہذہ الصلوات من الثواب الجزیل اولا فنقول الظاہر یحصل بعد اتمام قضاء الفوائت لان تلک الصلوات ینقلب نفلاً و تعیین النیۃ فی النوافل الموقتۃ لیس شرطاً فیقع عن النوافل الموقتۃ۔

مکتوب شصت و چہارم (۶۴)

بشرف الدین حسین لاہوری در جواب مکتوب وے نوشتہ بود کہ مقدمہ ہمہ اوست بر دل مستولی شود۔

ابواب فیوض ہموارہ مفتوح باد مطالعہ مکتوب شریف بہتیج و مسرور ساخت، نوشتہ بودند مقدمہ ہمہ اوست بر دل مستولی می شود و غالب می آید و این شکستہ ملاحظہ شریعت نمودہ التماس کردہ است کہ ہر چہ فرمایند بوسعِ طاقت بر ان مستقیم باشد۔ مصرع

بہ مے سجادہ رنگین کن گرت پیر مغان گوید

مخدوما این مقدمہ و امثال آن ناشی از غلبہ محبت ست از سکر محبت در نظر محب غیر از محبوب ہیچ نمی در آید و از فرط شوق کثرت را مرآتِ جمالِ وحدت در می یابد۔ بیت

در و دیوار چو آئینہ شد از کثرتِ شوق ہر کجا می نگرم روے ترا می بینم

و مقرر است کہ مرآۃ از شہود مختفی است ظاہر ہمان صورت است لاجرم حکم بوحدت وجود درین

وقت می نماید کثرت مختفی و مستور میگردد این زمان سالک را باید که شریعت را از دست ندهد و بتکلف خود را بر احکام بندگی دارد بباطن مستہلک وحدت بود و بظاہر باحکام شرعیہ منجلی باشد. مصرع

این کار دولت است کنون تا کرا دہند

چون از سکر بصحو آید و از جمع بفرق گراید آن زمان باسلام حقیقی مشرف شود و دعوت و ارشاد را شاید

مکتوب (۶۵) شصت و پنجم

بمیر شرف الدین حسین لاہوری در بلند ہمتی و عدم التفات بہر چہ مشہود شود و ما یناسب ذلک۔

بعد الحمد والصلوٰة وارسال التحیات می رساند مکتوب مرغوب کہ بمصحوب حافظ محمد ضیا ارسال داشتہ بودند رسیدہ سبب مسرت گردیدہ نوشتہ بودند آنچہ دیدہ و دانش بود ہمہ را پندار یافت و آنچہ یافت و بینش داشت ہمہ را قصور دید الخ حمد اللہ سبحانہ کہ بصراط مستقیم مہتد شدید و بشاہ راہ انبیا علیہم السلام در آمدید عزیزی پیغمبر را صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بخواب دید پرسید یا رسول اللہ ما التوحید فرمود کلما ھجس ببالک او خطر فی خیالک فاللہ سبحانہ وراء ذلک ہمت را بلند دارند و ہر چہ درین راہ بدست آید قناعت ننمایند ہر خس و خاشاک این راہ بہ ندائے انی انا اللہ می سراید و سالک بیچارہ را بہ پرستش خود میخواند شاہبازی بلند پروازی باید کہ بزیغ بصر مبتلا نشود و بترانہ لَاۤ اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ مترنم بود و کریمہ اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا الآیہ را بیشوائے خود سازد مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی صفت حبیب است و لَاۤ اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ مقولہ خلیل علیہما الصلوٰة والسلام نوشتہ بود کہ در محبت تو محبت او تعالی تفرقہ نمی بیند

بیت

پنہان ز تو با تو عشق تا زم الخ   بنشینم و با غم تو سازم

بلے محبت حق است جل و علا کہ براہ پیر و مرشد متعلق است حدیث نفیس من احبھم فبحبی احبھم شاہد این معنی است خوش گفت۔ بیت

یک نغمہ نشستہ در دو پردہ   یک نشأة دو جا ظہور کردہ

پیغامبر خدا را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کہ بخواب دیدہ اند و نوشتہ مطالعۂ آن بسیار خوش وقت ساخت حق سبحانہ از کمالات خاصہ ایشان را بہرور سازاد۔

مکتوب (۶۶) شصت وششم

بشیخ عرب بخاری در نصیحت و در جواب وقائع۔

اخوی اعزی شیخ عرب از ین درویش دلریش سلام عافیت انجام خوانند صحیفۂ مرسولہ رسیدہ خوش وقت ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت صوری و بطراوت وجمعیت معنوی اند اللہ تعالیٰ ترقیات دہاد و مزید بر مزید عطا کناد من استوی یوماہ فہو مغبون خلاصہ اوقات را بوظائف طاعات مصروف دارند درین فرصت یسیرہ بتعمیر باطن وتنویر آن پردازند ہیہات ہیہات تعمیر ظاہر سبب تخریب باطن است و بالعکس و ما بوالہوسان در پے تعمیر ظاہریم پس از باطن چہ خبر داشتہ باشیم در حدیث آمدہ است فانی بعثت لخراب الدنیا ولم ابعث لعمارتہا۔ نوشتہ بودند در اثنائے صلوٰۃ خمسہ کیفیت نادرہ روے می دہد و دید نیستی بطریق دوام است علی الخصوص در حین ذکر و مراقبہ نہ از وجود اثری در نظر می آید و نہ از عدم ارادہ ہیچ امرے در دل نمی آید۔ مخدوما احوال سنجیدہ و پسندیدہ اند خصوص حالتے کہ در حین ادائے نماز رو دہد بسے اصیل است ولذات آن منبی از انتہا و السلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۶۷) شصت وہفتم

بصلاح آثار حافظ محمد محسن در شرح حال او یاد کر احادیثے کہ در آن فضائل نماز و وضو و تلاوت قرآن مجید وارد شدہ اند۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب کہ از راہ محبت نامزد این مسکین نمودہ بودند بورود آن بہنج ومسرور گردید چون متضمن احوال علیہ و اذواق سنیہ بود مسرت بر مسرت

بخشید۔ نوشتہ بودند قبل ازینکہ معاملہ بفنا و بقا مربوط بود عجائب احوال و اذواق روے می نمود و غرائب حالات و کیفیات ظاہر می گشت الحال کہ معاملہ بجہل کشیدہ غیر از عجز و انکسار نماند و ہر عملے کہ واقع می شود لائق رد و طرد می داند و خود را ہیچ وجہ شایان آنجناب مقدس نمی یابد و غیر از نسبت خالقیت و مخلوقیت نمی داند بدانند تا معاملہ سالک در اصول و اصول اصول است الی ماشاء اللہ تعالیٰ نسبت فنا و بقا و اصالت و ظلیت و مرآتیت و امثال آن منصور است و اشواق و اذواق و لذات و کیفیات و وصل و اتصال کائن و ثابت و چون معاملہ از اصول بالا رود وصل در رنگ ظل در راہ ماند و کمالات نبوت پرتو انداز د و تمیز مفقود شود جہل و نادانی بپدید آید و حیرت و عجز افزاید شوق و ذوق در راہ ماند و خیال وصل و اتصال از سر فرود آید و نسبت اتحاد و ظلیت و مرآتیت روباستتار آرد و نسبت خالقیت و مخلوقیت صرف جلوہ فرماید۔

نوشتہ بودند گاہ گاہ نسبتے وارد می شود و نور صرف ظاہر می گردد و خود را دراں نور مضمحل و متلاشی می یابد و از خود نامے و نشانے دراں وقت نمی فہمد و اطلاق نور بران مرتبہ از نایافت حقیقت اوست و الا آن امریست کہ از حیز تحریر و تقریر بیرون است و ہیچ چیز تعبیر ازان نمی توان نمود و حیز عجز و حیرت ازان مرتبہ مقدسہ نقد وقت نیست۔ مخدوما حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ فوق مراتب تعینات مرتبہ برنگاشتہ اند و تعبیر ازان بنور صرف نمودہ و آنرا حقیقت کعبہ فرمودہ اند اگر آنچہ شما نوشتہ و دریافتہ اید ہمان حقیقت است کہ آنحضرت بیان کردہ اند پس زہے سعادت کبریٰ فطوبیٰ لک و بشریٰ و اگر ظلی از ظلال این حقیقت بود ہم مغتنم است بالجملہ ہر چہ ہست کبریت احمر است از اصالت و علو این نسبت، آنچہ نوشتہ اند کہ اکثر اوقات این نسبت در نماز وارد می شود خصوص در نماز فرض کہ بجماعت ادا می نماید و بعد از فراغ تا در محل نماز مقید نشستہ است آن حالت ہم باقی است بعد ازان روباستتار می آرد۔ مخدوما نماز کہ معراج مومن است موطن ظہور اصل است و نمونہ حالت معراجیہ، حدیث الساجد یسجد علی قدمی اللہ فلیسال و لیرغب شنودہ باشند، و نیز در حدیث آمدہ ما من حالۃ یکون علیہا العبد احب الی اللہ من ان یراہ ساجدا

یعفر وجهه فی التراب، وہم در حدیث است اذا دخل العبد فی صلوته اقبل الله علیه بوجه فلا ینصرف حتی ینقلب او یحدث حدث سوء باز فرائض صلوات را خصوصیت علیحدہ است وجماعت نور علی نور است رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ان الله لیضیٔ للذین یتخللون الی المساجد فی الظلم بنور ساطع یوم القیمة ونیز در حدیث است المشاؤن الی المساجد فی الظلم اولئک الخواص فی رحمة الله، وہم در حدیث است ان الله یستحیی من عبده اذا صلی فی جماعة ثم یسال حاجته ان ینصرف حتی یقضیها، وہم در حدیث است الصلوة فی بیته بصلوة وصلوته فی مسجد القبائل بخمس وعشرین صلوة وصلوة فی المسجد الذی یجمع فیه بخمس مائة صلوة وصلوة فی المسجد الاقصی بخمسین الف صلوة وصلوة فی مسجدی هذا بخمسین الف صلوة وصلوته فی المسجد الحرام بمائة الف صلوة، وہم در حدیث است ان من حافظ علی هٰؤلاء الصلوات الخمس المکتوبات فی جماعة کان اول من یجوز علی الصراط کالبرق اللامع وحشره الله فی اول زمرة من السابقین وکان له فی کل یوم ولیلة حافظ علیهن کاجر الف شهید قتلوا فی سبیل الله، وہم در حدیث آمدہ است لا یتوضا احدکم فیحسن وضوء ویسبغه فیاتی المسجد لا یرید الا الصلوة الا استبشر الله به کما یستبشر اهل الغایب بطلیعة غائبهم۔

نوشتہ بودند کہ ترقی در تلاوت قرآن مجید مفہوم می گردد در چیزہائے دیگر کم است خصوصاً تلاوتے کہ در نماز بطول قنوت کردہ می شود بلے چون معاملہ از اصول بالا رود وتمیز مفقود شود ترقی دران موطن بتلاوت قرآن است وبنماز کلام صفت حقیقت است واز موصوف خود ہیچ گونہ انفکاک وجدائی ندارد وتلبس وتشبث بآن موجب کمال تقرب است بموصوف آن، در حدیث آمدہ است اهل القرآن اهل الله وخاصته می تواند کہ مراد از اہل قرآن ہمیں جماعہ باشند کہ بایں درجہ رسیدہ اند واز اصول گذشتہ وبحقیقت بقا متحقق گشتہ باشند وتا چنین از ماسوا پاک ومطہر نشود اہل قرآن وسزاوار تلاوت آن نبود تلاوتے کہ پیش ازین حالت بوقوع می آید

داخل اعمال ابرار است نہ اعمال مقربین و دران موطن تکرار کلمہ طیبہ سود مند و ترقی بخش است
وچون برکت این کلمہ مبارک طہارت باطن بحصول پیوندد قابل تلاوت گردد کریمہ لا یمسہ الا
المطہرون ایماے باین معنی دارد یعنی نخوانند قرآن را مگر کسانیکہ پاک شدہ اند از دنس تعلقات
تعبیر قراءت قرآن مساس کرد از جہت مبالغہ در حدیث آمدہ است الا من اشتاق الی اللہ
فلیستمع کلام اللہ، وہم در حدیث است من اراد ان یحدث ربہ فلیقرء القران، وہم در
حدیث است حملۃ القران اولیاء اللہ فمن عاداھم فقد عادی اللہ ومن والاھم فقد
والی اللہ وہم در حدیث است ما انزل اللہ عز وجل ایۃ الا ولہا ظہر وبطن ولکل
حرف حد ولکل حد مطلع والسلام۔

مکتوب (۶۸) شصت وہشتم

بشیخ غازی در بیان آنکہ رویت قلبی در دنیا واقع ہست یا نہ وحقیقت سخن سلطان العارفین کہ فرمودہ
جاے کہ سالک بسالہا نرسد سلطان خیال بیک لمحہ می رساند۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ برادر عزیز شیخ غازی اسولہ چند نمودہ بود
در جواب آن سطرے چند نوشتہ می شود واللہ الہادی الی سبیل الرشاد۔ بدانند کہ متاخران
صوفیہ علیہ بوقوع مشاہدہ کہ عبارت از رویت قلبی است در دنیا قائل اند واثبات آن درین
نشاۃ فانیہ می نمایند وواقع می دانند وصاحب تعرف می گوید واجمعوا علی انہ تعالی لا یری
فی الدنیا لا بالبصر ولا بالقلب ما نا کہ مراد ازین اجماع اجماع قدماے صوفیہ است، پس
قدماے صوفیہ برویت قلبی در دنیا قائل نیستند ومذہب حضرت ایشان قدس سرہ نیز موافق این اجماع
است باین معنی کہ مشاہدہ نہ ذات حق است جل وعلا کہ متعلق برویت اخرویست بلکہ
متعلق مشاہدہ ظلے است از ظلال کہ گرفتاری بآن گرفتاری ست بغیر طالب ذات عز برہانہ
بآن در نماند واز ذروہ تخصیص نفرا ید وانچہ از حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ منقول است کہ

گفتہ اند ہر چہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد آن ہمہ غیر است بحقیقت کلمہ لا نفی آن باید کرد نیز مطابق این اجماع است و مؤید آنست آنچہ در نفحات می آرد کہ عزیزے پیغمبر را صلی اللہ تعالی علیہ وسلم در خواب دید پرسید یا رسول اللہ ما التوحید؟ فرمود کلما ھجس ببالك او خطر فی خیالك فاللہ تعالی وراء ذلك و آنچہ از بعضے اکابر در اثبات مشاہدہ نقل کردہ اند از کجا کہ آن اکابر را از آن مقام ترقی واقع نشدہ است و تا آخر درین مشاہدہ بند ماندہ اند۔

نوشتہ بودند کہ روزے این فقیر ملہم شد اگر جنید صفت میخواہی در خود مشغول باش، در خود مشغول شدن چیست و جنید صفت بچہ معنی است۔ مخدوما می تواند کہ در خود مشغول شدن عبارت از سیر انفسی باشد کہ بجذبہ معبر است و سلوک سیر آفاقی است یعنی از سلوک بجذبہ آئی و از آفاق بانفس در آئی کہ یافت در بیرون خود نیست۔ بیت

ہمچو نابینا مبر ہر سوے دست ۔۔۔ با تو در زیر گلیم است ہر چہ ہست

و این سیر انفسی نہایۃ است در اطوار ولایت و جنید صفت متحقق شدن است بکمال او قدس سرہ کہ سیر انفسی باشد۔ نوشتہ بودند کہ سلطان العارفین شیخ بایزید بسطامی قدس سرہ گفتہ است جائے کہ سالک بسالہا نرسد سلطان خیال بیک لمحہ می رساند و ازین قول تعجب داشتید کہ خیال چہ چیز است کہ کسے را بجائے برساند و اگر بالفرض چیزے پیش سالک آرد چگونہ بر آن اعتماد نماید بر خواب و خیال چہ اعتبار است۔ مخدوما آنچہ سلطان العارفین فرمودہ است حق است بآن معنی کہ بمدد سلطان خیال راہ سنین بیک لمحہ قطع می یابد، راہ غیب الغیب بمدد وہم قطع می شود و معاملات بیچونی بیاری خیال صورت پذیرد و مدرک میگردد حضرت ایشان ما قدسنا اللہ بسرہ نوشتہ اند مدار سلوک این راہ بوہم و تخیل است احوال و مواجید کہ معانی جزئیہ اند اینہا است بوہم مدرک می گردد و تجلیات و تلوینات سالکان در مرآت خیال مشہود می شود فلولا الوہم یقصر الفہم ولولا الخیال بستر الحال درین راہ ہیچ چیز نافع تر از وہم و خیال یافتہ نشد و اکثر ادراک و انکشاف شان مطابق واقع بر آید و ہم است کہ پنجاہ ہزار سالہ راہ را کہ

در میان عبد و رب است بکرم خداوندی در اندک مدت قطع می نماید و بدرجات وصول
می رساند و خیال است که دقائق اسرار غیب الغیب را در مرآت خود منکشف می سازد و سالک
مستعد را مطلع می گرداند، ہذا کلامہ قدس سرہ والسلام۔

مکتوب (٦٩) شصت و نہم

به محمد باقر فتح آبادی در بیان آنکه عشق حقیقی موہبی است و نصیب باطن است۔

نوشته بودند که عشق حضرت حق سبحانہ از راہ دیدن است یا از راہ دانستن۔ از راہ
دیدن نیست که دیدار موعود بآخرت است بلکه از راه شنیدن و دانستن۔ بیت

نہ تنہا عشق از دیدار خیزد　　بسا کین دولت از گفتار خیزد

نوشته بودند اگر از راه دانستن است پس ایمان آورده ایم بخدائے تعالی و شناخته ایم اورا
چنانچه باسما و صفات خود ہست پس چیست وجه بلا است که باوجود این ہمه دانستن و شناختن
برابر عشق مجازی ہمه بیقراری و بے آرامی در نہاد ما پیدا نیست و آتش شوق در دلہاے ما
در اشتعال نمی آید جواب از دو وجه است۔ وجه اول آنکه مجرد دانستن موجب عشق و گرفتاری
نیست، اگر مجرد دانستن در عشق کفایت کند باید که ہمه مومنان واله و عاشق باشند و از خود و غیر خود
آزاد بودند که لازمه عشق است بلکه عشق و گرفتاری موہبت حق است جل و علا که مترتب بر دانستن
است و در عالم اسباب منوط بسلوک و ریاضت است و صحبت شیخ مقتدا که مقامات سلوک
و جذبه را طے کرده است و دانستن و معرفت که صوفیه کرام بآن ممتاز ند نتیجه این عشق و ولوله است
و نتیج حق الیقین است که مقام بقا است من قتله فانا دیته آنرا گواه است۔ وجه دوم
آنکه عشق و محبت که بمراتب بیچونی متعلق است نصیبے از بے کیفی دارد و نصیب باطن ست که
سرایت آن بظاہر که سراسر چون است کمتر است و عشق مجازی که بچون و چند متعلق است
نصیب ظاہر است لہذا آثار آن در ظاہر بیشتر است از بیقراری و بے آرامی و آه و نعره و

لاغری و زردی بخلاف عشق حقیقی کہ بے کیف است و این آثار در وے کمتر اثر آن فنا فی المعشوق است و آزادی از ماسوی این حقیقت عشق است و آن صورت عشق شبلی را گفتند کہ دعوی محبت میکنی و فربہی منافیِ آن است شبلی گفت۔

احب قلبی وما ادری بدنی ولو دری ما اقام فی السمن

بالجملہ در عشق مجازی میان عاشق و معشوق چونکہ مناسبت صوری کائن است آثار آن در صورت بیشتر ظاہر است و در عشق حقیقی چوں این مناسبت مفقود است اثر آن بظاہر کمتر می آید و فنا و بقا کہ از صفات باطن ست میسر ساند آرے در مقامات ظلال مناسبت اصالت و ظلیت میان محب و محبوب درمیان ست اگر آثار آن ولو فی الجملہ بظاہر آید گنجایش دارد و صیحہ و نعرہ و امثال آن درمیان آید چون معاملہ از ظلال برتر رود بلکہ اصل در رنگ ظل نیز درراہ ماند و کار بغیب الغیب افتد تپش و بے آرامی محبت کمتر باشد لہذا در کمالات نبوت محبت بمعنی ارادہ طاعت است نہ زاید برآنکہ منشا بے آرامی باشد این محبت در رنگ محبتے است کہ ہر کس را بذات خود است بلکہ ازان ہم نازک تر کہ او تعالی از بندہ بہ بندہ اقرب است و شک نیست کہ محبوب تری از خود نیست الا ما شاء اللہ تعالی و ہیچ بے آرامی درین محبت ثابت نیست۔ نوشتہ بودند کہ در توفیق عبادت حق جل و علا خود را ابسیار قاصر و عاجز می یابد و قدرت سرانجام امور اخروی در خود کمتر می بیند ناچار استعلاج بیماری خود می نماید، مخدوما آنچہ نوشتہ اند از زبان فقیر نوشتہ اند از بے توفیقی ہاے خود چہ اظہار نماید استعلاج ازین دور از کار جستن در رنگ استعارت از مستنیر است و سوال از محتاج فقیر مرض الاطبا اینجا صادق است حق سبحانہ و تعالی مارا و شمارا بکسب مرضیات خویش موفق گرداند و بمراتب کمال مہند سازد۔

مکتوب (۷۰) ہفتادم

بمیر عبدالرحمن دربیان حقیقت جامعہ و مضغہ قلبیہ و وجوہ اشتراک۔

حامداللہ العظیم ومصلیا علی رسولہ الکریم. اللہ تعالی ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح داراد۔ صحیفہ گرامی کہ نامزد این دوراز کار نمودہ بودند بورود آن مشرف و بتہج گردید از درد طلب وشوق مطلب اظہار نمودہ بودند حق سبحانہ این درد را زیادہ تر بکند ونائرہ شوق مشتعل تر سازد تا از ماسوی بالکل برہاند وتعلقات علمی وحبی را بآن پاک بسوزد وبفنا ونیستی رساند۔ بیت

نیست رہ در بارگاہ کبریا ہیچ کس را تا نہ گردد او فنا

مخدوما قلب را گاہے اطلاق کنند ومراد حقیقت جامعۂ قلبیہ دارند کہ از عالم امر است ذکر وتاثر والتذاذ وسکر وفنا واستہلاک کہ متعاقب یکدیگر می آیند کار اوست وگاہے اطلاق کنند ومراد مضغہ دارند کہ در جانب دست چپ واقع است کہ از عالم خلق است وحقیقت جامعہ قلبیہ را باین مضغہ تعلق خاص است کہ گویا آشیانۂ اوست ومسکن و ماوائے او ونوعی اتحاد درمیان شان کاین گشتہ است کہ امتیاز گویا مفقود شدہ ودر بعضے احکام شرکت بہم رسیدہ واز ذکر حقیقت جامعہ تحرک در مضغہ ہم پیدا گشتہ در رنگ روح کہ از عالم امر است ونصیبے از بیچونی دارد بواسطہ تعشق ببدن فانی در بدن شدہ است وباحکام بدن منصبغ ومتحقق گشتہ وبتوسط بدن سمیع وبصیر ومتکلم گردیدہ وبلذت بدن ملتذ وبالم او متالم واز تحرک وسکون او متحرک وساکن شدہ پس ذکر قلبی کہ اہل ابتدا را حاصل میشود آن ذکر حقیقت جامعہ راست اولا بتوسط ومجاورت او مضغہ نیز ذاکر ومتحرک می گردد بالجملہ یک ذکر است کہ منسوب بہر دوست وبجہت اتصال واتحاد وعدم امتیاز شان ذکر یکے بدیگرے منسوب شدہ وبحرکت یکے دیگرے متحرک گشتہ للمولوی المعنوی قدس سرہ بیت

چونکہ او شد گوش وچشم ودست وپاے خیرہ ام در چشم بندی خداے

ہرگاہ بندہ را با حق جل وعلا این دید حاصل می شود اگر روح وقلب را کہ نصیبے از بیچونی دارند این معاملہ درمیان آید گنجایش دارد۔ نوشتہ بودند کہ ذکر معدہ در عبارت بعضے اکابر واقع شدہ بچہ معنی است وذکر دل کدام امتیاز میان این دو ذکر چیست۔ مخدوما معدہ را محلی است ودل را

محل دیگر ذکرے وتحرکے کہ از محل معدہ برآید آن ذکر منسوب بمعدہ است وذکرے کہ از محل دل ظاہر گردد وذکر دل فالامتیاز بینھما بامتیاز المحال۔

مکتوب (۷۱) ہفتاد ویکم

بشیخ مظفر برہانپوری کہ فرع ہرچہ دارد از اصل است حتی کہ شوق ومحبت ہم بانصائح ومواعظ۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ اللہ تعالی ابواب فیوض راہموارہ مفتوح دارد، صحیفہ گرامی رسیدہ سبب مسرت گردید اظہار اشتیاق ملاقات نمودہ بودند ازین جانب دوستان را نیز مشتاق دانند وانا الیھم لاشد شوقا شنودہ باشند، اشد شوق باوجود کبریا و استغنای ذاتی بآں طرف منسوب گشت چہ ہرچہ منسوب باصل است اصالت وغلبہ دارد فرع طفیلی است ہرچہ دارد از اصل دارد در ہیچ امر بخود استقلال ندارد، شوق ومحبت او پرتو شوق و محبت آنجانب است وقطرہ ایست از دریاے بیکران شوق او عز برہانہ۔ بیت

ادائے حقِ محبت عنایتے ست زدوست وگرنہ عاشقِ مسکین بہیچ خرسند است

شوق فرع را باشوق ومحبت اصل چہ نسبت وکدام مساوات، اثر محبت اوست کہ عرصۂ کائنات را از کتم عدم برآوردہ وسلسلہ وجود وایجاد را جنبش دادہ وپردگیان غیب ہویت را در عرصہ ظہور آوردہ مراياے کمال وجمال خود گردانیدہ جاذبہ حب اوست کہ محب بے پروبال را از گرداب علایق کشیدہ بسرادقات عظمت وکبریائی می رساند وپنجاہ ہزار سالہ راہ را در اندک مدت قطع می کناند والا سعی وکوشش محب بیچارہ چہ می آید واز محبت او چہ می کشاید۔ بیت

مراگر توسنِ دل نیست درراہ کمندِ زلف او ہم نیست کوتاہ

سخن بجاے دیگر رفت، طلب نصائح رفتہ بود۔ مخدوما در اتباع سنت بجان کوشند تشبہ را بسرور دین ودنیا علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام در جزوی وکلی وعادات وعبادات سعادت عظمی دانند و مثمر برکات ومنتج درجات عالی تصور نمایند متشبہانِ محبوب محبوب اند وپس روانِ وے بسے مرغوب

کریمہ قُل اِن کُنتُم تُحِبُّونَ اللّٰہَ فَاتَّبِعُونِی یُحبِبکُمُ اللّٰہُ شاہد این معنی است اوقات را معمور دارند و بخلوت راغب بوند و نماز را بطول قنوت ادا نمایند و شبہائے تار را بگریہ و استغفار روشن دارند چندان تکرار کلمہ طیبہ نمایند کہ از جمیع مرادات تہی گردند و مراد حق جل وعلا قایم شوند و نفی وجود و کمالات تابعہ وجود از خود نمایند تا ہمہ منتفی گردند و عدمیت ذاتیہ روئے نماید و انانیت امارہ از بیخ برکندہ شود و کمالات ہمہ باصل عاید شوند حتی ذکر و حضور ہم نماند و لایذکر اللہ الا اللہ درمیان آید وقایعے کہ دیدہ اند و نوشتہ نیک و روشن اند و مبشرات اند والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۷۲) ہفتاد و دوم

بہ محمد سعید سہارنپوری در بلند ہمتی و عدم التفات مشاہدات و مکاشفات۔

حامداللہ العظیم و مصلیا علے رسولہ الکریم۔ اللہ تعالی ابواب فیوض را ہمواره مفتوح داراد مکاتیب شریفہ بتعاقب رسیدہ مسرت بخش گردید از شوق ملاقات و درد فراق اظہار نمودہ بودند امید کہ آتش این شوق سر بلند گردد و شعلہ عشق مشتعل تر شود تا ما سوا بالکل برہاند و تعلقات علمی وحبی را زاد ون او تعالی پاک بسوزد و این ہستی موہوم کہ حجاب نیستی حقیقی است مرتفع شود و فنائے حقیقی و نیستی تحقیقی روئے نماید و بدام این نیستی صید ہستی فنا کند مخدوما افادہ و استفادہ در طریقہ بزرگان ما انعکاسی و انصباغی است مرید صادق کہ برابطہ محبت بشیخ مقتدا دارد ساعۃً فساعۃً برنگ او می برآید در حضور و غیبت بجاذبہ این عشق معانی خفیہ او را می رباید این معنی را داند یا ندانند لیکن حضور و صحبت را تاثیر قوی تر است۔

نوشتہ بودند کہ از نفی و اثبات گذشتہ معلوم می شود کہ بمعائنہ مذکور می کشد۔ مخدوما این نوع مکاشفات و تجلیات سالکان راہ را روے می دہد در آخر کار از ہمہ باید گذشت و بجہل و حیرت باید آمد عالی ہمت باین ظہورات فریفتہ نشود و از مطلب اعلی باین قسم مشاہدات باز نماند حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ فرمودہ اند ہرچہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد آنہمہ غیر است

بحقیقت کلمۂ لا نفی آن باید کرد تا بتوانند تکرار نفی و اثبات نمایند و ہمہ مشہودات و متخیلات را در تحت لا آرند و چون مغلوب شوند و دید غالب آید و شمار از شما بر باید امر دیگر است. نوشتہ بودند کہ این را غیبت گویم یا حضور یا صورت شوقی و لذت ذوقی است چون درین ہنگام غیبت از ماسوی ست و حضور حق است جل و علا و صورت شوق و لذت ذوقی باین غیبت و حضور آورده ہر چہ می گویند گنجایش دارد. نوشتہ بودند کہ اکثرہا سکر دامنگیر است ہم شکر این عطیہ بجا آرند و ھل من مزید گویان بورای آن پویند و مقام صحو و بندگی جویند.

مکتوب ہفتاد و سوم (۷۳)

بشیخ بایزید در بیان آنکہ علم باحوال باطن از محسنات زائدہ است، در نفس وصول ارباب علم و ارباب جہل برابرند.

اللہ تعالیٰ ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح دارد مکتوب شریف رسیدہ خوش وقت ساخت مقدمات فقد و یاس آمیز. نوشتہ بودند چہ توان کرد شما از علم قلیل النصیب ہستید باطن شما بنسبت ماخوذہ معمور است و در مراتب قرب متحیر حضرت ایشان ما قدس اللہ تعالیٰ سرہ نوشتہ اند کہ نسبت باطن ہر چند بلند تر رود بجہالت نزدیک تر باشد اندوہ نخورند و بذکر و فکر ہموارہ مشتغل باشند و تقویہ نسبت باطن نمایند کہ ترقی باطن باعمال ظاہر وابستہ است ارباب علم و ارباب جہل در نفس وصول و قرب برابر اند فرق بعلم وصول و قرب است و عدم علم آن کہ از محسنات زائدہ است اگر شما را علم کم است بعلم دیگرے کفایت کنید و از عدم خواب و خیال و از فقد ظہور امرے را استخارہ در بار نباشد کہ ولایت و قرب بآن مربوط نیست و فقد آن ہیچ یکے در کمال نقصان ندارد و ہمت بلند دارند و بمقصد اقصی در آویزند محسنات زائدہ گو نباشد. بیت

رو در و گم شو وصال اینست و بس	تو مباش اصلا کمال اینست و بس

و اگر از حقیقت کار می پرسید ہمہ کس از مرتبۂ ذات اقدس بفقد و جہل موصوف اند و ارباب علم

وجہل را ازاں ذروۂ علیا پاس دامن گیر علم و شہود و گفت و گوے ہمہ در مراتب ظلال است و در مراتب اوصاف و افعال و در مرتبہ ذات مقدس جز حیرت و جہل چیزے نیست اعرفہم باللہ اشدہم تحیرا فیہ بیت

ازین خانہ آوازِ پاے نخاست ہمیں دستِ من حلقہ بر در شکست

والسلام اولا و آخرا

مکتوب (۷۴) ہفتاد و چہارم

نیز بشیخ بایزید در اختیار نمودن سفر حج و بیان آنکہ حقیقت تصوف اضطراب و بیقراری است۔

اللہ تعالی از زینت ماسوی محرر گناد و بجذبات معنویہ ملتذ و خوشوقت داراد صحیفہ گرامی رسیدہ سبب مسرت گردید مخدوما امیدواریم کہ اواخرین ماہ کہ ماہ ذی الحجہ باشد از نسبت و دوم تا بست و نہم انتقال از سرہند واقع شود و از راہ بندر سورت بکعبۂ مقصود و وصول میسر آید۔ مصرع

تا درمیانہ خواستہ کردگار چیست

ہرچند عقل عقیل نظر بعالم اسباب پابند می شود لیکن در راہ عشق پارہ از بند عقل باید برآمد و نظر بمسبب باید دوخت، خوش گفت بیت

دل اندر زلف لیلی بند و کار از عقل مجنون کن کہ عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی

واقعہ کہ دیدہ و نوشتہ بودند نیک و روشن است حق سبحانہ امور منتظرہ را از قوت بفعل آرد و گرمی در طلب عطا فرماید تا از ماسوی برہاند اِنَّہٗ قَرِیْبٌ مُّجِیْبٌ۔ عزیزی گفتہ است کہ تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند گفتہ اند مرید را بدین صفت باید بود کہ درین کریمہ مذکور است حَتّٰۤی اِذَا ضَاقَتْ عَلَیْہِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَیْہِمْ اَنْفُسُہُمْ وَظَنُّوْۤا اَنْ لَّا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰہِ اِلَّاۤ اِلَیْہِ الآیہ۔ دیگر شما را بخدا سپردیم کجا تصدیع می کشید ما را نیز بخدا سپارید جل و علا و بدعاے سلامتی خاتمہ یاد آورده باشید۔ رباعی

گر بماندیم زندہ بردوزیم دامنے کز فراق چاک شدہ

ور بمردیم عذر ما بپذیر اے بسا آرزو کہ خاک شدہ والسلام اولاً و آخراً

مکتوب ہفتاد و پنجم (۷۵)

بیکے از نساء اہل طریق در عزاو نصیحت۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات ہمشیرہ عفیفہ محترمہ می رساند کہ از شنودن خبر وحشت اثر چہ نویسد کہ چہ قدر غم و غصہ روے داد لیکن چون بتقدیر و ارادۂ مولاے حقیقی ست جل شانہ غیر از صبر و شکیبائی چارہ نیست و جز از تسلیم و رضا گذر نہ إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ دنیاے شما رفت حق سبحانہ شما را آخرت بدہد و محبت خود عطا فرماید و با خود آشنائی و از ما سوا رہائی دہد اوقات را بیاد او تعالی معمور دارند و گذشتہا را بدعا و فاتحہ یاد آرند امروز و فردا ما نیز بآن جماعۃ ملحق می شویم و از خان و مان جدا می گردیم و فرزندان و خویشان را وداع می کنیم توشہ آخرت را آمادہ سازند و گور و قیامت را نصب عین گردانند حق سبحانہ شما را اجر عظیم کرامت کند و جمعیت ظاہر و باطن عطا فرماید إِنَّهُ قَرِيْبٌ مُّجِيْبٌ۔

چون دنیاے

مکتوب ہفتاد و ششم (۷۶)

بفضیلت مآب شیخ آدم تتہی در بیان آنکہ در نماز جز بتکمیل نماز نباید کوشید و در زمان خاتم انبیا علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات منصب قطبیت و قیومیت با آنسرور صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم بود

حامدا للہ العظیم و مصلیا علی رسولہ الکریم۔ اللہ تعالی ابواب فیوض را ہموارہ مفتوح دارد صحائف گرامی بتعاقب یکدیگر رسیدہ سبب مسرت گردید۔ نوشتہ بودند کہ مقتدی عقب امام بذکر نفی و اثبات مشتغل شود یا نہ۔ مخدوما مقتدی و غیر مقتدی را باید کہ در نماز بارکان نماز مقید باشد و در رعایت آداب و سنن آن کوشد اوقات از براے ذکر نفی و اثبات بسیار است در نماز بتکمیل نماز پردازد کہ افضل اعمال و اکمل مقربات ست آرے اگر در حضور دل و وقوف قلبی

گوشد مستحسن می نماید لا صلوٰۃ الا بحضور القلب وارد شده است ونیز نوشته بودند که در بعضے عبارت وارد شده است که پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم قطب ارشاد وقت خود بوده اند آیا دران وقت نسبت قیومیت که داشت اگر آنسرور داشت علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام پس چرا ایشان را باوجود قیوم قطب ارشاد گویند وکدام فائده درانست باوجود که نسبت قطبیت دون نسبت قیومیت است۔ بدانند که لفظ قطب ارشاد ومدار وجز آن در لسان اہل شرع وارد نیست واز مصطلحات ومکشوفات صوفیہ کرام است ونسبت قیومیت مکشوف حضرت ایشان است معلوم نیست که پیش از آنحضرت از اولیا کسے باآن تکلم نموده باشد باسرار آن متحقق گشته کمال الکمال بطور صوفیہ در اطوار ولایت قطبیت ارشاد است که بآنسرور نسبت کرده اند نسبت قیومیت که دران وقت جلوه نفرموده بود از کجا اطلاق کنند اکنون که جلوه گر گشته است گوئیم که این نسبت علیہ در زمان آنسرور بآنسرور مفوض بوده علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام ونشاید که دراں وقت غیر او را بود ونسبت قیومیت بدیگرے منسوب گردد ونیز نوشته بودند که مراقب نشسته بودم این عبارت ظاہر شد که تجلی ذاتی عبارت ازانست که متجلی لہ را از ہیچ وجود یک نصیبی بدہند مخدوما آنچه ظاہر شده است بس عالی ست از نقد وقت شما آن بلند مینماید بشارت ست امیدوار باشند۔ بیت

اگر این لحظه ہمکن کار شب نیست ... زبخت مقبلان این ہم عجب نیست والسلام

مکتوب (۷۷) ہفتاد وہفتم

نیز بفضائل مآب مخدوم آدم نیز فی جواب اسولتہ۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات فقد وصل مکتوبکم الشریف المنبی عن سلامۃ الاحبۃ وجمعیتہم وحصل بہ الفرح والسرور رسالت عنی انہ ہل یجوز لمن یقرؤ لارواح الموتی سبعین الف مرۃ کلمۃ التوحید ان ینفی بذلک التکرار مقاصدہ ویلاحظہ المعنی

المراد للصوفیہ اولا وعلی تقدیر ان یلاحظ المعنی المقرر عند العلماء یجوز الجمع بینهما اولا
اقول لا کلام فی الجواز بل ینفی المقاصد یکون اقرب الی القبول وابعد عن آفات النفس
وادخل فی فنائها قال بعض العرفاء یک ساعت در نفی وجود بشریت کوشیدن به از عبادت
متعبدان ست چندین سال والعلماء لا ینفون هذا المعنی بل کادوا یجبون وکیف ینفونه
وهو خلص العبادة والمطلوب من الطاعة والمستعمل للجهاد الاکبر والمحصل للاخلاص الذی
هو الجزء الثالث للشریعة والمعنی المراد للعلماء مراد للصوفیہ ایضا وهم ینفون المقصود والمعبود
لکن باختلاف المقامات سألت ایضا ان المقلدین العلمین المریدین باداب آبائهم المرشدین المتعمین
باعمامهم من غیر ان یسلکوا مسالکهم هل یجوز لهم اخذ المریدین فی خلوتهم بالمصافحة
وتلقین التوبة کما اخذ آبائهم الکرام فنقول الارادة فی طریقتنا اما للتعلیم والتعلیم والتکمیل
فمن لم یکن کاملا کیف یکمل غیره اذا التکمیل فرع الکمال وکیف یجوز له اخذ المریدین بالتقلید۔

المتعلمین باعمالهم

مکتوب (۷۸) هفتاد و هشتم

الی الشیخ بدرالدین فی کیفیة التوجه الی الطلاب والتوجه لدفع الامراض والشدائد و
التوجه لترقی درجات الاموات وبیان الرتبة بین انواع الاشتغال وما یناسب ذلك۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی اما بعد فان الاخ الاعز الاکرم
صاحب الکمالات الواصل الی اعلی الدرجات لا زال شموس الهدایة علیه طالعة وانوار
افادته ساطعة علی الطلاب سأل عن عدة امور فها انا اشرع فی اجوبتها علی قدر فهمی
ودرکی والله المستعان وعلیه التکلان فانواع الذکر والشغل مذکور فی مکتوب ما هجو
بالتفصیل فلتطلب منه واما کیفیة التوجه فی ذکر اسم الذات تعالی وغیره من انواع
الشغل فواحد والعمدة فیه ان یصیر المتوجه وحدانی التوجه ویجعل الامر الذی یتوجه
الیه مطمح نظره وهکذا الحال فی التوجه لدفع الامراض والشدائد اولنیل مراد وحصول

مقصد واما التوجہ الی ترقی السالك من مقام الی مقام فمع ما ذکر ان یجرہ الی مقام
یریدہ السالك وان اراد ترقیہ ولم یکن مقام معین ملحوظا یجرہ الی الفوق وھکذا یتوجہ
الی الاموات وان اراد ترقیھم یجرھم کذلك واما معرفۃ الاستعدادات ومناسبۃ کل مستعد
بای نوع من الذکر والشغل وامثالھا فالعلم بتفاصیلھا والتمیز بینھا انما ھو شان صاحب العلم
الذی لہ علم بتفصیل احوالہ واحوال طلابہ واما صاحب اجمال العلم والذی لا علم لہ
فالمناسب بحالہ تعلیم الذکر علی الوجہ الذی سمع من شیخہ وفھم من اطوار شیخہ و
طریقتنا فی الاکثر تقدیم اسم الذات فان لم یتاثر الطالب منہ فنامرہ بمجرد الوقوف القلبی و
توجہ الیہ حتی یتاثر باذن اللہ تعالی ثم النفی والاثبات وسایر الاشتغال وبعد ما تعلم السالك
طریق الاشتغال یقال لہ انت مخیر فیھا فکل شغل یکون ابعد من التفرقۃ فی حقك واقرب الی
الجمعیۃ اشتغل بہ لکن الاشتغال بالنفی والاثبات ادخل فی الترقی واقرب الی تنویر الباطن
والتخلص عن العلایق وحدیث النفس واذا غلب علی السالك الحضور والاستغراق یؤمر لہ
بحفظہ وترك الذکر مادام فی ھذہ الحالۃ ومما ینبغی ان یعلم ان شیخنا وامامنا قدس سرہ اللہ
بسرہ الاقدس واذ کتب فی بعض رسایلہ انہ ینبغی للشیخ ان یعلم الطالب من طرق الذکر
والشغل ما ھو مناسب بحال الطالب وملایم لاستعدادہ وقابلیتہ لکن کان طریقہ فی
الاخرۃ تقدیم تعلیم اسم الذات لجمیع الطلاب الا ما شاء اللہ تعالی لا یفرق بینھم
باختلاف استعداداتھم وکان السر فیہ ما کتب سابقا فی بعض الرسایل کان فی اوایل
حالہ حین کان سیرہ فی اطوار الولایات لان کمال الولایۃ منوط بالجذبۃ والسلوك وھما
رکنا الولایۃ لا یتحقق الولایۃ الا بھما ففی کمالات الولایۃ لابد للشیخ ان یراعی حال المرید
ویعلمہ طریقۃ یتناسب استعدادہ ولا یعلم ما ھی خلاف استعدادہ یسھل علیہ السلوك
اذ لا یحصل امرہ مثلا اذا کان استعدادہ ملایما للجذبۃ یعلم طریقا ملایما للجذبۃ وان
علم طریقا ملایما للسلوك انما یدخل اختلال فی امرہ وبطوء او تعسر فی سلوکہ ویتعب

رکنان
ازنجل ...

الشیخ والسالک فی اصلاح امرہ ولما عرج قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ عن اطوار الولایۃ ووصل
الی کمالات النبوۃ بالتبعیۃ والوراثۃ اخرج عن دایرۃ الجذبۃ والسلوک لان کمالات النبوۃ غیر منوطۃ بہما بل
توقّفہا والترقی للسالک فی ھذہ الطریق بمجرد صحبۃ الشیخ ومحبتہ ورعایۃ آدابہ مع اتباع اطوار الشریعۃ العلیۃ
والسنۃ النبویۃ المصطفویۃ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ فالطالب فی صحبۃ
ھذا الشیخ یصل بالتدریج الی کمال استعدادہ بل الی کمالات شیخہ ایضا ولا یحتاج
الشیخ الی ان یرشدہ الی طریق یناسب استعدادہ وتعلیم ذکرہ للطالب لتسلیتہ وان
کان الذکر فی نفسہ مفیدا ایضا لکن لیس مدارا للوصول انما المدار الصحبۃ مع الفناء
فیمن یصحبہ کما کان فی الصدر الاول اذ الصحابۃ والتابعون بمجرد الصحبۃ یصلون الی
کمالات لا تحصی ھذا وبعد تسوید ھذہ الرقیمۃ خطر بالبال ان اعرب مکتوب ما بجبوو
اضیف الیہ فوایدا اخری واجعلہ متمما لھا لان المکتوب باللسان الفارسی والعرب
بمعزل عن فہمہ فلما ینتفعون لغیر العربی ولما طلبت المکتوب وجدتہ عربیا عربہ
بعض الاصحاب فکفونا مؤنۃ تعریبہ فارسلنا فی وقت اخری یدخل فی مطالعتکم ان شاء اللہ تعالیٰ

مکتوب (۷۹) ہفتاد و نہم

الی محمد بن محمد طیب المجاھد لعامری النہامی فی فضائل حب فی اللہ وبیان نحو ھر
القلب بالذکر وانتفاء حدیث النفس عنہ وبیان فناء النفس وبقائہا۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی اما بعد فقد وصل کتابکم الکریم المنبی
عن الشوق والمحبۃ وکذا نحن مشتاقون راغبون الی لقاء الاحبۃ الا طال شوق الابرار الی
لقائی وانا الیہم لاشد شوقا فالکتاب مہیج للحب فی اللہ بذکر عن المتحابین فی جلال اللہ
الذین فی وجوھہم الفوز ویوضع لہم یوم القیمۃ منابر من نور علی ما ورد لا تعدل بھذا الحب
شیء کائنا ما کان فبالحب ینال القرب والمعیۃ وبالحب ینکشف اسرار الصمدیۃ و

بالحب یحصل الفناء و بالحب یشاهد البقاء و بالحب یجذب المرید الصادق من کمالات شیخه و معاینة الخفیة و بالحب یتحقق بانواره الجلیة و اسراره العلیة لا زالت فی بحر هذه المحبة غواصا و من جذبات الشوق و الوجد رقاصا فعلیک یا اخی بدوام الذکر و المراقبة حتی یتجوهر القلب بالذکر و یکون الحضور و صفا لازما لا یزال عند ابدا کالسمع للسامعة و البصر للباصرة و علیک بنفی الخواطر و حدیث النفس عن الباطن باستعانة الاذکار و المراقبات حتی یمحو عن صحیفة الباطن غیر الرحمن و یکون ما سواه بحیث تسجت علیه عناکب النسیان و علیک بنفی المقاصد و المرادات بکلمة النفی و الاثبات حتی لا یبقی لک مقصد غیر الحق و لا مراد غیر مرادہ و ابتغاء مرضاته تعالی و اجتهد باستعانة تلک الکلمة الطیبة فی نفی ما انتسبت الیک من الوجوه و الکمالات التابعة للوجود حتی ینتفی نسبتها الیک و تری الکمال و الحسن و الجمال کلها راجعة الی الملک الجبار صاحب الحسن و الکمال و تری نفسک خالیة عن کلها متخلعة عن حلها فح تنکشف حقیقتها و تجلی ماهیتها لان حقیقة الممکن العدم و الوجود و الحیوة و سایر الکمالات فیه مستفادة مستعارة من مرتبة الوجوب تعالت فادعاء الکمالات العاریة لنفسه دعوی باطل او تخیلها کاملا بالکمال المستعار عن الغیر تخیلا فاسدا و ما احسن ما قیل بالشعر الفارسی

رباعی

وصافی خود بر غم حاسد تا کے ترویج چنین متاع کاسد تا کے

تو معدومی خیال ہستی از تو فاسد باشد خیال فاسد تا کے

و بهذه الدعوی و التخیل و الانانیة صار معادیا للربه مشرکا فی کمالاته ورد فی الحدیث عاد نفسک فانها انتصبت لمعاداتی فاذا رأت الکمالات راجعة الی صاحبها و رأت ذاتها خالیة عنها لاحقة بالعدم فح یحصل لها الفناء و تخلصت عن ورطة الشرک الخفی و المرض المعنوی ثم اذا تحقق بالبقاء لعدم الفناء و الوجود بعد العدم بالوجود الموهوب الحقانی و ولد بالولادة الثانیة بمقتضا من قتلته فانا دیته شرف بالاسلام الحقیقی و صار نفسه مطمئنة مقولا فی حقها راضیة مرضیة و السلام اولا و اخرا۔

مکتوب ہشتادم (۸۰)

بشیخ بایزید در تعبیر وقائع وے و بیان آنکہ لوازم بشریت از ظاہر نمیرود و فضائل استغفار۔

بعد الحمد والصلوۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب رسیدہ سبب مسرت گردید چند واقعہ کہ دیدہ اند و مندرج ساختہ مطالعہ نمود واقعۂ اولی بسیار روشن است و مبشر است امامت این قسم عزیزان مرتبۂ عالی است وَجَعَلْنَا لِلْمُتَّقِيْنَ اِمَامًا و ہمچنین آنچہ فقیر بشما خطاب کردہ میگویم کسانے را طریقہ می گویم مقصود این ہمہ توئی و ازین ترا می خواہم بشارتے است بزرگ و از کمال اتحاد باین جانب و جامعیت استعداد مخبر است، واقعۂ ثانیہ کہ متضمن اجازت طریقۂ غوث الاعظم است قدس اللہ سرہ تعلق بحضور دارد و آنچہ مناسب وقت و استعداد بود بعد استخارہ بعمل آید واقعۂ ثالثہ مجمل است تفصیل آنرا ننوشتہ اند بالجملہ ہر سہ واقعہ روشن است رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

نوشتہ بودند کہ ظلم و شدت از حکام و غیرہم می رسد ہمہ را از حق می دانند بلکہ فعل او تعالیٰ یقین می کند مع ذلک طبع از آن رنجہ می شود و غم حادث می شود حیرت روی میدہد مگر این دید وہمی است چہ اگر حقیقی می داشت سبب غم و غصہ چرا می شد مخدوما این دید حقیقی است وہمی نیست لیکن لوازم بشریت از بندہ نمی رود القلب یحزن والعین تدمع وانا بفراقك یا ابراهیم لمحزونون گوش زد شدہ باشد اجر اخروی و نورانیت باطن مربوط بہمیں حزن و اندوہ است این دید و فرح و سرور از فعل حق جل و علا کار باطن است و حزن و اندوہ بظاہر وابستہ است کہ از باطن بمراحل دور است لِكُلٍّ وِّجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيْهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ۔ دیگر برائے دفع بلیات و شدائد استغفار نافع و مجرب است لازم باید گرفت پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است من لزم الاستغفار و فی روایۃ من اکثر من الاستغفار جعل اللہ لہ من کل ضیق مخرجا و من کل ہم فرجا و یرزقہ من حیث لا یحتسب۔ این فقیر بعد از نمازہائے فرض

ہفتاد بار استغفار می خواند و موافق حدیث سہ بار استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الحی القیوم واتوب الیہ باقی استغفر اللہ استغفر اللہ قال الشیخ علی بن ابی بکر قدس سرہ فی معارج الھدایہ ومن انواع الاستغفار الماثور المشھور ما روی عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ والہ وسلم انہ قال من قال استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الرحمن الرحیم الحی القیوم الذی لا یموت واتوب الیہ رب اغفر لی خمسا وعشرین مرۃ لم یر فی بیتہ ولا فی اھلہ ولا فی دارہ ولا فی مدینتہ ولا فی البلد الذی ھو فیہ ما یکرہ فینبغی المواظبۃ علی ھذا الاستغفار صباحا ومساء فقد کان جماعۃ من مشائخنا وعلمائنا یتواصون بہ فیما بینھم ویوصون بہ تلامذتھم واولادھم واخلاءھم واصحابھم ویحرصونھم علی مواظبۃ وملازمتہ لما راوا فیہ من اعظم النفع وجزیل البرکۃ وکریم الاثر۔

مکتوب (۸۱) ہشتاد و یکم

بمولانا محمد حنیف در تبیین مراقبات بطرز خاص۔

الحمد للہ العلی الاعلی والصلوۃ والسلام علی رسولہ المصطفی وعلی آلہ وصحبہ البررۃ التقی مدتیست کہ از احوال ظاہر و اذواق باطن خود چیزے ننوشتہ اند موانع بخیر باد مخدوما

مصرع — از ہر چہ میرود سخن دوست خوشتر است

گفتہ اند مراقبہ علم بندہ است بدوام اطلاع حق سبحانہ بر دو علم و حضور او تعالی مر او را باید دانست کہ این مرتبہ مستتبع مراقبات ست مراقبہ اولی آنکہ چون سالک مستعد ورزش این نسبت شریفہ نماید و این مراقبہ را نصب عین خود سازد تا آنکہ سالک در تصرف این مراقبہ آید و این مراقبہ در رنگ ملکہ شود این زمان این تعلق علم را شامل خود یابد و بہر ذرہ از ذرات وجود محیط بیند و سریان آن در ظاہر و باطن فہمد و بحکم اَلَا اِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ھُمُ الْغَالِبُوْنَ قہرمان آن صفت بر وجود او غالب آید و در جنب آن وجود سالک ضعیف و ناچیز نماید۔

مراقبہ ثانیہ آنکہ ازین تعلق از راہ غایۂ محبت وکمال کشش بصفت علم آید واز علم جزئی بعلم کلی گراید واز انموذج بحقیقت شتابد وآن صفت را نیز در رنگ آن تعلق بذات وجود محیط بیند ودر ظاہر وباطن ساری مراقبۂ ثالثہ آنست کہ بعنایت بے غایت ازین صفت ارتقا نمودہ بحضور ذاتی کہ دران موطن ذات عز برہانہ خود بخود حاضر است عروج کند واز راہ صفت بموصوف رود وبعد دران حضور محو وفانی گردد واز حضور پر نور خود برآمدہ بآن حضور کہ سراسر نور است متحقق گردد ماٰمول از دوستان دعاست والسلام

مکتوب ہشتاد ودوم (۸۲)

بحاجی نظام کولابی در بیان طریق بزبان ایجاز۔

الحمد للہ وسلام علے عبادہ الذین اصطفی خصوصاً علے سید الوری صاحب قاب قوسین او ادنی وعلے آلہ واصحابہ البررۃ التقی۔ اخوی اعزی حاجی ابو تراب محبت و اخلاص آن عزیز نسبت باین فقرا اظہار نمود وروابط معنویہ را شروح ساخت۔ مخدوما صاحب ایں طائفہ باایں طائفہ است واز فیوض وبرکات شان بہرہ ور المرء مع من احب حدیث نبوی ست علی مصدرہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ طریقہ کہ اخذ کردہ اند آں را عزیز دارند چندان مداومت بران نمایند کہ این نسبت شریفہ ملکۂ دل شود وحضور مع اللہ وصف لازم او گردد کہ بنفی منفی نشود چنانکہ سمع صفت سامعہ وبصر صفت باصرہ بعد ازان بعنایت بیغایت دل را آن قدر انقطاع از ماسوی مطلوب حقیقی پیدا می شود کہ ہرگز بیاد او نمی آید بحدے کہ اگر بتکلف خواہد کہ یاد ماسوی نماید بیادش نیاید بواسطہ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل شدہ است نہ از شادی شاد گردد ونہ از غمی غمگین این حالت معبر بفنائے قلبی است۔ باید دانست کہ درین فنا ہر چند علوم اشیا از ساحت سینہ رخت بربستہ است وتعلق علمی وحبی او از ماسوی رفتہ لیکن نفس حاضر وعلم حضوری او ہنوز برجا است دعوی ہمسری وانانیت او برپا چون

بسابقۂ عنایت عارف بر عدمیت ذاتی خود عالم و مبنا شود و داند کہ وجود و توابع وجود از اوصاف کمال خاصۂ رب معبود است اگر در ممکن ہست مستعار و مستفاد از آنحضرت است ہر آئینہ دریچہ از سعادت بروے کشادہ شود و آنچہ مطلوب بمشام جان او برسد۔ بیت

چون بدانستی کہ ظلِّ کیستی فارغی گر مُردی و ور زیستی

این دید از تجلی صفات ست چون این دید غالب آید می تواند کہ باشارت کریمہ اِنَّ اللّٰہَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰی اَھْلِھَا۔ این کمالات عاریتے را از توابع وجود و سائر اوصاف کمال درست باہل آن سپارد و ظلال را باصول ملحق یابد و خود را کہ مرآت آن کمالات بود خالی بیند و بعدم صرف ملحق این زمان آنچہ مقصود از آفرینش او بود بحصول پیوند و باسلام حقیقی راہ یابد۔ این کمال وابستہ بفناے نفس است، این است حاصل سیر و سلوک و نتیجہ حال اہل کمال سلوک این طریق وابستہ باتباع سنت سنیہ است و اجتناب از بدعت نامرضیہ و رسوخ تام است بر محبت شیخ مقتدا مریدیکہ رابطہ محبت کہ بشیخ مقتدا دارد ساعت فساعت برنگ ِ او می برآید و بکمالات او منصبغ می گردد۔

مکتوب ہشتاد و سوم (۸۳)

بمیرزا محمد صادق در بیان آنکہ کار بر دو چیز است اتباع صاحب شریعت است علیہ الصلوٰۃ والسلام و محبت شیخ مقتدا و شرح مسئلہ قضا و قدر۔

بعد الحمد و الصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب کہ بمصحوب ناقاصد ارسال داشتہ بودند رسید چون متضمن عافیت و سلامتی دوستان بود سبب مسرت و بہجت گردید اللہ تعالیٰ برجادۂ شریعت علیہ و سنت سنیہ مصطفویہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والتحیہ مستقیم و مستدیم داراد فانہا ملاک الامر و مدار النجاۃ وبدونہا خرط القتاد۔ مخدوما اگر در دو چیز استقامت و رسوخ است دار احوال و مواجید ہیچ نیست غم نیست اتباع صاحب شریعت و محبت شیخ مقتدا آخر او راہمہ

خواہند داد و از فیوض و مواجید اکابر بے بہرہ نخواہند گذاشت و اگر در یکے ازین دو چیز خلل است و احوال و مواجید دارد غیر از خرابی ہیچ نیست و ہر چہ دارد از قبیل استدراج است این سر رشتہ را نیک رعایت باید کرد تا حصول ملاقات بذکر و فکر مشتغل باشد و از صحبت ناجنس و مخالف طریق محترز بوند فرمنهما اکثر تفر من الاسد۔

آنچہ نوشتہ بودند کہ از آن روز از خدمت علی آنہا پرہیز نمودہ و توبہ کرد از شنودن آن کلام حمد اللہ سبحانہ علی ذلک، حق سبحانہ بر آن استقامت دہد اگر شوق کلام اکابر دارند مکتوبات و رسائل حضرت ایشان ما را مطالعہ کنند۔ مخدوما چہار سوال کہ از ایشان آنجاے نمودہ اند واضح گردید و سوال اول بمسئلہ قضا و قدر تعلق دارد اگر از راہ امتحان آن جماعہ نوشتہ اند و مقصود الزام آنہا است پس جاے سخن نیست و اگر درین باب خدشہ بخاطر راہ یافتہ است۔ پس میگوئیم کہ مسئلہ قضا و قدر سر است از اسرار الٰہی جل شانہ مذاکرہ کردن و کاوش نمودن درین مسئلہ ممنوع است احادیث منع درین باب بسیار است آنچہ بر ما و شما است امتثال او امر است و انتہا از نواہی غور کردن درین مسئلہ نفرمودہ اند بلکہ منع نمودہ حقیقت این معاملہ را بعلم خود جل و علا باید حوالہ نمود بآنچہ تکلیف کردہ اند بجان و دل باتیان آن باید کوشید اینست طریق اسلم۔ مخدوما آنچہ عقیدہ اہل سنت و جماعت درین مسئلہ است موافق آن اعتقاد درست باید نمود و بہ تشکیکات و چون و چرا نباید رفت کہ ممنوع است۔ بدانند کہ مذہب اہل سنت و جماعت آنست کہ افعال بندہ از خیر و شر ہمہ بتقدیر و ارادہ حق سبحانہ است والقدر خیرہ وشرہ من اللہ تعالیٰ۔ و تقدیر عبارت از خلق و ایجاد است و معلوم است کہ خالق و موجد غیر او تعالیٰ کسے نیست لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ خَالِقُ کُلِّ شَیْءٍ فَاعْبُدُوْہُ وقال اللہ تعالیٰ وَاللّٰہُ خَلَقَکُمْ وَمَا تَعْمَلُوْنَ۔ معتزلہ و قدریہ از کمال جہالت و سفاہت انکار قضا و قدر نمودہ افعال بندہ را بقدرت و اختیار بندہ منسوب داشتہ و بندہ را خالق افعال خود گفتہ ضلوا و اضلوا علما گفتہ اند کہ مجوس ازینہا احسن حال اند کہ آنہا یک شریک می گویند و اینہا شرکاے لا یعد و لا یحصی اثبات می نمایند۔

ے غالباً این جا حرف علیٰ محذوف است

بر سر اصل سخن رویم و گوئیم که با وجود تقدیر خیر و شر نسبت خلق بحق تعالی و اراده و اختیار
بنده را در وجود فعل او نیز دخل داده اند اول صرف اراده از جانب بنده می شود بعد از آن موافق
آن حق تعالی خلق می فرماید و همین صرف اراده را کسب میگویند پس خلق فعل از حق است جل و علا
و کسب آن از بنده آنچه نوشته بودند لا یتحرک ذرة الا باذنه و امثال آن باعتبار خلق حق است و
کشتن قاتل را در عوض مقتول و ملامت نمودن گناهگار را و عذاب عقوبت او باعتبار کسب است
و جبریه ارادت و اختیار را از و نفی می کنند و بنده را در صدور افعال مجبور می دانند در رنگ آنکه
شاخهای درخت را کسے بجنباند بلکه نسبت فعل را به بنده نمی کنند و فاعل این افعال حق را
می دانند و این کفر است و معتقد آن کافر گویند بفعل نیک ثواب خواهد شد و بفعل بد عذاب نیست
و کافران و عاصیان معذورند ایشان را سوالے و عتابے نیست چه افعال همه از حق است و ایشان
مجبورند و این کفر است حق تعالی می فرماید وَقِفُوْهُمْ اِنَّهُمْ مَّسْئُوْلُوْنَ فَوَرَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ
اَجْمَعِیْنَ عَمَّا كَانُوْا یَعْمَلُوْنَ ۔ مرجیه همینها اند که ملعون اند بزبان هفتاد پیغمبر چنانچه در حدیث
آمده است مذهب این بدکیشان ببداهت عقل باطل چه فرق در حرکت مرتعش که بے اختیار
دست او می جنبد و کسے که دست می جنباند بدیهی است که اول باختیار نیست و ثانی باختیار
است و نصوص قطعیه نفی این مذهب می نماید قال الله تعالی جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوْا یَعْمَلُوْنَ وقال
سبحانه فَمَنْ شَآءَ فَلْیُؤْمِنْ وَّمَنْ شَآءَ فَلْیَكْفُرْ اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِیْنَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ
سُرَادِقُهَا اگر بنده ها مطلقاً مسلوب الاختیار باشند حق تعالی چرا نسبت ظلم بایشان فرماید وَمَا
ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوْآ اَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُوْنَ بسیارے از ملاحده میخواهند که به بهانه سلب اختیار
خود ها از ربقه تکالیف شرعیه بر آیند و از سوال و عقاب آخرت که بارتکاب محرمات موعود است
خلاص سازند و خود ها را معذور و مجبور دانند بدیهی است که بنده را این قدر اختیار و توانائی است
که از عهده اوامر و نواهی تواند بر آید للفرق الظاهر بین حرکة البطش و حرکة الارتعاش
کما هو حق تعالی کریم است بنده ها را تکلیف ما لا یطاق نداده است آنقدر تکلیف نموده است

که از عهده او تواند بر آید لا یُکَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا عجب معامله است این جماعت از کسانیکه اطاعت آنها نکنند و اینها را ایذا رسانند بدمی برند و در صدد انتقام می شوند و فرزندان و داه و غلام خود ها را می زنند و تادیب می کنند و اگر مرد بیگانه را با زن خود بینند بدبشوند و ایذا می رسانند و معذور و مجبور گفته چشم پوشی نمی کنند و با این ہا نه از عذاب اخروی که بنصوص قطعیه ثابت شده است می خوانند که خلاصی جویند و هرچه خواهند بکنند حق تعالی می فرماید اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهٗ مِنْ دَافِعٍ دیوانه را اگر در خانه بینند معذور می دارند و همچنین هر گناهے که دیوانه می کند کسے او را مواخذه نمی کند می گویند دیوانه است و از عقل و اختیار بیرون ست۔

مصرع عیب نبود گر گناهے می کند دیوانهٔ

و غیر دیوانه را مواخذه می کنند و سزا می رسانند و معذور نمی دارند و این نیست مگر بجهت آنکه این صاحب اختیار است و او از اختیار بیرون ست پس محقق شد که قدریه که منکر قضا و قدر اند و جبریه که نفی اختیار از بنده می نمایند هر دو از حق دور افتاده اند و اهل بدعت و ضال و مضل اند و حق متوسط آنست که اهل سنت و جماعت بآن مهتدی گشته اند مرویست که امام ابو حنیفهؒ از امام جعفر صادق رضی الله تعالی عنهما پرسید یا ابن رسول الله هل فوض الله الامر الی العباد فقال الله اجل من ان یفوض الربوبیة الی العباد فقال هل یجبرهم علی ذلك قال الله اعدل من ان یجبرهم ثم یعذبهم فقال ماذا قال بین البین لا جبر و لا تفویض و لا کره و لا تسلیط کافران و مشرکان حجت آورده بودند که کفر و شرک ما بمشیت و ارادت حق تعالی است چنانچه فرمود سَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا لَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَآ اَشْرَكْنَا وَلَآ اٰبَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ حق سبحانه این عذر را از ایشان قبول نکرد و قول ایشان را بر جهل آن حمل کرد و داخل تکذیب ایشان ساخت چنانچه فرمود كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوْا بَاْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوْهُ لَنَا الآیه۔ اگر گویند که خیر و شر همه تقدیر حق است جل و علا بارادت و مشیت او سبحانه پس شرک کافران نیز بمشیت و ارادت اوست تعالی و اینها درین قول محق اند پس چرا قول شان مقبول

نشد۔ جواب گوئیم کہ این قول متمردان نہ از راہ معذرت ست کہ ما درین عمل شنیع محکوم مشیتیم چہ ایشان کردار خود را بد نمیدانند بلکہ مقصود شان نفی قبح این فعل است چہ ہر چہ مراد حق است جل شانہ و متعلق مشیت او تعالی مرضی اوست سبحانہ چہ اگر مرضی نمی بود نمی خواست پس این شرک ما مرضی است و استحقاق عذاب از فاعل این فعل مدفوع حق تعالی این قول و اعتقاد را تکذیب یاد کرد کذلک کذب الذین من قبلہم چہ حق تعالی در کلام خویش و بر زبان انبیاء خود علیہم السلام کفر را نامرضی و قبیح فرمود و کافران را ملعون و مایوس از رحمت خود ساخت و عذاب مخلد کہ انقطاع پذیر نیست جزائے شان گردانید و نیز این اعتقاد را جہل ساخت کہ ارادت مستلزم رضا نیست چہ کفر و معاصی مراد حق اند جل و علا و مرضی او نہ چنانچہ از قرآن مجید واضح و لائح است و بعید نیست آنکہ گفتہ شود کہ این قول مشرکان موافق مذہب جبریہ بود و غرض شان نفی اختیار باشد از خود ہا درین فعل حق تعالی رد اینہا کرد چہ این اعتقاد باطل است کما مر و نیز می تواند کہ این قول ازین مردودان از روئے استہزا بود نہ از راہ اعتقاد چنانچہ مفسران گفتہ اند و باین بیان کہ آیۂ کریمہ را نمودیم استدلال اہل اعتزال کہ باین آیۃ بر مذہب خود کردہ اند ساقط گردید چہ استدلال آنست کہ حق تعالی اعتذار کافران را کہ نمودہ شرک ما بارادت و مشیت اللہ تعالی قبول نکرد و اینہا را باین قول مستحق عقوبت ساخت فرمود حتی ذاقوا بأسنا پس معلوم شد کہ تقدیر خیر و شر از حق سبحانہ نیست بلکہ بندہ در ایجاد فعل خود مستقل است و وجہ سقوط آنست کہ غرض شان ازین کلام نہ اعتذار از کردار خویش است چہ آنرا بد نمی دانستند بلکہ مقصود شان تحسین فعل خود ہا است کہ فعل ما مراد و مرضی حق است تعالی و این اعتقاد باطل است کہ مراد بود و مرضی نبود کما مر۔ اگر گویند کہ چون افعال عباد بارادۂ حق است تعالی و در ازل تقدیر خیر و شر رفتہ پس اختیار بندہ را نماند و صدور افعال خیر و شر ازینہا واجب شد۔ گوئیم کہ در ازل خواستہ است و تقدیر نمودہ بندہ باختیار خود این فعل خواہد کرد این تقدیر موجب اختیار است و این معنی مثبت اختیار است نہ نافی اختیار ونیز گوئیم اگر قضائے ازلی منافی اختیار باشد باید کہ حق تعالی در افعال خود در ایجاد حوادث بوجہ

ن: کرد غایانی الیا

مختار نبود چہ این افعال باید کہ البتہ موافق تقدیر وارادت بوقوع آیند لیس فلیس والسلام علی من اتبع الہدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب (۸۴) ہشتاد و چہارم

بعد الحمد والصلوات وارسال التحیات می رساند مکتوب مرغوب کہ درین ولا فرستادہ بودند رسیدہ سبب مسرت گردید نسبت زوال اثر و شروع در زوال عین۔ نوشتہ بودند کہ تو در حق من ہمچنین بشارت دادہ بودی۔ مخدوما زوال عین اسہل است نسبت بزوال اثر پس تقدیم زوال عین را باشد لہذا بعضے را بعد از زوال عین زوال اثر ہم شود و بعضے را نشود لہذا مشائخ را در زوال اثر اختلاف ست بعد از فنائے سالک بعضے بزوال عین واثر قائل گشتہ اند و بعضے زوال اثر را جائز نداشتہ وحق درین باب آنست کہ اگر مبدأ تعین سالک از مرتبۂ شیون ست پس زوال عین واثر در حق او بعد از وصول او بعین ثابتہ و فنائے در و واقع است چہ شیون را با عالم ہیچ مناسبتے نیست چہ عالم ظل صفاتست نہ ظل شیون۔ پس فنا در شانے مستلزم فنائے مطلق او باشد و مزیل عین واثر بود و اگر عین ثابتہ سالک از مقام صفاتست پس وصول و فنائے او در صفت ماحی وجود سالک بالکل نبود و اثرش زائل نگردد چہ وجود سالک اثر ہمان صفت است و ظل او آنچہ از فقیر بشارت نقل کردہ اند از خاطر شما ذہول شدہ است فقیر باین روش ہرگز نگفتہ باشد و شیخ ابو سعید ابو الخیر بزوال عین واثر قایل است چنانچہ در جواب سوال از زوال اثر فرمودہ و لا تبقی و لا تذر عین نمی ماند اثر از کجا ماند۔ رباعی

جسمم ہمہ اشک گشت چشمم بگریست ... در عشق تو بے جسم ہمی باید زیست
از من اثرے نماند این عشق از چیست ... چون من ہمہ معشوق شدم عاشق کیست

لیکن مصرع اخیر این رباعی محل سخن است چہ عاشق درین ہنگام رخت بصحرائے عدم کشیدہ است و نشانے از وے نماندہ و انانیت رو بزوال آوردہ و انا الحق کہ گوید و من ہمہ معشوق شدم

چہ گنجایش دارد نصیب عارف ازین مقام فنا و نیستی است و ردِّ امانات ست باہل امانات وزوال مورد کلمہ انا است. بیت

تا او نشوی ولیک گر جہد کنی جاے برسی کز تو توئی برخیزد

نوشتہ بودند کہ در مکتوبات حضرت ایشان واقع است کہ ہمگی این راہ پنج گام است سہ از عالم امر و دو از عالم خلق، سہ کہ از عالم امر اند کدام اند و دو از عالم خلق چہ چیز۔ مخدوما در نقل عبارت تفاوت رفتہ است در مکتوبات باین روش است این راہ کہ ما درصدد قطع آئیم ہمگی ہفت گام است دو از عالم خلق و پنج از عالم امر۔ بدانند کہ پنجگانۂ عالم امر قلب و روح و سر و خفی و اخفی است و دو از عالم خلق، قالب و نفس است. پرسیدہ بودند کہ فناے روح عبارت از چہ چیز است و علامتش چیست و بر فناے نفس مقدم است یا نہ۔ بدانند کہ فناے ہر لطیفہ منوط است بوصول آن لطیفہ باصل خود و چون اصل روح از مقام صفات ست بلکہ ظلال صفات چہ اصول پنجگانۂ امر داخل دائرۂ ظلال اسما و صفات ست کہ سیر دران ولایت صغری است کہ ولایت اولیا است پس فناے روح عبارت از وصول بظلال صفات ست چنانچہ اصل قلب از مقام افعال واجبی است تعالی و فناے او مربوط بوصول اوست باین مقام از گذشت این دائرۂ ظلال دائرۂ اسما و صفات و شیون و تنزیہات ست کہ سیر دران ولایت کبری است کہ ولایت انبیاست علیہم الصلوۃ والتسلیمات، نہایت عروج جواہر خمسۂ عالم امر تا نہایت این دائرہ است و بعد ازگذشتِ این دائرہ دائرۂ اصول اینہا است و ازگذشت آن دائرۂ اصول آن اصول است و ازگذشت آن قوسے است از دائرہ کہ اصل این ہمہ دوائر است حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ نوشتہ اند کہ حصول کمالات این سہ گانہ مخصوص بنفس مطمئنہ است و حصول اطمینان مراد را درین موطن میسر می گردد الخ و ازین بیان معلوم می گردد کہ کمال نفس فوق کمالات عالم امر است و بفناے او بروجہ کمال منوط است بوصول باین اصول سہ گانہ پس فناے نفس بعد از فناے روح بود بلکہ بعد فناے لطایف امر و آنچہ گفتیم کہ فناے او

بر وجہ کمال زیرا کہ شروع فنائے نفس و اطمینان او از دائرہ ظلال اسما و صفات ست کہ دائرہ ولایت صغری است لیکن درین موطن صورت فنا است حقیقت فنا وابستہ باین اصول ست اہل ولایت صغری نیز از فنائے نفس و اطمینان خبر می دہند لیکن چون درین موطن حقیقت فنا نیست لاجرم می گویند۔ بیت

ہر چند کہ مطمئنہ گردد ہرگز ز صفات خود نگردد

و آنکہ بحقیقت فنا رسیدہ است می گوید کہ بعد فنا و اطمینان سر موے در و مخالفت نمی ماند جز انقیاد و استسلام کار او نیست والسلام۔

مکتوب (۸۵) ہشتاد و پنجم

بشیخ بایزید سہارنپوری در تحقیق اطمینان نفس و تعبیر وقائع او۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ مکتوب مرغوب رسیدہ مسرت بخش گردید نوشتہ بودند کہ زوال عین و اثر کمال ولایت کبری است و فنائے نفس کہ در ولایت صغری رو میدہد درمیان ہر دو فرق ظاہر نمی شود امیدوار است کہ باین فرق جہتد سازند۔ مخدوما فنائے نفس منوط بزوال عین و اثر است اما یکے را بولایت کبری خاص کردن و دیگرے را بولایت صغری کجا دیدہ اید و از کہ شنودہ اید فقیر خود نگفتہ است و در مکتوبات حضرت ایشان نیست از ہر کہ شنودہ اید از وحل آن بخواہید آرے اگر باین معنی بگویند کہ شروع فنائے نفس در ولایت صغری است و کمال آن مربوط است بوصول بولایت کبری بلکہ باعتدال عناصر اربعہ کہ وابستہ بکمالات نبوت است درست است چہ در ولایت صغری ہر چند نوعے از فنا و اطمینان دست می دہد لیکن نہ بآں سرحد کہ نفس بالکل از اوصاف سیئہ خود بر آید و بتمام از اخلاق ردیہ منخلع گردد لہذا اہل این ولایت گویند۔ بیت

ہر چند کہ مطمئنہ گردد ہرگز ز صفات خود نگردد

حضرت ایشان که بولایت کبری رسیده اند بلکه بکمالات نبوت مشرف گشته می فرمایند که
نفس را بعد از فنا و اطمینان مجال مخالفت نماند و سر موے خلاف مرضی از روے منصور
نیست و مستهلک و مستغرق است که از خود و غیر خود شعوری ندارد. واقعه که دران رسول خدا
را صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم دیده اند و حضرت امیر را کرم الله تعالی وجهه نیز دیده نیک و
مبارک است ظاهرا شمارا از حضرت امیر المومنین نصیب است و مرة ثانیا که آنحضرت را
صلی الله تعالی علیه وعلی آله الصلوات والسلام بازواج مطهرات دیده و از ین امهات
مومنین مهربانیها مشاهده نموده اید گویا از فیوض و برکات اینها نیز بهره مند شده اید و کمالات
ولایت را با کمالے که مناسب کمال نبوت است جمع نموده و در وقائع دیگر که فقیر بشما اسپ
خاصه داده و سوار کرده و همراه خود برده است و مشاهده مهربانی و عنایت از حضرت میکائیل و
گفتن ایشان که اخی جبرئیل بسیار بتو ملاقات می کند و این از نشأة محبوبیت است یا در تو
فرشتها بصور حسینه و لباس فاخره و از آسمان چیزے مثل ماهتاب روشن فرود آمده پیش شما افتاد
و روے زمین از درخشندگی آن روشن شده بسیار وقائع روشن و عالی ست و بعضے ازان بظاهر
بزرگ است از آنچه نقد وقت شما است بالجمله وقائع مبشرات اند امیدوار باشند. بیت

چشم دارم که دهی اشک مرا حسن قبول | اے که در ساختهٔ قطرهٔ بارانی را

(نشأة محبوبیت است و دران)

مکتوب (۸۶) هشتاد و ششم

سیادت پناه میر مظفر حسین در وقائع عشق و شوق و درد نایافت و در تحریص بر اکمال محبت که متمم معیت است۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی. سیادت پناها آنچه از شوق عشق و ولولهٔ
شوق مرقوم نموده اند و اظهار درد نایافت فرموده روشن شد و لذت بخش و مسرت افزا گردید. بیت

خوش آنکه براه عشق جان داد | عشق است که جان باو توان داد

اللہ تعالی نائرہ شوق را سر بلند سازد و نار عشق را مشتعل گرداند تا از قید آفاق و انفس بتمام برہاند و معیت خاص با مطلوب پیدا آرد محبت ہیچ دقیقہ را نمی گذارد کہ نصیب محب صادق نگردد المرء مع من احب۔ ہر چند محبت قوی تر معیت کامل تر از دیاد محبت باندازہ ازدیاد دریافت حسن و جمال است ہر قدر دریافت دقایق حسن و ناز کیہا کے جمال و کمال بیش آتش شوق و شعلہ محبت بیش و تیز۔ بیت

آنرا کہ بحسن دیدہ تیز است — این عشق بلائے خانہ خیز است

عشق را حسن باساز دار بیست از پیشگاہ عہد مصاحبت کائن ست حدیث کنت کنزا مخفیا دال بر انست

بیت — ہر کجا حسن می نماید روے — می نہد سر بسجدہ عشق آن سوے

از آوازہ حسن او جہان مالا مال است لاجرم در در دروازہ عشق او ہموارہ باز است۔ بیت

افسانۂ عشق او بہر سوے — دیوانۂ عشق او بہر کوے

از درد نایافت درباز نبوند۔ مصرع — بتاریکی درون آب حیات ست

یافت آن موطن عین نایافت ست وجہل نفس معرفت اعرفہم باللہ اشد تحیرا قیہ آرے حقیقت یافت و احاطۂ کنہ معروف از طوق بشر خارج است و ہمہ کس بدرد این نایافت مبتلا اند انخلاع از بشریت و تحقیق باطلاق ممکن نیست تا از کمال اطلاق بہرہ مند گردد با ئتلاف شیخ عطار گوید بیت

نمی بینی کہ شاہی چون ہمیر — نیافت او نفقر کل تو رنج کم بر

ممکن از واجب و مقید از مطلق چہ دریابد و چہ فرا گیرد ہر چہ از و فرا گیر دو دریابد از ذروۂ اطلاق متنزل است و بخصیص قید داخل طالب او بغیر از آنکہ خود را بیاس قرار دہد چارہ ندارد نہایت این بیچارہ آنست کہ خود را گم و محو سازد و از خود نامے و نشانے نگذارد نہ آنکہ عنقا را شکار نماید و سیمرغ را در دام کند۔ بیت

عنقا شکار کس نشود دام باز چین — کانجا ہمیشہ باد بدست است دام را

این شام فراق را صبح وصال متوقع نیست ہیہات ہیہات این غم را پایانی نیست و این درد را درمانی نہ۔ بیت

ہمہ صبح وصل جویان من و شام ناامیدی　　کہ سیاہ بخت ہجرم شب من سحر ندارد

از آرزومندی عاشق و استغنائے معشوق نوشتہ بودند بلے این ہر دو صفت از لوازم عاشقی و معشوقی است انفکاک ندارد عاشق دردمند تا رمق دارد از آرزو نمی ماند کہ بجان او آویختہ است و برگ و پوست او دوختہ و معشوق ہمہ وقت بوصف استغنا است زوال پذیر نیست۔ بیت

بنازم این چہ استغنا و ناز است　　گدازم این چہ امید دراز است

ہر چند استغنا و ناپروائی از معشوق بیش جوش عشق و گدازش آرزومندی از عاشق افزون تر خوش گفت بیت

نہ تنہا آفتم زیبائی اوست　　بلائے من زناپروائی اوست

دریوزۂ کمال ازین بے پروبال نمودہ بودند این آوارہ خود چہ باشد ہر چہ ہست از باطن بزرگان است بالجملہ بعضے از مراتب کمال کہ آن بشر اندشکر آن بجا آرند و مراتب دیگر کہ متوقع است امیدوار باشند فان المرء مع من احب درازدیاد محبت کوشند تا معیت بروجہ کمال حاصل نمایند۔ و السلام علیکم و علی سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات والبرکات العلی۔

مکتوب (۸۷) ہشتاد و ہفتم

بفقیر حقیر شرف الدین حسین در بیان از حقیقت مطلوب و تفصیل غیب و شہود و برخی از کمالات صلوۃ و اشارات بحقیقت آن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ مخدوما آنچہ در شرح احوال و تبیین اذواق مرقوم نمودہ بودند بوضوح پیوست و سبب لذات معنویہ گردید۔ اللہ تعالی ابواب ترقیات را ہموارہ مفتوح دارد ہمت را بلند دارند و بہر وجہ دست دہد سر فرود نیارند مصرع

آن لقمہ کہ در دہان نگنجد بطلب

ممکن از واجب تعالی چہ دریابد و مقید از مطلق چہ فرا گیرد مقید ہر چہ از مطلق حاصل می نماید و
باشہود و درک می کند از درجہ اطلاق متنزل است و مقید باستعداد و دریافت اوست مطلق
ازین قیود معراست وازین ادراک و شہود مبرا پس غیر از یاس ازان مرتبہ مقدسہ نصیب نبود. بیت

عاشقان را نصیب از معشوق جز خرابی و جان گدازی نیست

شہود و مشاہدہ بظلال وابستہ است و درک و وصل تا جائے است کہ اطلاق اصل است و چون معاملہ
از ظلال بگذرد و اصل ہم در رنگ ظل در راہ ماند کار و بار بغیب الغیب افتد معاملات سابق
ھباء منثورا گردد و ایمان شہودی بایمان غیب مبدل شود و بجائے لذت و حلاوت و اذواق
و اشواق بے مزگی و درد و حزن آمد کان رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم دائم الحزن
متواصل الفکر. لذت این بزرگواران در طاعت محبوب است و بس و انس ایشان منحصر در بندگی او
ارحنی یا بلال ایمائے است بآن قرۃ عینی فی الصلوٰۃ رمزیست ازان دیگران بلذت شہود
ملتذ اند و بخیال وصال مغرور وایشان ازین شہود چشم فروبستہ و این وصال را خیال تصور نمودہ
بغیب کہ ہزاران مزیت بر شہود دارد آرمیدہ اند و کمر ہمت را بر بندگی او چست بر بستہ اند تحریمہ اولی
را کہ باما م یابند بہ از تجلیات و ظہورات می دانند و خشوع و دوختن نظر را بسجدہ گاہ کہ حدیث نفس
منع بصرک بموضع سجودک بدان ناطق است و کریمہ قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِیْنَ ھُمْ فِیْ
صَلَاتِھِمْ خَاشِعُوْنَ ازان مشعر زیادہ از شہود و مشاہدہ تصور می فرمایند نماز مقصور برین صورت
نیست در عالم غیب الغیب حقیقتے دارد کہ فوق ہمہ حقیقتہا ست و برتر است از مشاہدات و تجلیات
ماناکہ در حدیث قف یا محمد فان اللہ یصلی ایمائی است بآن حقیقت ہر چند در تکمیل صورت
آن کوشیدہ شود و در تتمیم خشوع و آداب جہد نمودہ آید بآن حقیقت مناسبت پیدا شود وازبرکات
آن بیشتر بہرہ ور گردد و ہر کہ در بند شہود است و در قید ظہورات ازان حقیقت مہجور و محجوب است
بنا بران تکمیل صورت آنرا کہ راہے بحقیقت دارد بہ از مشاہدات و تجلیات می فہمد و از علو ہمت

سری بآن فرو دنمی آرد سخن بجائے دیگر رفت بر سر مطلب آئیم احوالے کہ نوشتہ اند ہمہ سنجیدہ و بمالی است و این فقد لذات ھباء منثورا یافتن احوال و مواجید سابق و عدم اثبات نسبت میان عالم و صانع عالم غیر از نسبت خالقیت و مخلوقیت و صانعیت و مصنوعیت ہمہ ناشی از کمالات مرتبۂ نبوت است و مناسبت تام بآن مقام دارد حق سبحانہ امثال ما مہجوران را بہرۂ تام ازین کمالات عطا فرماید انّہ قریبٌ مجیبٌ والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات العلیٰ۔

مکتوب (۸۸) ہشتاد و ہشتم

بسیادت پناہ سید علی بارہہ بر تعمیر اوقات۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ جناب سیادت و نقابت پناہ از دور افتادہ سلام عافیت انجام خوانند احوال فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ والسنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام والتحیۃ اوقات را بذکر و فکر معمور دارند و در کسب مرضیات مولائے حقیقی جل شانہ بجان کوشند شبہائے تار را بگریہ و استغفار روشن دارند و توشۂ آخرت را درین مہلت قلیل آمادہ سازند و احبۂ دور افتادہ را بدعائے سلامتی خاتمہ یاد آرند والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب (۸۹) ہشتاد و نہم

بمیرک معین الدین در بیان آنکہ طالب را اظہار طلب بشیخ ناگزیر است و تعین طریق و قبول از وے فضولی است و اجتناب از صحبت اہل بدعت۔

الحمد للہ ذی الجلال والاکرام والصلوۃ والسلام علی رسولہ سید الانام و

علی آلہ الکرام وصحبہ العظام. صحیفہ گرامی رسیدہ مسرت بخش گردید چون نبی از شوق و مشتمل بر درد و طلب بود مسرت بر مسرت افزود حق سبحانہ آتش این شوق را مشتعل گرداند و شعلۂ طلب را سر بلند سازد تا ما سوی بالکل بر ہاند و رائحہ مطلوب بمشام جان بر ساند. بیت

عشق آن شعلہ است کو چون بر فروخت ہر چہ جز معشوق باشد جملہ سوخت

با این ہمہ اشتغال ہر قدرے از طلب و شوق کہ دست دہد مغتنم است و امید بخش، عزیزی گفتہ است اگر نخواستی دادندادی خواست آرزوے حصول نسبت مفقودہ نمودہ بودند نخدوما آنچہ طالب را لابد است آنست کہ اظہار طلب و آنچہ لوازم طلب است بشیخ نماید و تعین طریق وصول را بشیخ حوالت کند مریض را بیان مرض بحکیم حاذق ناگزیر است طلب تعین طریق ازالہ مرض از وی فضولی ست فیضے کہ از شیخ مرحوم رسیدہ بود موافق سیر و سلوک و مبدأ تعین شیخ بود از جاے دیگر اگر خواہد رسید بر طبق سیر و سلوک او خواہد شد و از سر چشمہ حقیقت ولایت او جوش خواہد زد ہر چشمہ را مزہ دیگر است و ہر حقیقت را آثار جدا. مصرع

ہر خوش پسرے را حرکاتی دگر است

ہر چند اصل سر چشمہ متحد بود لیکن از اختلاف محال آثار مختلف می شود از ہمہ وجوہ اتحاد محال. مکرما مدار افادہ و استفادہ در طریقہ ما بر صحبت است طالب مستعد بر کت صحبت موافق استعداد و محبت خود از باطن شیخ متفد افیض مند می شود و ہر زمان از رذایل اوصاف منخلع گشتہ برنگ شیخ می بر آید گفتہ اند فنانی الشیخ مقدمۂ فنا فی اللہ است. بیت

زان روے کہ چشم تست احول معبود تو پیر تست اول

اگر صحبت پیر میسر نہ شود بمجرد محبت ہم باندازہ توجہ شیخ فیض مند میگردد لیکن تفاوت بسیار است نشان ما بینہما. اویس قرنی ہر چند از باطن آنسرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام فیض مند گردید و باعلی درجہ ولایت مشرف شد اما بمرتبۂ صحابہ کرام نرسید و خیر التابعین گشت محبتے کہ با فقرا دارند آنرا نعمت عظمیٰ تصور فرمایند و از دیاد این دولت خواہند المرء مع من احب

شنیدہ باشند امید است کہ از باطن شان بہرہ کامل گیرند و فیض مند شوند این حقیر در خود قابلیت آن نمی بیند کہ از وی دریوزہ امر خطیر نمایند لیکن چون از راہ حسن ظن نوشتہ اند امید است کہ بمقتضای این ظن بشما معاملہ فرمایند و از ویرانہ گنجی برآرند حدیث قدسی است انا عند ظن عبدی بی بہر حال از توجہ غائبانہ خود را دریغ نمیدارد ان شاء اللہ تعالیٰ اوقات را بوظائف طاعات مضبوط دارند و از لہو و لعب معرض بوند و بیوفائی دنیا و احوال گور و احوال قیامت را در نظر دارند و نجات را در اتباع سنت و اجتناب از بدعت یقین کنند و با اہل بدعت و ملاحدہ صحبت ندارند کہ لصوص دینند اہل البدع کلاب اہل النار حدیث نبوی است علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام والنجیہ فقیری را کہ نہ باوضاع شرعی است و بحلیہ سنت متحلی نیست در مجلس خود راہ ندہند بالجملہ وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا وَاتَّقُوا اللّٰهَ والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب (۹۰) نودم

حافظ پیر محمد

بصلاح آثار پیر محمد در بیان آنکہ طالب وحدت را وحدانی باید بود۔

الحمد للہ العلی الاعلی والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ المصطفیٰ و علی آلہ و صحبہ البررۃ التقی مکتوب شریف رسید چون متضمن اشواق و اذواق بود سبب مسرت و بہجت گردید حق سبحانہ نایرۂ این شوق را اشتعال دہاد و نار محبت را سر بلند کناد تا رہائی تام از تعلقات کثیرۂ کثرت میسر آید و جمال وحدت حقیقی پردہ نکشاید وحدت و کثرت ضد یکدیگرند سالک ہر چند جہات کثرت با خود دارد و باحکام کثرت در آویختہ است از وحدت دور و مہجور است وحدانی باید بود ہم از راہ طلب و محبت و ہم از روے دید و دانش تا بوحدت ذاتی اقرب باشد و بتوحید حقیقی برسد۔ التوحید اسقاط الاضافات۔ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۹۱) نود و یکم

بسیادت مآب سید محمد اسرائیل در بیان آنکہ شرارت نفس از شرارت عدم و از شرارت ابلیس زیادہ است

در تحقیق فنا واطمینان نفس وتبیین زوال عین واثر۔

الحمد للہ ذی الانعام والصلوۃ والسلام علی رسولہ سید الانام وعلی آلہ الکرام و صحبہ العظام اما بعد صحیفہ گرامی مشرف ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اند ومحبت فقرا روز افزون ست و مطمح ہمت مطالب اعلی است حدیث شوق برنگاشتہ بودند فقرا را نیز مشتاق دانند بلکہ حدیث وانا الیہم لاشد شوقا برخوانند چہ ہرچہ منسوب باصل است اشد واقوی است فرع ہرچہ دارد از قسم کمال مستفاد از اصل است بخود در ہیچ چیز استقلال ندارد در ہیچ گونہ باصل برابری نمی تواند کرد آرے عدم است کہ بے توسط اصل نصیب فرع است وآن شر ونقص است وبوئے از خیریت فی نفسہ ندارد واگر خیریت است انعکاسی وعاریتی است کہ خود را باین کمال عاریتی خیر وکامل تصور نمودہ است وخیانت در امانت نمودہ وشرارت بر شرارت افزودہ پس شرارت نفس از شرارت عدم ہم افزون تر است چہ عدم شرارت ذاتی دارد وبانیستی ونامرادی خود ساختہ است ونفس باوجود این شرارت ذاتی کہ از راہ عدم بمنزلہ ذات اوست آمدہ است بعلت خیانت مسطورہ انانیت ومالیخولیائی سری ودعوی شرکت باصل پیدا کردہ است واز ین رہگذر بمعادات مولائے حقیقی تعالی برپا شدہ حقیقت نفس امارہ ہم ہرچند عدم است وشرارت را از وکسب کردہ فرزند خلف او شدہ لیکن از راہ جہل مرکب ومالیخولیائے سری کہ بسبب امتیاز اوست از عدم مطلق از پدر و مبدأ خود در شرارت سبقت نمودہ وداد شریت دادہ عدم بیچارہ اگر سالہا شاگردی او کند باین سرحد نمی تواند رسید ونیز استاد او درین شرارت وسرکشی ابلیس لعین است لیکن او در شرارت پیش قدم شدہ ومراحل از ابلیس در سرکشی وانانیت گذارند ابلیس عصیان امر الہی کرد وندائے انا خیر منہ از نہاد او برآمد وبعد از اغوائے بنی آدم تبری از آنہا نمود وگفت اِنِّیْ بَرِیْٓءٌ مِّنْكَ اِنِّیْٓ اَخَافُ اللّٰہَ رَبَّ الْعٰلَمِیْنَ واو دعوی خدائی کرد اَنَا رَبُّکُمُ الْاَعْلٰی گفت شتان ما بینہما۔ ابلیس باوجود استادیش تلمیذی او را می شاید وباوجود پیشوائیش پس روے او را شایان سبحان اللہ ہمین امارہ باین شرارت وذمایم بعد اطمینان وشرح صدر رئیس لطائف عالم امر کہ بپاکی وعلو

موصوف اند می گردد و در مدارج قرب و معرفت تفوق بر آنہا پیدا می کند حضرت ایشان با قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس برنگاشتہ اند کہ مطمئنہ بعد حصول شرح صدر کہ از لوازم کمالات ولایت کبری است از مقام خود عروج فرمودہ بر تخت صدر ارتقامی نماید و آنجا تمکن سلطنت پیدا می کند و استیلا بر ممالک قرب می فرماید این تخت صدر فی الحقیقت فوق جمیع مقامات عروج مرتبۂ ولایت کبری است بر آیندہ این تخت لانظر با بطن بطون نفوذ می کند این مطمئنہ را گنجایش مخالفت نماندہ است و مجال سرکشی نہ بکلیت خود متوجہ مطلوب است و بتمامی گرفتار مقصود تمنش جز رضائے پروردگار نیست جل سلطانہ و مطلبش جز طاعت و عبادت او تعالی نہ ، ہذا کلامہ۔

نوشتہ بودند کہ بعضے وقت خود را احیان گم می یابد کہ گوئیا ھباء منثور موہوم است باطن کہ بلباس ظاہر ملبوس است جز توہم محض مدرک نمی شود بعضے احیان ہر چند چشم را مالش نماید کہ شاید اثر خیر گی باشد و ہم برین منوال تکلم و استماع الخ۔ مخدوما این عدمیت کہ بعلاقہ اصالت و ظلیت است مبارک و میمون است و مقدمہ وصول است بلکہ نفس وصول کہ تا نیابی نرہی بزرگے گفتہ اشتھی علی ما لا اعود ابداً نتیجہ ذکر و فکر و ثمرۂ سیر و سلوک آنست کہ سالک بر عدمیت ذاتیہ خود بینا شود و ہستی و کمالات تابعہ او را درست از اصل داند و باصل سپارد للمولوی قدس سرہ

بیت　چوں بدانستی کہ ظل کیستی　　فارغی گر مردی و ر زیستی

آنچہ در باب زوال عین و اثر نوشتہ بودند کہ این معاملہ زوال و فنا بصفات نفس تعلق دارد نہ بذات او کہ ذات او باقی است و زوال و تبدل در صفات است و بس و باین تبدل اوصاف ذات او مزکی و مطہر می گردد و باطمینان می رسد بلے تحقیق آنست کہ فنا و بقا تبدل اوصاف و اخلاق سیئہ است باخلاق حسنہ لیکن بر تقدیر تحقیق آنکہ افراد عالم ہمگی ظہور اسما و صفات است ذاتی درمیان اینہا کائن نیست پس وجود اینہا بتمام وجوہ و اعتبارات باشد بے ذات باید کہ بر تقدیر فنا صفات زوال عین و اثر بطریق حقیقت بود نہ بطریق مجاز چنانچہ نوشتہ اید و

بشیخ محی الدین بن العربی نیز عالم را اعراض مجتمعہ گفتہ است پس بر مذہب او ہم افراد عالم را ذات نبود و اگر باشد بر قضیۂ اطلاق و تقیید وجود ہمان ذات حق باشد جل وعلا پس افرادِ ممکنات یا محض اعراض اند یا ذات ماخوذ باین اعراض۔ اگر گویند نفس چنانچہ صفات رذیلہ دارد صفات حمیدہ نیز دارد از علم و قدرت و ارادت و مانند آن پس بر تقدیر فنا و زوال صفات ردیہ صفات حمیدہ باقی ست کہ منافی زوال عین و اثر است۔ گوئیم آنچہ ذاتی نفس است شرارت و نقص است صفات کمال در وی نہ از وی ست بل مستعار از مرتبۂ وجوب ست کہ آن کمالات را از راہ جہل از خود تصور نمودہ است و خود را ازین رہ گذر خیر و کامل و مبدأ خیرات دانستہ و دعوی شرکت بصاحب خود پیدا کردہ و خیانت در امانت نمودہ پس حقیقت او ہمان جہل مرکب و علم کاذب ست کہ منشاء شرارت و انانیت او گشتہ است للمولوی مصرع

اے برادر تو ہمیں اندیشۂ الخ

بوے از خیریت در ذات او نیست پس بعد از فنا و زوال جہل مرکب و استیلاے دید عاریت اثرے از وے نمی ماند و حقیقت گوئیا انقلاب می یابد و از امارگی باطمینان می رسد و متبادر از کلام کبرا کہ در فنا و زوال عین و اثر آمدہ است ہمین معنی است و نصوص ہم ازین اشعار خالی نیست من قتلہ فانا دیتہ او من کان میتا فاحییناہ والسلام

مکتوب (۹۲) نود و دوم

بشیخ حسین منصور در شرح احوال و اذواق سنیۂ او و بشارتِ ولایتِ علیا۔

اللہ تعالی در مدارج قرب ترقیات بے اندازہ کرامت فرماید مکتوب مرغوب کہ نامزد این مسکین نمودہ بودند رسیدہ سبب مسرت گردید از تاثیر توجہات کہ نسبت بطلبہ واقع میشود نوشتہ بودند و از قدرت و قوت برین امر خطیر بوضوح پیوست شکر خداوندی جل شانہ بجا آرند آنرا نعمت شگرف دانند و کریمہ ماشاء اللہ لا قوۃ الا باللہ بر خوانند اندراج باقتبا

اولا کہ تفحص احوال خود می کردم خود را در ولایت کبری می یافتم و ہر چند متوجہ فوق می شدم
نمی توانستم مدتے بدیں دران بودم الحال کہ متوجہ می شوم خود را در ولایت علیا می یابم بکرات
ملاحظہ نمودہ و تاکید کردہ درین امر شکے و ریبی عارض نمی گردد۔ مخدوما این حال و این دید
جمیل است گفتہ اند علامت صحت حال حصول یقین است بروجہ کمال فقیر ہم کہ متوجہ شدم
موافق دید شما یافتم و شما را دران ولایت ملاحظہ نمودم حمداللہ سبحانہ علی ذلک و علی جمیع
نعمائہ۔ و نیز نوشتہ بودند کہ اولا عروج لطائف عالم امر بوقوع می آید اکنون لطائف عالم
خلق کہ نفس و عناصر اربعہ است نیز معلوم می گردد۔ مخدوما این عروج کہ لطائف عالم خلق راست
مؤید دید اولست چہ عروج لطائف عالم خلق ملائم ولایت علیاست غیر از لطیفہ خاک کہ
کمال آن منوط بکمالات نبوت است و لطیفہ نفس در رنگ لطائف عالم امر در ولایت کبری
بفنا و بقا مشرف می گردد و بکمال اطمینان می رسد بالجملہ ترقی در کمالات ولایت علیا اصالۃ
نصیب سہ عنصر است از لطائف عالم خلق عنصر آبی عنصر ہوائی و عنصر ناری مامول از
دوستان دعاست والسلام اولا و آخرا۔

مکتوب (۹۳) نود و سوم

بہ بدر بیگ سمرقندی در تحریص مداومت ذکر و ما یترتب علیہ۔

حامدا اللہ العظیم و مصلیا علی رسولہ الکریم۔ اللہ تعالی ہموارہ با خود دارد و یک
لحظہ بغیر خود نگذارد کتابتے کہ از راہ محبت ارسال داشتہ بودند رسیدہ خوش وقت ساخت باید کہ
ہم برین منوال از احوال خیر مآل نویسان باشند کہ سبب توجہ غائبانہ است آنچہ در باب بیوہ ہا
سعی جمیل می نمایند محل ثواب است حق سبحانہ جزائے خیر دہاد۔ واقعاتے کہ دیدہ و نوشتہ بودند
ہمہ روشن و خوبست بشرات اند بکار خود سرگرم باشند از احوال باطن و از ذکر و فکر و ما یترتب علیہ
ہیچ نوشتہ بودند بایستی اول آنرا می نوشتند و چیزہائے دیگر را تابع می ساختند۔

مصرع　　طفیلِ دوست باشد ہرچہ باشد

بالجملہ چندان مداومت بذکر نمایند کہ ذکر و حضور بلکہ دل شود و صفت لازمۂ او گردد کہ بنفی منتفی نشود و ماسوی مذکور از ساحت سینہ رخت بربندد و ہیچ مرادی و مقصدی غیر از حق سبحانہ نماند

مصرع　　این کار دولت است کنون تا کرا دہند

مامول از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۹۴) نود و چہارم

بخواجہ امان اللہ و خواجہ محمد مومن برہانپوری در تحقیق فناے قلب و فناے نفس و حقیقت لا اِلٰہ اِلّا اللہ و تفوق حالت صلوٰتیہ بر غیر آن۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی کاغذے کہ سعادت آثار خواجہ امان اللہ وفقہ اللہ سبحانہ لمرضاتہ دران احوال و اذواق و وقائع و مقامات خود مرقوم نمودہ باین مسکین فرستادہ بودند رسیدہ خوشوقت ساخت و ہمچنین کاغذے کہ متضمن احوال و وقائع محبت اطوار خواجہ محمد مومن حصل اللہ تعالٰی آمالہ بود نیز بہجت افزا گردید احوال ہر دو عزیز سنجیدہ و اذواق پسندیدہ است و وقائع و منامات روشن و بشر آنچہ از فناے قلب و فناے نفس نوشتہ بودند و رفع خطرہ از قلب و دماغ و وہم و خیال و دید نیستی و عدمیت و زوال مورد کلمہ انا و انتفاے ذکر و اثر آن و نایافت مذکور و حصول مقام لا اِلٰہ اِلّا اللہ ہمہ واضح گردید بدانند کہ لا اِلٰہ اِلّا اللہ را اہل وحدتِ وجود ہم می گویند و بعد از فناے اثم ہم این حالت روے می دہد لیکن فرق میان این دو مقام فرق زمین و آسمان ست اہل وحدت وجود تعین امکانی را حق می گویند و اللہ ایشان برہمان تعین اطلاق مے یابد آن تعین را پیش از تحقق این حالت بعنوان غیر می دانستند و بعد از تحقق این حالت ہمان را بعنوان حقانیت مشاہدہ می نماید خوش گفت　مصرع　بخواب اندر مگر موشے شتر شد

و در ما نحن فیہ بعد از فنائے اتم ازین تعین اثرے نماندہ است و ذکر و توجہ و حضور ہمہ منسوب بآنجناب قدس گشتہ و ذاکر نیز رخت بصحرائے عدم کشیدہ شتان ما بینہما حقیقت لا یذکر اللہ الا اللہ درین موطن صورت می بندد نہ دران موطن کہ وجود ذاکر در میان ست و اطلاق الا اللہ بزبانی و نفی راجع بعنوان و آنچہ از رفع خطرہ از دماغ و وہم و خیال کہ نوشتہ اند محل تامل است این ہمہ وقائع و احوال کہ نوشتہ اید خطرات است کہ از راہ وہم و خیال شدہ بر روئے کاغذ آمدہ است یا چیز دیگر تا این نشاۃ برپا است خلاصی از چنگل وہم و خیال اشکال دارد آرے چون این نشاۃ خلل پذیرد و مقدمہ موت در میان آید محتمل کہ نجات از چنگل وہم و خیال میسر آید چنانکہ مولوی روم قدس سرہ می فرماید۔ بیت

من شدم عریان زتن او از خیال   می خرامم در نہایات الوصال

آری بعضے از کمل باشند کہ درین نشاۃ قافیہ ہائی از قید خیال و خلاصی از وہم یابند و مطلوب را بے تخت خیال در آغوش کشند آنچہ دیگران را بالفرد اموعود است این بزرگواران را امروز حاصل و قلیل ما ہم بیت

اگر این لحظہ ممکن کار شب نیست   زبخت مقبلاں این ہم عجب نیست

آرے رفع خطرہ از قلب ممکن است بلکہ واقع درین موطن خطرہ از قلب بنوعے منتفی می شود کہ اگر ہزار سال عمر بصاحب این قلب بدہند ہرگز خطرہ بر دل نیاید و شادی و غمی جہان در روئے نگنجد بواسطہ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل شدہ است۔ باید دانست کہ فنائے قلب نتیجہ تجلی افعال است و فنائے نفس منوط بتجلی صفات و کمال این فنا وابستہ بتجلی ذات ست چہ کمال ہر مقام مربوط ست بگذشتن از آن مقام و وصول بمقام فوق ہر کدام ازین تجلیات ثلثہ را آثار و علامات جدا است و ہر فنا را احکام علیحدہ و معتبر در ہر فنا و قدر مشترک آنست کہ دائمی بود، فنائے کہ در دوام نپذیرد از حیز اعتبار ساقط است و آنچہ نوشتہ اند کہ از ہمان روز ہر نمازی کہ این فقیر می کند حلاوت و محبت و خشوع و خضوع پیدا می شود خصوصاً در نماز فرض و گاہ گاہے چنان وقت رُوئے می دہد کہ در بیان نمی آید بسیار اصیل است تعالی

وحالت صلوتیہ را بر غیر آن تفوق است نماز معراج مومن است وحالت آن مناسبت بحالت معراجیہ دارد در حدیث آمدہ است اذا قام العبد فی الصلوٰۃ فتحت لہ ابواب الجنان وکشفت الحجب بینہ وبین ربہ الحدیث وآنچہ بعد از فنا خود را نوری یا بند و نورانی می بینند از آثار بقا است کریمہ اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰہُ وَجَعَلْنَا لَہٗ نُوْرًا یَّمْشِیْ بِہٖ فِی النَّاسِ الآیہ ایمائی است بآن والسلام علیکم وعلی سایر من اتبع الھدی و التزم متابعۃ المصطفٰی علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب (۹۵) نود و پنجم

بسید علی بارہہ در آنکہ اخلاص در عمل و اطمینان نفس وابستہ بصحبت صوفیۂ کرام است۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات بجناب نجابت آیات میرساند احوال فقرای این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ سبحانہ عافیتکم واستقامتکم علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ و السنۃ السنیۃ صحیفہ گرامی رسیدہ مسرت بخش گردید از شوق لقا اظہار نمودہ بودند موقوف بروقت است لِکُلِّ اَجَلٍ کِتَابٌ دنیا محل فراق است دعا کنند کہ حق سبحانہ در آخرت جمع سازد و لقای او تعالی ہم موعود بآخرت ست مَنْ کَانَ یَرْجُوْا لِقَاءَ اللّٰہِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰہِ لَاٰتٍ موت از مقدمات آخرت ست چیزی کہ موعود بآخرت است موت دریچہ آنست دنیا از مزرعہ بیش نیست محل عمل است ہر چند در عمل باخلاص کوشید و آید ثمرات و نتائج اخروی بیشتر متوقع است و درجات قرب بیشتر ما مول عمل از کتب شریعہ یافت خود را و حقیقت اخلاص عمل کہ منوط باسلام حقیقی و اطمینان نفس است وابستہ بصحبت صوفیہ کرام است عمل بی اخلاص مانند قالب بی روح است۔ والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الھدی۔

مکتوب (۹۶) نود و ششم

بسید نور محمد[1] در تحریص بر معرفت۔

ا۔ نور محمد بارہہ "سیف خان" (م ۱۱۰۸ھ)

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی. جناب سیادت پناہ ازین مسکین سلام عاقبت انجام خوانند کتابتے کہ از راہ محبت فرستادہ بودند رسیدہ خوشوقت ساخت باید کہ ہم برین منوال احوال ظاہر و باطن خود نویسان باشند کہ سبب توجہ غائبانہ است. مخدوما اشرف عمر کہ موسم جوانی است گزشتہ می رود و ارذل عمر رسیدہ می آید افسوس است کہ اشرف اشیا کہ معرفۃ اللہ است بارذل عمر حوالہ نمودہ آید و اشرف عمر در پے ارذل اشیا کہ ہوا و ہوس و زینت دنیا ست صرف باید باید کہ اوقات بذکر و فکر معمور باشند و توشۂ آخرت آمادہ سازند والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الھدی۔

مکتوب (۹۷) نود و ہفتم

بمولانا محمد جان ورسکی در تحقیق ولایات سہ گانہ و حقیقت اطمینان نفس و شرح صدر و کمالات لطائف عالم امر و عالم خلق و تعین نصیب ہر کدام و تحقیق کمالات نبوت و تفصیل آن بروایت و بیان نتیجہ اذکار و تلاوت قرآن و نماز و بیان مقامے کہ افاضۂ کمالات در آنجا بمحض فضل است نہ بعمل و بیان مقامے کہ فوق آنست۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی. فضائل مآب اخوی مولانا محمد جان ورسکی بدانند کہ فنائے نفس و اطمینان او کہ اسلام حقیقی بآن منوط ست ہر چند شروع آن از ولایت صغری ست لیکن کمال آن وابستہ بحصول کمالات ولایت کبری ست بلکہ اصول سہ گانہ کہ فوق دائرہ اسما و صفات و شیون و اعتبارات ست کہ ولایت کبری عبارت از مجموع این اصول سہ گانہ و این دائرہ است و این دائرہ منتہاے عروج پنجگانۂ عالم امر است فوق آن عالم امر را بالاصالہ گذر نیست نفس از کمالات آن سہ گانہ امیدوار است حقیقت اطمینان و شرح صدر درین موطن حاصل می شود حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ بر نگاشتہ اند کہ مطمئنہ بعد از حصول شرح صدر کہ از لوازم ولایت کبری ست از مقام خود

عروج فرمودہ بر تخت صدر ارتقامی نماید و آنجا تمکن سلطنت پیدا می کند و استیلا بر ممالک قرب
می فرماید و این تخت فی الحقیقت فوق جمیع مقامات عروج مرتبہ ولایت کبری است۔ اگر گویند
مقام نفس در دماغ است و آنرا بر صدر تفوق است فرود آمدن او بر صدر بظاہر تنزل است
آنرا ارتقا چگونہ توان گفت جواب گوئیم کہ دماغ را ہر چند بر صدر بصورت و ظاہر تفوق است اما
فی الحقیقت معاملہ بعکس است و بمعنی صدر را بر دماغ تفوق است چہ سر محل غرور و خودی و
انانیت است و موضع ترفع و تکبر و خیالات فاسد و صدر محل ایمان والہام و واردات و موطن
انوار و اسرار است کریمہ اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُوْرٍ مِّنْ رَّبِّهٖ وحدیث
النور اذا دخل الصدر انفتح الحدیث دلیل بر آنست و نفس چون از رذایل اوصاف پاک گردد
از دعوی ہمسری و انانیت بری و تایب شود مطمئنہ و مرضی گردد و بمقتضاے کریمہ رَبَّنَآ اَخْرِجْنَا
مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا الآیہ جاے خود بگذارد و از زمین معصیت ہجرت نماید و جوار
صلحا کہ لطائف عالم امر است اختیار نماید بمصداق خیارکم فی الجاهلیة خیارکم فی الاسلام
اذا فقهوا رئیس لطائف عالم امر می گردد و بر تخت صدر استقرار گرفتہ تمکن سلطنت پیدا می کند
چون از ہستی و انانیت خود بغربت و نیستی آمد و از نوسات و منتسبات تہی و یکسو شد و آن را
باہل آن سپرد و بموت و عدمیت ساخت حق تعالیٰ او را باین کرامت بنواخت و بخلعت سلطنت
مشرف ساخت فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثٰرِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا این ہنگام
بجاے اوصاف ذمیمہ و اخلاق سیئہ اوصاف حمیدہ و اخلاق حسنہ ورا عطا می شود کہ غیر از
نیکوئی از وی چیزے دیگر نیاید و دعوت بحق فرماید اُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّاٰتِهِمْ حَسَنٰتٍ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ۝

مخدوما آنچہ مذکور شد از کمالات ولایت انبیا است علیہم الصلوات والبرکات و معاملہ
کہ بہ نبوت این بزرگواران تعلق دارد ورائے آنست و نسبت میان این دو کمال نسبت قطرہ
است بدریاے محیط چہ کمالات ولایت را ہر چند ولایت انبیا بود علیہم الصلوات نسبت

بکمالات نبوت ہیچ اعتدادی نیست مدعوا ولی انبیا اند ومقصود وخلص آفرینش ہم ایشان ہر دولتے کہ آمدہ است از براے ایشان آمدہ است علیہم التسلیمات اولیا طفیلی واولش خور ایشانند کمال در حق اولیا آنست کہ ایمان خود را بانبیا درست کنند تا فر دا نجات یابند و در سایہ رایت شان جاگیرند قال اللہ تعالی وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِيْنَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُوْرُوْنَ وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُوْنَ ہ پس باید کہ فضلیت شان از راہ نبوت بود ونبوت افضل از ولایت باشد ہر چند ولایت این بزرگواران بود نبوت را عروجی ست کہ رو بحق تعالی دارد ونزولی است کہ رویش بخلق است چنانچہ ولایت را عروجی ست ونزولی نہ آنکہ ولایت رو بحق است ونبوت رو بخلق چنانچہ اکثر گمان بردہ اند۔ اے برادر حظ وافر از کمالات نبوت عالم خلق راست عالم امر نصیب خود را از کمالات ولایت مستوفی گرفتہ است وبفنا وبقا رسیدہ اکنون نوبت بعالم خلق رسیدہ ویبنی آن سبب رفعتش گشتہ بیت

خاک شو خاک تا بروید گل　　کہ بجز خاک نیست مظہر کل

باید دانست کہ طہارت عالم خلق بتمامہ واعتدال آن منوط باین کمال است ہر چند بعضے ازین لطائف را در ولایت کبری وولایت علیا نیز طہارت بحصول پیوستہ است لیکن ہمہ لطائف را باجمعہم درین مقام تشرف اعتدال حاصل می شود وجزو ناری کہ ندائے أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ از نہاد آن سر می زند وجزو ارضی کہ بدنائت وخست موصوف است ازین رذایل پاک می شوند وباعتدال می آیند۔ مخدوما تلاوت قرآن مجید واداے صلوات درین مقام ترقی بخش وسود مند است چنانچہ اذکار دیگر از تکرار کلمہ طیبہ وذکر قلبی ومراقبہ در مقامہاے سابقہ کہ بولایت ثلاثہ تعلق دارد نافع ونتیجہ بخش است چون ازین مقام عالی ترقی واقع شود افاضہ کمالات در آن موطن بمحض فضل واحسان بود در آنجا نہ عمل را اثر است ونہ اعتقاد را عارف درین مقام خود را از دائرہ شریعت غرا بیرون می بیند لیکن چون شریعت اصل وبنیاد است استغناے ازان متصور نیست کہ اگر در بنیاد خلل دود در درخت در عمارات آن خلل تاثیر کند وچون معاملہ ازین مقام بالا رود

معاملہ از تفضل بمحبت گراید و افاضہ کمالات بمحبت بود تفضل و احسان دیگر است عشق و محبت دیگر۔

مصرع قلم اینجا رسید و سر بشکست

سعی نمایند کہ ایمانی باین معانی حاصل نمایند و ہمت بر آن گمارند کہ از اولش محرومان بقدر استعداد بہرہ گیرند والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب (۹۸) نود و ہشتم

بحافظ محمد شریف لاہوری در وعظ و نصیحت۔

اللہ تعالیٰ در مدارج قرب ترقیات بے اندازہ نصیب کناد صحیفہ گرامی رسیدہ خوشوقت ساخت حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اند و از ضعف فرصت است امید کہ فرصت کلی شود خاطر اکثر اوقات نگران ست۔ مخدوما بندگی استسلام و گردن نہادن است و از ارادات خود تمام بر آمدن و بمراد او تعالیٰ قائم شدن ست ہر چہ از محبوب می رسد محبوب و مرغوب محب ست انعام باشد یا ایلام محب فدائے محبوب ست ہمہ افعال و کردار در نظر محب رعنا و زیبا ست وفا و جفائے او لذت بخش ہر تلخی کہ از آں طرف میرسد در رنگ شکر آنرا میخاید و شیرین کام می گردد۔ بیت

می تلخست جور گلعذاران کہ ہر چندش خوری باشد گواران

در حدیث است عجبت من قضاء اللہ للمومن ان اصابہ خیر احمد ربہ و شکر و ان اصابتہ مصیبۃ حمد ربہ و صبرہ یوجر المومن فی کل شیء حتی فی اللقمۃ یرفعھا الی فی امرأتہ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۹۹) نود و نہم

بسید نور محمد در نصائح و تحقیق معنی یاد داشت۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ مکتوب مرغوب سیادت پناہ رسیدہ بہجت افزا گردید حمد اللہ سبحانہ کہ اوقات بذکر معمور است و ذکر نفی و اثبات بہ پنجاہ و پنج می رسد

شکر خداوندی جل شانہ بجا آرند وطالب مزید بوند وچنداں مداومت بذکر ومراقبہ نمایند کہ ذکر ملکۂ دل شود وحضور صفت لازم او گردد بحدے کہ بنفی منتفی نشود واز تکلف یادکرد رہائی یافتہ صورتِ یادداشت درمیان آید وآنچہ گفتہ کہ صورت یادداشت درمیان آید زیراکہ حقیقت یادداشت منوط بتمامی مقامات سلوک است وبنہایت کار مربوط وبرین صورت کہ ہم موطن اندراج النہایت فی البدایت است اطلاق یادداشت آمدہ است کہ مقابل یادکرد است بیت

دارم ہمہ جا باہمہ کس درہمہ حال　　دردل زتوآرزو ودر دیدہ خیال

در اتباع سنت کوشند واز بدعت واہل بدعت دور باشند وبصحبت صلحا وفقرا ومتشرع راغب بوند وہر جا خلاف شرع بینند ازان گریزاں ویکسوشوند۔ بیت

باعاشقان نشین وہمہ عاشقی گزین　　باہر کہ نیست عاشق ہرگز مشو قرین

وعاشق صادق کسے است کہ بر متابعت پیغمبر صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم راسخ است کریمہ قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ مؤید این معنی است والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدی

مکتوب (۱۰۰) صدم

بسیادت پناہ امیر خان در تحریص بر تحصیل معرفت۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی رفع اللہ قدرکم وشرح صدرکم ویسر امرکم بحرمۃ سید البشر المطہر عن زیغ البصر علیہ وعلی آلہ من الصلوۃ افضلہا ومن التسلیمات اکملہا مصرع

از ہر چہ می رود سخن دوست خوشتر است

مخدوما مکرما! آنچہ از ما وشما درین نشاۃ فانیہ طلب داشتہ اند اداے وظائف بندگی وتحصیل عبادات وطاعات وسرافگندگی ومقرر اہل اللہ است کہ ہر طاعت وعبادت کہ وجود عابد دران درمیان ست معلول است وشایان قبول خاص نہ شایان قبول آن عبادت است

کہ وجود عابد دران میان نباشد واین معنی مؤدای معرفت ست چہ معرفت عبارت ست از فنا فی المعروف پس حقیقت عبادت بے تحقق معرفت صورت نہ بندد وکمال طاعت بے حصول فنا متحقق نشود پس بر عقلا وہوشمندان ناگزیر است کہ در حصول معرفت بجان کوشند واز ہر جا بوے ازین دولت بمشام جان شان برسد از پے آن شوند۔ بیت

ازتست حجاب تو یقین ست شرط ہمہ رہروان ہمین ست

افسوس ست کہ آنچہ ازین کس درین مہلت قلیلہ خواستہ اند بجا نیارد وباموردیگر پردازد وتعمیر چیزے کہ تخریب آن مطلوب ست نماید فردا بکدام رو در حضرت صمد بتش درآید وبکدام حیلہ زبان عذر بکشاید دوبارہ در دنیا آمدنی نیست۔ بیت

ترسم کہ یار با ما نا آشنا بماند تا دامن قیامت این غم بما بماند

دولت صوری ومعنوی در ترقی باد بحرمۃ النبی وآلہ الامجاد علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات والتحیات والبرکات۔

مکتوب صد ویکم (۱۰۱)

بسیادت ونقابت پناہ بمیرزاخان در تحریص بر مطالعہ رسالہ مرسولہ کہ متضمن فضائل اذکار وادعیہ است وفرق در طریق انابت وطریق اجتبا،

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات بجناب سیادت ونقابت پناہ نجابت ومعالی دستگاہ میرساند احوال واوضاع فقراے این صدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ تعالی سلامتکم واستقامتکم علی جادۃ الشریعۃ العلیۃ والسنۃ السنیۃ المصطفویۃ علی صاحبھا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ وترقی درجاتکم الصوریہ والمعنویہ بورود نامۂ نامی وصحیفۂ گرامی مشرف گردید سلامت باشند۔ مکرر با ادعیہ واذکار کہ فقیر بآن دلالت نمودہ بود نہ بآن عنوان بود کہ از شرائط این طریقہ است وسلوک طریق منوط بآنست بلکہ باین اندازہ بود

کہ خالی نباشد وتا حصول صحبت اوقات معمور بود بغفلت نرود این فقیر رسالہ اذکار و ادعیہ ماثورہ موقتہ وغیر موقتہ با ذکر فضائل بعضے ازان کتب احادیث معتبر نوشتہ است نقل آنرا فرستادہ مطالعہ خواہند فرمود وہر قدر کہ ازان توانند بعمل خواہند درآورد رسالہ کلانے است بزبان فارسی متضمن فوائد کثیر است اگر تمام رسالہ را مطالعہ فرمایند بہتر باشد گنجی است از اسرار سرادقات قرب بحر یست موصل بمنازل قدس غواصی باید کہ از قعر آن نفائس جواہر برآرد وسباحی را شاید کہ شناوری آن نمودہ بشہر مطلوب واصل گردد مرقوم فرمودہ بودند کہ ہرچند صحبت مدار علیہ این کار است لیکن درین سلسلہ عالیہ غائبانہ ہم بزم افادہ واستفادہ گرم می بودہ است چنانچہ ببیان حضرت ایشان می شد اشفاق پناہا حضرت ایشان مارا آنچہ در سلوک مقامات ولایت ووصول بمنازل قرب درکار بود ہمہ در حضور خواجہ جیو روے نمودہ بود وحصول مراتب کمال و تکمیل در صحبت پر نور او میسر گشتہ چنانچہ این معنی از مکتوب بیان طریق قدیم آنحضرت واضح و لائح است غایۃ الامر بعد از تمامی سلوک چون رخصت خانہ می فرمودند مراسلات ومکاتبات درمیان می آمد واجوبۂ اسولہ می شد کہ درین ضمن افادہ واستفادہ ہم روے میدادہ باشد خارج از مبحث است کہ بعد حصول کمال ومراتب سلوک ست لیکن نفس حصول کمال وکسب منازل سلوک را صحبت ناگزیر است این افادہ واستفادہ میان این دو بزرگوار بعد حصول مراتب کمال از طرفین بودہ است چنانچہ از مکتوبات این حضرات روشن است باآنکہ حضرت ایشان ما نسبت محبوبیت داشتند اگر غائبانہ بے صحبت نیز ہم اخذ فیوض وبرکات نمایند گنجایش دارد معاملہ محبوبان جدا است ایشان را براہ اجتبا می برند وکشان کشان بمنزل می رسانند۔ مصرع

گر نہ آید بخوشی موے کشانش آرند

اگر توسط پیر ظاہر ہم نبود ایشان را می برند ودر راہ نمی گذارند مریدان براہ انابت می روند ومحتاج بصحبت پیر ظاہر اند از رفتن تا بردن فرق بسیار است ونسبت محبوبیت حضرت ایشان در حضور حضرت خواجہ جیو مقرر شدہ بود وحضرت خواجہ دربارہ حضرت ایشان این ابیات می خواندند۔

شعر
عشق معشوقان نہان ست و ستیر | عشق عاشق با دو صد طبل و نفیر
لیک عشقِ عاشقان تن زہ کند | عشق معشوقان خوش و فربہ کند

و آنچہ این فقیر بر ترغیب صحبت نوشتہ است در راہ انابت است کہ راہ مریدینیست لہذا نوشتہ است کہ ترقی غالبا منوط با نست یلاذ ا مشفقا سعادت آثارا اخوی ملا عبد الخالق را درین نزدیکی رخصت وطن خواہند کرد انشاء اللہ تعالی بعد موافقت استخارہ طرفین بمشار الیہ صحبت خواہند داشت دیدانچہ دلالت نماید بعمل خواہند در آوردا و راد و اذکار لسانی بصلاح او بکنند در طریق اوقات بذکر و شغل باطنی کہ از معلم طریقت ماخوذ است مستغرق می دارند و بغیر از فرض و سنت تجویز نمی فرمایند کہ ورائے آن شغل بچیز دیگر مشتغل باشد یامول از اشفاق کریمانہ آن مکرم آنست کہ این دور از کار را بدعا و سلامتی خاتمہ یاد آرند و السلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدیٰ والتزم متابعۃ المصطفی علیہ و علی آلہ الصلوات و التسلیمات و البرکات العلیٰ۔

مکتوب (۱۰۲) صد و دوم

بمخدوم زادہ عالی منقبت شیخ ابو القاسم در جواب بعضے احوال و اذواق کہ تعلق بحقیقت کعبہ ربانی داشت و حل دو شبہہ کہ در کلام حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمودہ بود۔

الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ فرزندی ابو القاسم نوشتہ بود کہ درین وزہا خود را نور محض می یابم و آن نور بمثابہ لمعانی و شعشعانی دارد کہ چشم باطن از شہود آن خیرہ است نمیتواند دید چنانچہ دیدۂ ظاہر از دیدن آفتاب خیرہ است و ہمین نور را مسجود الیہ خلایق می انگارد معلوم آن فرزند باشد کہ این دید از آثار بقا است کہ بر فنائے اتم مرتب است کریمہ اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِي النَّاسِ ایمائی است بآن و آنکہ آن نور را مسجود الیہ می انگارند از قبیل اشتباہ اسم است بمسمی چہ بقا باسم است و بعلاقہ اصالت و ظلیت تحقق باصول و مسجود الیہ مسمی ست و مرتبہ ایست کہ اصل در رنگ ظل از انجا در راہ ست لیکن چون اسم مرآۃ

مسمی است و در وقت شہود مرآۃ مختفی است و ظاہر ہمانست کہ در مرآۃ است تحقق باسم را
تحقق بذات و مسمی می انگارد و ہمیں اشتباہ و اختفاے مرآۃ جم غفیر از صوفیہ صفت را عین ذات
گفتہ اند و زیادتی بعلم راجع داشتہ و حق آنست کہ صفات در خارج موجود ند بوجود زاید چنانچہ مذہب
اہل حق است شکر اللہ تعالی سعیہم و آنچہ بعد ازین در کاغذ علیحدہ نوشتہ کہ در حیرت بودم
منشاء این دید چیست ندا در دادند کہ سبب این دید آنست کہ چون ترا بحقیقت کعبہ کہ نور
صرف ست و مسجود الیہ خلایق فنا و بقا حاصل گشتہ است از آنست کہ خود را عین او می یابی
و بصفت او متصف می انگاری واضح گردید باید دانست کہ این معاملہ و این دید تعلق بشہود
دارد لیکن برین شہود آثار بسیار مترتب است و تحقق باین حقیقت بس عالی ست از کرم او تعالی
مستبعد نیست کہ نامرادی را باین مراد برساند و باین دید مشرف گرداند۔ بیت

می توانی کہ دہی اشک مرا حسن قبول　　　اے کہ دُر ساختہ قطرۂ بارانی را

نوشتہ بودند کہ حضرت مجدد الف ثانیؒ در مکتوبے از مکتوبات جلد ثالث تحقیق نمودہ اند کہ
چوں معاملہ عارف بذات بحت می افتد تخیل رویت بچشم سر یا بچشم قلب نمی شود انتہی پس
برین تقدیر می باید کہ علم بوصول ذات نیز نشود چہ طریق علم بیرون ازین دو امر نخواہد بود۔

جواب: انحصار طریق علم در رویت چشم یا رویت قلب در حیز منع است روا ست کہ
حق سبحانہ و تعالی شخصے را باین وصول بے کیفی مشرف سازد و علم ضروری باین وصول در وے
پیدا آرد و ہیچ رویت درمیان نیاید بسیارے از علوم بہ ہدایت در ما حاصل می شود مثل علم
بجوع و عطش و حرارت و برودت و صحت و سقم در رویت آن قطعاً منتفی است نابینا کہ بسفر مکہ
رود و بمکہ برسد او را علم بوصول مکہ حاصل است و رویت نیست آرے رویت یکے از طرق علم است
لیکن انحصار نیست اسباب علم ورای رویت است چنانچہ در کتب کلامیہ مبین است۔

نوشتہ بودند کہ آنحضرت قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ بر نگاشتہ اند کہ فوق حقیقت صلوۃ مرتبہ
ذات بحت است قدم را آنجا گنجایش نیست لیکن حمد اللہ سبحانہ کہ نظر را منع از انجا نفرمودند

وبقدر استعداد گنجایش داده وجہ توفیق میان این نوشتہ وتحقیق سابق چیست ۔ بدانند کہ اطلاق نظر درین مقام بر سبیل تمثیل وتشبیہ وتنظیر است نہ بطریق حقیقت چنانچہ در مکتوب ازین جلد نوشتہ اند کہ آنچہ بالا مذکور شد کہ وصول نظری بالاصالت نصیب حضرت خلیلؑ است ووصول قدم بالاصالتہ نصیب حضرت حبیب علیہما الصلوٰۃ والسلام نہ بآن معنی ایست کہ آنجا شہود ومشاہدہ است ویا قدم را گنجایش است آنجامو را گنجایش نیست قدم چہ باشد بلکہ وصول است مجہول الکیفیۃ اگر در صورت مثالیہ بنظر مرتسم گشت وصول نظری می گویند واگر بقدم وصول قدمی والا نظر وقدم از انحضرت ہر دو والہ وحیرانست والسلام علی من اتبع الھدیٰ

مکتوب (۱۰۳) صد وسوم

بسیادت پناہ میر مفاخر حسین در بیان انفس در رنگ آفاق از یافت مطلوب خالی است از انفس نیز باید گذشت تا گلے از گلشنہائے وصل بچیند۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات می رساند کتابتے کہ سیادت پناہ میر مفاخر حسین نامزد این مسکین نمودہ بودند رسیدہ مسرت بخش گردید قصہ فراق وحدیث اشتیاق کہ انبا نمودہ بودند بوضوح پیوست اللہ تعالیٰ نائرہ این شوق را مشتعل سازد تا از قید آفاق وانفس بالکل برہانند وبمطلب اقصی برساند مطلوب چونکہ ورائے آفاق وانفس است طالب او نیز باید کہ از آفاق وانفس بگذرد واز علم حصولی وحضوری خود برآید نہ بآن معنی کہ خود را حق یابد تعالیٰ کہ این معاملہ بانفس وابستہ است وعلم حضوری ہنوز برجاست لیکن آنرا بعنوان حقانیت دانستہ است انفس در راہ گذاشتن واز علم حضوری برآمدن باندیشہ عقل وخیال وفکر راست نیاید وعدم حضور مدرکہ بر مدرکہ را متخیل نماید لہذا صوفیہ کرام یافت مطلوب را منحصر در انفس دانستہ اند وسیر آنرا اقرب در قرب فرمودہ واز ورائے انفس سخن نراندہ گفتہ اند بیت

چون جلوۂ آن جمال بیرون زتو نیست		پا در دامان وسر بجیب اندر کش

اماره

وشهود آفاقی را اعتبار نموده اند و سیر آن را بعد در بعد گفته و بیرون انفس را منحصر در آفاق ست
لیکن معامله دیگر است بیرون انفس در جانب قرب در کریمه ونحن اقرب الیه ایمائے است
بآن که انفس بنسبت بآن معامله حکم آفاق دارد در بعد حقیقت یافت در آنجاست در انفس
صورت یافت ست و انموذج آن لیکن در تصویر آن عقل حیران ست و وہم وخیال در تصور
آن سراسیمه از خود نزدیک تر را نتوانند دریافت و نزدیک ست که حکم باستحالت آن نماید
آفاق وانفس جولانگاه وہم است مشهود آنجائی از تحت وہم مشکل که خلاصی یابد و درین
معامله پروبال وہم شکسته است وخیال درراه مانده بلے تا از مرکب عقل نفرایدو رفاقت وہم و
خیال را نگذارد و چنگ در دامن استحالت نزند راحۂ از مطلوب نیابد و گلے از گلشنهاے وصل
نه چیند دریوزه توجه نموده بودند چون رابطۂ معنوی ورشتۂ محبت قوی است راه افاضه مفتوح است
بمشیئته تعالی علی الخصوص که توجه بآن علاوه شود نور بر نور افزاید والسلام اولاً وآخراً،
مامول از دوستان دعا است۔

مکتوب صد و چهارم (۱۰۴)

بسیادت پناه میرزا خان در تحریض بر اذکار و اوراد و اخذ طریق و شرائط صحبت۔

الحمد لله وسلام علی عباده الذین اصطفی. ملا ذا اشفاق پناها تا رسیدن اخوی
مولانا عبد الخالق و توافق صحبت بیشتر اشتغال بکلمه طیبه لا اله الا الله نمایند و سعی فرمایند که
بحضور گفته شود لا اقل این قدر باشد که گوینده بداند از زبان من چه می برآید از یک هزار تا پنج
هزار هر قدر توانند بگویند و رساله که فرستاده است از اول تا آخر اگر توانند مطالعه فرمایند و مواعظ
ونصائح آن را نیک تامل نمایند و هر مقدار که شود و توفیق رفیق گردد بعمل آرند مالا یدرک کله
لا یترک کله بر بعضے اذکار موقته لفظ سرخی گذاشته شده است آن را بعمل آرند اگر توانند و اگر زیاده
بران اختیار کنند مختارند فضائل این اذکار موقته بجهت اقتصار درین رساله ذکر نیافته است رساله

نقطهاے

دیگر کہ بتفصیل فضائل اذکار موقتہ و غیر موقتہ درانجا مذکور است اگر میسر شد نقل آنرا نیز خواہند
فرستاد فضائل اذکار غیر موقتہ درین رسالہ مذکور است بعد از مطالعہ ہر قدر کہ ازاں توانند بعمل
آرند مختارند چون اخوی مشار الیہ برسد صحبت برار کنند آنچہ در شغل باطن بگویند از زبانی فقیر
تصور فرمایند و صحبت و توجہ او را موثر و مغتنم دانند و شرائط صحبت را نیک مرعی دارند و بعد از
اخذ طریقہ چندگاہ او را دلسانی را موقوف کنند بعد ازان بصلاح اخوی اندک باز بعمل آرند حیوۃ
چند روزہ بسیار عزیز است۔ باید کہ در اہم امور مصروف گردد و لوازم طلب گاری بجا آید
تا راہے بمطلب کشاید بیت

مصلحت دید من آنست کہ یاران ہمہ کار بگذارند و سر طرۂ یاری گیرند والسلام

مکتوب صد و پنجم (۱۰۵)

بصوفی محمد زاہد جدید ابن قدیم در حل شبہہ کہ بر عینیت و غیریت صفات واجبی تعالی نمودہ و آنچہ مختار
حضرت مجدد الف ثانی است رضی اللہ تعالی عنہ

بعد الحمد و الصلوۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب کہ در سنوا فرستادہ بودند
رسیدہ خوش وقت ساخت از حلاوت و جمعیت باطن و صفائی وقت نوشتہ بودند و وقائع
روشن بوضوح انجامید شکر حق جل و علا بجا آرند لئن شکرتم لازیدنکم ہمت را بلند دارند و ہر چہ
در دست افتد قانع نبوند۔

نوشتہ بودند ہر چہ ماسوائے ذات است در تحت نفی منتفی می گردد و تصور در ذات ممنوع است
پس صفات او را تعالی از علم و قدرت و غیرہما عین ذات واجب دانند یا خارج ذات، اگر عین باشد
ترکیب لازم آید و اگر خارج بود احتیاج ذات لازم آید و او عز برہانہ از ہر دو مبرا است۔ مخدوما
صوفیہ کرام از شیخ محی الدین عربی و تابعان او اوصاف را عین ذات می گویند نہ باں معنی کہ
دو چیز است کہ باہم ترکیب یافتہ اند تا در ترکیب لازم آید بلکہ باں معنی کہ موجود در خارج ذات است

تعالی و صفات را وجود زاید بر وجود ذات نیست سبحانہ و ہر چہ بر صفات مترتب است بر ذات مترتب
است و ذات عز شانہ در دانائی و بینائی و شنوائی و غیرہا کافی ست یعنی بذات خود داناست و
بذات خود بینا و شنوا و مرید و قادر و حی و متکلم است نہ بصفات و برین تحقیق ترکیب اصلا لازم
نمی آید و مذہب علماے اہل سنت و جماعت آنست کہ صفات عین ذات نیستند بلکہ موجود ند
بوجود زاید بر وجود ذات تعالی و برین مذہب شبہہ احتیاج می آید جوابش آنست کہ ممنوع احتیاج
بغیر است و صفات غیر ذات نیستند چنانچہ عین ذات نیند تعالی چہ انفکاک شان از ذات محال است
و مختار حضرت ایشان ما آنست کہ صفات حق جل و علا زاید ند بر ذات او سبحانہ مع ذلک آنچہ
بر صفات مترتب است بر ذات نیز مترتب است درین مرتبہ صفات مجرد اعتبارات اند در ذات
تعالی و این اعتبارات ذاتیہ را شیون ذاتیہ می فرمایند و این شیون اصول صفات اند برین
تقدیر ہم اثبات صفات می شود و ہم اضمحلال شبہہ احتیاج بالکل و بر مذہب صوفیہ نفی صفات
لازم می آید و بر مذہب علما شبہہ احتیاج بتمام زائل نمی شود چہ نفی غیریت از صفات بمعنی مصطلح
می شود کہ جواز انفکاک باشد نہ مطلق غیریت، اگر گویند ہر گاہ آنچہ بر صفات مترتب است بر ذات
نیز مترتب است و ذات کافی ست در ترتب آثار صفات پس صفات زایدہ چرا اثبات نمائیم و
بے ضرورت بتعدد قدما قایل شویم و گوئیم کہ عمدہ درین معاملہ کشف و الہام است کہ وحی خفی
است و اہل اللہ بآن ممتاز ند و راے وحی و اجتہاد است و در حدیث اتقوا فراسۃ المؤمن فانہ
ینظر بنور اللہ اشارت بآنست با آنکہ گوئیم کہ از اثبات صفات چارہ نیست تا مخالفت
با اہل سنت و جماعت نباشد گفتہ اند حق تعالی خود را قادر و علیم فرمودہ است و حمل مشتق
بر شی مقتضی ثبوت ماخذ اشتقاق است مر آن شی را پس از ثبوت علم و قدرت چارہ نبود ہر چند
این دلیل مدخول فیہ است لیکن مذہب ایشان مبتنی برین دلیل نیست مقتبس از انوار مشکوٰۃ
نبوت است علی اربابہا الصلوات و التسلیمات و البرکات و اثبات کمالات ذاتیہ کہ شیون ذاتیہ اند
نیز ناگزیر است تا علو مرتبۂ ذات اقدس ازین کمالات لازم نیاید و از رائحۂ احتیاج منزہ بود

صفات را مرتبۂ امتیاز است در ذات

حضرت ایشان ما برنگاشته اند علم که صفت زاید است متعلق آن ماسوی ذات ست تعالی پس بمرتبهٔ ذات سبحانه نمیتواند رسید چه هرچه اسم زیادتی پیدا کرده است شایان آن مرتبه مقدس نیست و بآن ذروه علیا متعلق نمی تواند شد و علم که کمال ذات ست تقدس و تبارک بس برتر است ازانکه بماسوی متعلق شود و هیچ مناسبتے باعالم ندارد هیهات هیهات هرگاه علم واجبی که بقدم موصوف ست شایان مرتبه ذات نبود و بآن جناب قدس نتواند متعلق شد علم ممکن که بداغ حدوث متسم است چگونه بآن مرتبه مقدسه متعلق شود و کدام مناسبت داشته باشد و غیر از جهل و یاس چه نصیب بود خوش گفت بیت

کو غبارِ ناقهٔ لیلی که مجنون سالها　　چشم بر ره داشت گردی از بیابان برنخاست

مگر آنکه از راه بنده پروری بعد فناے اتم بقا بانکشاف ذاتی از راه تحقق بعلم زاید و قطع مراتب ظلال واصل بخشند و درین وقت در رنگ آن انکشاف تعلق بیچون بآں مرتبه علیا پیدا کند و جاے برسد که اصل آنجا کوتهی کند۔

مکتوب صد و ششم (۱۰۶)

بمولانا برخوردار کابلی در تحسین واقعه و نصائح ضروریه و در حل آنکه لباس فاخر پوشیدن مانع شغل سالک هست یا نه و بآنکه از حدیث استبدال خمیصه بانبجانیه و حدیث استبدال شراک منع آن مفهوم می گردد و در بیان آنکه طعام از خانه ظلمه و مبتدع خوردن رواست یا نه و در بیان آنکه پیری و مریدی باین طریق بدعت است یا نه۔

الحمد لله العلی الاعلیٰ وسلام علی عباده الذین اصطفیٰ خصوصا علی سید الوریٰ صاحب قاب قوسین او ادنیٰ و علی اٰله و صحبه البررة التقی نجم الهدیٰ امابعد مکتوب مرغوب که نام زد این مسکین نموده بودند بورود آن مشرف و مبتهج گردید اظهار طلب مطلب اعلیٰ و شوق مقصد اقصیٰ نموده بودند نیک و مبارک ست الله تعالیٰ آتش طلب را مشتعل گرداند و شعله شوق را

سربلند کند تا از ماسوی بتمام برہاند و بسراپردۂ قرب و معرفت رساند انذ قریب عجیب واقعہ کہ دیدہ و نوشتہ بودند واضح گردید روشن است و از مناسبت معنویہ مشعر و از وصول فیض مخبر است طلب ذکر نمودہ بودند کہ تا دریافت ملاقات بآن مشتغل باشند۔ مخدوما مدار طریقہ ما بر صحبت است بہر حال تا حصول ملاقات بتکرار کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ مشتغل باشند و این ذکر را با مواطات قلب بگویند ہر قدر کہ توانند گفت اگر در خلوت گفتہ شود بہتر بود این کلمۂ مبارک در تطہیر باطن تاثیر عظیم دارد یک جزو آن نفی ماسوی حق جل و علا می نماید و جزو دیگر اثبات معبود بحق می فرماید کہ حاصل سیر و سلوک است، در حدیث آمدہ است افضل الذکر لا الہ الا اللہ بعزلت راغب باشند و بر طاعت حریص بوند و سنت نبی را علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام بدندان بگیرند و از بدعت محترز و از منکرات یکسو باشند۔ عزیزے گفتہ است اعمال الخیر یفعلها البر والفاجر ولا یجتنب عن المعاصی الا الصدیق و این مسکین را بدعاے سلامتی خاتمہ یاد آرند۔

نوشتہ بودند کہ تکلف در لباس ہر چند از وجہ حلال باشد مانع شغل سالک می شدہ باشد یا نہ و حدیث استبدال خمیصہ بانبجانیہ و استبدال شراک دلالت صریح دارد بر مانع بودن چہ ہرگاہ مانع توجہ حضرت صلی اللہ تعالی علیہ وسلم باشد با آن ہمہ عدم تعلق فکیف فی حق غیرہ علیہ الصلوۃ والسلام۔ بدانند سالکے کہ بفنائے اتم مشرف گشتہ است و نسیان ماسوی بالکل نمودہ شغل ظاہر و لباس فاخر در حق او مانع شغل باطن نیست چہ باطن درین ہنگام از ظاہر منقطع گشتہ است و غفلت و شغل این سر دروی تاثیر نمی کند و نوم و یقظہ در حضور و آگاہی باطن یکسان شدہ درین ہنگام دل را نوعی نسیان از ماسوی می شود کہ اگر سالہا یاد ماسوی نماید بیادش نیاید و محظور نگردد بواسطۂ استغراق و استہلاک کہ در مطلوب پیدا کردہ است آرے سالکے کہ بملکۂ حضور و دوام آن نرسیدہ است اگر در حق او مانع شغل بود گنجائش دارد چہ ظاہر او باطن مختلط است و غفلت یکے در دیگرے سرایت می کند لباس فاخر مطلقا مانع

شغل چگونہ توان گفت وحال آنکہ اکابر دین وسلف صالحین مثل ائمہ اہل بیت و امام ابوحنیفہ وشیخ عبد القادر جیلانی وغیرہم لباس فاخر پوشیدہ اند و از سرور کائنات و مفخر موجودات علیہ و علی آلہ الصلوات والتسلیمات نیز منقول است فی خزانۃ الروایۃ ومطالب المومنین من الذخیرۃ سئل بعض المشائخ عن الزینۃ والتجمل فی الدنیا قال خرج رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم ذات یوم وعلیہ رداء قیمتہ الف درھم وربما قام الی الصلوۃ علیہ رداء قیمتہ اربعۃ آلاف درھم ودخل رجل من اصحابہ علیہ یوما وعلیہ رداء فاخر فقال علیہ الصلوۃ والسلام اذا انعم اللہ تعالی علی عبدہ احب ان یری اثار نعمتہ علیہ وابو حنیفہ کان یرتدی برداء قیمتہ اربع مائۃ دینار وکان ابوحنیفہ یقول لتلامذتہ اذا رجعتم الی اوطانکم فعلیکم بالثیاب النفیسۃ وایاکم والخشنۃ فان الناس ینظرون الیکم بعین الرحمۃ فھو مع زھادتہ وورعہ کان یوصیھم بذلک۔ ابن حجر مکی در رسالہ مناقب امام ابوحنیفہ در فصل ملبس آوردہ قال النصر قال لی ابو حنیفہ وقد اراد الرکوب اعطنی کسائک وخذ کسائی ففعلت فلما رجع قال لی اخجلتنی بغلظ کسائک وکان بخمسۃ دنانیر ثم رایت علیہ کساء قومتہ بثلثین دینارا وقوم ردائہ وقمیصہ باربع مائۃ درھم فی مطالب المومنین من الشرعۃ لاباس بلبس الثیاب الفاخرۃ اذا کان لایتکبر بھا ولایتجبر لان التکبر حرام و تفسیر ذلک ان یکون معھا کما کان قبلھا فی خزانۃ الروایۃ قال علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام مالکم تاتونی وعلیکم ثیاب الرھبان وقلوبکم قلوب الذئاب البسوا ثیاب الملوک ولینوا قلوبکم بالخشیۃ وقد قال ابن سلمۃ لابی سعید الخدری ما تری فیما احدث الناس من الملبس والمشرب والمرکب والمطعم قال لی یا اخی کل للہ واشرب للہ والبس للہ وکل شئ من ذلک دخلہ مباھات اوریاء اوسمعۃ فھو معصیۃ ومحمد بن الحسن کان یلبس الثیاب النفیسۃ فقیل لہ فی ذلک فقال لی نساء جواری فازین نفسی کیلا ینظرن الی غیری وحدیث ان اللہ جمیل یحب الجمال ویحب ان یری اثر نعمتہ علی عبدہ دلالت

خشنۃ

وقیمتہ

براستحباب دارد برتقدیر قدرت وحدیث استبدال خمیصه بانبجانیه فرموده مبادا مانع این
خشوع شود. باید دانست راویان این حدیث را بردو وجه روایت کرده اند درطریق اول فانها
الهتنی آنفا عن صلوتی آمده ودرطریق دیگر اخاف ان یفتننی وارد شده شراح حدیث گفته اند
که این روایت دلالت بران دارد که چیزے واقع نشده بلکه خوف وقوع بود، پس روایت اولیٰ
را باین روایت راجع باید ساخت والهو را برخوف لهو حمل باید کرد تا جمع بین الروایتین حاصل
آید. ابن حجر شارح بخاری گوید واما بعثه بالخمیصه الی ابی جهم فلا یلزم منه ان یستعملها
فی الصلوٰة ویحتمل ان یکون ذلك من جنس قوله کل فانی اناجی من لا تناجی. این توجیه مبنی
برانست که این خصائص آنسرور علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام باشد چنانچه توجیه اول دلالت
بران دارد که پوشیدن آن اگر مکروه بود در نماز بود نه درغیر نماز، لهذا گفته اند که ازین حدیث
استنباط کرده می شود کراهت هرچیزے که از نماز مشغول کند از رنگ ونقش ونگار و مانند آن
قال بعض الشارحین قال ابن حجر عن بعض ائمتنا یسن لمن صلی فی ذلك اوالیه اوعلیه
ان یغمض بصره حتی لا یختل خشوعه وحضوره قلت سبق منه انه یکره ان یصلی فیه
اوالیه اوعلیه وتغمیض العین فی الصلوٰة من المکروهات فکیف یسن مکروه لدفع مکروه
مع ان المکروه لا یندفع به سوال ازلفظ حدیث که در روایت دیگر آمده است کنت انظر
الی علمها وانا فی الصلوٰة فاخاف ان یفتننی معلوم می شود که افتتان وراے نظر است و
این افتتان بمیلان باطن ومحبت قلبی است که از خوف وقوع آن خبر داده وچون باطن بفنا
رسیده وقلب از دید ودانش ماسوی رسته باشد خوف افتتان درحق او چگونه تصور نموده آید
جواب میلان ومحبت دوگونه است محبتے است که شامل ظاهر وباطن ست وآن نصیب
عوام است سلوک طریقه صوفیه علیه براے تخلص است ازین بلیه تا ازشرک خفی وارهند وباسلام
حقیقی که درکریمه یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اٰمِنُوْا ایماء است بآن متحقق گردند وکریمه وَذَرُوْا
ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهٗ اشعار است بتخلیه باطن از التفات بماسوای او تعالی دلے که گرفتار

درباب نماز وارد شده است ودر نماز خشوع ظاهر عبارت از دوختن نظر است بسجده گاه مثلاً نیز مطلوب است بنابران استبدال الخمیصه

غیر است از وجہ توقع خیر است روئے کہ مائل بما سوا است در حضرت صمدیت خوار و بے نوا است

و محجنے است کہ مقصود بظاہر است و بباطن کہ متصف باستہلاک و استغراق است سرایت

نہ نمودہ و این میلان را میلان طبیعی گویند و این محبت محبت بیرونی ست نہ اندرونی منشاء آن

طبائع عناصر است این نوع محبت و میلان جائز است کہ اہل فنا و کمل افراد انسانی را بما سوا

پیدا شود بلکہ واقع است چنانچہ وارد شدہ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سرد و شیرین را

دوست داشتے، و حدیث حبب الی من دنیاکم ثلث معروف است و در شمائل آوردہ کان

احب الثیاب الی رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم یلبسہ الحبرہ۔ شارح از ہروی

نقل کردہ حبرہ موشہ مخططہ است و از ابن بطال آوردہ کہ حبرہ برد یمنی است کہ ساختہ می شود

از قطن و باکتان و نزدیک عرب بہترین ثیاب بود و نیز از بعضے علما آوردہ کہ حبرہ جامہ یمنی است

کہ در تحبیر باشد یعنی تزین یقال ثوب محبرہ اے مزینہ محسنہ و نیز گفتہ کہ در حدیث دلیل ست

بر استحباب لبس حبرہ و جواز مخطط و ہو مجمع علیہ ہذا و مراد از باطن درین جا پنجگانہ عالم امر است

کہ اجزاء انسان است۔ و نفس چون بفنا مشرف می شود و در مقام اطمینان می آید نیز

حکم عالم امر می گردد و بجہت استہلاک در مطلوب اندیر و دانش ماسوی می رہد این زمان معاملہ

جہاد با عناصر می افتد و صفات بشریت و صورت مخالفت در آنہا می گذارند بواسطہ حکم و

مصالح و من لم یطلع علی ھذا الفرق الذی اھتدیت بہ و اوضحتہ قال فی الحدیث

ایذان بان للصور والاشیاء الظاہرۃ تاثیرا فی القلوب الطاہرۃ والنفوس الزکیۃ

تفضلا عمن دونھا و قال اخرا انہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم لم یتاثر بھا و انما فعل ذلک

تشریعا للامۃ و خوفا علیھم من الالتھاء بالنظر الی المخططات لکن من زعم من الامۃ

ان قلبہ لا یتاثر بذلک فقد جھل طریق السلوک ولانہ لا یقاس الحدادون بالملوک و

اما جزم ابن حجر بان قلبہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم تاثر بذلک فغیر صحیح الی ھنا

قولہ و قد تبین من التحقیق السابق ان ھذا القائل غیر عالم بطریق السلوک و غیر

روئے

یلبسہا

واصل الی ذروۃ التحقیق والعجب انہ کیف نسب الجہل الی العارفین بالسیر والسلوک الخارجین عن صفۃ الحدادیۃ بالوصول الی مجلس الملوک فان لکمل التابعین نصیبا من کمالات المتبوع

وللارض من کاس الکرام نصیب

بعضے از شارحان حدیث گویند کہ این نظر بخمیصہ در نماز نظر عبرت بود و معلوم است کہ عبرت تفکر است و تفکر ساعۃ خیر من عبادۃ سنۃ و از الہا خوف الہاء خواستہ جمعا بین الروایتین و یکون ملایما للعبرۃ. و این بیان برائے ارشاد امت بود و تاثر نبود از ین جا معلوم شد کہ این لباس مانع توجہ آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم نبود بلکہ سبب عبرت بود و از عبادت بتفکر دلالت نمود و حدیث تبدیل شراک بر تقدیر صحت حدیث می تواند کہ این تبدیل جہت تواضع باشد یا برائے غرض دیگر چہ در اینجا لفظ الہاء یا خوف فتنہ نیامدہ است و بمانحن فیہ تعلق کمتر دارد و امام حجۃ الاسلام این حدیث را در کتاب کیمیائے سعادت در علاج بخل ذکر کردہ است و بر تقدیر تسلیم تحقیق مقام ہمان ست کہ در حدیث سابق مذکور شد بالجملہ این نوع امور اگر ثابت شود مخصوص بنماز است کہ موطن کمال قرب است و اگر مخصوص نبود پس این حدیث معارض است با آنچہ ابن عساکر از ابن عمرؓ روایت کند ابوریحانہ گفت یارسول اللہ انی احب الجمال حتی فی نعلی وعلاقۃ توبی افمن الکبر ذلک فقال علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام ان اللہ جمیل یحب الجمال و یحب ان یری اثر نعمتہ علی عبدہ الکبر من سفہ الحق وغمض الناس اعمالہم، در روایتے اما الکبر من جہل الحق وغمص الناس نعیہ بابد دانست بعضے احادیث و روایات بر کراہت تزین دلالت می کند و احادیث سابقہ و کریمہ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللهِ الَّتِىٓ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَالطَّيِّبٰتِ مِنَ الرِّزْقِ و عمل اکابر دلیل است بر عدم کراہت بلکہ استحباب آن و بحدیث مرفوع و قول ابن عباس کہ درین باب وارد شدہ است میتوان تطبیق داد فی المشکوۃ وعن ابن عباسؓ رضی اللہ تعالی عنہما

قال کل ما شئت والبس ما شئت ما اخطأتك اثنتان سرف او مخیلة رواه البخاری فی ترجمة باب وعن عمرو ابن شعیب عن ابیه عن جده قال قال رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم کلوا واشربوا وتصدقوا والبسوا ما لم یخالط اسراف ولا مخیلة رواه احمد والنسائی وابن ماجه۔

نوشته بودند یا درخانه کسے که بیدرع باشد و مرتشی و مرتکب انواع فسوق و معاصی علی وجه الاعلان بود رفتن و از لقمه او خوردن و طعام ایشان از مباح باشد یا نه۔ مخدوما شک نیست که تنزه ازین قسم لقمه و از رفتن بخانه او اولی و انسب است بلکه طالبان طریق را توان گفت که لازم الاان تتقوا منهم تقاة مواضع ضرورت مستثنا اند یا برائے کار حاجتمندی مانند اباحت شرعی در باب لقمه اگر معلوم شود که این لقمه از وجه حرام است تناول آن حرام است و اگر معلوم شود از وجه حلال است حلال و اگر هیچ معلوم نیست پس لقمه مشتبه است و خوردن آن جایز و ترک آن اولی۔

نوشته بودند بعضے از منکران می گویند که مرید گرفتن باین طریق مخصوص بدعت است الخ مخدوما طلب حق کردن جل و علا و پیر راه بین راه نما گزیدن و ارادت باو آوردن از مامورات شرعیه است قال الله تعالی وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ و طریقه افاده و استفاده معنوی که مورث پیری و مریدی است از زمان پیغمبر صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم تا این هنگام مسلوک است امرے نیست که مشائخ آنرا اختراع کرده باشند سلسله آنها بآنسرور علیه وعلی آله الصلوة والسلام می رسد سلسله عالیه نقشبندیه از راه صدیق اکبر رضی الله عنه میرسد و سائر سلاسل از راه حضرت علی رضی الله تعالی عنهما می رسد بدعت چگونه باشد آرے لفظ پیری و مریدی محدث است و به الفاظ اعتباری نیست اگر این لفظ درمیان نباشد رابطه معنوی و افاضه باطنی بحال خود است و آنچه گفته که مرید باین طریق گرفتن بدعت است معلوم نیست که کدام طریق خواسته است و طریقه ما تعلیم و تعلم ذکر است و ذکر از مامورات شرعیه است و ذکر خفیه از ذکر جهر افضل است

و در حدیث است الذکر الذی لا یسمعہ الحفظۃ افضل من الذکر الذی یسمعہ الحفظۃ سبعین ضعفا۔ و معلوم ست کہ آن ذکر ذکر باطن است من القلب و سائر اللطائف مروی است کہ پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم پیش از بعثت بذکر قلبی اشتغال داشتند این در رنگ آنست کہ کسے گوید صحیح بخاری خواندن و ہدایہ درس گفتن بدعت ست والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الھدیٰ والتزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علی الہ الصلوۃ والتسلیمات و التحیات و البرکات العلیٰ

مکتوب صد و ہفتم (۱۰۷)

بمیر محمد زمان در جواب احوال و اذواق او۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ خصوصاً علی سید لوری صاحب قاب قوسین او ادنی و علی آلہ و صحبہ نجوم الھدیٰ کتابتے کہ از راہ کمال شوق و محبت ارسال داشتہ بودند رسیدہ مسرت بخش گردید چون متضمن احوال و اذواق سنیہ بود مسرت بر مسرت افزود و اظہار آلام فرقت نمودہ بودند دنیا محل فراق است حق سبحانہ دوستان را در دار السلام جمع سازد و لقائے کہ فراق در قفائے آن نباشد روزی گرداند انہ قریب مجیب۔

نوشتہ بودند روزے در مراقبہ متوجہ لطیفہ قلبیہ بودم چنان ظاہر گشت کہ اندرون دل صنوبری دلے است دیگر و اندرون آن دل دیگر چنانچہ پنج شش دل در رنگ عکس آئینہ کہ در آئینہ دیگر مرئی می گردد نمودار شد و در قلب ششم وسعتے یافت کہ اگر زمین و آسمان و ما فیہا را در وے انداز ند اصلاً باآں مساسی نباشد و تجلی خاص الخاص مشہود گشت و ہمچنیں فنائے ہم کہ فوق آن متصور نبود نیز لاحق شد۔ بدانند کہ این دید بس عالی است اگر در حضور می بودید ظاہراً بعضے خصوصیات آن بیان کردہ می شد از مطالعۂ آن بسیار ذوقین گشت اللھم زد و در تجلی خاص الخاص چہ سخن است کہ این قلب بشرف ولکن یسعنی قلب عبدی المومن مشرف است و فنا موافق تجلی ست ہر چند تجلی خاص بود در فنا نیز خصوصیت باشد و آنچہ از

احوال والدہ خود نوشتہ بودند از رفع خطرۂ دل وظہور آن در دماغ واضح گردید در طائفہ نساء این قسم احوال مغتنم است بکار خود مشغول باشند وطالب زیادتی بوند والسلام اولاً واخراً۔

مکتوب صد و ہشتم (۱۰۸)

بسیادت ونقابت پناہ میر عماد در جواب سوالے کہ از حقیقت موجودیت واجب تعالیٰ و نسبت او بممکنات نمودہ بودند۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ العلی العلام والصلوۃ والسلام علی رسولہ وحبیبہ سید الانام وعلی الہ الکرام وصحبہ العظام اما بعد سیادت ونقابت پناہ میر عماد از درویش دلریش از حقیقت موجودیت واجب الوجود جل شانہ ونسبت او با ممکنات استفسار نمودہ بودند درین باب آنچہ معلوم بود در قید کتابت آوردہ شد نیک تامل فرمایند موجود حقیقی از یکے بیش نیست تعالیٰ وتقدس وماسوی کہ مسمی بعالم است معدوم است موجود نما یعنی حقائق افراد عالم اعدام اند کہ بواسطہ انعکاس کمالات وجوبی در مرایاے آن چنان می نمایند کہ موجود اند وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَّهُمْ رُقُوْدٌ و مقرر است کہ وجود مبداء ہر خیر وکمال ست و عدم منشاء ہر شر ونقص پس خیر وکمال ہمہ بجناب قدس او تعالیٰ عائد باشد شر ونقص بتمام راجع بممکن کریمہ مَآ اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَّفْسِكَ مؤید این معنی است پشنوند ہرگاہ حقیقت حقائق ممکنات عدمات باشد کہ بانعکاس کمالات وجود موجود نما شدہ اند پس وجود عالم در مرتبہ باشد کہ شبیہ بمرتبہ وہم است و وجود آن درجنب وجود واجب تعالیٰ داخل موہومات ومتخیلات کریمہ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهٗ دلیل برانست وآنچہ گفتم شبیہ بمرتبہ وہم است زیرا کہ بارتفاع وہم مرتفع نمی شود و معاملہ ابدی وعذاب وثواب سرمدی بآن مربوط پس نسبت عالم با واجب جل وعلا نسبت موہوم با موجود باشد ومعلوم است کہ موہوم را ہیچ تزاحمی نیست بموجود وہیچ حدے ونہایتے

موجود را از موہوم ثابت نہ چہ موجود در مرتبہ ایست کہ از موہوم نامے نشانے دراں مرتبہ ثابت نیست

بیت خوشتر آں باشد کہ سرِّ دلبراں گفتہ آید در حدیثِ دیگراں

دائرہ موہومہ کہ از نقطہ جوالہ ناشی گشتہ است ہیچ حدی ونہایتی آں نقطہ را از حدوث این دائرہ پیدا نشدہ است نمیتواں گفت کہ نقطہ در ہمین دائرہ است یا در یسار آں یا فوق اوست یا تحت آں یا قدام است یا خلف ونمیتواں گفت کہ نقطہ عین دائرہ است یا داخل دراں یا خارج از آں متصل یا منفصل چہ ایں نسبت مسطورہ نقطہ را با اشیاے است کہ در مرتبہ نقطہ کاین اند ودائرہ را اصلا دران مرتبہ کینونت نیست اگر کینونت است در وہم است وبس ونقطہ موجود است پس حدوث دائرہ موجب تجدید نقطہ نبود وتدافع فیمابین مدفوع باشد وچوں نیک بنگری دایرہ ہرچہ دارد از اضاءت واشراق وسائر صفات ہر چند در وہم بود از نقطہ دارد بیت

بیاوردم از خانہ چیزے نخست تو دادی ہمہ چیز من چیز تست

بعد ومسافت میان اینہا مفقود است واز ہرچہ گوئی نقطہ دائرہ نزدیک تر است. بیت

اے کمان وتیرہا بر ساختہ صید نزدیک وتو دور انداختہ

پس قرب ومعیت واحاطہ ثابت باشد لیکن از قبیل معیت واحاطہ موجود با موہوم ولا محذور فی ہذہ الاحاطہ والمعیۃ انما المحذور فی اثبات ہذہ النسبۃ للموجود با الموجود وآنچہ نوشتہ اند کہ بعضے برانند ہمہ جا اوست باعتبار اِنَّ اللّٰہَ بِکُلِّ شَیْءٍ مُّحِیْطٌ۔ مخدوما اگر ازین احاطہ احاطہ جسم بجسم فہمیدہ اند چنانچہ لفظ ہمہ جا اوست مشعر بآنست پس غلط است کہ مثبت مکانست واگر احاطہ بمعنی کہ بالا مذکور شد مراد می دارند واز ہمہ جا اوست ہمہ جا ظہورات اوست میخواہند مسلم است وآنچہ از بعضے نقل کردہ اند کہ او تعالی وتقدس از عالم سوا است وعالم از وے خالی است نیز محل خدشہ است زیرا کہ برین تقدیر لازم می آید کہ حق تعالی خارج از عالم باشد وحالانکہ مقرر است کہ او عز برہانہ داخل عالم است ونہ

خارج ازو نہ متصل است و نہ منفصل و آنچہ بر احاطہ علمی ایراد کردہ اند کہ در کریمہ فَلَوْلَآ اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُوْمَ الایہ نام علم نیست محل سخن است چہ در کریمہ ہر چند تصریح بعلم نیست لیکن بر علم بعنوان فرود آوردہ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ علماً می تواں مراد داشت۔

و آنچہ نوشتہ اند کہ علم الٰہی را بہ بصارت مخلوق کاری نیست پس ولکن لا تبصرون چہ طور راست آید گوئیم بر تقدیر احاطہ علمی ولکن لا تبصرون درست است چہ علم الٰہی تعالیٰ مبصر مخلوق نیست چہ سلب شے از شے تقاضاے امکان ثبوت نمی کند۔ نوشتہ بودند جمعے برین اعتقاد اند کہ ذات او تعالیٰ و تقدس دریائی است و عالم حباب آں دریا الخ تنبا درین عبارت اتحاد حقیقت واجب است تعالی با حقیقت ممکن چہ حقیقت حباب آبست و حقیقت دریا نیز آب و ہر دو در یک مرتبہ کائن اند و جہ وجود حباب در مرتبہ وجود دریا است و ہمچنیں آنچہ بالا مذکور شد کہ بعضے بر آنند کہ ہمہ جا اوست ناظر بوحدت و مشعر باتحاد مخدوما جمعے کہ بوحدت وجود قائل اند حق را جل و علا مطلق می گویند و خلق را تقیدات آں مطلق و شک نیست کہ میان مقید و مطلق نسبت اتحاد کائن است بصحۃ الحمل بینہما لکن درین جا اشکال وارد است چہ اگر مطلق را منحصر در مراتب مقیدات می دانند و وجود جدا آنرا اثبات نمیکنند چنانچہ اکثر ملاحدہ بر آنند پس لازم می آید کہ حق سبحانہ و تعالیٰ در وجود و سایر صفات کمال محتاج بممکن باشد کالکلی الطبیعی المنحصر فی افرادہ محتاج فی وجودہ الی الافراد بل ھذا فی الحقیقۃ نفی للواجب تعالی وھل ھذا الا کفر صریح واگر مرتبہ اطلاق ورائے مراتب تقیدات اثبات می کنند و مطلق را وجود متاصل می گویند پس نسبت اثنینیت میانِ اینہا ثابت میشود و وحدت وجود باطل می گردد۔ لان الاثنان متغایران تفصی ازین اشکال نیست مگر باختیار شق ثانی از اشکال و حکم بوحدت وجود برین تقدیر باعتبار تنوع ظہورات وجود است چنانچہ شخصے صورت منعکسہ زید را در آئینہ بیند و گوید کہ من زید را در مرآت دیدم بالجملہ مظہر شے را با وجود تغایر بعلاقہ آئینہ داری عین شے می تواں گفت پس معنی ہمہ اوست ہمہ ظہورات

اوست باشد و چون مظاہر شے من وجہ عین شے است و من وجہ غیر شے در نظر محب در غلبات محبت وجہ عینیت می نماید و وجہ غیریت مستور می گردد لاجرم حکم بعینیت می نماید ونیز بر مسئلہ وحدت وجود لازم می آید کہ چون حقیقت ممکن حق بود تعالی و وجود صرف باشد پس منشاء شر و نقص کہ دامنگیر امکان ست چہ بود کہ طغیان و سرکشی کہ در نہاد امارہ کاین است از کجا آمد چہ وجود خیر محض است و کمال صرف مبدا شر و نقص چگونہ بود، اگر گویند در ہیچ چیز شرارت و نقص ذاتی نیست اگر ہست نسبی و اعتباری است کفر و معاصی نسبت با یمان و طاعات بدند چنانچہ گفتہ اند بیت

بہ کفر و یا سلام یکسان نگر — کہ ہر یک ز دیوان او دفتریست

وفی انفسہا از صفات کمال اند چنانچہ گفتہ بیت

پس بدی مطلق نباشد در جہان — بد بہ نسبت باشد آنرا ہم بدان

گویم کہ این قول بظاہر مخالف نصوص است حق تعالی کفر و معصیت را سیئہ فرمودہ و لفظ ساء و بئس بران اطلاق کردہ و منبادر از سوء ذاتی ست نہ نسبتی و اعتباری وایضا اگر در کفر حسن ذاتی بود مرتکب آن مستحق عذاب چرا باشد و عدم مغفرت و یاس از رحمت کہ در نصوص آمدہ است چگونہ در حق او بود و عداوت ذاتی حق تعالی را بکفر و اہل کفر بچہ وجہ باشد حسن ذاتی او را آخر چرا کار نکند و برحمت و مغفرت نہ آرد و عداوت ذاتی را مانع نہ آید کسے کہ اندکے مذاق قرآن چشیدہ است و مناسبتے باسلوب او بہم رسانیدہ ہرگز حکم بحسن کفر ولو بوجہ نماید و بقبح و شرارت ذاتی حکم کند چہ طرد و لعن و سخط و غضب و یاس از رحمت دلیل قبح است و بحسن جمع نشود ارباب سکر اگر باین چنین شطح تکلم نمایند ظاہرا معذور بوند لیکن مقلد را محل مواخذہ است۔

والسلام اولا و آخرا

مکتوب صد و نہم (۱۰۹)

بشیخ حسین منصور در تحقیق فنائے نفس و تجلی صفات و ذات و تحقیق رجوع و عدم رجوع فانی و آنکہ فنائے قلب متضمن اصلاح امارہ است ہرچند باطمینان نرسد و برخی از کمالات نماز۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب رسیدہ سبب مسرت گردید چوں مشتمل بر سلامتی احبہ و محتوی بر احوال و اذواق صحیحہ و سنجیدہ بود مسرت بر مسرت بخشید۔

اے وقت تو خوش کہ وقت ما خوش کردی

نوشتہ بودند کہ معاملہ فنا بجائے رسیدہ است کہ وجود و توابع وجود باصل دادہ و احکام عدم بعدم فرستادہ وعین و اثر زائل گشتہ الحال نسبتے کہ در آنست بر کان اللہ ولم یکن معہ شی والآن کما کان است با وجود این حالت و مغلوبی باطن و ظاہر ہمہ بر طبق شریعت غرا است از دائرہ احکام بیرون نمی گذارند۔ مخدوما آنچہ نوشتہ اند احوال صحیحہ است و در غلبات این حال استقامت بر اوضاع شرعیہ از اجل نعیم خداوندی ست جل شانہ شکر این عطیہ بجا آرند و آنچہ گفتہ اند مصرع

می باش و مباش مشکل این ست

ہمیں معنی است یعنی ہنگام ظہور انتفا و عدمیت احکام بندگی از دست مدہ می باش از برائے ظہور لوازم عبودیت و اتیان احکام شرعیہ و مباش از برائے خود و بر عدمیت ذاتی مطلع شود بانتفا عزیزے گفتہ است در ہر چیز رحمت است الا در عشق رحمت نیست می کشند و از کشتہ دیت می خواہند یعنی عاشق بیچارہ را می کشند و او را از وے می ستانند و احکام بندگی را از وے فرو نمی گذارند کہ این حالتے کہ ازان خبر دادہ اند معبر بفنائے النفس است و نتیجہ تجلی صفات است ہرچند نمامی آن بے پر تو تجلی ذات نیست چہ تحقق عدم مقید بعدم مطلق اثر تجلی ذات است چنانچہ تحقق کمالات و صفات منعکسہ در مرآت عدم باصول خود از کمال تجلی صفات ست

چہ اصل تجلی صفات آنست کہ صفات وکمالات خود را ظلال صفات وکمالات واجبی داند۔
باید دانست تمامی ہر مقام بظہورِ مقام فوق است پس تمامی تجلی صفات بے پرتوِ تجلیِ ذات
صورت نہ بندد و فنائے نفس کہ نتیجہ تجلی صفات ست کمالِ آن بے تجلیِ ذات بحصول نہ پیوندد
و گفتہ اند این تجلی کالبرق الخاطف است یعنی منتہیان ارباب تجلی صفات را الخ بسیر تجلی ذات
بے پردہ صفات روے می دہد وسالک را از قید آفاق وانفس می رہاند باز در پردہ صفات
می آید شیخ علاء الدولہ قدس سرہ اشارت باین مقام می فرماید آنجا کہ می گوید۔ رباعی

آن وہم بود کز تو دوئی برخیزد ۔۔۔ امکان وحدث ہر دو گوئی برخیزد
گر لطف خدا در رسد از راہ وہب ۔۔۔ شاید کہ دمے از تو دوئی برخیزد

ونزد حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس این تجلی برقی دائمی می شود وآنچہ دیگران
را کالبرق است ایشان را دائمی است بلکہ تجلی برقی فی الحقیقت تجلی ذات نیست تعالیٰ تجلی
شانیست از شیونات ذات کہ سریع الاستتار است والذات اذا تجلی لا استتار لہ ماما کہ حقیقت
معاملہ آنست کہ جماعت کہ در مقام صفات توطن دارند وبمنتہائے آن نرسیدہ اند این تجلی
درحق شان برقی است گاہے پردہ صفات از میان برخیزد وگاہے در پردہ می آید اما کسے
کہ از مقام صفات بتمام برآمدہ بما فوق آن سکونت ورزیدہ است درحق او این تجلی دائمی است
وآنچہ گفتہ شد کہ اثر تجلی ذات ست زیرا کہ اصل تجلی ذات ورائے آنست حق سبحانہ از آن دولت
نیز بہرہ مند سازد بلکہ از تجلیات گذرانیدہ گرفتار ذات متجلی گرداند۔

نوشتہ بودند التذاذی کہ در صلوات روے می دہد ہرچہ نویسد بعد از آن نوشتہ اند معانی کہ
درین ولا در فرائض روے می دہد در نوافل نشانے از آن نمی نماید۔ مخدوما حالتے کہ در نماز روے
دہد بر غیر حالت صلوتیہ تفوق دارد والتذاذی کہ در نماز دست دہد علی الخصوص نماز فرض بشر
کمال است در اکمال صلوۃ جدِ تمام مرعی دارند ودر تحصیل سنن وآداب آن کوشش بلیغ نمایند
در حدیث آمدہ است کہ ہنگام ادائے نماز حجابے کہ میانِ بندہ وخداست رفع کردہ می شود

ودر تطویل قیام ورکوع وسجود آن راغب باشند اگر امام نباشند فی الحدیث افضل الصلوۃ
طول القنوت ان القیام وطول القنوت یخفف سکرات الموت واگر امام بوند بر قدر مسنون
کہ امام را آمدہ است اکتفا نمایند ورعایت قوم کنند تکرار سورت را در یک رکعت در نوافل
تجویز کردہ اند وعدد تسبیحات رکوع وسجود نہایت تا ہفت است ودر بعضی روایات تا نہ
ویازدہ ہم آمدہ است واگر ازین ہم تطویل خواہند ادعیہ رکوع وسجود کہ ماثورہ است بخوانند و
ہر قدر کہ تکرار نمایند گنجایش دارد عن عوف بن مالک قال قمت مع رسول اللہ صلے اللہ
تعالیٰ علیہ وعلے الہ وسلم فلما رکع مکث قدر سورۃ البقرۃ ویقول فی رکوعہ سبحان ذی
الجبروت والملکوت والکبریاء والعظمۃ وفی روایۃ ثم قال فی سجودہ مثل ذلک و
ذکر الامام النووی قد ثبت فی صحیح مسلم من حدیث حذیفہ ان رسول اللہ صلے اللہ
تعالیٰ علیہ وعلے الہ وسلم قال فی رکوعہ الطویل الذی کان قریبا من قراءۃ البقرۃ وال عمران
والنساء سبحان ربی العظیم ومعناہ کرر سبحان ربی العظیم فیہ کما جاء مبینا فی سنن
ابی داود وغیرہ ایضا ثبت فی صحیح مسلم اقول یا لیت شعری ما وجہ التوفیق بین ھذا
الحدیث بھذا التفسیر وبین قول علمائنا الذین حکموا بان اکثر عدد التسبیحات سبع الی
احد عشر وقالوا وھو الاکمل والظاھر ان لھم فی ھذا الحکم وجھا وجیھا وسندا معتمدا۔

پرسیدہ بودند کہ از بزرگی منقول است ما رجع من رجع الامن الطریق ومن وصل
لا یرجع اما اگر سالکے بفنائے قلبی مشرف گشتہ باشد مرا ورا رجوع جائز نیست یا ہست و
ہمچنیں فنائے روحی وما فوق آن تا اخفی۔ مخدوما صاحب فنائے قلب سیر الی اللہ را تمام
کردہ باصل خود واصل گشتہ است واز تلوین بتمکین پیوستہ امید است کہ بمقتضائے قول این
بزرگ از رجوع ایمن بود ہکذا حال فنائے سائر اللطائف آرے صاحب عدم کہ آن فنا است
در جہت جذبہ جائز است کہ رجوع نماید چہ او ہنوز در راہ است وجذبہ او بسلوک ضم نگشتہ است
ازین جا است کہ حضرت خواجہ بزرگ فرمودہ اند کہ وجود عدم بوجود بشریت عود می کند اما وجود

فنا بوجود بشریت عود نمی کند و فنائے قلب فنائے است کہ بر جذبہ و سلوک مترتب است لہذا
حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس در جلد ثالث از مکتوبات خود برنگاشتہ اند کہ
این فنا نصیب اولیا است و معلوم است کہ ولایت بے جذبہ و سلوک صورت پذیر نیست
کہ ہر دو اجزا او یند و نیز آنحضرت در جاہائے متعددہ نوشتہ اند کہ اگر صاحب این قلب را عمر
حضرت نوح علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بدہند و بعضے جاہا نوشتہ اند کہ اگر ہزار سال
عمر او وفا کند ہرگز ماسوا در دل او خطور نکند بواسطہ آن نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل گشتہ است
ازین عبارات ہم مفہوم می شود کہ صاحب این فنا را رجوع نیست و نیز می فرمودند کہ صاحب
این فنا از تلوینات گذشتہ بتمکین پیوستہ است آرے آنحضرت بہ بعضے از اہل ارادت در مکتوبات
جلد اول نوشتہ اند کہ زینہار بآن سلامتی قلب غرہ نشوی کہ احتمال رجوع دارد از این عبارت
ترساں باید بود ہر چند می تواند کہ آنحضرت دریافتہ باشند کہ او بحقیقت این سلامتی نرسیدہ
است و بر نقص و عدم وصول او دلالت نمودہ باشند و نیز می تواند کہ دران وقت عدم
رجوع این فانی متعین نشدہ باشد و احتمال رجوع بود بعد ازان برخلاف آن ثابت گشتہ
متیقن
باشد و می تواند کہ آنحضرت از کثرت اشتغال مکتوب الیہ بامور دنیویہ اطلاع یافتہ از راہ
زجر باو نوشتہ کہ احتمال برجوع دارد و احتمال مستلزم وقوع نیست و دائرہ احتمال وسیع است
جہت انزجار او احتمال را ہم راہ دادند اگر گویند کہ فنائے قلب کہ بے فنائے نفس باشد
نفس دران موطن ہنوز بر رعونت و انانیت و امارگی و سایر رذائل خود است پس سلامتی
چگونہ بود و امن از رجوع کجا آید گوئیم امیدواریم کہ بر تقدیر فنا و سلامتی قلب امارگی نفس و
سایر ذمائم او در وے تاثیر نکند و در نسیان او خلل نیندازد یا آنکہ گوئیم بودن نفس بر امارگی و
سایر رذائل بعد فنائے قلب ممنوع است زیرا کہ محسوس می گردد کہ بعد این فنا نفس از سورت
خود می ماند و از مشاہدۂ حال قلب و استہلاک و استغراق او در مطلوب و از دولت مصاحبت
جلیس صالح از بسیارے از اوصاف رذیلہ خود نادم می شود و باصلاح می آید ہر چند بحد فنا

اطمینان نرساند چہ باصلاح نیاید کہ در ضمن فنائے قلب بکمال قلب متحقق گشتہ است و باصلاح آمدہ و آنچہ گفتیم کہ در ضمن فنائے قلب زیراکہ قلب جامع لطائف انسانی است گفتہ اند آنچہ در عالم کبیر است در عالم صغیر کہ انسان باشد ثابت است و آنچہ در عالم صغیر است در قلب تنہا کہ آنرا عالم اصغر گویند کائن در حدیث است ان فی جسد ابن آدم لمضغۃ اذا صلحت صلح الجسد کلہ واذا فسدت فسد الجسد کلہ الا وھی القلب والغیب عند اللہ سبحانہ وفوق کل ذی علم علیمہ

پرسیدہ بودند کہ فنائے قلبی و روحی و غیرہما را دوام حضور مع اللہ تعالیٰ در خواب بیداری لازم ہست یا نے۔ جواب لازم است چہ فنا و بقا تر دما دائمی است و آنکہ دوام ندارد از حیز اعتبار ساقط است معاملہ فنا و استہلاک از حضور برتر و نازک تر است آنجا کہ استہلاک و اضمحلال است اطلاق حضور آنجا عار است در فنا نسیان و عدم خطور ماسوی ناگزیر است و در دوام حضور نسیان و عدم خطور ماسوا ہیچ درکار نیست حضور دائمی با حضور ماسوی جمع می شود در رنگ آنکہ آب جاری باشد و خس و خاشاک نیز بر روے آن برود و در جریان آن مخل نبود۔

نوشتہ بودند عورتے کذا و کذا در مادہ شما در خواب دیدہ است در وقت توجہ شما بجانب سرہند کہ شما جامہ خوب پوشیدہ اید و زنجیر طلا و مرصع بجواہر در ہر پائے شما افتادہ است و مقید نمودہ آن زن بشما گفت کہ تو در حالت بودی و بمن گفتی کہ این جامۂ پیغامبران است کہ پوشیدہ و این زنجیر کہ ترا مقید ساختہ از پیغمبران ست علیہم الصلوۃ والتسلیمات۔ بدانند کہ جامۂ پیغمبران گویا نسبتِ این بزرگواران است کہ بشارت حصول آن رسیدہ است و زنجیر شریعتِ ایشان است تا شما را در قید دارد و از حدود آن بیرون نگذارد و می تواند کہ این زنجیر عبارت ازین سلسلۂ عالیہ نقشبندیہ باشد کہ داخلِ آن شدہ اید و در قیدِ آن آمدہ اید و این سلسلہ را سلسلۃ الذہب گویند و چون این سلسلہ بحضرت صدیق اکبر رضی می رسد و ایشان نسبت را از رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم اخذ نمودہ اند راست آمد کہ این زنجیر

از پیغمبران ست علیہم الصلوات والتحیات وبرین تقدیر تعبیر جامہ بشریعت انبیا نیز می توان نمود علیہم الصلوۃ والبرکات ولیکن ہذا آخر المکتوب مامول از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است والسلام علیکم وعلے سائر من اتبع الھدی والتزم متابعۃ المصطفی علیہ وعلی آلہ الصلوات والتحیات والبرکات العلی۔

مکتوب صد ودہم (۱۱۰)

بصلاح آثار عبد الحکیم لاہوری در مواعظ ونصائح وسیر صالحین۔

اے برادر از صحبت ناجنس ومخالف طریق احتراز نمائی واز مجالس مبتدع بگریزی یحیی معاذ رازی قدس سرہ گوید اجتنب من صحبۃ ثلثۃ اصناف العلماء الغافلین والقراء المداھنین والمتصوفۃ الجاھلین وکسے کہ خود را بمسند شیخی گرفتہ است وعمل او نہ بروفق سنت رسول اللہ است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم وبحلیۂ شریعت غرا متحلی نیست زینہار الف زینہار از و دورباش بلکہ دران شہرے کہ اوست مباش مبادا بمرور ایام دل را میلانی باو پیدا آید وخلل درکارخانۂ اعظم اندازد کہ اوقتداے را نشاید او وزدیست نہان ودامے ست از براے شیطان ہرچند ازوے انواع خوارق عادات بینی واز دنیا بظاہر بے تعلقش یابی فر من صحبتہ اکثر ما تفر من الاسد سید الطائفہ جنید بغدادی قدس سرہ می فرماید الطرق کلھا مسدودۃ الاعلی من اقتفی اثر رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ والہ وسلم نیز فرمودہ من لم یحفظ القران ولم یکتب الحدیث لا یقتدی بہ فی ھذا الشان لان علمنا مقید بالکتاب والسنۃ وہم او گفتہ آن طرق السادات المقربین الصادقین السابقین مقید بالکتاب والسنۃ علی الحقیقۃ والعلماء العاملون بالشریعۃ والطریقۃ والحقیقۃ ہم الصوفیہ وھم ورثۃ النبی علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام المتبعون لہ فی اقوالہ واحوالہ واعمالہ واخلاقہ وافعالہ افاض اللہ سبحانہ علینا من برکاتھم۔ مکرر می نویسد کہ تہاون آداب نبوی و

تارک سنن مصطفوی را علی مصدرہا الصلوۃ والسلام زینہار عارف خیال نکند و فریفتۂ تبتل و انقطاع و خوارق عادات او نشود و شیفتۂ زہد و توکل و معارف توحیدی او نگردد کہ فرق مبطلہ مثل یہود و نصاری و جوگیہ و براہمہ درین امور با فرق محقہ شرکت دارند۔ ابو عمر بن نجید السلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ گفتہ است کل حال لا یکون عن نتیجۃ علم وان جل فان ضررہ علی صاحبہ اکثر من نفعہ سئل عنہ ما التصوف قال الصبر تحت الامر والنہی۔ مدار کار بر اتباع شریعت است و معاملۂ نجات مربوط باقتفاء اثر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم فارقِ عدل درمیان محق و مبطل ہمیں اتباع پیغمبر است صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم زہد و توکل و تبتل بے تبعیت او علیہ الصلوۃ والسلام نامقبول است و اذکار و افکار و اشواق و اذواق بے توسل او علیہ الصلوۃ والسلام غیر مامول مدارِ خوارقِ عادات بر جوع و ریاضت ست بمعرفت کارے ندارد عبد اللہ بن مبارک رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمودہ است من تہاون بالآداب عوقب بحرمان السنن ومن تہاون بالسنن عوقب بحرمان الفرائض ومن تہاون بالفرائض عوقب بحرمان المعرفۃ ولہذا قال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم المعاصی تزید الکفر۔ سلطان وقت شیخ ابو سعید ابو الخیر را گفتند فلان کس بر روئے آب میرود گفت سہل است خسی نیز بر آب می رود و گفتند فلان کس در ہوا می پرد گفت زغنی و مگسی نیز در ہوا می پرد۔ گفت فلان کس در یک لحظہ از شہرے بشہرے می رود گفت شیطان نیز در یک نفس از مشرق تا مغرب می رود این چنین چیزہا را بس قیمت نیست مرد آن بود کہ درمیان خلق نشیند و داد و ستد کند و زن خواہد و با خلق در آمیزد و یک لحظہ از خدائے خود عزوجل غافل نباشد از قدوۂ اہل اللہ ابو علی رودباری پرسیدند از کسے کہ ملاہی می شنود و می گوید کہ این مرا حلال است چہ من بدرجہ رسیدہ ام کہ اختلاف احوال در من تاثیر نمی کند در جواب گفت آرے بتحقیق رسیدہ است و لیکن بجہنم رسیدہ است۔ ابو سلیمان دارانی قدس سرہ گوید ربما وقعت فی قلبی نکتۃ من نکتۃ القوم ایاما فلا اقبل منہ الا بشاہدین عدلین الکتاب والسنۃ۔ در حدیث

آمده است اصحاب البدعة کلاب اهل النار. و نیز آمده است من عمل ببدعة خلاه
الشیطان فی العبادة والقی علیه الخشوع والبکاء. و نیز در حدیث آمده است ان الله
تعالی لا یقبل لصاحب بدعة صوما ولا صلوة ولا صدقة ولا حجا ولا عمرة ولا جهادا
ولا صرفا ولا عدلا حتی یخرج من الاسلام کما یخرج الشعرة من العجین قال الشیخ
علی بن ابی بکر قدس سره فی معارج الهدایة اعلم حقا وتحقق صدقا ان حسن کل
انسان وکماله وزینته وجماله فی کمال الاتباع المصطفویه فی جمیع الامور ظاهرا و
باطنا اصولا وفروعا عقلا وفعلا عادة وعبادة خلقا وتخلقا اذ السعادات کلها
منوطة باتباع السنة بامتثال الاوامر علی مشاهدة الاخلاص وتعظیم المنتهی
علی مشاهدة الخوف بل باقتفاء آثاره صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم فی جمیع
موارده ومصادره وحرکاته وسکناته حتی یلجم النفس بلجام الشریعة ویتجلی فی القلب
حقایق الحقیقة ولا یحصل هذا الا بتصقیل القلب علی قانون السنة من الخصال
المذمومة وتنویره بالذکر والتلاوة والمعرفة والاخلاق المحمودة وتعدیله بان تجری جمیع
حرکات الجوارح علی نهج العدل حتی یحدث فیه هیئة مستویة بها یستعد لقبول الحقایق
ویصلح لنفحات الله المخصوصة لسلوک احسن الطریق هذا ما قال. واگر گناهی
بوقوع آید زود تدارک آن بتوبه واستغفار نماید گناه پوشیده را توبه پوشیده وگناه آشکارا را
توبه آشکارا و توبه را بوقت دیگر میانداز. و منقول است که کراما کاتبین تا سه ساعت در نوشتن
گناه توقف می کنند اگر صاحب گناه درمیان توبه کرد آن گناه را نمی نویسند والا در دیوان ثبت
می نمایند جعفر بن سنان قدس سره گوید غفلتک عن توبة ذنب ارتکبته شر من ارتکابه
واگر باین زودی توبه میسر نشود هرگاه توبه نماید پیش از آنکه معامله بغرغره رسد مقبول است
در حدیث آمده است که ان الله یبسط یده باللیل لیتوب مسیء النهار ویبسط یده بالنهار
لیتوب مسیء اللیل. باید که ورع وتقوی را شعار خود کند در منهیات قدم ننهد که درین راه

انہا از نواہی بیش از اتیان و امتثال اوامر ترقی بخش و سودمند است عزیزی گوید اعمال الخیر یعملها البر والفاجر ولا یجتنب عن المعاصی الا صدیق۔ معروف کرخی قدس سرہ گفتہ غضوا ابصارکم ولو عن شاۃ انثی۔ در حدیث آمدہ است جلساء اللّٰہ تعالی غدا اہل الورع والزہد فی الدنیا۔ وہم در حدیث آمدہ است الصلوۃ خلف رجل ورع مقبولۃ والہدیۃ الی رجل ورع مقبولۃ والجلوس مع رجل ورع من العبادۃ والمذاکرۃ معہ صدقۃ۔ وہم در حدیث آمدہ است رکعتان من رجل ورع افضل من الف رکعۃ من مخلط۔ و در ہر امر کہ دل تو باستد آنرا بگذارد و مرتکب آن مشو و بر فتوی نفس مردود در امور متردده دل را مفتی سازد و در حدیث آمدہ است البر ما سکنت الیہ النفس واطمان الیہ القلب والاثم ما سکنت الیہ النفس و لم یطمئن الیہ القلب وان افتاک المفتون، و در حدیث آمدہ است الحلال بین والحرام بین فدع ما یریبک الی ما لا یریبک ازین حدیث نیز مفہوم می شود جائے کہ شک آمدہ و دل ایستادہ آنرا باید گزاشت و اگر شک نیاید ارتکاب معفو است. در حدیث آمدہ است الحلال ما احل اللّٰہ فی کتابہ والحرام ما حرم اللّٰہ فی کتابہ وما سکت فہو مما عفی عنہ فارق دیگر برائے کسی کہ با امور مشتبہ مبتلا گردد آنست دست خود را بر سینہ یا بر دل خود بگذارد و اگر ساکن باید دران اقدام نماید و اگر مضطرب باید خود را ازاں یکسو کشد۔ در حدیث نبوی آمدہ است علی مصدرہا الصلوۃ والسلام یفتیک نفسک ضع یدک علی صدرک فانہ یسکن للحلال ویضطرب للحرام دع ما یریبک الی ما لا یریبک وان افتاک المفتون ان المومن یذر الصغیر مخافۃ ان یقع فی الکبیر و در روایت دیگر آمدہ است ضع یدک علی فوادک فان القلب یسکن للحلال الی اخرہ جمیع طاعات و عبادات خود را متہم دارد و خود را از اداے حق آن مقصر داند ابو محمد بن منازل قدس سرہ گوید: ذکر اللّٰہ تعالی انواع العبادات فقال الصابرین والصادقین والقانتین والمنفقین و المستغفرین بالاسحار ختم المقامات کلہا بمقام الاستغفار لیری العبد بقصرہ فی جمیع افعالہ واحوالہ فلیستغفر منہا جعفر بن سنان قدس سرہ گوید تکبر المطیعین علی العصاۃ

ما لم تسکن

ما لم تسکن

بطاعتهم اشر من معاصیهم و اضر علیهم مرتعش را قدس سره در عشرهٔ اواخر بیرون مسجد جامع دیدند فقیل لہ ما الذی اخرجک من المسجد فقال مشاهدة القراء و تعظیم طاعتهم عندهم و اگر از برائے قوت خود و عیال خود کسبے اختیار کند مثل تجارت و مانند آن مانعی نیست بلکہ مستحسن است کہ سلف اختیار آن نمودہ اند و در احادیث فضائل کسب بسیار است و اگر بر قدم توکل بنشیند ہم زیبا است لیکن بشرطیکہ از کسے طمعے نداشتہ باشد از محمد بن سالم شخصے پرسید انحن مستعبدون بالکسب ام بالتوکل فقال التوکل حال رسول الله صلے الله تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم والکسب سنۃ رسول الله صلے الله تعالی علیہ و علی آلہ وسلم وانما استن الکسب لمن ضعف عن حال التوکل وسقط عن درجۃ الکمال التی هی حالہ علیہ الصلوۃ والسلام فمن اطاق التوکل فالکسب غیر مباح لہ الا کسب معاونۃ لا کسب اعتماد ومن ضعف عن حال التوکل التی هی حال الرسول صلے الله تعالی علیہ و آلہ وسلم ابیح لہ طلب المعاش والکسب لئلا یسقط عن درجہ سنتہ حیث سقط عن درجۃ حالہ علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام۔ ابو محمد بن منازل قدس سرہ گوید التفویض مع الکسب خیر من خلوہ عنہ۔ و در خوردن طعام رعایت اعتدال نماید نہ آنقدر خورد کہ کسل در طاعت پیدا آرد و بے مزہ سازد و نہ آنقدر قلت نماید کہ از اذکار و طاعات باز ماند، حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ فرمودند لقمہ را چرب بخورد و کار را خوب بکن بالجملہ مدار بر طاعت ست ہر قدر کہ ممد آنست مبارک ست و آنچہ مخل این کارخانہ است ممنوع است و در جمیع افعال و حرکات قصد کند نیت را مرعی دارد ہیچ عمل تا نیت صالحہ دست ندہد مہما امکن اقدام ننماید و بعزلت و خاموشی راغب بود و در حدیث آمدہ است الحکمۃ عشرۃ اجزاء تسعۃ منها فی العزلۃ و واحد منها فی الصمت و اختلاط با مردم بقدر ضرورت بکند و سائر اوقات را بمراقبہ و اذکار بسر برد وقت کار است ہنگام صحبت داشتن در پیش است مگر صحبت کہ برائے افادہ و استفادہ بود کہ محمود بلکہ لابد است و ہمچنین صحبت داشتن با اہل طریق بشرط فانی بودن در یکدیگر و سخن لایعنی درمیان نیاوردن

نیز مستحسن بلکہ در بعضے اوقات از عزلت راجح است و بمخالف طریق صحبت نباید داشت
و بہر نیک و بد کشادہ پیشانی باید پیش آمد باطن خواہ منبسط بود خواہ منقبض و ہر کہ بعذر پیش آید
عذر او را قبول نماید و خلق نیکو داشتہ باشد و اعتراض بر کسے کمتر کند و سخن نرم و ملائم گوید و
ہیچ کس را بعنف پیش نیاید مگر از برائے خدائے عز و جل شیخ عبد اللہ بلیانی قدس سرہ گفتہ است
کہ درویشی نہ نماز و روزہ است و نہ احیاء شب است این جملہ اسباب بندگی است درویشی
نہ رنجیدن است اگر این حاصل کنی واصل گردی، از محمد بن سالم پرسیدند بماذا یعرف الاولیاء
فی الخلق قال بلطف لسانھم و حسن اخلاقھم و بشاشۃ وجوھھم و سخاوۃ انفسھم
و قلۃ اعتراضھم و قبول عذر من اعتذر الیھم و تمام الشفقۃ علی جمیع الخلق برھم و فاجرھم
ابو عبد اللہ احمد مقری قدس سرہ گوید الفتوۃ حسن الخلق مع من تبغضہ و بذل المال لمن تکرہ
و حسن الصحبۃ مع من ینتفر قلبک عنہ و در سخن گفتن رعایۃ قلت باید کرد و خواب بسیار
و خندہ بسیار نباید نمود کہ دل را می میراند و جمیع امور خود را بحق تعالیٰ بسپارد و خود در خدمت
چست باشد تا از تدبیر امور فارغ باشی و لنعم ما قال سید الطائفۃ قدس سرہ کل حاجۃ من
الدنیا ترکھا و چوں دل تو بیک جانب شد جمیع امور ترا او کفایت خواہد کرد در خبر است من جعل
ھمومہ ھما واحدا کفاہ اللہ ھمومہ من الدنیا و الاخرۃ۔ و نیز بندہائے خود را بر تو مہربان سازد
کہ بامور تو قیام نمایند۔ یحیی معاذ رازی قدس سرہ گوید علی قدر حبک اللہ یحبک الخلق و
علی قدر خوفک من اللہ یھابک الخلق و علی قدر شغلک باللہ عز و جل یشغل بامرک
الخلق و ہم وے گفتہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ من سر بخدمۃ اللہ سر الاشیاء بخدمتہ و من قرۃ
عینہ باللہ قرۃ عیون کل شئ بالنظر الیہ بالجملہ او را باش و الا مباش و بتدبیر نفس خود
مشغول مشو و بر ہیچ کس اعتماد جز بر فضل پروردگار کار منماے، ابو محمد راشی رحمہ اللہ گفتہ است
اعظم حجاب بینک بین الحق اشتغالک بتدبیر نفسک و اعتمادک علی عاجز مثلک فی
اسبابک لا یکون الصوفی صوفیا حتی لا تقلہ ارض و لا یظلہ سماء و لا یکون لہ قبول عند الخلق

ویکون مرجعہ فی کل الاحوال الی الخالق تبارک با عیال و فرزندان سلوک نیک باید کرد
و اختلاط بقدر ضرورت باید نمود کہ حق آنہا ادا یابد و موانست تام با آنہا نباید پیدا کرد تا سبب
اعراض از جناب مقدس نشود و احوال باطن را بنا اہل نباید وا نمود با اہل غنا صحبت مہما امکن
نباید داشت و در جمیع احوال سنت را باید گزید و از بدعت مہما امکن مجتنب باید بود و از جا نباید
رفت و ہنگام قبض امیدوار باید بود دل تنگ و مایوس نباید شد اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا اِنَّ
مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا و در شدۃ و رخا قصد کند کہ یکساں باشد و در وجود و عدم بریک نمط بود بلکہ در
عدم مستریح باشد و در وجود مضطرب از ابو سعید اعرابی قدس سرہ از اخلاق فقرا پرسیدند
گفت اخلاق فقرا سکون است نزد فقر و اضطراب نزد وجود و انس است بہموم و وحشت
نزد فرحہا و در حوادث متذبذب نشود و بر عیوب مردم نظر نکند و عیوب خود را ہموارہ در
نظر دارد و خود را بر ہیچ مسلمانی فضل ندہد و ہمہ را از خود افضل انگارد۔

سری سقطی قدس سرہ گفتہ مالی علی احد افضل قیل ولا علی المخنثین
فقال ولا علی المخنثین وہر کدام از مسلمانان چنان اعتقاد داشتہ باشد کہ کشایش کار
من از برکت نفس و دعاے او تواند کہ شود و اسیر اہل حقوق بود و در حدیث اہل اللہ
ان المومن لذی الحق اسیر الحدیث، وہم در حدیث آمدہ است من لم یانف من
ثلاث فھو مومن حقا خدمۃ العیال والجلوس مع الفقراء والاکل مع الخادم ھذہ
الافعال من علامات المؤمنین الذین وصفھم اللہ فی کتابہ اولئک ھم المومنون حقا
و سیر سلف را در ہمہ وقت ملحوظ داشتہ باش و بصحبت اہل غربت و فقر و مسکنت راغب بود
و غیبت ہیچکس نہ کند بلکہ غیبت کنندہ را مہما امکن مانع آید و امر معروف و نہی منکر را
شیوۂ خود گیرد و بر انفاق مال حریص بود و از اتیان حسنات خوش وقت بود و از ارتکاب
سیئات دور باشد از محمد بن علیان قدس سرہ پرسیدند کہ علامات رضاے خداے تعالیٰ از
بندہ چیست گفت نشاطہ فی الطاعات و تثاقلہ عن المعاصی۔ در حدیث

ودر زبان لطف صرود حضر غیر رانیک رعایت باید کرد۔

آمارہ است من ساءتہ سیئۃ وسرتہ حسنۃ فھو مومن واز فقر ترسیدہ تنگدستی نماید
اَلشَّیْطَانُ یَعِدُکُمُ الْفَقْرَ وَیَاْمُرُکُمْ بِالْفَحْشَآءِ واز قلت معیشت در بار نبود کہ ہنگام
عیش در پیش است اللھم ان العیش عیش الاٰخرۃ تنگی اینجا منتج سعۃ آنجا است -
پیغمبر خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم فرمودہ من قل رزقہ وکثیر عیالہ وحسنت صلوتہ
ولم یغتب المسلمین جاء یوم القیمۃ وھو معی کھاتین - ونیز فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام
طوبی لمن مات حاجا واصبح غازیا رجل مستور ذو عیال متعفف قانع بالیسیر من
الدنیا یدخل علیھم ضاحکا ویخرج منھم ضاحکا فوالذی نفسی بیدہ انھم ھم الحاجون
الغازون فی سبیل اللہ عز وجل ودر خدمت فقرا واخوان دینی خود را نباید معاف داشت
جعفر خلدی رحمۃ اللہ گفتہ است سعی الاحرار لاخوانھم لا لانفسھم ابو عبد اللہ خفیف رضی اللہ
تعالیٰ عنہ گوید یارے از یاران مہمان من شد اتفاقا اورا علت شکم در گرفت ومن خدمت اورا
بخود گرفتم وخدمت اورا می کردم وتمام شب طشت از پیش او بر می داشتم یک بار مرا پینکی
بر بود ومرا گفت نمت لعنک اللہ یعنی بخواب رفتی لعنت کناد ترا خدائے تعالیٰ از من
پرسیدند کہ نفس خود را چگونہ یافتی ہنگامے کہ او ترا لعنک اللہ گفت۔ گفتم چناں یافتم کہ او
مرا رحمک اللہ گفتہ وبحالے کہ ترسیدہ بے تقریب دران تکلم مکن ابو عمرو زجاجی رضی اللہ تعالیٰ عنہ
گوید من تکلم فی حال لم یصل الیہ کان کلامہ فتنۃ لمن یسمعہ ودعوی یتولد فی قلبہ
وحرم من البلوغ الی ذلک الحال والوصول الیہ وخدمت صوفیہ را با آداب کن تا از برکات
شان بہرہ ور گردی الطرق کلھا ادب، ہیچ بے ادبے بخدا نرسیدہ است شنیدہ باشند
بخاطر ہست کہ بعضے آداب این طائفہ علیہ در کاغذ علیحدہ ثبت نماید حضرت ایشان ما
قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس درین باب رسالہ نوشتہ اند وبعضے از آداب ضروریہ پیر را درانجا
اندراج فرمودہ اگر بہم برسد آنرا مطالعہ نمایند بالجملہ خاک وبے وجود شدہ بخدمت اینہا
بالکلیہ اقدام نماید والا ہوس مصاحبۃ این بزرگواران نکند کہ درین صورت احتمال ضرر غالب است

نفع موقوف۔ ابوبکر بن سعدان رضی اللہ تعالیٰ عنہ گفتہ است من صحب الصوفیہ فلیصحبہم بلا نفس ولا قلب ولا ملک فمتی نظر الی شی من اشیائہ قطعہ ذلک عن بلوغ مقصدہ یعنی ہر کہ مصاحبۃ صوفیہ را گزیدن پس صحبت بایشان دارد بے نفس و بے دل و بے ملک و ہرگاہ بچیزے از اشیاء خود نظر کند او را از رسیدن بمطلوب باز دارد و در طلب حق جل وعلا خود را آرام مدہ و مضطرب باش۔ ابوبکر طمستانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ گوید تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند محب را بے محبوب آرام نیست و بما سوی انس و الفت نہ و ہموارہ از سر او این ندا سر می زند بیت

بچہ مشغول کنم دیدہ و دل را کہ مدام　　دل ترا می طلبد دیدہ ترا می خواہد

مرید را بدین صفت باید شد کہ درین آیہ کریمہ است حَتّٰی اِذَا ضَاقَتْ عَلَیْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَیْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوْا اَنْ لَّا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّا اِلَیْهِ۔ چون تعطش او بدین مرتبہ برسد و تمام روے زمین با فراخی بروے تنگ و تاریک شود محتمل کہ بحر رحمت در جوش آمدہ آن شیفتہ خوان و مان دادہ را از وے بستاند و بر در خلوتخانہ وحدتش جا دہد بیت

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان　　گر ما نرسیدیم تو شاید برسی

التماس این مسکین از امثال شما دوستان آنست کہ این مہجور عاصی را از دعاہائے مرجوہ خویش فراموش نکنند و از کرم عمیم او تعالیٰ درخواہند کہ این گنہگار تباہ کار روز قیامت در قطار عاصیان مرحوم داخل باشد۔ شعر

کجا ما و کجا زنجیر زلفش　　عجب دیوانگی اندر سر افتاد

سبحان ربک رب العزۃ عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمد للہ رب العلمین۔

مکتوب (۱۱۱) صد و یازدہم

بہ محمد حسین کابلی در ترغیب در ورد۔

نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم اللہ تعالیٰ بر جادہ شریعت علیہ و سنت سنیہ مستقیم داشتہ

بترقیات معنویہ مکرم دارد مخدوما نعمت خوشگوار درین نشاء بے مدار تعطش و انتظار است و التہاب از شوق احدیت و درد و حزن و اضطراب است در ہوائے ہویت عزیزی گفتہ است کہ تصوف اضطراب ست چون سکون آمد تصوف نماند این شوق و اندوہ سرمایہ سعادت است و این اضطراب و التہاب سرچشمہ یافت۔ مصراع

بادرد بساز چون دوائے تو منم

انسان را از موجودات ممتاز از راہ عشق و درد است مصرع

دردرا جز آدمی درخور نیست

آدمی ہر چند مورد درد و محبت بیشتر باشد در معیت و قرب کامل تر بود المرء مع من احب معیت ہیچ دقیقہ را فرو نمی گذارد کہ نصیب محب صادق نگردد والمنۃ لخالق الوری والسلام علی تابع الہدی

مکتوب (۱۱۲) صد و دوازدہم

بمحمد میرک گرز بردار در تحریص بر تعمیر اوقات و ترغیب بر ورع و تقوی۔

بعد الحمد والصلوۃ و ارسال التحیات می رساند کہ احوال و اوضاع فقرائے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ تعالی عافیتکم واستقامتکم ظاہرا و باطنا۔ مخدوما این حیات چند روزہ بسے مغتنم است باید کہ در اہم امور صرف یابد و در اہمیت نسبت باشخاص متفاوت است بتندی را امرے مناسب است و متوسط را امرے و منتہی را امرے دیگر اگر یکے ازین امور ثلثہ در غیر موسم آن بجا آوردہ شود داخل تعطیل و بیکاری ست و داخل اعمال ابرار نہ۔ اعمال مقربین بمقتضائے وقت و حال مشتغل باشند و ابواب ترقیات را مفتوح دارند و توشہ آخرت را با رضائے مولائے حقیقی جل شانہ آمادہ سازند وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وبہترین توشہا ورع و تقوی است اتیان اعمال خیر آسان تر است بر نفس از اجتناب معاصی و ہر عمل کہ اشق است بر نفس اجر آن باضعاف زیادہ است لا تعدل بالدعۃ

شیئاً کائناً ما کان۔ عزیز گفتہ است اعمال الخیر یفعلھا البر والفاجر ولا یجتنب عن المعاصی الاصدیق۔ در حدیث آمدہ است جلساء اللہ غداً اھل الورع والزھد فی الدنیا ابن لال عن سلمان۔ وہم در حدیث است رکعتان من رجل ورع خیر من الف رکعۃ من مخلط فر عن انس۔ ونیز فرمودہ علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام الصلوۃ خلف رجل ورع مقبولۃ والھدیۃ الی رجل ورع مقبولۃ والجلوس مع رجل ورع من العبادۃ والمذاکرۃ معہ صدقۃ فر عن البراء۔ وہم در حدیث است ان المومن لیذر الصغیر مخافۃ ان یقع فی الکبیر الحکیم عن عثمان بن عطاء عن ابیہ مرسلاً مامول از دوستان دعا رسلامتی خاتمہ است والسلام۔

مکتوب صد و سیزدہم (۱۱۳)

بماہ جیو در بیان طریق۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ اما بعد ہمشیرۂ عفیفہ ازین دور از کار التماس نمود کہ طریقۂ ذکر و شغل باطنی این طریقۂ علیہ را در حیز تحریر آرد اجابۃ للمسئول نوشتہ می آید استماع فرمایند کہ شغل باطنی در طریقۂ ما اقسام است قسم اول ذکر اسم ذات ست و طریق این ذکر آنست کہ طالب را باید کہ زبان خود را بکام بچسپاند و بجمیع ہمت متوجہ قلب صنوبری کہ در پہلوے چپ و ضع است گردد و این قلب صنوبری آشیانہ قلب حقیقی است کہ از عالم امر است و آنرا حقیقت جامعہ نیز گویند و لفظ مبارک اللہ را در دل بطریق خطرہ بگذرانند و بزبان دل این لفظ خطیر بگوید بے آنکہ صورت دل را تصور کند و نفس را بند نہ کند و در ذکر گفتن ہیچگونہ زبان را دخل ندہد نفس بطور خود می آمدہ باشد و از لفظ مبارک اللہ ذات بیچون خواہد و ہیچ صفت بآن ملاحظہ ننماید تا از ذروہ ذات بتخصیص صفات فرو نیاید و از تنزیہ بہ تشبیہ نگراید۔ باید دانست کہ ہمچنان کہ قلب تعلق بجانب دست چپ دارد، چنانچہ بالا گذشت روح بدست راست تعلق دارد آن نیز محل ذکر است و میانہ سینہ کہ

مقام سر و خفی و اخفی است نیز محل ذکر است و چون ذکر غالب می آید تمام بدن را در می گیرد و هر جزو بدن در رنگ دل ذاکر می شود و آن را سلطان الذکر می گویند طالب را باید که چندان مداومت بذکر نماید که ذکر حضور ملکۂ دل شود و صفت لازمۂ آن گردد چنانچہ سمع صفت سامعہ و بصر صفت باصرہ چنانچہ اگر بتکلف ذکر و حضور را از دل دور کند دور نشود قسم دوم ذکر نفی و اثبات ست یعنی ذکر لا الہ الا اللہ و طریقش آنست کہ زبان بکام بچسپاند و نفس زیر ناف حبس کند و کلمۂ لا را از ناف بکشد تا بفرق سر رساند و الٰہ را از فرق سر بکتف راست آرد و الا اللہ را از کتف راست بر دل صنوبری کہ در پہلوے چپ واقع است بیارد نقش این مجموعہ بصورت لاے معکوس می شود و این کلمات را از محلی بمحلی دیگر بدن باید کہ بخیال باشد و اعضا و نفس را حرکت ندہد و نفس زیر ناف بند باشد و حبس نفس تا یاری کند این کلمہ را بگوید لیکن در ہر نفس طاق گوید جفت نگوید لہٰذا این ذکر را وقوف عددی گویند و چون نفس تنگی کند بگذارد بعد ازان باز حبس کند و بر سنن سابق ذکر مذکور گوید تم کذا ثم کذا ثم کذا۔ و معنی ازین کلمہ را چنان تصور کند کہ نیست ہیچ مقصودے جز ذات پاک این ذکر را اول حضرت خواجہ خضر علیہ السلام بحضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی کہ سر سلسلۂ حضرت خواجگان است قدس اسرارہم تعلیم کردہ اند حضرت خضر علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بحضرت خواجہ فرمودند کہ در آب غوطہ بزنید در آب این ذکر تعلیم کردند ما نا کہ غوطہ در آب زدن برای آن باشد کہ نفس برقرار ماند و جنبش نکند۔

قسم سوم وقوف قلبی است و آن عبارت ازان ست کہ سالک متوجہ واقف دل باشد و نظرے بآن داشتہ باشد بے آنکہ ذکر کند تا راہ خطور ما سوی بر دل بستہ گردد و تفرقہ بآن راہ نیابد بعد ازاں توجہ دل را بمطلب حقیقی پیدا آید چہ بیکاری در حق دل مفقود است چون راہ ما سوی ازوے بند نشود چارہ ندارد و غیر از توجہی بآن جناب مقدس بزرگاں گفتہ اند دل از دشمن باز دارد و دوست را طلبیدن حاجت نیست۔

حاشیہ: نفس و حواس باطنہ دماغ است و آن مقام مذکر است و چون

قسم چہارم مراقبہ است و مراقبہ مشتق است از ترقب و آن انتظار است پس مراقبہ جمع حواس ظاہرہ و باطنہ است در انتظار مطلوب و مراقبہ را معنی دیگر ہست و آن آگاہی و علم بندہ است بدوام اطلاع حق سبحانہ بر ظاہر و باطن یعنی سالک تصور کند کہ حق تعالیٰ ہموارہ بر ظاہر و باطن ———— او مطلع است

حضرت خواجہ نقشبند فرمودہ اند کہ از مراقبہ بمرتبۂ وزارت و تصرف در ملک و ملکوت می تواند رسید و اشراف بر خواطر و تنویر باطن و جمعیت از خواطر و دوام قبول دلہا از مراقبہ حاصل است۔

قسم پنجم رابطہ است تصور پیر است در دل گفتہ اند۔ مصرع

سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق

یعنی حفظ صورت پیر سودمند تر است مرید را از ذکر گفتن زیرا کہ پیر واسطہ وصول ست بجناب حق سبحانہ مرید را پس ہر چند مرید وجہ مناسبت بہ پیر بیشتر داشتہ باشد اخذ فیوض از باطن او زیادہ تر نماید و زود تر بمطلب واصل گردد ہر مرید باید کہ اول در پیر فانی گردد بعد ازان بفناء فی اللہ برسد۔ بیت

زاں روے کہ چشم تست احول ‌‌ ‌‌ معبود تو پیر تست اول

و طریقۂ رابطہ محصل فنا است در پیر و نیز محبت بہ پیر و رعایت آداب او و متابعت او در عادات و عبادات مقوی این معنی و محصل مناسبت و فنا در پیر۔

مکتوب صد و چہاردہم (۱۱۴)

بفضائل مآب مولانا بدر الدین در بیان طریقہ۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ، اعلم ان الشغل الباطنی فی طریقتنا ہذہ علی اقسام الاول ذکر اسم الذات و طریقہ ان یلصق الطالب لسانہ بالحنک الاعلی و یتوجہ بجمع الہمۃ الی القلب الصنوبری

یفتن

الذی فی الجنب الایسر و هو مکان القلب الحقیقی الذی من عالم الامر یقال له الحقیقة الجامعة و یخطر فی البال اللفظ المبارک الله و یتکلم بلسان القلب بهذا اللفظ الخطیر من غیر ان یتصور صورة القلب و من غیر ان یحبس النفس اذ لیس لہ فی الذکر مدخل بل یخلی النفس حتی یجری بحالها و یرید باللفظ المبارک الله الذات البحت یعنی لا یلاحظ بذلک اللفظ المبارک مع الذات صفة من الصفات حتی لا یتنزل من ذروة الذات الی حضیض الصفات و لا یمیل من التنزیه الی التشبیه اعلم ان القلب کما له تعلق بالجانب الایسر علی ما مر فالروح له تعلق بالجانب الایمن و هو ایضا محل الذکر و وسط الصدر الذی مقام السر و الخفی و الاخفی و هو ایضا محل الذکر و الذکر ینتقل من محل الی محل من هذه الامکنة الاربعة و اذا غلب الذکر علی الذاکر یحیط تمام بدنه حتی یصیر کل جزء من اجزاء البدن و کل شعرة من شعره تتذاکر امثل القلب و تسمی هذه الحالة سلطان الذکر ثم الواجب علی الطالب ان یداوم علی الذکر حتی یصیر الذکر و الحضور ملکة بقلبه و صفة لازمة له کالسمع صفة السامعة و البصر صفة الباصرة حتی لا یزول الذکر و الحضور من قلبه و لو یتکلف فی زواله ۔ و الثانی ذکر النفی و الاثبات یعنی ذکر کلمة لا اله الا الله و طریقه ان یلصق لسانه بالحنک الاعلی کما مر و یحبس النفس تحت السرة یمد کلمة لا من السرة الی الدماغ و کلمة اله منه الی الکتف الایمن و یضرب کلمة الا الله منه علی القلب الصنوبری فیصیر نقش المجموع علی صورة لاء المعکوس و یجری الکلمات المذکورة من محل الی محل بمجرد الخیال حتی لا یکون لحرکة الاعضاء و النفس فیها مجال و یکون النفس محبوسا لابد من ان یکون عدد الذکر و ترا فی کل نفس و لهذا سمی هذا الذکر وقوف عددی ثم اذا ضاقت النفس یترک الحبس ثم یحبس و یذکر کما مر ثم کذا ثم کذا و یتصور معنی هذه الکلمة بهذا الطریق لا مقصود الا الذات المقدس ثم اعلم ان ابتداء تعلیم هذا الذکر من الخضر علی نبینا علیه الصلوة و السلام بخواجه عبد الخالق غجدوانی

(حاشیہ:) و مقام النفس فی الجانب الایمن بل فی الطرف الدماغ و هو ایضا محل الذکر و الذکر

(حاشیہ:) تحت السرة و الانزال یشتغل بتکرار الکلمة مادام النفس محبوسا و لابد

رئیس سلسلۃ الخواجگان قدس اسرارہم قال علی نبینا علیہ الصلوۃ والسلام حین علمہ الذکر المذکور اغمس فی الماء واشتغل بھذا الذکر کانما امرہ بالانغماس لیکون النفس علی قرار بدون حرکۃ واضطراب۔ الثالث الوقوف القلبی وھو عبارۃ عن وقوف السالک علی قلبہ بدون الذکر وتوجہ علی بالہ وکونہ ناظر الیہ حتی یسد علیہ طریق خطور ماسوا المطلوب ولا یکون للمتفرقۃ سبیلا الی القلب فیحدث فی القلب توجہ الی المطلوب الحقیقی لان التعطیل فی حق القلب مفقود فاذا سد علیہ طریق خطور ماسوی فلا جرم یتوجہ الی المطلوب والیہ اشار بعض الکبراء حیث قال خل القلب عن الاعداء فلا حاجۃ الی الطلب الاحیاء۔ الرابع المراقبۃ وھی مشتقۃ من الترقب وھو الانتظار فالمراقبۃ جمع حواس الظاہرۃ والباطنۃ فی انتظار المطلوب ولھا معنی اخر وھو علم العبد وشعورہ بدوام اطلاع الحق سبحانہ وتعالیٰ ظاہرۃ وباطنۃ یعنی یتصور السالک ان اللہ تعالیٰ مطلع علی احوالہ ظاہرھا وباطنھا فی کل زمان ومکان قال الشیخ الاجل خواجہ نقشبند قدس سرہ یمکن وصول السالک الی مرتبۃ الوزارۃ و التصرف فی الملک والملکوت بالمراقبہ ویحصل بھا الاشراف علی الخواطر و تنویر الباطن والجمعیۃ من الخواطر دوام قبول القلب الخامس الرابطۃ وھی عبارۃ عن تصور صورۃ الشیخ فی القلب قیل بالفارسی مصرع

سایۂ رہبر بہ است از ذکر حق

یعنی حفظ صورۃ الشیخ للمرید انفع من الذکر لان الشیخ واسطۃ الوصول الی جناب الحق سبحانہ فکلما یزداد وجوہ المناسبۃ مع الشیخ یزداد بحسبہ اخذ الفیوض من باطنہ و یصل الی مطلبہ ومرادہ ثم اعلم ان اللازم للمرید ان یفنی فی الشیخ حتی یصل الی الفناء فی اللہ۔

بیت زاں روے کہ چشم تست احول معبود تو پیر تست اول

وطریقۃ الرابطۃ محصل للفناء فی الشیخ ومحبۃ الشیخ ورعایۃ آدابہ متابعتہ فی العادات والعبادات یقوی ھذا المعنی۔

ماسوا المطلوب

مکتوب صد و پانزدہم (۱۱۵)

بہ شیخ ولی محمد تتھی (جہتنی؟) در تعبیرِ وقائع۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم۔ الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ مکتوب مرغوب کہ بنام این مسکین نمودہ بودند رسیدہ مسرت بخش گردید از دوام نسبت رابطہ نوشتہ بودند و چیزہا در وقائع ازین طرف بآن عزیز می رسد و نیز واقع دیدہ اند کہ لقمہ درون آن طعام افتادہ نیست شد الخ از کمال مناسبت باین جانب خبر می دہد از فصول فیوض و انفتاح طریق آن مخبر اللّٰھم زد، اوقات را بوظائف اذکار و طاعات معمور دارند و دوام اقبال را بجناب قدس بوصف نیستی از دست ندہند و بیداری شب را مغتنم دانند و گریہ و استغفار سحر را از عزم امور فہمند و بتکرار کلمہ طیبہ نفی مقاصد و مرادات خود کنند تا در ساحت سینہ ہیچ مرادے و مقصودے غیر از حق سبحانہ نماند مرادات و مقاصد شتّٰی بند راہ و حجب مطلوب ست مقاصد بندگی و صفِ ارادت را برنتابد از ارادہ خود برآمدہ بارادت او تعالیٰ قائم باید شد۔ والسلام علیٰ من اتبع الہدیٰ۔

آنچہ در واقعہ دیدہ اید کہ آفتاب برآمد میگوئی کہ آفتاب برآمدہ میتوان نماز خواہد باز خود میگوئی کہ میتوان خواند امامت کردی و نماز خواندیم۔ مخدوما این طلوع آفتاب گویا تجلی ایست از تجلیات رحمانی و نماز کہ عبارت از خضوع و تسلیم است درین وقت مناسب و ملائم ان اللہ اذا تجلی بشئ خضع لہ و آنچہ در واقعۂ دیگر دیدہ اید کہ شخصے از برائے روشنائی چشمان شما کہ خیرگی داشتند آب سیاہ از ہر دو چشم شما برآورد الخ نیز نیک است امیدوار است کہ چشم دل روشن گردد و بصیرت شما بکشاید ملکوت و جبروت نماید، بدانند وقائع بشرات اند از استعداد بینندہ و از قوت قریب بفعل خبر می دہد جانی باید کرد کہ معاملہ از قوت بفعل آید، از گوش باغوش رسد۔ بیت

چو غلام آفتابم ہمہ ز آفتاب گویم　　نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم

حاشیہ: مکتوب شیخ ۱۲۲ عم جواب این مکتوب ایراد است۔

حاشیہ: لقمہ طعام

حاشیہ: وقائع ملکوت

مکتوب صد و شانزدہم (۱۱٦)

بمولانا محمد امین لاہوری در جواب اسولہ و تحقیق زوال عین و اثر۔ حافظ آبادی

الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی حبیبہ سید المرسلین وآلہ الطیبین و صحبہ الطاہرین اجمعین صلاح آثار اخوی مولانا محمد امین اسولہ چند پرسیدہ بود در جواب آن باندازہ دانش خود می نویسد سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ۔

جواب از سوال اول و ثانی آنست کہ چوں بعد از طے منازل سلوک باسمی کہ مبدأ تعین اوست برسد و فانی مستہلک دراں اسم گردد زوال عین در حق او متحقق گردد بعد ازاں باید دید اگر سالک غیر محمدی المشرب است مبدأ تعین او از مقام صفات است پس اثر او باقی ست کہ اصل اوست و اگر محمدی ست پس مبدأ تعین از مقام شیون ست و زوال عین و اثر در حق او ثابت چہ علم ظلال صفات ست نہ ظلال شیون آرے اگر سالک غیر محمدی بجاذبہ صحبت و توجہ شیخ محمدی المشرب از مقام خود ترقی نماید و اصل خود را گذاشتہ بشیون ذاتیہ واصل گردد زوال عین و اثر در حق او صورت بندد اگر گویند اثر ہر گاہ عین ثابتہ بود کہ از مقام صفات ست پس زوال آن محال باشد والا انقلب العلم جھلا

گوئیم کہ اینجا طوق ظل کہ صفت باشد کہ سالک بآن بقا یافتہ است باصل کہ شان است و این طوق نہ زوال است کہ سبب نقص و انقلاب ست بلکہ موجب کمال است چہ کمال در حق ظل طوق اوست باصل با آنکہ گوئیم کہ می تواند کہ فنا و زوال عین و اثر شہودی باشد نہ وجودی فلا یلزم انقلاب العلم جھلا۔ و زوال عین و اثر را معنی دیگر ہم ہست عین عبارت از حقیقت و ماہیت شئی است و اثر عبارت از آثار است کہ بران ماہیت مترتب است کالاضاءۃ والاشراق والاحراق المرتبۃ علی ماھیۃ النار۔ صوفیہ موحدہ این آثار خارجیہ را عین ذات می گویند چہ در خارج غیر از ذات احدیت موجودی نمی انگارند و آنچہ شیخ ابو سعید

لحوق

ابوالخیر قدس سرہ فرمودہ است چوں عین نمی ماند اثر از کجا ماند ناظر باین معنی است چہ ازین عبارت تلازم میان ہر دو زوال مفہوم می شود کہ ملائمت بمعنی ثانی دارد نہ بمعنی اول و آنچہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ در جلد ثالث در مکتوب پنجاہ و چہارم بر نگاشتہ اند مثلہ مثل انسان القی فی معدن الملح حتی صار شیئا فشیئا منصبغا باحکام الملح الی ان صار کلہ ملحا ما بقی منہ عین ولا اثر فلاجرم ابیح قتلہ وقطعہ وحل اکلہ وبیعہ وشراء ولو بقی منہ عین واثر لما جاز ذلک و ہمچنیں آنچہ بعد ازین مرقوم فرمودہ اند الا انہ قیس ذلک الملح الحکمی بمقیاس ذلک الانسان وصورصورتہ لانہ بقی شبح الانسان فبقی اثرہ۔ این ہر دو عبارت باندازہ معنی ثانی است کما لا یخفی۔ مخفی نماند کہ اگر آثار را تخصیص بآثار مرتبہ بکنیم عام تر بگیریم کہ شامل علاقہ اصالت و ظلیت نیز باشد معنی ثانی شامل معنی اول می گردد چہ عین ثابتہ کہ از مرتبہ صفات ست نیز از آثار ماہیت است لیکن عبارت شیخ ابوسعید ابوالخیر کہ مشعر بتلازم است میان ہر دو زوال آبی است ازین تعمیم ظاہر است در تخصیص بآثار مرتبہ است۔

بلکہ عام تر

سوال سوم آنکہ در رسالہ مبدأ و معاد حضرت ایشان نوشتہ اند درین عروج اخیر کہ عروج در مقامات اصل است مدد از روحانیت حضرت غوث اعظمؒ الخ ایا مراد ازین اصل ہمانست کہ آنرا تعبیر بولایت کبری نمودہ اند یا غیر آن۔ مخدوما دراں ہنگام کہ رسالہ مبدأ معاد جمع شدہ است اصلا ولایت صغری و کبری نبود بعد ازان بمدتے کمالات ولایت کبری بر منصہ ظہور آمدہ و این اصطلاح واقع شدہ است درین باب بعد از تامل اگر توفیق یافت چیزے خواہد نوشت۔

سوال چہارم، آنکہ چون معاملہ عارف بتفصیل یا محبت صرف افتد دراں مقام عارف را اعمال صوریہ از ذکر لسانی و تلاوت و غیر آن سودمند و ترقی بخش ہست یا نہ۔ جواب سودمند است و رفع درجات اخروی می نماید و کفارت خطیات می کند و ازالہ کدورات بشری و ظلمات جسمانی می فرماید در حدیث است انہ لیغان علی قلبی وانی استغفر اللہ فی الیوم

واللیلۃ سبعین مرۃ لیکن ترقی دران مقام کہ واصل آن گشتہ وابستہ باین اعمال نیست بمحض فضل یا بمحبت صرف ست علے تفاوت الدرجات۔

سوال پنجم آنکہ مقرر قوم است کہ اسلام حقیقی کہ منوط باطمینان نفس است از زوال و خلل محفوظ است وحال آنکہ از جملہ عقاید است الایمان بین الخوف والرجاء ورسول خدا صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم فرمودہ اند واللہ لا ادری وانا رسول اللہ ما یفعل بی ولا بکم۔

جواب: الہام ظنی است موجب قطع نیست پس ابہام خاتمہ باقی است وخوف ورجا برجا، باید دانست کہ نفس مطمئنہ بنص قطعی راضی ومرضی است ومبشر بجنت لیکن علم بحصول اطمینان درباہ شخص معین بامارات وعلامات ست یا باالہام کہ امور ظنیہ اند نہ از قطعیۃ قطع منوط بوحی است وباخبار انبیاء علیہم السلام وہمچنیں آنچہ مقرر این طائفہ است الفانی لا یرد رفع ابہام خاتمہ نمی کند کہ این مقدمہ ظنی است موجب حصول یقین نیست وآنچہ پیغمبر علیہ وعلی آلہ الصلوۃ فرمودہ لا ادری وانا رسول اللہ وما یفعل بی ولا بکم، نہ از راہ ابہام خاتمہ است کہ اطمینان نفس وحسن خاتمہ شان قطعی است وشک دراں کفر بلکہ آن معنی است کہ تفصیل آنچہ بمن وبدیگر در دنیا وآخرت بکنند نمی دانم چہ علم غیب مخصوص حق سبحانہ است چنانچہ مفسران گفتہ اند فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ۔

مکتوب (۱۱۷) صد وہفدہم

بحافظ محمد صادق کابلی در جواب کتابت وترغیب برافادہ طالبان۔

مکتوب مرغوب رسیدہ سبب مسرت گردید حدیث شوق برنگاشتہ بودند ازین جانب دوستان را نیز مشتاق دانند بلکہ بمقتضاے حدیث لاشد شوقا۔ باید کہ این شوق مضاعف باشد چہ ہر چہ باصل منسوب ست زیادہ است فرع ہر چہ دارد از صفات خیر ہمہ مستفاد از اصل است اللہ تعالی شعلہ را مشتعل سازد وآتش محبت سربلند گرداند بالحکم المرء مع من احب شوق را

کاتب کمشفت یاشان

طریقہ بگویند

بمعیت ذاتیہ برساند و از شان و اعتبار بگذراند دیگر ہر کہ بصدق بیاید باو طریقہ و توجہات نمایند
و از یاران فقیر کسے کہ طریقہ نفی و اثبات طلب نماید تعلیم کنند احوال عزیزی کہ از فرزندان گنج شکر
است نوشتہ بودند واضح گردید نیک است بعد از استخارہا اجازت جمعی معین باو مکنند بشرط استقامت
بر شریعت و رسوخ بر محبت شیوخ و در آمدن استعجال ننمایند و چون جمعے در صحبت شما براہ می آیند
و طالبان مستفید می شوند چندگاہ استقامت نمایند حضرت پیغمبر صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بحضرت
امیر کرم اللہ وجہہ فرمودہ لان یھدی اللہ بك رجلا واحدا اخیر لك من ان یکون لك حمر
النعم متفق علیہ و ہرگاہ بیایند بصلاح اخوی محمد میرک بیایند و ایشان را آزردہ نسازند رفتن بار اول
آمدن با جازت ماموں از دوستان دعاے سلامتی خاتمہ است والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب (۱۱۸) صد و ہژدہم

بر

بحقایق و معارف آگاہ حضرت شاہ جیو در اظہار شوق و آلام مہاجرت و اشعارے از ذوقائق محبت۔

الحمد للہ العلی الاعلی و سلام علی جادہ الذین اصطفی اخوت پناہ کمالات دستگاہ
ازین مہجور مشتاق تحیۃ و سلام خیر انجام مطالعہ فرمایند احوال بہمہ حال مستوجب حمد است المسئول
من اللہ تعالی سلامتکم و عافیتکم و استقامتکم ظاہرا و باطنا صحیفہ گرامی کہ اخیر از حضرت
دہلی فرستادہ بودند و دیگر کہ بدست خواجہ محمد افضل ارسال داشتہ رسیدہ مسرت بخش گردید،
حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اند و از خلیفہ عہد مہربانی یا دیدند باعث خوشحالی ہمہ دوستان شد
حدیث شوق بر نگاشتہ بودند و اظہار آلام فرقت نمودہ ازین دور افتادہ زیادہ ازان تصور فرمایند
و حدیث نفیس لاشد شوقا بر خوانند چرا زیادہ نبود کہ شوق شما منقسم است شوقی ست کہ
شمار اکشان کشان می برد و غالب آمدہ است و شوقے است بایں وا پس ماندگان و شوق این
غیر منقسم است امید کہ شعلۂ شوق مشتعل شود و آتش محبت سر بلند تا بحکم المرء مع من احب
از آفاق و انفس برہاند و از شان و اعتبار بگذراند و بمعیت ذاتیہ برساند ہرچند صفت و شان را

از ذات تعالیٰ ہیچ گاہ جدائی وانفکاک نیست لیکن محب ذات را سبحانہ بجہت محبت ذاتیہ باذات بحت معیت پیدا می شود کہ آنجا از شان واعتبار ہیچ ملحوظ نیست این از خصائص واعجوبگی ہای محبت است کہ محبوب را صفات وشیون ذاتیہ او معرا می سازد ومحب را از انجا داخل می گرداند مشہور است. ہنس نام جانوریست کہ اگر شیر وآب را آمیختہ پیش او بنہند شیر صرف را ازان میخورد وآب جدا می ماند وما نحن فیہ ازین ہم نازک تر است چہ شیر و آب دو ماہیت مختلفہ است کہ باہم آمیختہ اند وصفات را کہ از ذات تعالیٰ ازلاً وابداً انفکاک واقع بلکہ ممکن نیست، این انسان کامل از راہ معیت ومحبت جدا می سازد در حدیث است لا تسبّوا علیا فانہ ممسوس فی ذات اللہ تعالیٰ عن کعب ابن عجرہ اعطاء. این نوع محبت صرف مناسب است واثر محبت اوست تعالی چہ سبقت ازان جانب است یحبھم ویحبونہ خوش گفت. بیت

لاتبسّلوا

اداے حق محبت عنایتیست ز دوست وگرنہ عاشق مسکین ہیچ خورسند است

حضرت امیر کہ بمحبت ذاتیہ رسید ومورد ممسوس فی ذات اللہ گردید اثر محبت حق بود جل وعلا کہ اورا باین درجہ رسانید در حدیث آمدہ است یا علی ان جبرئیل زعم انہ یحبک قال وقد بلغت ان یحبنی جبرئیل قال نعم ومن ھو خیر من جبرئیل اللہ عزوجل یحبک الحسن بن سفیان عن ابی الضحاک الانصاری؛ دیگر بکرم اللہ سبحانہ فقیر را درین ایام فرصت است این چند کلمہ نامربوط بدست لرزان وچشم گریان ودل بریان نوشتہ است حق سبحانہ شما را درامان خود دارد. مصرع

اے غائب از نظر بخدا می سپارمت

یقین است کہ این دور از کار را در امکنہ متبرکہ از دعاے خیر نسی نخواہند کرد وسلام فقیرانہ این مسکین را بدرگاہ پرجاہ رسالت پناہ علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام خواہند رسانید دیگر خادم الفقرا شیخ عزیز اللہ در خدمت چست وسرگرم است تا واضح باشد والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب (۱۱۹) صد و نوزدہم

بحقائق و معارف آگاہ مخدوم زادہ عالی مرتبہ شیخ عبدالاحد در جواب آنکہ سالک در حین نماز بچہ چیز متوجہ شود و در بیان ابہام صلوٰۃ وسطی و ساعت جمعہ و اسم اعظم و در ابہت و بزرگی مسجد ہر شہر و در آنکہ حقیقت قرآنی و نزول بلاکیف عبارت از چہ چیز است۔

مرتبت

الحمد للہ العلی الاعلی وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ۔ فرزند ارجمند بکمالات آراستہ شیخ عبدالاحد ازین مسکین پرسیدہ بودند کہ سالک در حین ادائے نماز بچہ چیز متوجہ بود بذات بحت کہ مسجود و معبود حقیقی است یا بقرآن مجید کہ مدار نماز است یا بکعبہ کہ مسجود الیہا است یا بخشوع و خضوع و تعدیل ارکان کہ مامور بہا اند یا بجمیع این امور معاً و بر ہر کدام ازین شقوق شبہات نمودہ اند و ندافع ثابت کردہ۔ سعادت آثارا مصلی را آنچہ لابد است و مامور است بآن توجہ بارکان نماز است و بقومہ و جلسہ و طمانینت و بخشوع و خضوع قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِيْنَ هُمْ فِيْ صَلَاتِهِمْ خَاشِعُوْنَ ۝ و خشوع در نماز عبارت از دوختن نظر است بسجدہ گاہ مثلاً در قیام و مانند آن و نیز توجہ اوست بقرارت قرآن و تفکر است در معانی و اسرار آن اگر از اہل معنی است والا آن قدر تعقل کند کہ این کلام حق است جل و علا و توجہ بذات بحت از مامورات صلوٰۃ نیست مع ذلک۔ گوئیم کہ توجہ باین امور عین توجہ است بذات مسجود بذات بحت بے ملاحظہ اسما و صفات چنانچہ نوشتہ اند بر تراز توجہ و مراقبہ و تصور و تعقل است مانند عارفے کہ واصل ذات بحت است و بوصل عریانی ممتاز گشتہ است معاملہ او جدا است در وقت ادائے نماز علی الخصوص باطن او را اتصال بلاکیف بآن ذروہ علیا و انقطاع از ظاہر پیدا می شود ظاہر او متوجہ بارکان است و باطن او در وصل عریان است و ہیچ تدافع نیست توجہ او بذات بحت ہمین توجہ بارکان است و نیز مسجود ذات بحت بے ملاحظہ صفات قرار دادن محل تامل است چہ ذات مستجمع صفات مسجود نبود

چه ذات را در هیچ وقت از صفات انفکاک و جدائی نیست و معامله عارف کامل که قبلهٔ توجه او جز احدیت مجرده نیست متناسب چنانچه گذشت، هرچند صفات را از ذات تعالیٰ انفکاک نیست لیکن این عارف را بحکم محبت ذاتی باذات بحت معیتی هست که از صفات در انجا هیچ ملحوظ نیست پس این انفکاک در محبت و گرفتاری ست وبس و این معیت ناشی ازین محبت است بحکم المرءُ مع من احب۔

نوشته بودند که اگر متوجه کعبه یا قرآن مجید شود بحقیقت اینها متوجه شود یا بصورت شان اگر بحقیقت شان متوجه شود پس کسے که بحقیقت آنها نرسیده است چگونه بحقیقت آن متوجه شود اگر بصورت شان متوجه شود پس در قرآن مجید می توان راست آورد سنگ و کلوخ محض را نمی توان قبله کرد سیما در غیبت آن۔ سعادت آثارا مصلی را باید که متوجه بصورت آن شود اگر از ارباب حقیقت است از صورت بحقیقت می رود و حقیقت را در صورت می بیند و اگر از ارباب حقیقت نیست پس توجه بصورت هم او را غنیمت است و آنچه صورت کعبه را سنگ و کلوخ قرار داده اند نه چنین است چه اگر سنگ و کلوخ در میان نباشد و سقف و جدران نبود کعبه کعبه است و مسجود الیه خلائق است بلکه صورت کعبه معنی ایست که افهام از درک آن عاجز اند این صورت حقیقت نش است و حقیقت کعبه ورائے آنست هرگاه عقول از درک صورت آن عاجز اند بحقیقت چه رسد و نیز گوییم توجه بکعبه همین است که بجانب کعبه نماز می خوانند تعقل این توجه و تخیل کعبه چه در کار بهمین توجه بجهت آن از برکات کعبه فیض مند می شود و از حقیقت آن بهره مند میگردد۔

نوشته بودند که در تعیین صلوٰة وسطیٰ و ساعت جمعه و اسم اعظم اخبار و آثار تعارض عظیم دارند و آنچه بکشف تو آمده باشد و از آن مفهوم شود تعیین فرمایند که خدشه از خاطر برخیزد و بمردم منافع کثیره عاید گردد۔ اے عزیز چیزے را که حق سبحانه مبهم گذاشته باشد در سوال او صلی الله تعالیٰ علیه و آله وسلم باوجود این همه شفقت بر امت و حرص ایصال خیر بانها بیان نفرموده باشد ما و شما را نمی رسد که درین باب لب کشائیم و بخواب و خیال خود این معما بکشائیم ابهموا ما ابهم الله

اذن

شنودہ باشند ظاہرا درین ابہام مصالح عباد و منافع شان منظور باشد مثل آنکہ اسمارا تعظیم کنند۔ مخدوما تضاعف حسنات امرے نیست کہ بظن و تخمین دران باب توان حکم نمود و یا بخواب و واقعہ یقین توان کرد تا نص وارد نشود چنانچہ در مساجد ثلثہ و اگرنہ درباب فضل و شرافت و باہت و عظمت این مسجد و تضاعف حسنات دران چیزہا دیدہ اند و مشاہدہ نمودہ کہ تفصیل آن گنجایش وقت نیست۔ این ابہام در رنگ ابہام شب قدر روز مولود و وفات رسول خدا است صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم واز ہر کدام برکات گیرند و تمام روز جمعہ را بجمعیت و حضور و تضرع و دعا معمور دارند و ہمہ نمازہا را محافظت تمام کنند تمکن این خدشہ در خاطر ظاہر از رفع آن بود رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است ان اللہ تعالیٰ فرض فرایض فلا تضیعوھا وحد حدودا فلا تعتدوھا وحرم اشیاء فلا ترتکبوھا وسکت عن اشیاء رحمۃ لکم غیر نسیان فلا تبحثوا عنھا۔

نوشتہ بودند کہ حضرت جیو می فرمودہ بودند کہ روزے ملایک عظام را دیدم کہ مساجد متبرکہ را اولا فاولا می نویسند اولا مسجد حرام نوشتند عظمۃ اللہ تعالیٰ بعد ازان مسجد النبی ﷺ بعد ازان اقصیٰ را بنوشتند بعد ازان در مرتبہ چہارم مسجد سرہند را نوشتند بزرگی این مسجد از این بشارت معلوم شد اما چون در ذیل مساجد متبرکہ کہ تضاعف حسنات در آنجا منصوص است واقع شدہ است امید آنست کہ اینجا ہم تضاعف باشد علی قدر درجۃ، درین باب اگر متوجہ شوی ظاہرا بشارت یابی کہ سبب تشوق عظیم طالبان و عاملان باشد۔ مخدوما تضاعف حسنات امری نیست کہ بظن و تخمین دران باب حکم نمود یا بخواب و واقعہ یقین توان کرد تا نص وارد نشود، چنانچہ در مساجد ثلثہ و اگرنہ درباب فضل و شرافت و باہت و عظمت این مسجد و تضاعف حسنات دران چیزہا دیدہ اند و مشاہدہ نمودہ کہ تفصیل آن گنجایش وقت و ورق نیست۔

نوشتہ بودند کہ در مکاتیب شریف واقع شدہ است کہ حقیقت شے عبارت از مبدأ

تعین

فیوض وجودی و توابع وجودی اوست و آن شے کا لظل است مراو را پس حقیقت قرآنی عبارت
از چه چیز باشد و بالا رفتن از وے چه طور متصور شود. مخدوما ہیچ محل استبعاد نیست در رنگ
آنست که شیونات ذاتیه مبادی فیوض وجودی صفات حقیقت اند و صفات در رنگ
ظلال اند مر آن شیونات را و ترقی از شیون ذاتیه جائز است بلکه واقع کما لایخفی علی اربابه۔
پرسیده بودند که در مکاتیب علیه واقع شده است که چون معامله از اصل و اصل وا رید
و بذات بحت افتد تعالی آنجا ذکر را در ترقی ہیچ مدخلیتی نیست و غیر از قرآن مجید ہیچ وسیله و موجب
ترقی نیست حتی که اگر کلمه طیبه را بعنوان قرآن خوانده شود فائده بخشد و سبب ترقی بود و در مکتوب
دیگر رقم فرموده اند که چون نظر و قدم واپس ماند و پر و بال همت فرو ریزد و معامله بغیب صرف
افتد جزبه پائے کلمه طیبه لا اله الا الله محمد رسول الله نتوان رفت و جز در کنار این کلمه مقدسه
قطع آن مسافت نتوان نمود الخ وجه تطبیق میان این دو کلام چگونه باشد۔ جواب: این
سوال هم از کلام آنحضرت می بر آید جائے که نوشته اگر کلمه طیبه را هم بعنوان قرآن بخواند فائده
می بخشد چه این هر دو کلمه مبارکه از قرآن مجید است پس اگر بعنوان قرآن خوانده مفید و ترقی
بخش شود۔ جواب دیگر آنست که میان کلامین تدافع نیست تا تطبیق داده شود زیرا که
در کلام اول مذکور است که معامله بذات بحت ؐ است می تواند که بشیون و اعتبارات متعلق بود
یا بذات ماخوذ باشانے و اعتبارے بود غیب صرف را خاص بذات معرا از شیون نمودن ممنوع
است بر لفظ نتوان رفت و قطع مسافت نتوان نمود موید این معنی است چه در ذات بحت رفتن
و قطع مسافت نمودن ملائمت ندارد و آنچه در کلام اول مذکور است که غیر از قرآن مجید ہیچ
وسیله و موجب ترقی نیست این ترقی نه بقطع مسافت است بلکه این جا ترقی بمعنی ازدیاد
نسبت و رابطه است و نیز آنچه نزد حضرت ایشان ما تحقیق است آنست که نظر را از ہیچ
جا کوتاهی نیست و بهمه جا نفوذ دارد و وصول نظری در مرتبه ذات بحت ثابت است پس
واپس ماندن نظر که در کلام ثانی مذکور است محمول بر حقیقت نیست و چون قدم در این جا

۴ اقتضا آنچه در کلام ثانی مذکور است از آنکه معامله بذات بحت

قرین نظر است پس می تواند کہ کوتاہی آن نیز بر حقیقت نبود و کوتاہی نظر و قدم ہر دو محمول بر شہود دبود نہ بر وجود یعنی در شہود عارف قدم واپس ماند پس می تواند کہ در نفس امر نہ چنین باشد و برین تقدیر این مرتبہ از ذات بحت متنزل بود۔ اگر گویند کہ رویت بصری و مشاہدہ قلبی ہر دو در دنیا است پس وصول نظری دران حضرت بچہ معنی بود۔ گوئیم کہ این نظر امر یست بے کیف ورائے رویت و مشاہدہ تا بآن نرسی معنی آنرا ندانی گویا از قبیل متشابہات ست حضرت ایشان ما بر نگاشتہ اند کہ وصول نظری بوصول قدمی نہ بآن معنی است کہ آنجا شہود و مشاہدہ است و یا قدم را گنجایش است آنجا مور را گنجایش نیست قدم چہ بود بلکہ وصولی ست مجہول الکیفیت اگر در صورت مثالیہ بنظر مرتسم گشت وصول نظری می گویند و اگر بقدم وصول قدمی و الا نظر و قدم ازان حضرت ہر دو والہ و حیران است تحقیق مرام آنست کہ یک مقام را چند جا ظہور می باشد آخرین ظہور اصل آن مقام است و ظہورات دیگر انموذجات آنست و ہر کدام را از اصل و انموذج احکام مختلفہ است ہر چند سالک ہنگام وصول انموذج آنرا اصل می انگارد لیکن بعد از وصول باصل ظہورات سابقہ را ظلال و انموذجات خواہد دانست پس می تواند کہ خصوصیت ترقی بقرآن مجید خاصہ مقام اصل باشد کہ فی الحقیقت مرتبہ احدیت ذات ست تعالی و در انموذجات آن ترقی وابستہ بکلمہ طیبہ بود فزال الاشتباہ۔

پرسیدہ بودند کہ نزول بلا کیف عبارت از چہ چیز است از تجلی است کہ بعالم خلق تعلق دارد یا تجلی کہ بعالم امر متعلق است اگر بعالم خلق تعلق دارد باید کہ بحاسہ بصر باشد و آن خلاف مقرر است چہ رویت در دنیا واقع نیست و اگر بعالم امر تعلق دارد باید ہر کسے کہ سیر در عالم امر دانستہ باشد او را این امر عظیم روے دہد و ھذا بعید جدا۔ جواب: لانسلم کہ ہر چہ بعالم خلق تعلق دارد بحاسہ بصر مدرک است بر اہل ریاضت و صفا چیزہا از عالم خلق منکشف میشود و انقلاب دیار و اہل زمانہ را در بلاد شتی منکشف می کنند و کعبہ و طائفان آنرا می بینند و حاسہ بصر

را آنجا مدخلیت نیست والا باید کہ اعمیٰ از این دید و مشاہدہ امور غیبیہ محروم بود کہ حاسہ بصر ندارد وحال آنکہ اعمی وغیر اعمی از اہل صفا در کشف امور غیبیہ برابر اند ونیز باید کہ اعمی کہ بکمال درجہ ولایت رسیدہ است از تجلی کہ بعالم خلق تعلق دارد بے بہرہ بود وآنچہ در شق ثانی نوشتہ کہ ہر کس در سیر در عالم امر داشتہ باشد اورا این امر عظیم روے دہد یعنی مشاہدہ این تجلی نیز در حیز منع است چہ عالم امر پنج لطیفہ است وہر لطیفہ عالمے است کہ باضعاف از عالم خلق زیادہ است تجلی کہ بیک لطیفہ تعلق داشتہ باشد مثلاً صاحب لطیفہ دیگر کہ سیر او دران لطیفہ است چہ در کار کہ ازان تجلی باخبر بود بلکہ صاحب سیر ہماں لطیفہ را علم بآن تجلی ومشاہدہ چہ در کار یا وشما کہ در عالم خلق کہ از ہر کدام لطیفہ عالم امر تنگ وکوتاہ است اقامت داریم وچیزہا دران عالم می گذرد وعجائب وغرائب در عرش وکرسی وسموات روے می دہد بلکہ تغلبات کہ برروے زمین وارد می شود بلکہ درین گذر روے می دہد ومارا ازان اطلاع نیست ونیز تجلی کہ بعالم خلق تعلق دارد رویت آن نہ رویت ذات حق است جل وعلا تا در دنیا واقع نشود بلکہ رویت ظلی است از ظلال کہ در رویت آن محذوری نیست بعضے از دوستان گفتند کہ معنی عبارت شما کہ این ست نزول بلا کیف عبارت از چہ چیز است از تجلی است کہ بعالم خلق دارد الخ آنست کہ از تجلی است کہ ادراک آن بعالم خلق کہ حاسہ بصر باشد تعلق دارد یا ادراک آن بعالم امر است ہر چند این معنی ازین عبارت مستبعد است. گوئیم کہ این نزول امریست در قبیل متشابہات کہ ایمان باید آورد وکیفیت آن بعلم اللہ تعالیٰ حوالہ باید نمود از باب تمثل وتشکل نیست وچون این امر بر بعضے از اخص خواص منکشف گردد بے حاسہ بصر خواہد بود اگر این ادراک بعالم امر تعلق داشتہ باشد لازم نیست کہ ہر کہ سیر او بعالم امر رسیدہ باشد این معما را دریابد ظاہرا مانعی بود یا این انکشاف را در روے خلق نکنند در رنگ آنکہ جن وملک وسائر اجسام لطیفہ مجازی ابصار ما می شوند ومحسوس نمی گردند یا گوئیم کہ این ادراک بما ورائے حاسہ بصر وحاسہ قلب وغیر آن از عالم امر ثابت ست وآن ہیئت وحدانی انسان کامل است کہ از مجموع عالم خلق و

عالم امر بہم رسیدہ است وہیئت وحدانی آنرا عارض شدہ با عالم ضروری بآن در عارف پیدا می کند این شبیہ در انکشاف مقامات وعروجات کہ اہل اللہ را حاصل است واز ظل باصل میروند واز صفات بشیونات صفات سلبیہ واز آن بذات تعالی وتقدس ترقی می نماید وارد می شود ادراک این امور اگر بحاسہ بصر است پس لازم می آید ذات تعالی در دنیا مرئی شود وصفات کہ معانی اند چگونہ مرئی گردند وشیون واعتبارات ذاتیہ وامور سلبیہ ویت آن چہ امکان دارد واگر بعالم امر است می باید کہ ہر کہ سیر او بعالم امر برسد ہر چند دائرہ امکان را تمام نکردہ باشد وبفنا نرسیدہ این ہمہ درجات بروے منکشف شوند وہیچ دقیقہ بروے مختفی نماند ومکشوف جمیع اولیا وانبیا علیہم الصلوات والتسلیمات منکشف شود وفساد آن اظہر من الشمس است فما جوابکم فہو جوابنا۔

نوشتہ بودند سالکے کہ بچندین نقص منصف باشد باین تجلی مشرف شود تصدیق او می توان نمود سعادت آثارا آثار اگر این سالک باین کمال پیوستہ است وحدیث نقص از راہ شکست نفس گفتہ می تواں تصدیق نمود۔ الحمد للہ اولا واخرا والصلوٰۃ والسلام علے رسولہ دائما وسرمدا وعلی الہ الکرام وصحبہ العظام۔

آثار ازاں باشد و آں دیگر مخصوص بمکمل است

مکتوب صد وبستم (۱۲۰)

بشیخ حسین منصور در جواب اسولۂ او۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ علی نوالہ والصلوٰۃ والسلام علے نبیہ محمد والہ۔ مکتوب مرغوب رسیدہ مسرت بخش گردید دو کتابت پیش ازین فرستادہ بودند جواب آنرا طلب داشتہ بودند مخدوما یک کتابت یافتہ نشد ویکے بہم رسید کہ متضمن اسولہ بود جواب آنرا تسوید می نماید از حزن وبے مزگی وبے حلاوتی کہ روے می دہد، نوشتہ بودند وآنرا بر رسیدہ سعادت آثارا نصیب ممکن از واجب تعالی عجز وانکسار است وخرابی ونایافت۔ بیت

عاشقاں رانصیب از معشوق جز خرابی و جانگدازی نیست

مقید مطلق راچہ دریابد و متناہی غیر متناہی راچگونہ احاطہ نماید تا ہر جا میرود قید باخود دارد اطلاق صرف راشایان نیست لاجرم بے حلاوتی و بے مزگی ہمہ وقت دامنگیر بود و حزن و اندوہ رانشانہ باشد کان رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم دائم الحزن متواصل الفکر بیت

مے وصل نیست وحشی بخمار ہجر خوکن کہ شراب ناامیدی غم دردسر ندارد

دیگر ہر کرا از طالبان حضور تام روے نماید و را از ذکر باز داشتہ بہمان حضور واگذارند و اگر دران حضور ترقی پیدا کرد فبہا والا باز بذکر آرند تا راہ ترقی مفتوح باشد۔ سالکے کہ درحین ادائے نماز استغراق اورا آنچنان غالب آید کہ نہ شعور استماع قرارۃ ماند و نہ شعور اداے ارکان مع ذلک جمیع ارکان ازوے ادا می یابد اگر در تمام رکن شعور نیابد می باید کہ نماز او فاسد شود۔ یَا اَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوۃَ وَاَنْتُمْ سُکَارٰی حَتّٰی تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ۔ سکر این سالک ہر چند از راہ محبت است لیکن بحسب شرع شریف فرقے نیست ہر گاہ این استغراق در جواز نماز خلل انداز دپس در استمرار این حالت نکوشند بلکہ سعی در انقطاع این حالت لازم است دیگر سالکے را اگر حالت مستمرہ رو دہد کہ خود را ماسوی را معدوم یابد و جز او تعالی را موجود نیابد لیکن ظلیت کمالات و لحوق آن باصول در نیابد استفسار رفتہ بود کہ صاحب این حالت بفنائے مصطلح صوفیہ کرام رسیدہ باشد یانہ۔ جواب بفنائے جذبہ رسیدہ است بفنائے مطلق وقتے برسد کہ این یافت عدمیت از راہ ظلیت و لحوق باصل ناشی شدہ باشد این معنی راصاحب عدم خود دریابد یا عارف دیگر بکشف یا فراست لحوق صفات او را دریابد و معائنہ کند و حکم بفنائے او کند فنائے مطلق منوط است بوصول باسم کہ مبدأ تعین سالک است و استہلاک دران اسم و در عدمیت وصول استہلاک نیست غایۃ مافی الباب ہستی اسم مذکور بر مدرکہ سالک استیلا یافتہ است سالک ہستی خود را درجنب آن مستور یافتہ و خود را معدوم دیدہ است و چون دران اسم فانی شود وجود و کمالات تابعہ وجود را از وے بیند و باو ملحق یابد بفنائے

مطلق برسد دیگر رواست کہ سالک غیر محمدی المشرب بجاذبہ صحبت وتوجہ شیخ خود کہ محمدی المشرب است بکمالات ولایت محمدی برسد وبخصائص آن ولایت مشرف شود لیکن اورا محمدی المشرب باصاحب ولایت محمدی نمی تواں گفت چہ این کمال دروے قسری وتبعی است نہ ذاتی وطبعی۔ ولایت او ولایت ہمان نبی است کہ این بالذات برقدم اوست وآنچہ در کلام حضرت ایشان را قدس اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس واقع می شود کہ انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات بکلیتہ روے بخلق دارند بآن معنی است کہ بظاہر وباطن متوجہ بخلق اند بصورت ومعنی خلق را دعوت می فرمایند آنکہ ظاہر شان بخلق است وباطن بحق جل وعلا چنانچہ دیگران می گویند واز کمل اولیا کہ بتبعیت وراثت بکمالات نبوت رسیدہ اند در وقت نزول نیز بظاہر وباطن متوجہ خلق اند برائے دعوت وعروج در غیر نماز ہم می تواند کہ روے نماید والتذاذ در نماز منتہی مرجوع را درکار نیست کہ علی الدوام باشد یعنی ظاہر او را چہ باطن او در حین ادائے آن از ظاہر منقطع گشتہ اتصال خاص بمرتبہ بیچونی پیدا می کند وقرب خاص والتذاذ بیچونی حاصل می نماید وظاہر ہم برنگ باطن منصبغ می گردد وملتذ می شود وگاہے بواسطہ عروض بعضی عوارض این انصباغ را نمی فہمد والتذاذ را نمی یابد مراد از عین واثر وجود وتوابع وجود است یا غیر آن تحقیق آن را فقیر در بعضے مکاتیب نمودہ است از آنجا طلب نمایند ولی را جائز است کہ صغیرہ از وے بوقوع آید باز تکاب آن از ولایت معزول نمیشود وآنچہ در باب اجازت تعلیم طریقہ قادریہ نوشتہ بودند این تعلق بحضور دارد وہرگاہ بمشیتہ اللہ تعالی می آیند ذکر ور می کنند وواقعہ کہ نوشتہ بودید نیک وروشن است۔ والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب (۱۲۱) صد وبست ویکم

بمخدوم زادہ شیخ ابوالقاسم در فرق میان خلت ولوازم آن ودر جواب بعضے اذواق کہ نوشتہ بودند۔

الحمد للہ علی ما انعم وجعلنا من امتہ وحبیبہ المبعوث الی العرب والعجم وجعل امتہ خیر الامم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم اما بعد کتابتے کہ فرزندی ارشدی فرستادہ بودند

رسیدہ مسرت بخش گردید حدیث فرق میان خلت و لوازم آن پرسیدہ بودند، بدانند کہ خلت بس مقام عالی ست کہ بالاصالت نصیب حضرت خلیل است علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام و بتبعیت و وراثت از امتان ہر کہ را باین دولت بنوازند و لوازم خلت در اینجا کنایت از مبادی و مقدمات اوست و بشارت حصول نفس خلت کہ دیدہ اند مبارک باشد حق سبحانہ آثار آن بظہور آرد۔

نوشتہ بودند کہ در نماز نسبتہاے عجیبہ و غریبہ رو میدہد نسبتے و قربے کہ در نماز رو میدہد از اصالت مخبر است درین نشاۃ خلاصی از شعبدہاے ظلال مگر در نماز میسر آید کہ معراج مومن است قربے کہ در حین اداے آنست بیرون آن نادر است کہ روے نماید۔ نوشتہ بودند پیش ازین کہ خود را نور صرف می یافت کہ عبارت از تحقق بحقیقت کعبہ است الحال نمی یابد و جز نسبت وسعت بیچونی و امتیاز بے کیفی مرتبہ وجوب نمی فہمد در تحیر است کہ سر این عدم یافت چیست ہیچ جاے تحیر نیست چہ در ہنگام طلوع نسبت وسعت بے کیفی کہ حقیقت قرآن مجید است اگر نسبت سابق مستور گردد و مدرک نشود گنجایش دارد و ہر چند میان دو نسبت تدافع نیست بنور حق متحقق گشتہ باین وسعت پے بردہ و بنور ادراک امتیاز بے چون نماید دریں وقت عدم یافت آن تحقق است نہ عدم آن تحقق بشارتے کہ طلب آن نمودہ بودند موقوف بر حضور است دیگر از ناپروائی یاران در بار نبوند و ہمہ را از حق دانند تعالیٰ دلہاے عباد در تصرف اوست سبحانہ ہر گونہ میخواہد می گرداند۔ بیت

از خدادان خلافِ دشمن و دوست کہ دل ہر دو در تصرفِ اوست

ہر کہ بشما آشنائی می کند شما را از حق جل و علا باز داشتہ بخود مشغول می سازد و ہر کہ بشما آشنائی نمی کند بحق می گذارد جل شانہ بحق سبحانہ بودن بہتر است یا بخلق چہ خوش گفت رباعی

یارب ہمہ خلق را زمن بد خو کن وز جملہ جہانیان مرا یکسو کن
روے دل من صرفہ کن از ہر جہتے در عشق خودم یکجہت و یکرو کن

باین یاران دو کلمہ از راہ گلہ مندی و آزردگی نوشتہ شدہ است تا واضح باشد والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و بست و دوم (۱۲۲)

بملا موسی در جواب اذواق و وقائع وے کہ نوشتہ و در ورائیت مطلوب۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ برادر دینی ملا موسی از این مسکین سلام عافیت انجام خوانند کتابتے کہ متضمن شوق و ذوق بود رسیدہ خوش وقت ساخت حلاوت و ذوق کہ در ذکر و مراقبہ روے می دہد در آثار جذبہ است و دید فنا و محبوبیت نیک و مبارکست و ظہور انوار کہ تمام خانہ ازان منور می شود و بجاے جسم چیزے دیگر می نماید این گویا بقا است کہ بران فنا مترتب شدہ است لیکن این فنا و این بقا مقید بجذبہ است ہمت بران گمارند کہ فناے مطلق بحصول پیوندد و آنچہ مقصود از آفرینش انسانست بدست آید بحمد اللہ سبحانہ در بند این حالت ہستند و ترقی ازان میخواہند آنجا کہ نوشتہ اند کہ مطلب باین فنا شدن جسم نیست مقصد آنست کہ شاہد غیبی پیوستہ مثل معشوق ظاہری در نظر باشد و متوجہ بغیر شدن ندہد۔ باید دانست کہ شاہد غیبی برتر ازانست کہ در دید و دانش آید و مشہود و متخیل گردد۔ حضرت خواجہ نقشبند قدسنا اللہ تعالی بسرہ فرمودہ اند ہر چہ دیدہ شد و شنیدہ شد و دانستہ شد آنہمہ غیر است بحقیقت کلمۂ لا نفی باید کرد ظاہر این کلمہ کہ در نظر باشد محمول بر حقیقت نیست بر سبیل تنظیر است یعنی گویا در نظر است کہ علی الدوام متوجہ الیہ است بالجملہ حالتے کہ آرزوے آن می کنید تفوق آن بر حالتے کہ نقد وقت شما است محل تامل است مصرع آن لقمہ کہ در دہان نگنجد مطلب۔ و آنچہ بعد ازین نوشتہ اند کہ ہر گاہ چند مکاشفہ سواے آن انوار از آنجانب در نظر می در آید متوجہ نمی شود و دفع می کنم نیک و بلند است و تلافی آرزوے سابق می نماید آرزوے عزلت و تنہائی نمودہ بودند نیک و مبارکست العزلۃ منیۃ الصدیقین لیکن برانند صحبتی کہ براے افادہ یا استفادہ بود بہ از عزلت است والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و بست و سوم (۱۲۳)

بمخدوم زادہ عالیمقدار معدن الحقایق شیخ ابو القاسم در عفو از زلات یاران و منع از شنیدن قول نمام۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مکاتیب شریفہ رسیدہ مسرت بخش گردید از آشتی وحصول صفا نوشتہ بودند خوب شد نائرہ فتنہ ہر چند منطفی تر بہتر از دوستان بمقتضاے بشریت زلتے واقع شود و امرے کہ مخالف دوستی بود ظاہر گردد باید در گذرانید وخوبیہاے آنہا را در نظر باید داشت مصرع اگر مردی احسن الی من اساء

قیل ذکر بعضہم عن بعض مکروہا عند بعض فقال انا نظرنا فی محاسنہ الینا فاذا ہی اکثر من مساویہ فاخذنا محاسنہ وتجاوزنا عن مساویہ فینا کذلک یفعل السید بالعبد فکیف العبد بالعبد نوشتہ بودند کہ بعضے صلحا چیزہا رسانیدہ بودند بمقتضاے حسن ظن اعتماد بر قول آنہا نمودہ آزردہ خاطر گشتہ، نوشتہ بودیم از اہل علم این حرف محل تعجب ست بحسن ظن قول اینہا را قبول کردید و جانب دیگر کہ سزاوار حسن ظن بود حسن ظن نکردید شخصے کہ نمامت کند سخن او قابل قبول نیست ولازم رواست وفی الکنز الخفی قال خالد بن سنان قبول النمیمۃ شر من النمیمۃ لان النمیمۃ دلالۃ والقبول اجازۃ ولیس من دل علی شئ کمن قبل واجاز فامقت النمام علی نمیمتہ وان کان صادقا للومہ فی ہتک العورۃ واضاعۃ الحرمۃ وعاقبہ ان کان کاذبا لمبارزتہ الرحمن ومطاوعۃ الشیطان بقول الزور والبہتان فاذا اتاک انسان فاخبرک ان فلانا قال فیک کذا وکذا او فعل بک کذا وکذا فانہ یجب علیک ستۃ اشیاء اولہا ان لا تصدق لان النمام مردود الشہادۃ عند اہل الاسلام قال اللہ تعالیٰ یٰٓاَیُّہَا الَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡۤا اِنۡ جَآءَکُمۡ فَاسِقٌۢ بِنَبَاٍ فَتَبَیَّنُوۡۤا اَنۡ تُصِیۡبُوۡا قَوۡمًۢا بِجَہَالَۃٍ الآیہ والثانی تنہاہ عن النمیمۃ لانہا منکرۃ والنہی عن المنکر واجب وقال اللہ عز وجل کُنۡتُمۡ خَیۡرَ اُمَّۃٍ اُخۡرِجَتۡ لِلنَّاسِ الآیہ والثالث ان تبغضہ فی اللہ لانہ عاص فاسق وبغض العاصی

واجب والرابع لا یظن باخیک الغائب ظن السوء لان اساءة الظن بالمسلم حرام و
الاجتناب عن الحرام واجب الخامس ان تترک التجسس عما اخبرک به الواشی فان الله
تعالی نهی التجسس علی ما قال عز وجل وَلَا تَجَسَّسُوْا والسادس ان لا تفعل انت ما لم تکن
ترضی عن هذا النمام فلا تخبر احدا بما اتتک به النمام وقال بعض العلماء من اراد یسلم من
الاثم فی هذه الزمان ویبقی له الاخوان فلیجعل نفسه قاضیا ویحکم حکم القضاة لا
یقبل قول احد فی احد ولا یصدق احدا علی احد الا بشهود وتعدیل فانا قد اجبنا
بقول اقوام وابغضنا فاصبحنا علی ما فعلنا نادمین۔

مکتوب صد و بست و چهارم (۱۲۴)

بہ ہمت خان در مواعظ و نصائح۔

الله تعالی از رقیت ما سوا محرر ساخته بکسب مرضیات خویش مکرم و مستسعد داراد۔
مخدوما حق سبحانه آدمی را مهمل نیافریده است و بطور او نگذاشته تا هر چه داند بکند و هر گونه خواهد
زندگانی نماید اَیَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ یُّتْرَکَ سُدًی مقصود از خلقت او ادائے وظائف
بندگی ست و مطلوب از وے معرفت خداوندی جل شانه بچیز ہائے چند امر کردہ است و از بعضے
چیز ہا نہی فرمودہ آنکس چارہ ندارد و بغیر از انکہ بمقتضائے اوامر و نواہی او زندگانی نماید و الا
بندہ متمرد بود و سزاوار چندین عقوبات و مورد غضب گردد و عیدات اخروی بیشک آمدنیست
خواب خرگوش تا چند خواہد بود اِنَّ عَذَابَ رَبِّکَ لَوَاقِعٌ مَّا لَهٗ مِنْ دَافِعٍ از کمال اہتمام کہ در
بارۂ انسان دارد چندین مؤکل بر سر ہر فرد گذاشتہ است تا حافظ افعال و اقوال و حرکات و سکنات
او باشند و بنویسند وائے بر جان آدمی نامرادیکہ واقعہ نویس پادشاہی کہ در صوبہ میرود اہل صوبہ را
لرزہ می گیرد و از اعمال شنیعہ اجتناب می کنند و این جا مؤکلان امین نوشتہائے روز را وقت شام
می برند و نوشتہائے شب را وقت صباح و وقت عرض اعمال او نزد حضرت ذو الجلال والجمال می شود

امثال ما غافلان ہیچ متنبہ نمی شویم و در کسب معاصی دلیرتر می گردیم. مخدوما عمر چند روزہ بسے عزیز است و فرصت مغتنم باید کہ در اہم امور صرف یابد افسوس است کہ بہ بیہودہ و لا یعنی بگذرد بااندک سعی ملک ابدی بدست می آید و بااندک فراغت از دست می رود و ذکر کثیر از اہم مہام است و ورع و تقوی از عزائم امور تا کدام جوانمرد باشد کہ باوجود تہیٔ اسباب عیش و باہمہ خدم و حشم کلمہ حق را بسمع قبول بشنود و پندے بے غرض را بپوند جان نکند. بیت

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان　　گر ما نہ رسیدیم تو شاید برسی

مکتوب صد و بست و پنجم (۱۲۵)

بمحمد معصوم در بیان ذکر و تفکر.

بعد الحمد والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ و علی آلہ و صحبہ المختصین بفضل اللہ می رساند مکتوب مرغوب کہ از راہ محبت ارسال داشتہ بودند مسرت بخش گردید از غلبہ ضعف دماغ نوشتہ بودند اللہ تعالی شفائے عاجل بدہد و قوت بخشد اگر از ممر این ضعف بذکر لسانی و حبس نفس نمی توانند بواقعی بپرداخت بذکر قلبی و مراقبہ و تفکر بیشتر پردازند تفکر ساعۃ خیر من عبادۃ سنۃ او الف سنۃ شنودہ باشند می دانند تفکر چیست. ع

تفکر رفتن از باطل سوی حق

عبادات اہل اللہ و مراقبات شان ہمہ تفکر آنست کہ از علم اسفل بعلم اعلی می روند و از دال بمدلول می پیوندند و از ظلال باصول می گرایند و از صفت بشان عروج میفرمایند و از شان بہ بیشان پے می برند با لجملہ ذکر عبارت از طرد غفلت است بہر چہ از غفلت یکسو باشند داخل ذکر است و ہر کارے کہ مقرون بہ نیت صالحہ بود از بیع و شرا و مانند آن ذکر است امور دنیاوی باین نیت عبادت و ذکر میشود و دوام آگاہی حاصل می آید. بیت

در دل ما غم دنیا غم معشوق شود　　بادہ گر خام بود پختہ کند شیشۂ ما

دریچہ ترقی ہموارہ مفتوح باد بالنون والصاد.

مکتوب صد و بست و ششم (۱۲۶)

بمولانا فصیح الدین در تعبیر واقعہ و تحقیق بعضی امکنہ لطائف۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم حامداً و مصلیاً۔ اللہ تبارک و تعالیٰ در مدارج قرب ترقیات کرامت فرماید مکتوب مرغوب کہ نامزد این مسکین نمودہ بودند بمطالعہ آن مسرور و خوشوقت گردید حق سبحانہ آتش شوق تیز تر گرداند و نایرہ نار محبت را مشتعل سازد تا از ما سوی بتمام برہاند و بحوالی حریم قدس برساند انہ قریب مجیب۔ و آنچہ دیدہ اند کہ حضرت خواجہ بزرگ بشما طبقے پر از الوان طعام فرستادہ اند الخ نیک و روشن است مانا کہ از نسبت خاصۂ خود عطا کردہ اند و واردی از راہ تعجب زیارت شما وارد شدہ است و ہمچنیں آنچہ دیدہ اید کہ ابلیس لعین با توابع و لواحق و اخوان و انصار خود نزدیک بقلب و سایر لطائف شما رسیدہ است چون دل و لطائف دیگر را پر از ذکر یافتہ در آنجاہا استقرار نتوانستہ است نمود و مایوس و مخذول برگشتہ است و گفتہ کہ لطائف این مملو از ذکر اند مرا ہیچگونہ باین راہ نیست تم بلی جاے کہ اولش خاصۂ حضرت خواجۂ بزرگ برسد آنجا لعین را چگونہ راہ بود، پرسیدہ بودند کہ حق سبحانہ در بارہ روح فرمودہ است قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ و لطائف دیگر ہم برہمین منوال است پس یقین امکنہ لطائف خمسہ عالم امر کہ درین سلسلہ علیہ مثبت است بچہ معنی خواہد بود۔ بدانند کہ عالم امر را لامکانی می گویند و نصیبی از بیچونی دارد و محل ظہور لطائف خمسۂ آن فوق العرش است کہ بلامکانیت موصوف است، باید دانست کہ لامکانیت و بیچونی عالم امر نسبت بعالم خلق است کہ بمکانیت و بچندین خوبی متسم است نسبت بہ بیچون حقیقی جلت عظمتہ عین چون است و لامکانیت او عین مکانیت پس عالم امر گویا برزخ است میان مکانی و لامکانی و چون و بیچون و از ہر دو طرف رنگے دارد و بہرہ ور است باوجود این رتبہ کہ عالم ارواح دارد حق تعالیٰ بحکمت بالغہ خود او را تعشقی بعالم خلق دادہ است و ازین جہت او را تعلقے خاص باین بدن

عنصری بہم رسیدہ است وباوجود لامکانیت بواسطہ برزخیت در مکانے آرام گرفتہ است قلب را
بجانب دست چپ کہ محل مضغہ قلبیہ است تعلق است وروح را بجانب دست راست و
ہمکذا وباین تعلق در لامکانیت او قصورے نمی رود وہرگاہ بے چون ولامکانی حقیقی فرمایند
ولکن یسعنی قلب عبدی المؤمن در روح کہ برزخ است چرا مستبعد بود ہر چند این وسعت
بیچونی ست واز قبیل متشابہات کہ ایمان بآن باید آورد وکیفیت آنرا بعلم اللہ تعالیٰ باید حوالہ
کرد این تعلق عالم امر بعالم خلق ہم برین قیاس باید نمود کہ نصیبہ از بیچونی ہست ووراء تعلق
ووسعت اجسام باجسام است والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب صد وبست وہفتم (۱۲۷)

بمیر محمد امین بخاری در تعبیر واقعۂ وے۔

اللہ تعالیٰ از رقیت ماسوی محرر ساختہ بکلیہ گرفتار جناب قدس دارد مکتوب مرغوب
کہ نامزد این مسکین نمودہ بودند رسید چون متضمن حدیث شوق وآرزومندی بود خوشوقت ساخت
وشوق افزا گردید۔ نوشتہ بودند دران اثنائے ذکر محویت غلبہ کرد چنانچہ گاہ علم بوجود نمی ماند وباز
ہمان علم بحال خود عود می گردد ودران حال شخصی می گوید کہ الحال تراً مصالح کمالات می یابد
مخدوما این محویت نیک ومبارک است حق سبحانہ آنرا بہجے غالب آرد کہ از عود نکو رامین بود
عزیزے گفتہ است اشتہی عدما لا اعود ابداً۔ وآنکہ گفتہ مصالح کمالات می یابد یعنی بعد از فنا
ومحویت بشریت مقام تخلق باخلاق اللہ است عز وجل آمادگی واستعداد ہم داد وست
عطا می کند وہم استعداد آن می دہد۔ بیت

نیاوردم از خانہ چیزے نخست　　تو دادی ہمہ چیز من چیز تست

اوقات ابطاعات معمور دارند ودر تعمیر آخرت کوشند وشبہائے تار ابگریہ واستغفار روشن دارند بیت

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان　　گرما نہ رسیدیم تو شاید برسی　والسلام اولاً وآخراً

مکتوب صد و بست و ہشتم (۱۲۸)

بہمشیرہ زادہ حضرت ایشان حاجی شیخ محمد فضل اللہ دربیان نصیحت۔

بعد الحمد والصلوٰة وتبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب رسیدہ مسرت بخش گردید اللہ تعالیٰ بمطلب دارین رساند و باعلیٰ مرتبۂ کمال واصل گرداند خاطر بجانب شما نگران می باشد انہ المیسر لکل عسیر بدست آیندہا خبر عافیت وکیفیات احوال می نوشتہ باشد بامور دنیاوی بقدر ضرورت پردازند وباقی اوقات باشغال واذکار صرف نمایند ودر تعمیر باطن کوشند وبمطلب اعلیٰ درآویزند وہمت بتعمیر آخرت گمارند واجبہ دورافتادہ را بدعاے خیر یاد آرند باقی احوال بخیر است والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدی

مکتوب صد و بست و نہم (۱۲۹)

بمخدوم زادہ حقایق ومعارف آگاہی شیخ ابوالقاسم دربیان نصیحت۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ، فرزند گرامی ازین جانب سلام خیر انجام خوانند احوال این حدود مستوجب حمد است امید کہ آن فرزند نیز بعافیت باشد وہموارہ در ترقی بود کتابتے کہ پیش ازین فرستادہ بود در ایام آزار فقیر رسیدہ بود بنابران در جواب توقف رفت الحال ہرچند جست وجوے آن کتابت کرد نیافت تا برطبق آن جواب نویسد الخیر فیما صنع اللہ سبحانہ کارے کہ در پیش دارند ودر تحصیل آن جد تمام مرعی دارند چند گاہ کہ آنجا ہستند مغتنم است بر علوم دینیہ بیشتر راغب باشند یک سبق ازان ہم باشد بہتر بود ہر وقت کہ ازسبق فاضل مانند بذکر وفکر مشغول باشند وشبہاے تار را بگریہ واستغفار روشن دارند ایام عمر بسے مغتنم است در اہم امور باید کہ مصروف بود والسلام اولاً وآخراً۔

❖

مکتوب صد و سی ام (۱۳۱)

بخواجہ احمد بخاری در فضائل قرآن و تعبیر واقعہ کہ نوشتہ بود۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب مرغوب رسیدہ مسرت بخش گردید از جمعیت و حفظ اوقات نوشتہ بودند از مطالعہ آن خوش وقت گردید اللھم زد شوق حفظ قرآن نمودہ بودند اگر بیسر شود چہ بہتر ازین نیک و مبارک است در حدیث نبوی علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام آمدہ است اھل القرآن اھل اللہ خاصتہ ابن جندی و نیز در حدیث آمدہ است حملۃ القرآن اولیاء اللہ فمن عاداھم فقد عادی اللہ ومن والاھم فقد والی اللہ فرد ہم در حدیث است فضل حملۃ القرآن علی الذی لم یحملہ کفضل الخالق علی المخلوق فرد ہم در حدیث است اکرموا حملۃ القرآن فمن اکرمھم فقد اکرم اللہ الا فلا تنقصوا حملۃ القرآن حقوقھم فانھم من اللہ بمکان کاد حملۃ القرآن ان یکونوا انبیاء الا انھم لا یوحی الیھم الدیلمی۔

واقعہ کہ سعادت آثار محمد زاہد دیدہ نوشتہ بودند بسیار نیک و روشن است و آنچہ در بیابان گنبد عالی سفید کہ اندرون آن شفاف است دیدہ بود آن گنبد گویا عبارت از عین ثابتہ است کہ مبدا تعین سالک است و ولایت مربوط است بوصل شدن آن و آنچہ چہار فرشتہ گفتند کہ این بشارت بوصل و اصلان ست موید این معنی است بعد ازان آنچہ فقیر درہمان واقعہ گفت کہ آن گنبد چہار مرتبہ دارد مرتبہ اول دخول است دران گنبد مرتبہ دوم آنست کہ بنصف زینہا برسد مرتبہ سوم آنست کہ بر فوق او برسد مرتبہ چہارم آنست کہ از فوق بتحت آمدہ از در بیرون شدہ بگنبد دیگر داخل شود الخ بداند سالک چون باسمی کہ مبدا تعین اوست واصل شود بکمال خود برسد چہار درجہ دارد درجہ اولی آنست کہ دائرہ مکانی را قطع نمودہ باسم واصل گردد حصول فنا وابستہ باین درجہ است درجہ دوم آنست کہ دران اسم سیر نماید و بکمالات

آن متحقق شود و آنچه در واقعه گفتہ کہ بنصف زینہا برسد معبر بآنست این درجہ محصل بقا است درجہ سوم آنست کہ بمنتہاے اسم برسد و باسم بقا یافتہ بمسمی پے برد این ہر سہ درجہ بسیر الی اللہ وسیر فی اللہ تعلق دارد کہ در کمالات عروج است درجہ رابع بہ نزول دارد کہ سیر عن اللہ باللہ است و سیر فی الاشیا است و باین دو سیر اشعار است آنچہ در واقعہ گفتہ کہ از فوق تحت آمدہ واز گنبد بردن شدہ بگنبد دیگر در آمدہ و گنبد دیگر گنبد عالم امکان ست یا گنبد قالب سالک و شمارا و خواجہ شریف را بشارت بہ نزول است و محمد زاہد را ہنوز وقت نرسیدہ است و نیز موید این تعبیر است آنچہ آن چہار فرشتہ گفتند خانہ باطن تو ہمین است این ست آنچہ بخاطر فاتر راہ یافتہ است در تعبیر واقعہ کہ طلب نمودہ بودند۔ والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و سی و یکم (۱۳۱)

بخواجہ عبد اللہ کولابی در جواب استفسار او از حضور مجلس ذکر جہر و غیر آن۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ بعد الحمد والصلوۃ وارسال التحیات می رساند صحیفہ گرامی رسیدہ مسرت بخش گردید اظہار اشتیاق نمودہ بودند ازین جانب دوستان را نیز مشتاق دانند واثر وانا الیہم لاشد شوقا مطالعہ نمایند حق سبحانہ آتش شوق را مشتعل سازد تا از آفاق و انفس بتمام برہاند و از شیون و اعتبارات بگذراند و بمعیت ذاتیہ برساند انہ قریب مجیب۔ پرسیدہ بودند در مجلسے کہ اوراد فتحیہ کبر دیان میخوانند کہ دران میان باید نشست یا ترک آن مجلس باید کرد مخدوما بر تقدیری کہ ذکر جہری می کنند پس ذکر فی نفسہ حسن است و نتیجہ بخش اگر بنشینند و بہ طریقہ خود مشغول باشند گنجایش دارد و مستحسن است و اگر نظر بآنکہ جہر در ذکر بدعت است خود را گوشہ گیرند ہم میسر اند و مختار اند بالجملہ درین قسم جاہا رعایت حکمت کنند و وقت و حال را ملاحظہ نمایند و بر فتوی قلب عمل نمایند در حدیث آمدہ است البر ما سکنت الیہ النفس واطمئن الیہ القلب والاثم ما سکن الیہ النفس ولم یطمئن الیہ القلب وان

باغیر آن

مالم یسکن

انک لعلی خلق عظیم، فستبصر ویبصرون بایکم المفتون دیگر توجہ مرشد بطالب در ذکر اسم ذات نفی و اثبات یکسان ست بباطن او توجہ باید کرد توجہ کنندہ را ذکر کردن چہ در کار و متوجہ الیہ بہر طریقے کہ مامور است مشغول خواہد شد وآنچہ در واقعہ دیدہ اید کہ فقیر بشما کاغذ کلانے دادہ است و دران کاغذ یک جانب صورت مبارک حضرت رسالت پناہ ست صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم ویک جانب صورت این مسکین درمیان صورت آنحضرت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام واضح گردید و مبشر گردانید گویا اول تقرب قاب وقوسین دارد وآنچہ بعد ازان دیدہ اید ملائمت باوادنی والسلام اولا وآخرا۔

(وبعد از ساعتی دیدیم کہ صورت این مسکین)

(۱۳۲) مکتوب صد و سی و دوم

بسیادت پناہی حاجی محمد عاشور بخاری آنکہ در اجتماع طالبان تصحیح نیت ناگزیر است ودر خالق ومخلوق نسبتی غیر از خالقیت ومخلوقیت نیست ومعنی ہدایت بصراط مستقیم۔

الحمد للہ علی ما انعم والصلوۃ والسلام علی رسولہ سید العرب والعجم الذی صار امتہ خیر الامم وعلی آلہ وصحبہ ذو الفضل والکرم نامہ مودت کہ از راہ صدق ومحبت فرستادہ بودند رسیدہ خوشوقت ساخت الحمد للہ والمنہ کہ بعافیت اند واوقات بجمعیت می گذرد ودو حلقہ ذکر منعقد است۔ بیت

آسمان سجدہ کند بہر زمینی کہ درو　　یک دو کس یک دو نفس بہر خدا بنشیند

لیکن در تصحیح نیت باید کوشید واز شر نفس وشیطان ایمن نباید بود مبادا این اجتماع سبب بعد وحرمان بود ازین ممر ترسان ولرزان باید بود وہموارہ بجناب قدس ملتجی ومتضرع ہرچند چون در صحبت فقرا بودہ اند امید است کہ ازین قسم شر ایمن باشند اما بہر حال التجا واستغفار ناگزیر است کریمہ وَمَآ اُبَرِّئُ نَفْسِیْ الآیہ خواندہ باشند۔ نوشتہ بودند کہ عالم را باحق سبحانہ جز نسبت خالقیت ومخلوقیت در نظر نمی درآید وخود را پیش ازین کہ مخلوقم از مخلوقات او سبحانہ دیگر اثبات نمی کند بلے ذات صانع را با مصنوعات ہمین نسبت خالقیت است وبس اگر نسبت

اصالت وظلیت است بصور اسماء وصفات ست نہ بذات عز برہانہ ان اللہ لغنی عن العالمین و
این دید اصل است و مبنی از اصالت نسبت این دید با عوام راست یا اخص خواص را کہ از
ظلال باصل گذشتہ اند واز شہود بغیب پیوستہ خواص بدید اصالت وظلیت خورسند اند و بذوق
شہود و مشاہدہ ملتذ از ہمیں دید ناشی است آنچہ نوشتہ اید و بیقین معلوم می شد کہ بجز حرمان و
نیستی حاصل نکردہ است و غیر از نایافت از مطلوب معلوم نمی گردد قلق و اضطراب و حزن
دائمی دامنگیر است و بلند ہمتی و عدم اکتفا با آنچہ حاصل است نیز از شعب آن دید است و
رسوخ قدم بر اتیان احکام شرعیہ وجمیع سنن نبویہ علی مصدرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ و اجتناب
از بدعت و آنچہ نامرضی اوست تعالی نیز ملایم آنست و آنچہ از لوازم رضا بقضا و شرح صدر بہرچہ
از او تعالی رسد از غم و مصیبت نوشتہ اند از نعم جلیلہ است اللہم زد ہدایت بصراط مستقیم عبارت
ازین شرح صدر است با فعال او تعالی و رفع تنگی سینہ بمقتضیات او سبحانہ فَمَنْ يُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ
يَّهْدِيَهٗ يَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ وَاِذًا لَّاٰتَيْنٰهُمْ مِّنْ لَّدُنَّاۤ اَجْرًا عَظِيْمًا وَّلَهَدَيْنٰهُمْ
صِرَاطًا مُّسْتَقِيْمًا والسلام علیکم وعلی سایر من اتبع الہدی۔

مکتوب صد و سی و سوم (۱۳۳)

بجان محمد بیگ کولابی در جواب عریضہ وے کہ متضمن اذواق و وقائع بودہ و بیان آنکہ وقائع
مبشرات اند دلالت بر حصول ندارند۔

بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب کہ نامزد این مسکین نمودہ بودند
رسیدہ خوش وقت ساخت چون متضمن احوال و وقائع پسندیدہ بود مسرت بر مسرت افزود
زادکم اللہ سبحانہ شوقا و ذوقا و رزقکم ترقیا و توفقا۔ نوشتہ بودند قبل ازین چنیں بود کہ بیش
ہر مخلوقی از مخلوقات خود را خوار و بے اعتبار می یافت حتی کہ کافر فرنگ را از خود بہتر می دانست
و ہر فعل کہ ازین فقیر واقع می شد شر محض می دانست۔ مخدوما این حال اصل است و این دید

قصور و شریت از نعم جلیلہ است و منبی از فنا و نیستی چہ ہستی و توابع آن چون باصل خود رجوع کند غیر از نیستی و شرارت در سالک نماند و بوے خیریت در خود احساس تماید ذات ممکن عدم است کہ منشاء ہر شر و فساد است وجود و سائر کمالات در روے عاریت و امانت است و بعد از رد امانت باہل آن غیر از شریت و دید قصور کہ مقتضاے ذات اوست نصیب او نخواہد بود دریا ہاے عظیم کہ در نظر می درایند و ہر کدام را جدا جدا قطع می کنند بسیار خوب ست در راہ سلوک این قسم دریا ہا بسے قطع باید نمود و آنچہ حضرت ابراہیم علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بشما می فرمایند کہ تو از آن مائی بشارت ست بزرگ ما نا کہ از ولایت شان بہرہ برگیرند و آنچہ دیدہ اید کہ شما سوختہ اید و انگشت گشتہ اید و آن انگشت را سیاہی ساختہ اید و مردم از اں جدا جدا می نویسند بعد ازاں معلوم شد کہ قرآن می نویسند تعبیر این ظاہر است حق تعالیٰ ہمچنانکہ وجود بشریت بآتش محبت بسوزد و فانی گردد و بالفاظ قرآنی بقا یافتہ است از شما ظہور یابد کہ سوختگان آتشِ عشق را مونس کلام اوست کہ درین نشأ باین مثابہ مظہری نیست و صفت حقیقی او بنفسہ جلوہ گر شدہ است و از صفت بموصوف راہ کشادہ است۔ در حدیث آمدہ است الامن اشتاق الی اللہ فلیستمع کلام اللہ و ہمچنیں آنچہ دیدہ اید کہ می گویند کہ معدوم شو فقیر می گوید کہ در قدم رسول صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم در ہماں وقت قدمہاے مبارک در نظر در آمدند و در زیر قدمہاے مبارک معدوم شدم بشارتیست و اشارتے بفناے خاص الخاص در زیر قدم مبارک فناے کہ بود انبیاز خاص دارد و آنچہ دیدہ اید کہ دشت عظیم بیکراں را بیک ساعت قطع کردہ اید نیز نیک و مبشر است و واقعہ کہ خود را دراں پرچہ گوشت بے حس و حرکت مقدار نیم کف دست دیدہ اید منبی از فنا و ظہور عدمیت ذاتیہ است کہ بعنوان جماد بے حس و حرکت ظاہر شدہ است چنانچہ حضرت ایشان ما قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس نوشتہ اند و آنچہ از احوال و وقائع برادر دینی دوست بیگ نوشتہ بودند از حصول بشارت فناے قلبی و دخول در جرگہ اولیا و مراقبۂ خود را غایب یافتن و ظہور جاہ معرفت و یافتن نصیب ازاں و دعا

کردن حضرت ایشان دربارۂ او و مصافحہ نمودن و نصیحت کردن بخواندن آیۂ کریمہ وَمَا اُمِرُوْا اِلَّا لِیَعْبُدُوا اللّٰہَ مُخْلِصِیْنَ لَہُ الدِّیْنَ حُنَفَآءَ الآیہ ہمہ واضح گردید وقائع خوب و بشرند و امر بخواندن کریمہ حث است بر برپا کردن نماز کہ ستون دین وموطن کمال قرب ست و دادن زکوۃ کہ طہارت مال ست و نیز حث است بر تحصیل اخلاص کہ قبول اعمال طاعات و اذکار بآن مربوط است و نتیجہ سیر و سلوک است و باید دانست کہ وقائع و منامات از مبشرات بیش نیستند کہ بشارت حصول استعدادی دہند و مخبر قوت اند نہ فعل جانی. باید کہ معاملہ از قوت بفعل آید و از گوش باغوش رسد آنچہ در بیداری روے مید ہد از آن اینکس است خوش گفت بیت

چو غلام آفتابم ہمہ ز آفتاب گویم ‏ نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم

والسلام اولاً و آخراً

مکتوب صد و سی و چہارم (۱۳۴)

بحقائق آگاہ حاجی حبیب اللہ حصاری ثم البخاری درآنکہ در ابتدا ظاہر برنگ باطن منصبغ و بعد از انقطاع ظاہرہ مکدر و ملوث بنظر می درآید و در عدمیت ذاتی ممکن و حقیقت کعبہ و حقیقت خلت و حقیقت صلوۃ و حقیقت قرآنی و حقیقت محمدی و تعبیرات آن و ما یناسب ذلک۔

الحمد للہ علی نوالہ والصلوۃ والسلام علی حبیبہ محمد والہ اما بعد مکتوب مرغوب کہ از پشاور فرستادہ بودند رسیدہ مسرت بخش گردید از دید نقص و قصور و زشت در آمدن وجود بشری در نظر خصوص در طاعات و دراماکن متبرکہ نوشتہ بودند بوضوح پیوست. مخدوما ظاہر کہ فی نفسہ ظلمت و کدورت است ہنگام اختلاط باطن باوے روشن و باطراوت در نظر می درآید باذواق و انوار باطن ظاہر ہم منور و متصف بشوق و ذوق می گردد چون باطن بسبب ترقیات از ظاہر منقطع شود و بعد المشرقین درمیان پیدا آید انوار و اذواق باطن بظاہر کمتر رسد لاجرم مکدر و ملوث بنظر در آید و بغم و اندوہ موصوف بود و ایضا بعد از لحوق کمالات باصل غیر از عدم کہ ماورائے ہمہ شر و نقص است و از ہر چہ گوئی زشت تر روے نخواہد ماند و در طاعات و جاہائے متبرکہ ظلمت و

کدورت ذاتی بیشتر جلوه کند اذ بضدها تتبین الاشیاء وآنچه نوشته بودند که در مراقبه معامله
بس عالی روداد شئی عظیم را برداشته پیش فقیر گذاشتند بالاے آن پرده بود گفتند این ہمه
نسبتہاے تست پرده را برداشتند نورے از آنجا برخاست مراو تمام عالم را فروگرفت چنان
محظور شد که حقیقت قرآنی خواہد بود پردۂ دیگر مزین تر از پردۂ اول پدید آمد آن پرده نیز برخاست
که نور سابق را فروگرفت متوہم شد که این حقیقت صلوٰة خواہد بود بعد ازان پردۂ دیگر ہویدا
گردید چون آنرا ہم برداشتند نورے بزرگ ظہور کرد که مراو تمام عالم را فروگرفت خود را بسیار
منور و بزینت آراسته دیدم دران وقت توہم شد که دائره خلت باشد و معاملۂ دیگر درانوقت
دست داد که این انوار و معاملات سابق گویا در نور متلاشی اند و خود را ہم دران نور می یافت
متوہم شد که حقیقت محمدی علی صاحبها الصلوٰة والسلام و محبوبیت ہمین خواہد بود۔ مخدوما
آنچه نوشته اند ہمه در غایت روشنی و نہایت علو است لیکن بشرات اند حق سبحانه از قوت
بفعل آرد و از گوش آغوش رساند این قدر ہست که شمارا در ولایت ابراہیمی علی صاحبها الصلوٰة
والسلام یافته و ازین راه مناسبتے بمقام خلت پیدا است چه عجب اگر از انوار این مقام نسگرف
نسبتی فرا گرفته باشند و از گلشنہاے آن گلہا چیده محبت که منشا محبوبیت است ہم از شعب
خلت است چون این خلت غالب آید و نشه بیقراری پیدا کند محبت نام یابد نفسِ خلت
سراسر انس والفت ست محبت است که بنشه گرفتاری از سائر افراد خلت ممتاز است وجدا
گشته است و عجوبۂ روزگار شده و نتیجۂ دیگر داده بیت

ازان افیون که ساقی در مے افگند حریفان را نه سر ماند و نه دستار

محبت آثار او صول بحقیقت قرآنی باید که بعد از عبور بحقایق انبیاء کرام علیہم الصلوٰة والسلام
و بعد حصول کمالات آن صورت بندد چه انبیا و خاتم ایشان علیه و علیہم الصلوٰة والبرکات ہم مخلوق
اند و قرآن کلام الله غیر مخلوق پس وصول بحقیقت آن بعد از عبور ازان حقائق بود در حدیث است
فضل حملة القرآن علی الذی لم یحمله کفضل الله علی خلقه القرآن افضل من کل شئ

دون اللہ وفضل القرآن علی سائر الکلام کفضل اللہ علی خلقہ۔ وآنچہ درواقعہ رسول خدا را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم واصحاب وامہات مومنین را دیدہ کہ انوار ایشان سر بفلک کشیدہ وتمام عالم را فرو گرفتہ مبارک ست حق سبحانہ از برکات وانوار شان بہرور کناد والسلام علیکم وعلی سایر من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب صد وسی وپنجم (۱۳۵)

بصوفی سعد اللہ کابلی۔

اللہ تعالیٰ بمراتب کمال واکمال ترقی دہاد مکتوب مرغوب کہ بنام این مسکین نمودہ بودند رسیدہ مسرت بخش گردید اظہار اشتیاق ملاقات نمودہ بودند دوستان را نیز مشتاق دانند وحدیث نفیس وانا الیہم لاشد شوقا برخوانند آنچہ درواقعہ دیدہ اید کہ حوض عالی بغایت صفا ظاہر شد وبعضے یاران چیزہا گفتند وشما می گوئید کہ حقیقت قرآنی برمن ظاہر شدہ بود الحال خوب واضح گشت وباز یاران می گوئید کہ مقام دیگر بنظر من در آید شما آنرا دیدید یا ندیدید از یاران ہیچ نعم بالانہ برآمد ونیز دیدہ اید کہ گویا چہرۂ شمار انوشتہ بودند وحقیقت قرآنی برآن مہر کردند ونسبتی برخود یافتند تا سہ روز ہمان کیفیت بود۔ مخدوما ہر دو واقعہ روشن وعالی ست ومبنی از استعداد وحصول ومشعر از فوت وصول امیدوار باشند کہ از قوۃ بفعل آید واز گوش باغوش رسد۔ بیت

می تواند کہ دہد اشک مرا حسن قبول | آنکہ در ساختہ است قطرۂ بارانی را

واقعۂ دیگر نوشتہ بودند کہ عزیزی براسپ ابلق سوار است مرا ہم عقب خود سوار کردہ بمجلسی فرا آمدیم دیوارے ظاہر شد واز میان دو نیم گشت مقام عالی ظاہر شد باز بالا تر ازان مقام مقام دیگر ظاہر گردید باز مقام عالی تر ازان مقام بنظر در آمد می گویند درین مقام حجابے نماند از استماع این بیہوش شدم تا دو سہ گھڑی افتادہ ماندم ہر چند مردم بیدار می کردند بافاقت نمی آمدم بعد ازان کہ بافاقت آمدم برخود حال عجب مشاہدہ کردم تا سہ روز برمن این حالت بود۔ سعادت آثارا می تواند کہ سوار براسپ ابلق کہ شمارا عقب خود نشاندہ راہبر شما باشد کہ متکفل سیر وسلوک

مقام

شما است در عالم معنی و اسپ ابلق مرکب روح بود که برزخ ست میان عالم چون و عالم بیچون و
هر دو رنگ و دیوار که دو نیم گشت وجود بشری شما بود که پر از ظلمت و کدورت ست در وقت طلوع
شمس حقیقت دک و فک گشته و از ظلمت و کدورت که ذاتی او بود منخلع شده۔ اِنَّ الْمُلُوْكَ اِذَا
دَخَلُوْا قَرْيَةً اَفْسَدُوْهَا وَجَعَلُوْا اَعِزَّةَ اَهْلِهَآ اَذِلَّةً وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُوْنَ ۝ و آنکه بعد از
دو نیم شدن دیوار مقام عالی ظاهر شد می تواند که مبدأ تعین شما بود ظل اسم الٰہی ست و آنکه
بالاتر از آن مقام دیگر ظهور کرد اسم الٰہی که اصل مبدأ تعین و اسم کلی بود که مبدأ تعین جزئی از
جزئیات آن کلی است و مقام ثالث که برتر از مقام سابق است بنظر در آمد شان ذاتی بود که
اصل آن اسم کلی است و مجرد اعتبار است در ذات تعالیٰ و تقدس و چون در میان شان و ذات
غیر اسم پرده نیست لاجرم شنید ید که حجاب نماند اینجا دقیقہ ایست۔ باید دانست که بیہوشی حجاب
می طلبد چون حجاب مطلق برخیزد بیہوشی نبود۔ ع

تو عین ذات می نگری در تبسمی

نوشته بودند که در حلقه نشسته بودم که صاحبزادۂ گرامی میفرمایند اکثر یاران از مقام
بنی اسرائیل عروج نمودند باز فرمودند که فوق العرش مقامے ست یاران از آن عروج کردند
بنویسید که فوق العرش کدام مقام ست۔ مخدوما باید کہ این سوال از کسے که اخبار این ماجرا
کرده است بکنید بهر حال گویم که فوق العرش که بلامکانیت موصوف ست مقام عالم
ارواح است و عالم ارواح برزخ است میان مکانی و لامکانی و هر دو رنگ دارد درین
عالم پنج لطیفه است قلب و روح و سر و خفی و اخفی و هر کدام ازین پنجگانه عالمی ست که این
عالم که زیر عرش است باضعاف زیاده است و دائرہ امکان باین پنجگانه منتهی می شود و
سالک بقطع این پنجگانه بفنا متحقق می گردد بعد از آن شروع در کمالات الٰہی است جل شانه که
موطن بقا است و نهایت این سیر را علام الغیوب داند تعالیٰ و آنچه گفته که از مقام بنی اسرائیل
عروج نمودند می تواند که مقام بنی اسرائیل کنایت از مقام سر و خفی باشد چه بنی اسرائیل

تابع دو پیغمبر اولو العزم اند حضرت موسیٰ و حضرت عیسیٰ علیٰ نبینا و علیہما الصلوات والسلام و این
ہر دو لطیفہ را باین دو پیغامبر علیہما السلام خصوصیتی است خاص ولایت موسوی ولایت
سر یست و ولایت عیسوی ولایت خفی و بعد از گذشت این دو ولایت مقام اخفی است
خصوصیت بہ پیغمبر ما دارد علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام چہ ولایت او علیہ الصلوٰۃ والسلام ولایت
اخفی است و آنچہ بعد ازین گفتہ کہ فوق العرش مقامے ست ازان عروج نمودند با آل ہر دو یکے شد
چہ این ہر دو ولایت کنایت از مقام بنی اسرائیل است نیز فوق العرش است و عروج ازان
ممکن بلکہ واقع ست والسلام اولاً و آخراً

مکتوب صد و سی و ششم (۱۳۶)

بخواجہ محمد شریف بخاری۔

اللہ تعالیٰ باعلیٰ مرتبہ کمال و اکمال ترقی دہاد مکتوب مرغوب رسیدہ مسرت بخش گردید
چون متضمن اذواق سینہ بود فرحت بر فرحت افزود۔ نوشتہ بودند کہ شب بست و ہفتم در تراویح
ختم قرآن مجید می شنیدم کہ فیض و برکات عظیم نازل شد وجود بشری را تمام خالی کردند کہ اثرے
ازان نماند آنقدر فیض و برکات نازل بود کہ تمام جسد خالی را مملو نمودند باحاطہ نمی گنجد اینقدر
میداند کہ وقتیکہ ظہور انوار شد شروع از جانب چپ نمودند ہر چند بتعمق نظر میدیدم ہیچ چیز
بجز نور صرف بنظر نمی آمد آن نور مانند طلوع آفتاب عالم را احاطہ کرد۔ مخدوما بعضے از درویشان
این جاے ہم درہمان شب چیزہاے عجیب مشاہدہ کردند و از فیوض و برکات آن شب بہرہ مند شدند
و ترقیات نمودند حمد اللہ سبحانہ کہ شما ہم فیض مند شدید و در پرتو انوار تجلی محو و مستہلک گردیدید۔ بیت

بلے ہر جا شود مہر آشکارا ‌‌‌‌‌ ‌ سُہا را جز نہان بودن چہ یارا

طلوع جمال احدیت معنی صفات بشریت ست اذا تجلی اللہ بشئ خضع لہ و باز بآن انوار بقا یافتید
و بعد عدم بوجود موہوب متحقق گردید و ہمان نور احاطۂ عالم نبود۔ ع شکرانہ بدہ کہ خون بہاے تو منم۔

مویداین معنی است آنچہ دریں آیہ کریمہ است اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰهُ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا یَّمْشِیْ بِهٖ فِی النَّاسِ گویند کہ این کریمہ درشان حضرت فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نازل شدہ است چنانچہ الحق ینطق علی لسان عمر نشان آنست وکمن مثلہ فی الظلمات لیس بخارج منہا درشان ابوجہل لعین حمداللہ سبحانہ کہ ازظلمات ابی جہل برآمدہ تشبث بانوار فاروقی نمودند۔ والسلام۔

مکتوب صد وسی وہفتم (۱۳۷)

بشیخ جنید جہتی درتعبیر وقائع او بانصائح ضروریہ وذکر لطائف عشرہ۔

بعد الحمد والصلوٰۃ می رساند کتابتی کہ ازراہ محبت فرستادہ بودند خوش وقت ساخت واقعہ کہ دیدہ نوشتہ اید کہ حضرت گنج شکرؒ شمارادعاے کردہ اند کہ قبل اللہ توبتك وغفر لك ذنوبك وشمارادرکنار گرفتہ اند وسبب ملاقات پرسیدہ اند وشما چیزہا درخواست کردہ اید و ایشان باسلوب حکیم جواب گفتہ شمارا درخدمت سرور کائنات بردہ اند وشما ہفت طواف گرد ایشان کردہ درپاے او علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات افتادہ وایشان دست مبارک رابرسر شما مالیدہ اند وشما درملازمت آنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام نیز چیزے چند درخواست کردہ اید ایشان نیز جواب درپردہ فرمودہ اند ہمہ نیک و مبارک است بکار خود سرگرم باشند وروز بروز طالب ترقی بوند وآنچہ درباب قاضی جہت درہمان واقعہ التماس کردہ اید وگفتید کہ نیک است وسخاوت بلیغ دارد آنسرور فرمودند ان اللہ تبارك وتعالی یحب السخاوۃ باز درباب قاضی مذکور دعا کردید وجمعیت دین ودنیاے او دریوزہ نمودید آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام فرمود من احسن الاسلام واحکام الشریعۃ وجبت لہ الدین والدنیا این ہردو بشارت بزرگ ست مر قاضی را براستقامت واتیان احکام شرعیہ وحسن اسلام اگرچنین کند دین ودنیا ہردو ازان او ست اللہ تعالیٰ قاضی راجزاے خیر دہد وبترقیات کونین بنوازد کہ دلجوئی امثال شما درویشان براے خدا میکند جل وعلی فاتحہ درباب مشارالیہ کہ درخواستہ بودند خواندہ شد امید کہ نتیجہ بخش شود

وآنچہ در کتابت سابق نوشتہ بودند کہ بذکر نفی و اثبات سرگرم است تا بست و پنج مرتبہ بتشویش میگویند وگاہ گاہ ہم گفتہ می شود۔ مخدوما ہر قدر کہ بے تکلف و بے تشویش گفتہ شود بگویند و از کمیت بکیفیت و حصول اثر کہ انتفاء ماسوی است چہ نتیجہ نفی انتفا است بیشتر پردازند اینقدر ہست کہ در ذکر گفتن بند نشوند زود زود بگویند و بسرعت تخیل کنند خیال در لمحہ از زمین بہفت آسمان میرسد درین صورت بسہولت بیشتر گفتہ می شود بعضے یاران در یکنفس ہزاران می رسانند لیکن مدار بکیفیت و تحصیل اثر است دیگر از رفع خطرۂ قلب ہنگام ذکر نوشتہ بودند۔ بدانند ہر وقت و ہر حال کہ خطرہ نیاید نعمتیست علی الخصوص ہنگام ذکر نعمت عظمی است لیکن معتبر در فنائے قلب آنست کہ خطرہ مطلقاً در ہمہ وقت از قلب مرتفع شود و نسیان ماسوی نماید بحدی کہ اگر بتکلف خطور ماسوی کنند و سالہا یاد ماعدا نماید میسر نباید بواسطہ نسیانی کہ دل را از ماسوی حاصل شدہ است شادی و غمی و فکر و اندیشہ ہیچ بدل نرسد مستہلک را چہ خبر و مستغرق را چہ شعور۔ پرسیدہ بودند کہ نفس چہ چیز است کہ این ہمہ صفات دارد یعنی امارہ و لوامہ و ملہمہ و راضیہ و مرضیہ۔ و گفتہ اند کہ نفس را باید زد بعد از زدن نفس چہ چیز باقی می ماند کہ معرفۃ اللہ تعالی نصیب آدمی شود چہ معرفت تعلق بنفس دارد و روح و نفس متحد اند یا نہ و بر ہر دو شق شبہات کردہ اند۔ ومن عرف نفسہ فقد عرف ربہ۔ مراد ازین شناختن نفس است یا مردن نفس، بدانند کہ آدمی مرکب از دہ لطیفہ است پنج لطیفہ از عالم خلق و پنج از عالم امر یکے ازان لطیفہا نفس است و نفس معدود از عالم خلق است و لطیفہ روح از عالم امر است پس ہر دو لطیفہ مختلف باشند و با ہر کدام از انہا در رنگ سایر لطائف معاملہ جدا و ولایت ہر یکے و سیر و سلوک جدا و ہر کہ متحد گفتہ است از حقیقت کار آگاہ نیست و نفس رئیس لطائف است ہم در حالت امارگی و ہم در حالت اطمینان و مشار الیہ ہر کس بلفظ انا ہم اوست و او بالذات منکر احکام سماوی ست و انانیت وجودی و ترفع و تجبر در نہاد او مودع و امارہ است بسوء و فحشاء۔ در حدیث قدسی آمدہ است عاد نفسک فانہا انتصبت بمعاداتی سلوک طریقہ صوفیہ علیہ و خدمت اہل اللہ برائے اصلاح و اسلام اوست و تطہیر و اطمینان او و چون بفضل

خداوندی جل شانہ نفس از صفات رذیلہ خود منخلع شدن گیرد و قبول اسلام کند اول لوامہ می شود بعد ازان ملہمہ بعد ازان بتدریج بتوسط فنائے اتم وبقائے اکمل مطمئنہ می گردد این زمان از مولائے خود راضی ومولا از وے راضی واز جہل مرکب خود کہ داشت برآمدہ بمعرفت وقرب الٰہی جل شانہ می رسد پس اینہمہ صفات نفس است کہ بروے منقلب می شوند و ~~زن~~ کشتن نفس ومردن او برآمدن اوست از صفات رذیلہ پس ہمان نفس است کہ بعد بُعد و دوری بقرب ومعرفت مشرف می گردد وآنچہ وارد شدہ است من عرف نفسہ فقد عرف ربہ مراد شناختن نفس است ومراد از نفس عین انسان است کہ مرکب از لطائف عشرہ است ومی تواند کہ لطیفہ نفس باشد کہ عمدہ است در انسان یعنی ہرکہ خود را یا لطیفہ نفس خود را بعنوان عدمیت ذاتی او شناخت یعنی ذات او عدم است وکمالات وجودی در وے مستعار ومستفاد از مرتبہ وجوب ست از ظلال باصل شتافت راہے بمعرفت یافت چہ از ظل باصل شاہراہ ست این زمان بکمال انسانی رسید وآنچہ مقصود از آفرینش او بود دید للمولوی قدس سرہ۔ بیت

چون بدانستی کہ ظل کیستی　　　فارغی گر مُردی وگر زیستی

ومی تواند کہ مراد از من عرف نفسہ مردن نفس بود یعنی ہرکہ فانی ساز نفس خود را بفنائے حقیقی برسد بمعرفت حق جل وعلا لان المعرفۃ ہو الفناء فی المعروف پرسیدہ بودند کہ در شرع شریف بندہ را فاعل مختار گفتہ اند وحال آنکہ در نصوص واحادیث آمدہ است من یھدی اللہ فلا مضل لہ ومن یضللہ فلا ھادی لہ۔ یُضِلُّ بِہٖ کَثِیْرًا وَّیَھْدِیْ بِہٖ کَثِیْرًا۔ الایمان بین اصبعین من اصابع الرحمن والقدر خیرہ وشرہ من اللہ تعالیٰ فوالذی لا الٰہ غیرہ ان احدکم لیعمل بعمل اھل الجنۃ حتی ما یکون بینہ وبینھا الا ذراع فیسبق علیہ الکتاب فیعمل بعمل اھل النار فیدخلھا وان احدکم لیعمل اھل النار حتی ما یکون بینہ وبینھا الا ذراعا فیسبق علیہ الکتاب فیعمل بعمل اھل الجنۃ فیدخلھا۔

گویم حاصل سوال آنست کہ اہل شرع بندہ را اثبات اختیار می کنند واین آیات و

احادیث بخلاف آن حکم می کنند و سلب اختیار می نمایند پس منافات ثابت شد۔ جواب ہیچ منافات نیست بیانش آنست کہ شک نیست کہ ہدایت و اضلال فعل خاص اوست تعالی ہرچہ ہست از خیر و شر و ایمان و کفر و طاعات و معاصی ہمہ بتقدیر و ارادہ اوست سبحانہ چنانچہ آیات و احادیث بران دلیل است و خالق افعالِ بندہ حق است جل و علا نہ بندہ چنانچہ معتزلہ گمان بردہ اند و در مرتبہ ضلالت ماندہ و بدلیل وَاللّٰہُ خَلَقَکُمْ وَمَا تَعْمَلُوْنَ و نیز ببداہت می دانیم کہ بندہ در فعل خود مجبور نیست چنانچہ جبریہ گفتہ اند و گمراہ شدہ چہ فرق ضروری ست در حرکت بطش و حرکت ارتعاش و نیز قضیۂ تکلیف و تعذیب دائمی سرمدی نافی جبر است با آنکہ حق تعالی عذاب و ثواب را بعمل عباد مربوط ساختہ است و فرمودہ جَزَآءًۢ بِمَا کَانُوْا یَعْمَلُوْنَ۔ پس معلوم شد کہ بندہ را در فعل خود مدخلی ہست ہرچند خلق فعل از حق است تعالی و آن را کسب گویند بندہ را ارادہ و اختیار دادہ اند لیکن ثبات ارادۂ بندہ واگذاشتہ اند و مناط تکلیف و عذاب و ثواب ہماں صرف ارادہ است بعد از صرف ارادۂ بندہ خلقِ فعل از حق می شود تعالی، پس آیات و احادیث باعتبار خلق است و قول اہل شرع باعتبار کسب است کہ عبارت از صرف ارادہ است۔ اگر گویند کہ حق سبحانہ در ازل بعلم قدیم دانستہ است کہ فلانے در فلان وقت فلاں کار از طاعت و معصیت خواہد کرد پس باید کہ از فلاں آن کار البتہ بوقوع آید و مجبور بود چہ اگر بوقوع نیاید علم اللہ عز و جل مبدل بجہل شود و این محال است۔ گوئیم کہ علم تابع وقوع است بر طبق وقوع ازلی بآن تعلق گرفتہ است و این منافی اختیار نیست۔ اگر گویند کہ طاعت و معصیت ہمہ بتقدیر و ارادہ ازلی ست فاین الاختیار، گوئیم در ازل تقدیر و ارادہ چنین رفتہ است کہ فلانی باختیار خود این کار خواہد کرد این مثبت اختیار است نہ نافی آن اینقدر ہست کہ این اختیار باید کہ البتہ از و بوقوع آید تا مخالف تقدیر ازلی واقع نشود چنانچہ حدیث فیسبق علیہ الکتاب فیعمل الخ دال ست برین معنی ای لیسبق علیہ الارادۃ القدیمۃ باختیارہ الخ و این جواب جواب ست از سوال اول کہ نقض بعلم قدیم بود ہذا غایۃ الکلام فی ہذا المقام والغیب عند العزیز العلام

مخدوما مسئلہ قضا و قدر از مسائل دقیقہ است فہم ہر کس باین مسئلہ نمی رسد بلکہ حقیقت این مسئلہ را کماہی حضرت علام الغیوب بہتر می داند مجملاً این قدر ایمان باید آورد والقدر خیرہ وشرہ من اللہ والناس مجزیون باعمالھم ان خیرا فخیر وان شرا فشر۔ زیادہ برین غور کردن ما را در کار نیست علم آن را بحق سبحانہ تفویض باید کرد و بمقتضاے اوامر ونواہی او زندگانی باید نمود اگر چنین نکند بندہ متمرد باشد و مستحق انواع عقوبات بود ببداہت وجدان خود در می یابیم کہ این قدر ما را قدرت دادہ است کہ از عہدۂ اوامر ونواہی می توانیم بر آمد وعصیان را تمرد و سرکشی می فہمیم۔ ربنا اٰتنا من لدنک رحمۃ وھیئ لنا من امرنا رشدا۔

مکتوب صد و سی و ہشتم (۱۳۸)

بحاجی سلیم بلخی۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ العلی الاعلی وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی خصوصا علی سید الوری امام التقی صاحب قاب قوسین او ادنی وعلی الہ وصحبہ البررۃ النقی، مکتوب مرغوب کہ بمصحوب حاجی احمد ترک نامزد این مسکین نمودہ بودند رسیدہ مسرت بخش گردید از شورش آتش شوق نوشتہ بودند بوضوح پیوست اللہ تعالیٰ این آتش را مشتعل سازد و نار محبت را سر بلند گرداند تا از آفاق وانفس تمام برہاند و با قربیت ذات وصفات برساند۔ نوشتہ بودند کہ مدتے ست کہ مستغرق یک رنگی گردیدہ ایم کہ بیرنگ است وتمامی موجودات در روے بجز حباب ظاہر می شود حباب مر حضرت او محیط بیکران است کہ ہمہ اشیا در روے فانی دیدن وشنیدن این ہمہ از دوست غیرے در نظر نمی در آید۔ مخدوما این حال شریف است وناشی از مقام جمع شکر این عطیہ بجا آرند و ہمت را بلند دارند واز جمع بفرق بعد الجمع آیند تا خلق را از حق جدا ببینند و محدث از قدیم متمیز یابند از ظل باصل آیند بلکہ اصل را نیز در رنگ ظل واگذارند واز شہود بغیب روند احوال را نسیان باشند و دوستان را بدعاے سلامتی ایمان یاد دارند اوقات را بذکر و فکر معمور دارند

کم ہمت را در ادائے وظائف طاعات و عبادات چست بربندند و توشۂ گور و قیامت آمادہ سازند
شبہائے تار را بگریہ و استغفار روشن دارند و درین فرصت قلیل مولائے حقیقی را راضی سازند توجہ را
از طالبان دریغ ندارند و ترقیات شان را خواہند لیکن از آمدن ایشان ترسان و لرزان بوند
مبادا خرابی این کس درین ضمن خواستہ باشند بجناب قدس ملتجی و متضرع بوند و از عجب و پندار
پناہ جویند والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدی۔

(۱۳۹)
مکتوب صد و سی و نہم

بشیخ بایزید سہارنپوری در جواب کتابت او۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم بعد الحمد و الصلوٰۃ و ارسال التحیات می رساند مکتوب مرغوب
رسیدہ سبب مسرت گردید حمداً للہ سبحانہ کہ بعافیت اند و بجمعیت می گذرانند و اوقات مضبوط اند
ارادہ حفظ قرآن مجید کہ نمودہ اند مبارک ست حق سبحانہ باتمام رساند و از فیوض و برکات آن بہرہ ور
گرداند ہر قدر کہ آیات را در حفظ تکرار می کنند داخل تلاوت است۔ نوشتہ بودند کہ التذاذ و شوق
و جمعیت گویا منحصر در تلاوت شدہ است ذکر نفی و اثبات چنداں لذت نمی دہد اما چون محکوم
بگفتن است ہر روز پنج شش ہزار بار می گوید۔ مخدوما تلاوت کلام مجید چرا لذت نہ بخشد و
شوق نیفزاید کہ قرآن صفت حقیقی اوست تعالی کہ از کمین غیب بر منصۂ ظہور جلوہ فرمودہ است
و مشتاقان مہجور را بوے وصال بخشیدہ نبویدا لا من اشتاق الی اللہ فلیستمع کلام اللہ
و بمژدۂ من اراد ان یحدث ربہ فلیقرء کلام اللہ بشارتمند گردانیدہ است از صفت بموصوف راہ
و کلام را از متکلم جدائی نیست بیت

اندر سخن دوست نہان خواہم گشت تا بر لب او بوسہ زنم چونش بخواند

و کلمۂ نفی و اثبات کہ کلمۂ توحید است فوائد دیگر دارد طہارت باطن میسر باید و ازالۂ تعلقات شتی
کہ از لوازم بشریت است می کند بلکہ وجود بشریت را از بیخ و بن می کند و بفنا می رساند و بہ بقا

دلالت می نماید واز ظل باصل می برد واز اصل باصل دیگر واز آن اصل باصل ثالث ورابع وخامس الی ماشاء اللہ تعالیٰ متحقق می سازد واز عظمت وکبریائی مطلوب واز بے استعدادی ونا امیدی وعجز وحیرت خود نوشتہ بودند بوضوح انجامید بلے ممکن از واجب تعالیٰ چہ دریابد ومقید استعداد دریافت مطلق از کجا آرد ناہر جا می رود از قید نمی رہد وبداغ امکان متسم ما بالذات لا ینفک عن الذات قرب ووصل را وجود مناسبت ناگزیر است ودر ما نحن فیہ ہمہ مفقود، پس نا امیدی ہمہ حال نقد وقت بود وعجز ونادانی حاصل خوش گفت بیت

ہمہ صبح وصل جویان من وشام نا امیدی　　کہ سیاہ بخت ہجرم شب من سحر ندارد

والسلام علیکم وعلےٰ سائر من اتبع الھدیٰ۔

مکتوب صد وچہلم (۱۴۰)

بہ برادر زادہ حضرت ایشان شیخ خلیل اللہ دربیان قرب فرائض وقرب نوافل۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ وسلام علےٰ عبادہ الذین اصطفیٰ فرزند اعز شیخ خلیل اللہ باستقامت باشند وہموارہ در ترقی بوند سطرے چند دربیان قرب فرائض و قرب نوافل وحل بعضے شبہات کہ درین جا خلجان می نمودہ نوشتہ است بگوش ہوش استماع نمایند در حدیث قدسی وارد شدہ است من عادیٰ لی ولیا فقد اٰذنتہ بالحرب وما تقرب الیّ عبدی بشئ احب الی مما افترضت علیہ ومایزال عبدی یتقرب الی بالنوافل حتی احبہ فاذا احببتہ کنت سمعہ الذی یسمع بہ وبصرہ الذی یبصر بہ ویدہ التی یبطش بھا ورجلہ التی یمشی بھا وان سالنی لاعطینہ ولئن استعاذنی لاعیذنہ رواہ البخاری عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ اگر گویند صوفیہ علیہ کہ اذکار واشغال اختیار کردہ اند وبریاضات واربعینات برگزیدہ وحصول ترقیات ووصول بمقامات ومعرفت وفنا وبقا بآن مربوط ساختہ وتربیت طالبان وتسلیک مرشدان باین امور می نمایند وبدان وابستہ

تصور می فرمایند و ہمچنیں توجہات کہ بمسترشدان می کنند و ترغیب بر صحبت و تحریص برعایت آداب می نمایند و مدار کار بران نہادہ ہمہ از قبیل نوافل ست بلکہ گوئیم کہ اختیار طریقہ صوفیہ و طلب پیرو مرشد کہ مناط قرب و وصل است نیز داخل دائرہ نوافل است پس حصول مقامات و وصول بدرجات معرفت منوط بنوافل باشد نہ بفرائض، ہیچ کس دیدہ کہ بمحض ادائے فرائض بے اتیان امور مسطورہ بقرب و معرفت رسیدہ باشد والا باید کہ ہم عوام کہ بادائے فرائض موفق اند، عرفا و مقربین باشند حال آنکہ حدیث قدسی ناطق است باآنکہ محبوب ترین اعمالے کہ قرب بخشند فرائض اند پس قربے کہ بر فرائض مترتب شود اتم و اکمل باشد و احتیاجی بسلوک طریقہ صوفیہ و اذکار و اشغال اینہا نبود۔ جواب گوئیم شک نیست کہ قرب فرائض اتم و اکمل است از قرب نوافل لیکن فرائض وقتی قرب بخشند و مثمر ترقیات بوند کہ امور مسطورہ بجا آوردہ شود والا فرائض داخل اعمال ابرار بود نہ از اعمال مقربین پس ادائے این نوافل شرائط باشند مر ظہور قرب فرائض را در رنگ وضو مر نماز را تا اذکار و اوراد و اختیار بر ظاہر و رعایت آداب او و مانند آن کہ در راہ سلوک ناگزیر است بجا نیاید و طہارت باطن بوسیلہ آن بحصول نہ پیوندد و لیاقت قرب فرائض پیدا نہ کند و بولایت خاصہ مشرف نگردد۔ اگر گویند طہارت باطن وابستہ بفنا است و نزد این طائفہ قرب نوافل مفنی نیست۔ گوئیم کمال طہارت کہ انقطاع تام است از ما سوا ہرچند مربوط بفنا ست لیکن مقدمات آنکہ قطع علائق است مربوط باین نوافل ست و این قطع علائق را سلوک گویند و سیر الی اللہ خوانند و چون سیر الی اللہ بنقطہ آخرت برسد و از رقیت ماسوی محرر گردد فنا حاصل گردد و شروع در سیر فی اللہ کہ آن را جذبہ گویند بحصول انجامد و قدم اول در ولایت نہد۔ اگر گویند کہ حصول کمالات فوق و ترقی در درجات ولایت و دقائق قرب نیز وابستہ باتیان اعمال صالحہ است از کلمہ طیبہ و تلاوت قرآن و غیر آن کہ از نوافل اعمال است پس کمال این اعمال مقصور بر رسیدن سیر الی اللہ نباشد ہمیں کلمہ طیبہ است کہ بتوسط آن قطع اصول می نمایند و اگر از یک اصل باصل دیگر و از انجا بما فوق آن ترقی می فرمایند و از

ولایت صغری بولایت کبری واز ولایت کبری بولایت علیا عروج می کنند. گوئیم که این اذکار و
اعمال معدات ومقدمات اند مر درجات ولایت را پس این اذکار چنانچه معدات نفس ولایت اند
نیز مقدمات ومعدات درجات ولایت اند نیز سوال ولایت موہبت صرف است ومقدمات آن
کسبی ست که چنانچه گفته اند پس فنا وبقا که ولایت عبارت از انست موہبت باشد پس فرائض ونوافل
ہر دو داخل مقدمات بوند که امور کسبی اند بریں تقدیر قرب فرائض را مقتضی گفتن بچہ اعتبار بود واگر
بایں اعتبار گویند که مثمر این موہبت است پس بین القربین فرق چه بود چه قرب نوافل مثمر این موہبت
است که از مقدمات است. جواب نوافل که از مقدمات بعیده است وفرائض از مقدمات قریبه
آن در رنگ رفع موانع است که قطع علائق است واین محصل ولایت که موہبت است یعنی
متعقب آن این بمثابه استطاعت است که قبل فعل است این در رنگ استطاعتے است که
مقارن فعل فعل است.

مکتوب صد وچہل ویکم (۱۴۱)

بشیخ محمد باقر لاہوری در جواب کتابت او.

بسم الله الرحمن الرحیم بعد الحمد والصلوة وارسال التحیات می رساند مکتوب مرغوب رسیده
سبب مسرت گردید اندراج یافته بود در نزول از وجدان خود چنان می یابد که شروعی در سیر اسم الباطن
علیم وقدیر باشد مثلاً واقع شده وقلب را وسعتی بہم رسیده. مخدوما در وقت نوشتن جواب توجہی
دریں باب نموده آمد مناسبتے شما را بآن اسم یافت در صدد عروج شما گشت دید که عروج کرده
اتصالے بآن اسم پیدا گردید ووصولی بآن ولایت که ولایت علیا است حاصل شد الله تعالی
نصیب کامل ازیں ولایت که ولایت ملاء اعلی است عطا کند این مقام اگرچه اعلی است از ولایات
حتی که بر ولایت انبیا علیہم الصلوة تفوق دارد وافضلیت شان از راه نبوت ووسعت قلب
دریں مقام زیاده از وسعتی است که در مقام سابق بود چه آں وسعت باندازه وسعت اسماء و

صفات وشیون واعتبارات ست بے اعتبار ذات ست ودرین وسعت ذات تعالیٰ باین کمالات ملحوظ است شتان ما بین الوسعتین اسماو صفات را درجنب ذات تعالیٰ چہ نسبت وکدام اعتداد آنچہ گاہ گاہ اعضاے خود را ظل اعضاے فقیر یافتند مخبر از مناسبت تامہ آنست والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب صد وچہل ودوم (۱۴۲)

بشیخ ولی جہتی درجواب کتابت او۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ بعد الحمد والصلوٰۃ می رساند مکتوب مرغوب رسیدہ مسرت بخش گردید از سرایان ذکر در نماز بہ بدن نوشتہ بودند بسیار خوب ست آنرا سلطان ذکر می گویند ہمت بران گمارید کہ از ذکر بمذکور رسید واز وسائل بمقصد پے برید۔ نوشتہ بودند کہ شبہاے جمعہ نمی خوابم یک شبے ازیں شبہا دوسہ گھڑی از شب ماندہ بود کہ خواب بردمی بینم کہ مردے سفید ریش پیدا شد گفت من عرف نفسہ فقد عرف ربہ این بگفت وپنہاں شد ومن بیدار شدم ودر ہیبت ماندم، ودر شب جمعہ دیگر دیدند کہ مردے می گوید وَفِیْ اَنْفُسِکُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ لایعرف اللہ غیر اللہ در واقعہ دیگر کہ چیزہا بسیار دیدہ اند دران میان بزرگی می فرماید کہ برین کلام قدسی عمل بکنید ان فی جسد ابن آدم لمضغۃ وفی المضغۃ فواد وفی الفواد سر وفی السر خفی وفی الخفی اخفی وفی الاخفی انا۔ سعادت آثارا این وقائع از مذکور نشان می دہند و بکمال انسانی می خوانند ورا ہے بمعرفت می نمایند ودر واقعہ اولی گویا اشارت ست رفتن از اثر بموثر وپے بردن از تقلبات نفس بمقلب آن وتفکر از باطل سوی حق وواقعہ ثانی اشارت بشہود انفسی دارد وشہود نفس مطلوب بود یا شہود آیات مطلوب ونیز اشارت ست بفناے عارف بالکلیۃ معرفت ہمان ست کہ از خود بخود بود وعارف را جز استہلاک از ان نصیب نباشد خوش گفت۔ مصراع از حضرت ذات بہرہ استہلاک ست

وآنچہ گفتہ برین کلام قدسی عمل بکنید یعنی بکمالات ہرکدام از لطائف عالم امر متحقق باید شد
کہ نہایت آن عالم امکان منتہی میشود بعد ازان شروع در کمالات عالم وجوب ست وفی الاخفی
انا ایماءے است بآن یعنی از گذشت اخفی کمالات وجوب است در دو واقعہ اشارت بسیر انفسی بطریق
اجمال بودہ ودرین واقعہ آخر اشارت بتفصیل آن اجمال است یعنی عارف کامل کسی است کہ
بکمالات ہرکدام ازین لطایف برسد وہرکدام را طے کردہ طیران عالم وجوب نماید۔ اگر گویند لطائف
امر پنج است کہ یکے از آنہا لطیفہ روح است ودرین حدیث قدسی ذکر روح نیامد۔ گوئیم کہ
می تواند کہ فواد کنایت از روح باشد ونیز مضغہ کہ محل حقیقۃ جامعہ قلبیہ است از ذکر قلب کفایت
رفتہ باشد والعلم عند اللہ تعالیٰ۔

کتابتے بسیادت مآب سید مبارک نوشتہ فرستادہ است خواہر رسید انشاءاللہ تعالیٰ واقعہ
دیگر کہ دیدہ اید تعبیر آن ظاہر است ومخبر سلطان ذکر است کہ ازان در خود نشان می دہند محبت
اطوار واقعہ سابقہ باوجود آنکہ وداعی بکمال اند وبمعرفت می خوانند مبشر آنند ونیز استعداد این
کمالات مشعر امیدوار باشند وسعی نمایند کہ معاملہ از قوت بفعل آید واز گوش باآغوش کشد
والسلام علی من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب صد وچہل وسوم (۱۴۳)

بہ محمد رؤف کابلی در جواب او۔

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ مکتوب مرغوب کہ از راہ محبت فرستادہ بودند
رسیدہ مسرت بخش گردید آرزوے معاملہ کہ ورائے ظلال ست نمودہ بودند چون رابطہ محبت شما باہل
این نسبت علیہ درست است امیدوار باشند فان المرء مع من احب۔ نوشتہ بودند کہ امیدوار اند
کہ از ظلال برآید وبمطلوب حقیقی برسد وبشرف ایمان شہودی مشرف گردد واز ان آگاہی کہ حضرت
خواجہ نقشبند قدس سرہ از خدمت مولانا سعد الدین کاشغری آگاہی یافتہ بودند آگاہی باید بدانند۔

اولاً آنکہ بندہ را با آرزو چہ کار بندگی (آن) وقت درست شود کہ ہیچ آرزوے و بایست نماند و ہیچ مرادی و مقصودی در ساحت سینہ نماند و بمراد حق جل و علا قایم شود یعنی غیر از مراد او تعالی مراد سالک نبود وصفت ارادت در وے نماند ہر چند ارادہ درجات و معاملات قرب بود عزیزی از سالکے پرسید ما ترید یعنی چہ میخواہی او در جواب گفت ارید ان لا ارید آن عزیز گفت این خود عین ارادہ است۔ ثانیاً آنکہ طالب را باید کہ فضل خداوندی جل شانہ را سوال کند و کمال استعداد خود بخواہد کمال شخص معین را خواستن پیش از وصول بکمال خود فضولی است آرے بعد از حصول مراتب استعداد خود اگر کمالات دیگران را دریوزہ نماید گنجایش دارد کما تشعر بہ ما ورد فی الصلوات المنطوقۃ کما صلیت علی ابراہیم وعلی آل ابراہیم انک حمید مجید و آنچہ در قرآن مجید آمدہ است وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰہُ بِہٖ بَعْضَکُمْ عَلٰی بَعْضٍ مفسران این آیہ کریمہ را باموال و امتعہ دنیاوی تفسیر کردہ۔ ثالثاً آنکہ مولانا سعد الدین کاشغری بدو واسطہ درمیان مرید حضرت خواجہ نقشبند است حضرت خواجہ کہ از مولانا نسبت آگاہی اخذ کنند چگونہ بود۔ رابعاً آنکہ تمنائے متانقین کردہ اند آرزوے میکند کہ از ظلال برآید بمطلوب حقیقی برسد و باز آرزوے می کند می نویسد کہ بایمان شہود مشرف گردد چہ ایمان شہودی وابستہ بمراتب ظلال است مطلوب حقیقی برتر از شہود و مشاہدہ است و وصول بآن دائرہ علیا بایمان غیب تعلق دارد شہود و مشاہدہ ہمہ بظلال متعلق است والسلام اولاً و آخراً۔

مکتوب صد و چہل و چہارم (۱۴۴)

بسیادت پناہ سید محمد علی بارہہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ الحمد للہ فی المبدأ والمعاد والصلوۃ والسلام علی رسولہ محمد والہ الامجاد اما بعد صحیفہ شریفہ مشرف ساخت چون متضمن سلامتی احبہ بود سبب مسرت گردید در ضبط اوقات کوشند و تعمیر باطن و تخلیہ سر را از اعز اہم امور شمرند و مرضیات مولائے حقیقی را از اہم مطالب فہمند و نفی وجود بشریت از واجبات این راہ دانند و دریچہ رضامندی جل و علا

تصور فرمایند چندان مداومت کلمۂ طیبہ نمایند کہ از نامی ونشانی نہ بینند ولا یذکر اللہ الا اللہ مطالعہ کنند نہ بآں معنی کہ بندہ حق شود تعالیٰ بلکہ بندہ نماند ونسبت ذکر باو منتفی گردد بزرگے گفتہ است یک ساعت در نفی وجود بشریت کوشیدن بہ از عبادت متعبد انست چندین سال چہ نفی وجود مثبت کمال ایمان ست واعمال را در جنب ایمان ہیچ مقدار نیست ماول از دوستان دعاست والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب (۱۴۵) صد وچہل وپنجم

بمخدوم زادگی جامع کمالات صوری ومعنوی نعم الخلف شیخ محمد اشرف در حصول حضور قلب کہ فوق ذکر است ومعبر بفنائے قلب با بشارت خاصۂ آنسرور دین ودنیا علیہ الصلوٰۃ والسلام۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات میرساند مکتوب مرغوب رسیدہ خوشوقت ساخت از عدم جریان ذکر قلبی ونقاب یادداشت وعدم زوال آں نوشتہ بودند بوضوح پیوست حضور وتوجہ قلبی فوق ذکر است وی الطف است ازان چہ حساب آنکہ حضور مذکور بلکہ بود واز یادکرد بیادداشت آمد درین وقت اگر ذکر مقصود شود چہ باک علی الخصوص کہ معاملہ بفنائے قلب کشد جریان ذکر ہیچ درکار نبود چہ ذکر وسیلہ مذکور است جمع مذکور آمد احتیاج ذکر بہ جاست واین فنا دریچہ مذکور ودہن معرفت است ودر ترقیات نفس زوال ذکر وتوجہ وحضور ناگزیر است واز جمع منتسبات تہی گشتن لابد بعد از زوال منتسبات ولحوق صفات باصل اگر حضور وتوجہ است خود بخود است عارف را غیر از انعدام درین ہنگام نصیبے نیست ذکر کو وحضور کرا ورسول را صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم دیدہ اند کہ دست شما را گرفتہ بخود کشیدند وشما فریاد می کنید یا رسول اللہ خذ بیدی یا شفیع المذنبین خذ بیدی مبارک ست وبشارت امید است کہ این دستگیری وسیلۂ نجات اخروی شود ودریچہ حصول درجات بود۔ والسلام

مکتوب صد و چہل و ششم (۱۴۶)

نیز بمخدوم زادۂ عالی درجہ صاحب کمالات اصلیہ نعم الخلف شیخ محمد اشرف در حصول کمالاتِ صلوٰۃ و فضائل آن و بشارتِ الحاق بعدم صرف۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم بعد الحمد والصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات میرساند مکتوب مرغوب رسیدہ مسرت بخش گردید باید کہ ہمبرین منوال از احوال ظاہر و باطن می نوشتہ باشند کہ باعث توجہ غائبانہ است۔ نوشتہ بودند کہ در نماز فرض و نماز تہجد گاہ گاہ حلاوتے و کیفیتے پیدا می شود و تمام اعضا را فرو می گیرد دران حال خوش می آید کہ نماز طولانی ادا نماید و در حلقۂ فجر نیز اکثر این کیفیت فرو می گیرد۔ سعادت آثار احلاوت و کیفیت کہ در حین ادائے نماز خصوص در نماز فرض بسیار اصل است و مزیتہا دارد بر آنچہ بیرون نماز رود ہر نماز را بطول قنوت ادا کنند و رکوع و سجود نیز دراز کنند و گاہے برروے زمین بے حیلولۂ چیزے نماز کنند و جبین را بخاک بچسپانند در حدیث آمدہ است ما من حالۃ یکون علیہا العبد احب الی اللہ تعالیٰ من ان یراہ ساجدا یعفر وجہہ فی التراب و گاہے بصحرا برآیند و جاے کہ ہیچ کس نہ بیند بر روے خاک نماز بطول و خشوع و برغبت بخوانند و در حدیث است الساجد یسجد علی قدمی اللہ فلیسئل و لیرغب و بر تکرار کلمہ طیبہ حریص بوند و نفی مرادات و منتسبات نمایند و از ظلال باصول گرایند و آنچہ خود را خالی محض می یابند و ذکر قلبی کم مفہوم می شود و خود را چرکین و مردود می بینند مانا کہ از ظہور حقیقت عدمیہ است کہ بعد رد منتسبات سالک عدم صرف می نماید و خالی محض می شود ذکر و حضور در خود احساس نمی کند و بوے از خیریت نمی بیند چرکین و مردود بہر چہ خود را اثبات کنید برمحل است کہ کمال باہل کمال عاید است و شرارت و نقص باقی ست۔ والسلام

(۱۴۷) مکتوب صد و چہل و ہفتم

بحافظ محمد شریف لاہوری

بعد الحمد والصلوٰۃ وارسال التحیات میرساند احوال واوضاع فقراے این حدود مستوجب حمد است المسئول من اللہ تعالیٰ عافیتکم واستقامتکم ظاہرا وباطنا صحیفہ گرامی رسیده مسرت بخش گردید فقیر درین ایام از مرض درد مفاصل رنجور بود الحال بکرم اللہ سبحانہ رو بہ صحت است واز بیشتر بہتر شده فوائد ضروریہ آمده است میان محمد باقر چند روز در صحبت بود بسیار محظوظ ساخت بعضے فوائد ضروریہ این راه اخذ کرده ودر مدت قلیل ترقی خوب نموده حق سبحانہ باعلیٰ مرتبہ کمال رساند والسلام اولاً وآخراً۔ مخدوما مکرما بالتماس سعادت آثار میان محمد باقر توجہی بجانب شما نموده آمد آن نواحی را بشعشعان انوار شما روشن ومنور یافت ودید کہ خلائق آنجا توجہی بشما دارند درین ضمن خلعتے ہم بشما احاطہ کرده ما تا کہ خلعت مداریت آن مقام باشد والغیب عند اللہ سبحانہ ربنا آتنا من لدنک رحمۃ وھیئ لنا من امرنا رشدا۔

(۱۴۸) مکتوب صد و چہل و ہشتم

بمولانا محمد حنیف در شرح احوال او ویاران او مع بشارت عالی۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ الذی یعلم ما یلج فی الارض وما یخرج منها وما ینزل من السماء وما یعرج فیها وھو الرحیم الغفور والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد ن الذی کتابہ افضل من التوراۃ والانجیل والزبور وعلی آلہ وصحبہ الی یوم البعث والنشور اما بعد صحیفہ گرامی کہ نامزد این مسکین نموده بودند رسیده مسرت بخش گردید حمد اللہ سبحانہ کہ بعافیت اند واز یاد احبہ فارغ نہ، آرزوے نسبت خاصہ نموده اند وغبطہ یاران حضور ظاہر ساختہ۔ مخدوما از شما کم چیزے دریغ داشتہ ایم واز امور مقدوره تقصیری نرفتہ است مع ذلک۔ خاطر نگران

شماست خواہان ترقی شما ہنگام صدر نوشتن رقیمہ توجہی بجانب شما افتاد و بخلعت غالی عالی ظاہر شد بید و انوار شما آفاق را فرو گرفتہ و اتصالی و الحاقی بہ حقیقت فقیر پیدا کردہ اید و عروجات نمودہ امیدوار بعضے از مرا با گردیدہ اید غبطہ کہ از یاران نمودہ اید غبطہ خود محمود است لیکن کم یابی ندارید و در یاران ممتاز ید آری خصوصیاتی کہ بعضے را از راہ استعداد ایشان حاصل است امر دیگر است و خارج از مبحث ہر کدام از رہ گذر خصوصیت استعداد بامرے مخصوص است مصرع

ہر خوش پسرے را حرکات دگر است

چیزہاے کہ نقد وقت شماست و ست اکثرے از داماں آن کوتاہ ست و امورے کہ یاران بالفعل دران تنافس دارند و بجد و جہد خواہان حصول آنند شما مدت ست کہ بآن متحقق اید بلکہ از آن گذشتہ باسرار ناز کتر از آن پیوستہ اید و خصوصیتے کہ از راہ اصحاب دارید ممتاز است فیوض و برکاتے کہ در صحبت شما است دیگرے را شرکت دران معلوم نیست یاران و مسترشدان مرایاے کمالات شما اند و معانی شما است کہ در صور مختلفہ جلوہ گر است و حسن شما است کہ باین کسوت ظہور نمودہ احوال دو کس از یاران خود کہ درین رقیمہ مندرج ساختہ بودند مطالعہ آن بسیار ذوقین و متفرح ساخت ولذات معنویہ بخشید اللہم زد۔ احوال میر عبد اللہ نسبت بیار دیگر عالی و برتر است لیکن اینقدر باید دانست کہ این نوع امور کہ طالب را رو می دہد گاہ بود کہ بمقتضاے استعداد ایشان باشد و بسا است کہ از راہ انعکاس می آید استعداد ایشان تا باین جا نمی رسد ہر چہ ہست دولت عظیم است والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدیٰ۔

مکتوب صد و چہل و نہم (۱۴۹)

بسیادت پناہ سید ابو الخیر شاہ آبادی۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم حامدا و مصلیا مکتوب شریف رسیدہ مسرت بخش گردید نوشتہ بودند محبوبیت کہ قبل ازین رو میداد یک گونہ ہستی می ماند الحال کہ رو میدہد نہ عین می ماند

نہ اثر۔ مصرع چون من ہمہ معشوق شدم عاشق کیست
شکر خداوندی جل شانہ بجا آرند وزوال عین واثر را سعادت عظمی فہمند ووسیلۂ اسلام حقیقی
واطمینان نفس دانند کمال انسانی درین محویت ونیستی است ہر قدر از ہستی سالک باقی ست
واثبات کمال وخیریت در خود می نماید ہمانقدر بنقص وشرارت موسوم است کمال او در نیستی
وانتفاے کمال است از وے خیریت در سلب خیریت لیکن کمال زوال وفنا در سلب انانیت
است از وے راسا درین ہنگام انا الحق نتواند گفت کہ مشعر بہ بقاے انانیت است پس
من ہمہ معشوق شدم چہ گنجایش دارد بیچارہ کہ از ہمہ منتسبات تہی گشتہ است ودر ہیچ مرتبہ
از مراتب ثبوت ندارد وبعدم صرف ونفی خالص ملحق شدہ چگونہ اثبات معشوقیت خود کند
وخود را عین مولی تصور نماید او بنوعی بنفی وعدمیت آرامیدہ است کہ از اثبات بندگی خود
ہراسان ست کہ شائبۂ ثبوت دارد وبر اثبات مولویت خود چگونہ جرأت نماید وبا وجود قبح و
شرارت ذاتی خود را معشوق کہ بحسن وجمال ذاتی موصوف ست بچہ روش تصور نماید۔ نوشتہ
بودند کہ بزرگے گفتہ است۔ مصرع قلندر آنکہ فوق الوصل جوید
آیا مراد بفوق الوصل چہ باشد۔ مخدوما وصل از اثنینیت وبقاے وصل خبر می دہد پس از
وصل باید گذشت وبنفی صرف وخیریت باید آمد چنانچہ خود از عزیزے نقل کردہ اند وتحسین نمودہ اند
مصرع چون وصل درنگنجد ہجران چہ کار دارد۔ والسلام

مکتوب صد وپنجاہم (۱۵۰)

بسیادت پناہ میر محمد ابراہیم۔
بسم اللہ الرحمن الرحیم حامدا ومصلیا اللہ تعالی ہموارہ در ترقیات دارا د
بالنبی وآلہ الامجاد علیہ وعلیہم الصلوات والبرکات نامۂ گرامی کہ مشتمل بر اظہار شوق وآرزومندی
بود مسرت افزا وشوق انگیز گردید بکار خود سرگرم باشند وامیدوار ترقی بوند واقعہ کہ دیدہ بودند

نیک است شکر کنید کہ حق تعالی شمارا از دام لعین محفوظ داشت بلکہ غالب ساخت امید کہ بیشتر ہم محفوظ دارد ہم از شر شیطان آفاقی وہم از شیطان انفسی فرزندی محمد اسحق بعافیت رسید و دوستان را مسرور و خوش وقت گردانید در عنفوان شباب عجب ہمت ورزیدہ است حق سبحانہ از کرم خود در جرگہ صلحا داخل سازد و از برکت صحبت و محبت او با بو الہوسان را از بند ہوا و ہوس رہائی بخشد انہ قریب مجیب۔ و چوں محبت با فقرا درست دارید ہر جا ہستید از فیوض و برکات شان امیدوارید المرء مع من احب در تعمیر اوقات کوشند و در تحصیل باقیات صالحات حریص باشند ما مول از دوستان دعا است والسلام علیکم وعلی سائر من اتبع الہدی۔

مکتوب صد و پنجاہ و یکم (۱۵۱)

نیز بسیادت پناہ میر محمد ابراہیم۔

الحمد للہ والسلام علی عبادہ الذین اصطفی۔ سیادت پناہ ازین مسکین سلام عافیت انجام خوانند کتابتے کہ از راہ محبت فرستادہ بودند رسیدہ خوش وقت ساخت، حمد اللہ سبحانہ کہ بسلامت رسیدند و خلیفۂ عہد را بخیریت دیدند از بے مناسبتی و غفلت اہل زمان برنگاشتہ بودند، مخدوما خود را خوب باید داشت و در مراضی مولائے حقیقی جلت عظمتہ باید کوشید خلق ہر طور باشند غفلت و گمراہی آنہا در شما سرایت نخواہد کرد اگر شما برہ راست باشید قال اللہ تعالی یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا یَضُرُّكُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَیْتُمْ اِلَی اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ آرے ترک کردن و گوشہ گرفتن اولی است لیکن برعایت حکمت و عدم اثارت فتنہ از دریافتن کیفیت خاص در خود در اکثر اوقات و معلوم کردن اطمینان نفس نوشتہ بودند در رنگ شرح صدر کہ پیش ازین می گفتند بسیار ذوقین شد اللہم زد۔ معلوم میشود کہ ولایت کبری بانجام رسیدہ و انوار و کمالات مقام فوق پرتو انداختہ و منصبغ ساختہ

امیدواریم کہ درین نزدیکی دخول تام درآن مقام بحصول انجامد وگلہائے تازہ ازگلشنہای آنجا نصیب وقت گردد وعلامت اطمینان نفس وحصول این مقام کہ موطن عباد معصومین است وکریمہ لَا یَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَآ اَمَرَهُمْ وَیَفْعَلُوْنَ مَا یُؤْمَرُوْنَ درشان آنہاست قلت ارتکاب معاصی است وتوفیق طاعات وعبادات والتجافی عن دار الغرور والتاہب لدار القرار، برادر دینی محمد باقر خیلے اظہار رضامندی ازشما نمودہ بودند بسیار خوش حال شدیم خدمت فقرائے باب اللہ ودلجوئی ورضامندی اہل اللہ سعادت عظمی است تاکدام دولتمند بہرہ مند شود والسلام اولاً وآخراً۔

مکتوب صد وپنجاہ ودوم (۱۵۲)

نیز بسیادت پناہ میر محمد ابراہیم۔

بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغ الدعوات می رساند مکتوب مرغوب رسیدہ بہجت افزا گردید سلامت وباستقامت باشند از خوف خاتمہ نوشتہ بودند۔ مخدوما این خوف نعمتیست عظمی تاکدام سعادت مند باشد کہ اورا باین خوف بنوازند وباین درد مبتلا سازند۔ دوستان اوباین درد گرفتارند واین الہام وآرام وآسایش از بہار بودہ است۔ نوشتہ بودند کہ اکثر اوقات درنماز عجب التذاذ دست می دہد کیفیت خاص مفہوم می شود۔ چرا چنیں نباشد کہ نماز معراج مومن ست واز دنیا بہ آخرت رفتن حالتے کہ درشب معراج روے دادہ بود نمونہ آن درنماز است، کمال قرب اینجاست ورفع حجب درین موطن کما ہو واین التذاذ کیفیت اہل انتہا است. نوشتہ بودند کہ لذت وکیفیت کہ در وقت تلاوت قرآن مجید رو می دہد زیادہ ازان است کہ در ذکر لسانی روے می دہد، ودر بعضے اوقات چناں متخیل می شود کہ خوانندہ شخصے دیگر است من طفیلی ام۔ مخدوما ہنگام تلاوت قلب بصفت حقیقی اوست ذاتی ومعلوم است کہ صفت راباموصوف خود چہ قسم قرب واتحاد است پس این کیفیت ولذت از سائر کیفیات ممتاز است خوش گفت

بیت
اندر سخن دوست نہان خواہم گشت تا بر لب او بوسہ زنم چونش بخواند

گاہ در وقت تلاوت تالی زبان خود را در رنگ شجرہ موسویہ علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام می یابد تالی گویا دیگر است و زبان این آلت بیش نیست کما ورد الحق ینطق علی لسان عمر ایضا ورد اتقوا غضب عمر فان اللہ یغضب بغضبہ نوشتہ بودند کہ کیفیت دیگر سوائے کیفیت ولایت کبری در خود می یابد و در ہر دو کیفیت فرق صریح ظاہر میشود. سعادت آثارا فقیر پیش ازین سوائے معاملہ ولایت کبری در بارۂ شما نوشتہ بودم والحال نیز از ولایت فوق حظی مفہوم می شود این یافت ازان ست و چون این ولایت ولایت ملاء اعلیٰ است کہ معصوم اند سعی نمایند کہ بصفت پاکان موصوف باشند و از عصمت بہرہ یابند استفسار از تعین مبدأ تعین خود و نیز تعین ولایت خود کہ زیر قدم کدام نبی ہستند نمودہ بودید نیز نوشتہ بودند کہ خود را در فیوض انوار بلطیفۂ اخفی خیلے مناسبت تام می یابد و ولایت خود را ولایت اخفی می یابد و درین یافت اصلاً و مطلقاً ریب نیست. مخدوما این فقیر نیز شما را مناسبت خاص با خفی میفہمد و ولایت شما را ولایت اخفی تصور می نماید پس برین تقدیر شما زیر قدم پیغمبر خود باشید علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام و مبدأ تعین شما صفت اجمال علم بود والعلم عند اللہ سبحانہ از ترک نوکری میر محمد اسحٰق نوشتہ بودند خوب شد الخیر فی ما صنع اللہ سبحانہ حق تعالیٰ برا وضاع فقیر استقامت دہد شما اضطراب نکنید التانی من الرحمن فقر و استقامت بران سعادت عظمیٰ است الفقراء الصابر جلساء اللہ عز یوم القیٰمۃ لیکن ہر چیز کہ برعایت حکمت و رضائے اہل حقوق واقع شود اولی و انسب است والسلام۔

مکتوب (۱۵۳) صد و پنجاہ و سوم

بسیادت پناہ میر محمد اسحٰق۔

حامداً و مصلیاً رقیمہ محبت آمیز شوق انگیز احبہ صمیمی مسرت افزا و لذت بخش گردید۔ نوشتہ بودند محبتی کہ این جانب منسوب است فوق محبتی است کہ بجناب قدس او تعالیٰ منسوب ست

وازین اکثر در خوف و خشیت می باشد سعادت آثارا آنچه نوشته اید سه توجیه دارد، توجیه اول مناسبت حال ابتدا است و توجیه دوم ملائم اہل توسط است و خصوصیت باہل ابتدا ندارد، و توجیہ سوم حال اہل انتہاست، توجیہ اول آنکہ محبتی کہ بہ پیر و مرشد است وسیلہ محبت حق است جل و علا بآن معنی تا این محبت درست نکند بآن محبت کہ مقصود اصلی ست نرسد کہ ہنوز قابل آن محبت نیست پس اگر پیش از رسیدن بمطلب وسیلہ را قوی تر یابد گنجایش دارد مراد ازین محبت محبتے است کہ مفنی وجود سالک است لہذا گفتہ اند کہ فنا فی الشیخ مقدمہ فنا فی اللہ است و شک نیست کہ فنا نتیجہ محبت است. توجیہ دوم آنکہ محبتے کہ بعالم چون متعلق است از عالم چون ست و محبتی کہ بہ بیچون تعلق دارد آن محبت نیز بیچون ست کہ بکایک در درک چون نمی آید پس اگر محبت چون را بر محبت بیچون غالب یابد گنجایش دارد ہر چند در نفس امر محبت بے چون غالب باشد نمی بینی شوق و ولولہ و نعرہ و صیحہ و گریہ کہ در عشق مجازی ست کم است کہ در عشق حقیقی باشد کہ آن نصیبے از بیچون و نشائہ از بے کیفی دارد توجیہ سوم آنکہ در مرتبہ ذات بحت تعالی اثبات ہیچ چیز گنجایش ندارد و غیر از سلب از ان مرتبہ علیا نصیب عارف نیست پس اثبات محبت ہم در راہ می ماند کہ در مرتبہ صفات ست و تفصیل این سخن از رسالہ مبدأ و معاد در معرفتے کہ در فرق میان سخن خویش و سخن رابعہ بصریہ برنگاشتہ اند باید طلبید از احوال باطن خود چیزے ننوشتہ اند امیدواریم کہ معاملہ ولایت کبری بانجام رسیدہ باشد و از انوار و اسرار ولایت فوق مستنیر و مستفیض گردیدہ توجہات غائبانہ درین باب نمودہ شدہ است و معلوم گردید والسلام

مکتوب (۱۵۴) صد و پنجاہ و چہارم

نیز بسیادت پناہ میر محمد اسحاق۔

الحمد للہ رب العالمین والسلام علی رسولہ محمد والہ اجمعین اما بعد مکتوب شریف رسیدہ مسرت بخش گردید از ترک علاقہ نوکری نوشتہ بودند ہزار شکر کہ بسہولت و عافیت میسر شد

نیک و مبارک ست حق سبحانہ استقامت کرامت فرماید طلب فاتحہ جہۃ استقامت نمودہ بودند
فاتحہ خواندہ شد و توجہ نمودہ آمد از وسعت قلب بر نگاشتہ بودند چرا وسیع نبود کہ بشرافت یسعنی
مشرف گشتہ است و عرش رحمٰن شدہ و برزخ جامع آمدہ و نظر گاہ مولی جل شانہ گردیدہ انسان
کہ نسخہ جامعہ است آنچہ در کلیت او ثابت است تنہا در قلب ثابت است۔ نوشتہ بودند التذاذ
وحضور و جمعیت کہ در صلوٰۃ مفروضہ است در غیر آن نیست علی الخصوص در سجود کہ سر بر داشتن
ازان خوش نمی آید بلے نماز معراج مومن ست و موطن کمال قرب رسول خدا صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ وسلم
راحت خود را در نماز جستہ است و قرۃ عینی فی الصلوٰۃ فرمودہ و التذاذی کہ در نماز فرض رو می دہد
از نماز فرض مزینی تمام دارد از سجدہ چہ نوسید الساجد یسجد علی قدمی اللہ فلیسجد و لیرغب
ونیز وارد شدہ است ما من حالۃ یکون علیھا العبد احب الی اللہ من ان یراہ ساجدا
یعفر وجھہ فی التراب و نیز وارد شدہ اقرب مایکون العبد الی اللہ وھو ساجد در بعضے
اوقات باید کہ نماز بر خاک بے واسطہ کردہ شود و سجدہ نمودہ آید و بنماز بطول قنوت و طول رکوع
وطول سجود راغب باشند و در نوافل ادعیۂ ماثورہ رکوع و سجود و قومہ اگر خواہند بخواہند فقیر ہم
این دعاہا در رسالہ از کتب احادیث جمع کردہ است اگر از آنجا یا دبگیرند گنجایش دارد، وآنچہ نوشتہ
اند کہ حقیقت کعبہ اگر مقید باعتبار معبودیت و مسجودیت بود باید کہ وصول باین حقیقت پیش از
حصول کمالات نبوت باشد چہ کمالات نبوت فوق شیون و اعتبارات ست وحال آنکہ معاملہ
بعکس ست۔ مخدوما جواب این سوال سریست کہ اظہار آں بالفعل از مصلحت دور است مجملاً
این قدر می نویسد کہ تفوق کمالات نبوت ازان اعتبارات ست کہ داخل ولایت کبری است
واصول صفات ست نہ مطلق اعتبارات حضرت ایشان حقیقت کعبہ را یکجا سر اوقات وکبریائی
نوشتہ اند و یکجا نور صرف و در جاے ہمانرا حقیقت احمدی قرار دادہ و اینہمہ تعبیرات اعتبارات اند
منزلہ و کمالات نبوت از آنہم منزلہ اند استفسار از تشخیص مبدا تعین و یقین ولایت خود کردہ بودید
درین باب تامل خواہد کرد انشاء اللہ تعالیٰ اگر معلوم شد اعلام خواہد نمود بمشیت سبحانہ فاتحہ بروحانیت

والد شریف شما خواندند و ختم قرآن نیز گذراندند و اثر قبولیت ظاهر شد و انفراحی در وی هویدا گشت
و در اعطار نسبت نیز توجه گماشت و اثر آن نیز بظهور پیوست والغیب عند الله سبحانه
از آمدن خود پرسیده بودند چه مانع است خانه شما است لیکن بصلاح و مصلحت دوستان و
رضاے اہل حقوق بیایند بنوعے کہ سبب ایقاظ فتنہ نشود و واقعہ کہ دیدہ اند روشن است و نیک
بعد از نوشتن سطور معلوم شد کہ شمارا مناسبت بولایت موسوی ست علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام
و مبدأ تعین صفت الکلام باز ہم درین امر توجہ نمودہ خواہد شد انشاء اللہ تعالیٰ۔

مکتوب صد و پنجاہ و پنجم (۱۵۵)

بفضائل مآب محمد امین حافظ آبادی۔

الحمد للہ کہ احوال بہمہ حال بخیر گذرانست خیریت و جمعیت و استقامت و دوستان
مسئول و مامول ست کتابتے کہ از راہ محبت فرستادہ بودند رسیدہ خوش وقت ساخت مناسبتی بصفت
علم و بحقیقت کعبہ نوشتہ بودند بصفت علم چرا مناسبت نباشد کہ مربی شیخ شما ہماں صفت است و
ازین راہ فیوض و برکات ہموارہ می رسد و ترقیات می نمایند اگر از مناسبت ذاتیہ نوشتہ اید نیک و
مبارک ست فقیر نیز درین باب تامل خواہد کرد انشاء اللہ تعالیٰ وامیدواریم کہ از حقیقت کعبہ ربانی
بہرہ مند شوید و با نوار آں متحقق و مستنیر گردید۔

نوشتہ بودند کہ مولانا احمد برکی بخدمت حضرت ایشان نوشتہ بود کہ بعضے اکابر فرمودہ
بودند کہ آدمی ہر چہ کند بفرمان صاحب زمان بکند تا نتیجہ بدہد اگر چہ کارہاے مشروع باشد اگر
این سخن صحیح است امیدوار فرمان ست در کل مشروعات حضرت ایشان بوے نوشتند کہ
شمارا اذن حاصل کردہ ماذون ساخت اما بدانند کہ مراد از نتیجہ نتیجہ معتد بہا ست نہ مطلقا و شما نیز ازین
حقیر طلب اذن نمودہ بودید مخدوما اگر اذن فقیر را ہیچ مدخلے ہست شمارا اذن دادیم۔

والسلام

مکتوب صد و پنجاه و ششم (۱۵۶)

۱۵۱ مکتوب ۳۰ (جلد ۳)

بہ جان محمد بیگ کولابی الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی کتابتے کہ
از راہ محبت فرستادہ بودند رسیدہ خوش وقت ساخت نوشتہ بودند ہرچہ در دید دانش می آمدہ ہمہ غیر او بودہ
است از مطلوب حقیقی چیزے بدست نیامد ہمیشہ عمر بہ بے آرامی میگذرد و قلق و اضطراب ہمہ وقت دامنگیر
است بلے این چنین است ممکن از واجب و حادث از قدیم وچون از بیچون چہ دریابد مقید از مطلق چہ فراگیرد
ممکن و مقید تا ہرچار و ترقیات نماید از ہر قید و امکان نمی برآید و بوجوب و اطلاق متحقق نمی شود۔ بیت

سیہ روئی ز ممکن در دو عالم جدا ہرگز نشد واللہ اعلم

پس فقد ہمہ وقت دامنگیر آمد و ہجر و یاس نقد وقت خوش گفت. بیت

سر پیوند یا ندارد یار چون نوان شد ز عمر برخوردار

شیخ عطار می فرماید بیت

نمی بینی کہ شاہی چون پیمبر نیافت او فقر کل تو رنج کم بر

مراد از فقر کل انخلاع است از قید بشریت و امکان و تحقق است کہ محال است پس نایافت و فقدان ہمہ
وقت حاصل روزگار و عجز و حیرت شامل حال فکیف الوصل والاتصال واین الوجد والحال
مطلوب از سیر و سلوک ارتفاع حجب است امکانی بود یا وجوبی کہ اسما و صفات و شیون و اعتبارات
است نہ آنکہ مطلوب را در قید آرند و عنقا را شکار نمایند ہیہات ہیہات تا کے بایں سراب آب نما
تسلی گیریم و بدیو پری اشتباہ فریفتہ شویم بیت

بوقت صبح شود ہمچو روز معلومت کہ با کہ باختہ عشق در شب دیجور والسلام

مکتوب صد و پنجاه و ہفتم (۱۵۷)

۱۵۵ مکتوب ۳۰ (جلد ۳)

بہ محمد شاہ گرز بردار۔ بعد الحمد و الصلوۃ وارسال التحیات میرساند مکتوب
مرغوب کہ نامزد این مسکین نمودہ بودند رسیدہ مسرت بخش گردید بعافیت و جمعیت باشند و بر جادہ شریعت و
سنت مستقیم بوند و از ظل باصل آیند و از صفت بذات گرایند از عدم تعلق خاطر بہیچ چیز و بیگانہ یافتن

خود را از ہمہ ماسوی وگسستہ شدن از محبت اغیار بتمام برنگاشتہ بودند بوضوح پیوست چہ نعمتی است
کہ دل از اغیار گسستہ شود وقہرمان احدیت زنگار کثرت را از آئینہ باطن بتمام بزداید ودر محبت خود
یکجہت ویکرو سازد این دید واین انقطاع بے حصول معرفت صورت پذیر نیست گفتہ اند تا نیابی نرہی
معرفت ست کہ واسطہ انقطاع ورہائی اش گشتہ است ووصل است کہ سبب فصل از ماعدا شدہ۔

نوشتہ بودند با اینہمہ افسردگی وفراموشی وبیگانگی چیزے کہ حاصل داشتہ باشد آن را ہم در خود
نمی یابد شبستان از اغیار خالی واورنگ شاہی آراستہ شاہ باید آنرا ہم نمی یابم غرض آنکہ اگر این طرفیم
خود این ہمہ نسیان چہ واگر آن طرفیم معشوق کجا. مخدوما معشوق از دید ودانش ما بیرون ست واز
گفت وشنود ما برتر ہرچہ در درک وفہم ما آید ودر وہم وخیال گنجد نہ اوست حضرت خواجہ نقشبند فرمودہ است
ہرچہ دیدہ شد وشنیدہ شد ودانستہ شد اینہمہ غیر است بحقیقت کلمہ لا نفی آن باید کرد خوش گفت بیت

گر معشوق خیالے در سر است — نیست معشوق آن خیال دیگر است

مقصود از سلوک طریقہ اکابر رفع حجب است تا اسلام حقیقی صورت بندد واز دقایق شرک نجاتے
حاصل آید وانانیت امارہ وطغیان وسرکشی کہ در نہاد آن مودع است رو بزوال آرد وبفنائے حقیقی
مشرف گردد وبہ اطمینان رسد وراضی ومرضی گردد نہ آنکہ مطلوب را در دام آرند وعنقا شکار
کنند. مصرع عنقا شکار کس نشود دام باز چین

یاران میخواہند کہ معشوق را در آغوش کشند وسیمرغ را صید کنند مشکل کار است محدث از قدیم چہ درک نماید
ومقید از مطلق چہ فرا گیرد مقید تا ہر کجا رود قید با خود خواہد برد واین عیب ہموارہ دامنگیر او خواہد شد و
مطلق ازین قیود معرا است واز عیوب مبرا پس طالب او ہمہ وقت بعجز ویاس موصوف ست۔ بیت

سر پیوند یار ندارد یار — چون توان شد زبخت برخوردار

نصیبے کہ عارفان را از ان ذروۂ علیا است استہلاک واضمحلال است۔ مصرع از حضرات بہرہ استہلاک است
کمال در حق او انتفائے کمال است از وے وخیریت در سلب خیریت اگر کمال یا خیریت بخود
نسبت کند خاین بود ودعوی ہمسری وشرکت با مولا پیدا کند بیچارہ کہ کمال وخیریت او در سلب
کمال وخیریت بود از کمال وجمال صاحب خود چہ درک کند وچہ دریابد۔ بیت

گیرم کہ بغم خانۂ ما یار خرامد — کو حوصلہ وطاقت دیدار کہ دارد

مکتوب صد و پنجاه و هشتم (۱۵۸)

بمیرک معین الدین.　　بعد الحمد و الصلوٰة و ارسال التحیات میرساند عمدهٔ کار آنست که باطن از محبت و گرفتاری ماسوی بلکه از دید و دانش ما عدا رسته بود و ظاهر باحکام شرعیه آراسته باشد حصول این دولت وابستهٔ بخدمت صوفیه کرام است و در صحبت شان این معنی بسهولت بیسر است و بدون آن مشکل. کمال تجلی باحکام شرعیه و تیسر در ادای طاعات و اجتناب از منهیات مربوط بفنای نفس است تا نفس از طغیان و سرکشی و از انانیت امارگی که در نهاد او مودع است منخلع نه گردد و بانقیاد و اطمینان نرسد حصول حقیقت شریعت صورت نه بندد پیش از اطمینان صورت شریعت است و بعد از اطمینان حقیقت و فرق میانِ صورت و حقیقت فرقِ زمین و آسمان ست بلکه زیاده ازان صورت شریعت نصیب اہل صورت ست و حقیقت آن نصیب اہلِ حقیقت صورت ایمان که نصیب عوام است و آنرا ایمان مجازی گویند از زوال و خلل مامون نیست المجاز ینفی شنوده باشند و ایمان حقیقی که ایمان خواص و اہل حقیقت است از زوال محفوظ است و از خلل مامون در کریمه یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ الآیه گویا اشارت باین ایمان ست و هر چند در فنا قدم راسخ تر باشد ایمان کامل تر بود ایمان صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنه بر ایمان تمام امت راجح تر آمد کما ورد فی الحدیث چه فنای او اتم بود و تقوی او زیاده تر حق تعالیٰ او را در قرآن مجید اتقی فرموده هر که اتقی است بحکمِ نص اکرم است علی اللہ و هر که اکرم است در مراتب قرب زیاده تر است و یقین و ایمان باندازهٔ قرب است و رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیه و آله وسلم در شان او فرموده من اراد ان ینظر الی میت یمشی علی وجه الارض فلینظر الی ابن ابی قحافة اکان میت کامل و الاکمل الصحابة بشرف الصحبة کانوا اموا تا بالموت الذی هو قبل الموت فتخصیصه یدل علی کماله فی هذه الصفة و ای دلیل علی کمال ایمانه انه امن و صدق بمجرد السماع ولم یحتج الی الدلیل و معجزه ورد فی شانه ما ظنک باثنین اللہ ثالثهما و السلام.　　تمت